

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**SAHÂBE ARASINDA EFDALİYET KONUSU
VE
EFDALİYETİN HADİS KAYNAKLARINA YANSIMASI**

Yüksek Lisans Tezi

ABDURRAHİM YEŞİLMEN

İstanbul, 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**SAHÂBE ARASINDA EFDALİYET KONUSU
VE
EFDALİYETİN HADİS KAYNAKLARINA YANSIMASI**

Yüksek Lisans Tezi

ABDURRAHİM YEŞİLMEN

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet EFENDİOĞLU

İstanbul, 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı HADİS Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi ABDURRAHİM YEŞİLMEN'nın SAHÂBE ARASINDA EFDALİYET KONUSU VE EFDALİYETİN HADİS KAYNAKLARINA YANSIMASI adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 7.06.2018 tarih ve 2018-16/34 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi ..20../..06../..2018..

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

	Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
1.	Tez Danışmanı Dr. Öğr. Üyesi MEHMET EFENDİOĞLU	
2.	Jüri Üyesi Doç. Dr. AYNUR URALER	
3.	Jüri Üyesi Doç. Dr. ABDULLAH HİKMET ATAN	

GENEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Abdurrahim Yeşilmen
Ana Bilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri
Bilim Dalı : Hadis
Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet EFENDİOĞLU
Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans
Anahtar Kelimeler : Hadis, Sahâbe, Efdaliyet, Hulefâ-i râşidîn

ÖZET

Sahâbe arasında efdaliyet konusu hadis ilmi ve literatüründe önemli bir yere sahiptir. Gerek Kur'ân-ı Kerîm'de ve gerekse Hz. Peygamber'in hadislerinde konu üzerinde durulmuş ve sahâbenin fazîlet itibariyle aynı konumda bulunmadığı belirtilmiştir. Kur'ân ve hadislerin işaretine uygun olarak sahâbe, tâbîîn ve daha sonraki nesiller de sahâbenin fert ve gruplarının fazîlet itibariyle aynı konumda bulunmadığını kabul etmiş ve buna uygun olarak fazîlet sıralamaları yapmışlardır. Hadis metin kaynaklarında sahâbenin efdaliyeti ile ilgili çok sayıda rivâyet bulunmaktadır. Ayrıca ricâl kaynaklarında, hadis usûlü kitaplarında ve *Fezâilü's-sahâbe* ile *Kitâbü's-Sünne* türü kitaplarda da efdaliyet konusu yer almıştır. Bu kaynakların bir kısmında konu özel başlıklar altında ele alınırken, bir kısmında ise başka bilgiler arasında başlıksız olarak geçmektedir. Sahâbe arasındaki efdaliyet konusu ile ilgili pek çok görüş ortaya çıkmıştır. Özellikle Selef-i sâlihîn ve Ehl-i sünnet'ten ayrı düşen Hâricîler, Şîa, Mürcie ve Mu'tezile gibi fırkalar bu konuda kendilerine has görüşler dile getirmişlerdir. Ancak konu ile ilgili görüşler arasında en muteber kabul edileni Hulefâ-i râşidîn'i hilâfet sırasına göre tanzîm eden Ehl-i sünnet'in görüşüdür.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Abdurrahim YESILMEN
Main Department : Basic Islamic Sciences
Department : Hadith
Supervisor : Assistant Proffesor Mehmet EFENDIOGLU
Degree Awarded and Date : Master
Keywords : Hadith, Companions, Priority, Khulafa
Rashidin

ABSTRACT

The issue of priority among companions has an important place in the ilm al-hadith and literature. Both in Qur'an and hadithes of Prophet focused on the subject and indicated that companions are not in the same position in terms of virtue. In accordance with the mark of Qur'an and hadithes, companions, followers and the next generations have agreed companions are not in the same position in terms of virtue and ordered virtue grade. In the sources of hadith matn there are many narrations related priority of companions. Also in the sources of rijal, books of usûl al-hadith, books of fadail al-sahabe and Kitab as-sunan, this topic has been included. In some of these sources while the topic is covered in special titles, in some sources passed without title among other datas. Many opinions have emerged about The issue of priority among companions. Especially Kharijis, Shia, Murjia, Mutazila etc. that fell apart from salaf al-salihin and ahl al-sunna, have their own opinions on this issue. However most reputable one among the opinions related the issue is the opinion of ahl al-sunna that arranged Khulafa Rashidin according to the order of caliphate.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR.....	VIII
ÖNSÖZ.....	VIII
ARAŞTIRMANIN KONUSU, METODU VE KAYNAKLARI	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	2
II. ARAŞTIRMANIN METODU	4
III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	6

GİRİŞ SAHÂBE BİLGİSİ

I. SAHÂBE	13
A. SAHÂBE’NİN TANIMI.....	13
1. Sözlük Anlamı	13
2. Terim Anlamı.....	15
B. SAHÂBE’NİN ÖNEMİ	20
C. SAHÂBENİN FAZİLETİ	22
D. SAHÂBE’NİN ADÂLETİ	26
II. DEĞERLENDİRME.....	32

BİRİNCİ BÖLÜM EFDALİYET KAVRAMI VE SAHÂBE ARASINDA EFDALİYETİN ESASLARI

I. EFDALİYET KAVRAMI	35
A. EFDALİYETİN TANIMI	35
B. EFDALİYET İLE İLGİLİ KAVRAMLAR	37
1. Tafdîl ve Müfâdale	38
2. Fazîlet ve Fezâil	39
3. Efdal ve Mefdûl	40
4. Diğer Kavramlar	41
II. GENEL OLARAK EFDALİYET	43
A. EFDALİYETİN ÖLÇÜLERİ	43
1. Mal.....	43
2. Yaş	44
3. Şöhret.....	45
4. Akrabalık	46

5. Takvâ ve Amel.....	47
6. Fazîlet	48
B. KUR'ÂN'DA EFDALİYET.....	50
C. SÜNNET'TE EFDALİYET	53
D. EFDALİYETİN MUTLAKLIĞI-NİSBİLİĞİ	56
III. SAHÂBE ARASINDA EFDALİYET.....	67
A. SAHÂBE ARASINDA EFDALİYETİN TEMELLERİ.....	67
1. Kur'ân-ı Kerîm	68
2. Sünnet	71
3. Sahâbe Sözlere	74
B. SAHÂBE ARASINDA EFDALİYETİN KAT'İLİĞİ-ZANNİLİĞİ	78
IV. DEĞERLENDİRME	83

İKİNCİ BÖLÜM
EFDALİYETE KONU OLAN SAHÂBİLER
VE
SAHÂBÎ GRUPLARI

I. EFDALİYETE KONU OLAN SAHÂBİLER.....	86
A. FERT OLARAK EFDALİYETE KONU OLAN SAHÂBİLER.....	86
1. Hz. Ebû Bekir	86
2. Hz. Ömer.....	89
3. Hz. Osman	91
4. Hz. Ali.....	92
5. Hz. Hatice	94
6. Hz. Fâtıma.....	95
7. Hz. Âişe	96
B. SAHÂBE FERTLERİ ARASINDA EFDALİYET SIRALAMALARI	99
1. Hulefâ-i Râşidîn Arasında Efdaliyet Sıralamaları	99
1.1. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali Şeklindeki Sıralama	99
1.2. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali ve Hz. Osman Şeklindeki Sıralama ..	106
1.3. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman Diyerek Yetinme	111
1.4. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer Diyerek Yetinme	114
2. Hanım Sahâbîler Arasında Efdaliyet Sıralaması	117
3. Efdaliyet İle İlgili Başka Görüşler ve Efdaliyete Konu Olan Diğer Sahâbîler.....	123
II. EFDALİYETE KONU OLAN SAHÂBÎ GRUPLARI.....	128
A. KUR'ÂN VE SÜNNET'E GÖRE BAZI SAHÂBÎ GRUPLARI	128
B. SAHÂBÎ GRUPLARI ARASINDA EFDALİYET SIRALAMALARI	137
III. DEĞERLENDİRME	143

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SAHÂBEDE EFDALİYET SIRALAMASINA DAİR GÖRÜŞLER

I. SELEF-İ SÂLİHİN'İN GÖRÜŞÜ.....	146
A. YETİŞKİN SAHÂBİLERİN GÖRÜŞÜ.....	146
B. GENÇ SAHÂBİLERİN GÖRÜŞÜ.....	154
C. TÂBİÛN'UN GÖRÜŞÜ	157

II. FIRKALARIN GÖRÜŞÜ	160
A. HÂRİCÎLER	160
B. ŞÂA	162
1. Zeydiyye	164
2. İmâmiyye	166
C. MÜRCİE	172
D. MU‘TEZİLE	172
III. EHL-İ SÜNNET’İN GÖRÜŞÜ	179
A. EBÛ HANİFE, MÂLİK, ŞÂFÎ VE AHMED B. HANBEL’İN GÖRÜŞLERİ	181
1. Ebû Hanîfe’nin Görüşü	181
2. Mâlik b. Enes’in Görüşü	182
3. Şâfî’nin Görüşü.....	184
4. Ahmed b. Hanbel’in Görüşü	185
B. EŞ‘ARÎ VE MÂTÜRÎDÎ’NİN GÖRÜŞLERİ	189
1. Eş‘arî’nin Görüşü.....	189
2. Mâtürîdî’nin Görüşü	191
IV. TEVAKKUF EDENLER (GÖRÜŞ BEYAN ETMEYENLER)	193
V. DEĞERLENDİRME	197

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
EFDALİYETİN HADİS KAYNAKLARINA YANSIMASI

I. HADİS KAYNAKLARINDA EFDALİYET	200
A. METİN KAYNAKLARINDA	200
B. RİCÂL KAYNAKLARINDA	204
C. USÛL KAYNAKLARINDA	205
II. DİĞER KAYNAKLARDA EFDALİYET	209
A. FEZÂİLÜ’S-SAHÂBE TÜRÜ ESERLERDE	209
B. AKÎDE KİTAPLARINDA	211
III. DEĞERLENDİRME	215
KAYNAKÇA	223

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g. md.	: adı geçen madde
a. mlf.	: aynı müellif
a.s.	: aleyhisselâm
b.	: bin, ibn (oğlu)
bkz.	: bakınız
bnt.	: binti (kızı)
c.c.	: celle celâlûhu
<i>DİA</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
<i>DEÜİFD</i>	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>HTD</i>	: Hadis Tetkikleri Dergisi
H.z.	: Hazreti
<i>MÜİFD</i>	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
no.lu	: numaralı
nşr.	: neşreden
ö.	: ölümü
r.a.	: radıyallahu anh (anhâ)
s.	: sayfa
s.a.	: sallallâhu aleyhi ve sellem
sy.	: sayı
thk.	: tahkîk eden
trc.	: tercüme eden
ts.	: tarihsiz
vd.	: ve devamı
ve dğr.	: ve diğer(ler)i
vs.	: ve saire
y.y.	: yayın yeri yok

ÖNSÖZ

Bismillâhirrahmânirrahîm.

Âlemlerin Rabbi Yüce Allah'a hamd ve senâ, Resûl-i Ekrem sallâllahu aleyhi ve sellem'e, âline ve ashâbına salât ve selâm olsun.

“Şüphesiz Allah katında tek din İslâm'dır” (Âl-i İmrân 3/19). Bu dinin Hz. Peygamber'den sonraki nesillere ulaşmasında en büyük payın sahibi de sahâbedir. Sahâbe, Resûlullah Efendimiz'in dizinde yetişmiş, kendilerine şükran borçlu olduğumuz değerli bir nesildir. Onların değerlerine Allahü Teâlâ tarafından Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. Peygamber tarafından da hadis-i şeriflerde işaret edilmiştir.

Muhaddisler başta olmak üzere bütün İslâm âlimleri tarafından da fazîlet ehli bir topluluk kabul edilen ashâbın tamamının aynı derecede olduğu söylenemez. İslâm'a farklı zamanlarda girmiş olmaları, yaptıkları hizmetlerdeki farklılık ve Hz. Peygamber ile beraberliklerinin eşit olmaması gibi hususlar, onların derece itibariyle farklı olmalarını gerekli kılmaktadır. Nitekim sahâbîler bizzat kendileri daha Allah Resûlü hayatta iken ve vefatından sonraki sahâbe asrında bu konu üzerinde durmuş, fazîlet karşılaştırmaları yapmışlardır. Tâbîin ve daha sonraki âlimler döneminde de sahâbe arasındaki efdaliyet üzerinde çokça durulmuş, bu durum konunun hadis, akâid ve diğer İslâm kaynaklarında geniş bir şekilde ele alınmasına zemin hazırlamıştır.

Sahâbe arasında efdaliyet konusu, geçmişte başlıklar açılarak pek çok kaynakta üzerinde durulmuş, ancak görebildiğimiz kadarıyla konu bütün yönleriyle müstakil bir çalışmada ele alınmamıştır. Konu üzerinde duran çağdaş müellifler ve araştırmacılar da rivâyetlerin ve görüşlerin tamamına yer vermemişlerdir. İslâm'ın ilk asrından günümüze kadar her devirde önemini korumuş olan bu meseleyi bütün yönleriyle ele almanın önemli bir boşluğu dolduracağı inancından hareketle efdaliyet tez konusu olarak tespit edilmiş ve bütün ayrıntılarıyla incelenmeye çalışılmıştır. Özellikle Türkçe'de bu içerikte bir çalışmanın bulunmaması, daha iyi bir çalışmanın ortaya çıkması noktasında bizi motive etmiştir.

Çalışmamın ortaya çıkmasında büyük emeği bulunan, ilmi ve tecrübesiyle beni yönlendiren, gayretimi himmetiyle taçlandıran ve hatalarımı hoşgörü ile karşılayıp tashih eden muhterem hocam ve danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Efendioğlu'na en içten saygı ve teşekkürlerimi sunmayı bir vazife kabul ederim. Tavsiyeleri ile çalışmama çok önemli katkılarda bulunan değerli jüri üyeleri saygıdeğer hocalarım Doç. Dr. Aynur Uraler ile Doç. Dr. Abdullah Hikmet Atan'a da teşekkür ederim. Dualarıyla her zaman bana destek olan şefkatli anneme, fedakâr babama ve diğer bütün aile efradıma müteşekkirim. Varlığı en büyük mutluluk kaynağım biricik kızım Hatice Kübra'ma ve annesine şükran borçluyum. Son olarak çalışmam boyunca beni destekleyen bütün hocalarıma ve arkadaşlarıma da ayrıca teşekkür ederim.

Gayret biz âciz kullardan, muvaffakiyet sonsuz kudret sahibi Cenâb-ı Allah'tandır.

Abdurrahim YEŞİLMEN

İstanbul-2018

ARAŞTIRMANIN KONUSU, METODU

VE

KAYNAKLARI

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Sahâbe nesli, İslâm dininin iki temel kaynağı olan Kur'ân ve Sünnet'in günümüze kadar ulaşmasında en çok pay sahibi olan ilk nesildir. Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Kerim'in pek çok âyetinde, Resûl-i Ekrem (s.a.) de birçok hadisinde sahâbe neslinin faziletini vurgulamıştır. En hayırlı neslin sahâbe nesli olduğunu gösteren pek çok âyet ve hadis bulunmaktadır. Bu sebeple sahâbe, Müslümanlar tarafından faziletli bir nesil olarak kabul edilmiş ve diğer Müslümanlardan ayrı bir konumda değerlendirilmiştir.

Ancak bilindiği üzere varlıklar arasında çeşitli yönlerden derece farklılıkları bulunmaktadır. Dolayısıyla sahâbenin fert ve grupları arasında da derece farklarının bulunması kaçınılmazdır. Söz konusu sahâbe olunca da ilk akla gelen farklı fazilet dereceleridir. Sahâbiler arasında farklı fazilet derecelerinin bulunduğunu ilk olarak Kur'ân âyetleri ve hadis-i şeriflerde görmek mümkündür. Kur'ân ve Sünnet'in öncülük ettiği bu konu, sahâbe döneminden itibaren konuşulmaya başlanmış ve sahâbiler arasında fazilet karşılaştırmaları yapılmıştır.

“Sahâbe Arasında Efdaliyet Konusu ve Efdaliyetin Hadis Kaynaklarına Yansması” isimli bu çalışmada sahâbe arasındaki fazilet karşılaştırmaları ve bu karşılaştırmalar neticesinde elde edilen farklı efdaliyet sıralamaları üzerinde durulmuştur. Bu efdaliyet sıralamalarının hangi kriterlere göre yapıldığı, bazı âlim ve mezheplerin bu konudaki görüş ayrılıkları ve efdaliyet konusunun hadis kaynaklarındaki yeri tezimizin araştırma konusunu oluşturmaktadır.

Asıl itibarıyla efdaliyet konusu veya tafdîl meselesi öncelikle Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali, yani Hulefâ-i râşidîn ile ilgilidir. Efdaliyet veya tafdîl denildiğinde ilk akla gelmesi gerekenler onlardır. Nitekim kaynaklarda efdaliyet veya tafdîl, daha çok Hulefâ-i râşidîn arasındaki fazilet karşılaştırmaları için kullanılmaktadır. Ancak bunlar dışında da efdaliyete konu olan bazı sahâbiler ve sahâbî grupları bulunmaktadır. Örneğin hanım sahâbilerden Hz. Hatice, Hz. Fâtıma ve Hz. Âişe efdaliyet konusunda isimleri sıkça geçen sahâbilerdir. Hulefâ-i râşidîn, Aşere-i mübeşşere, Ehl-i Bedir, Ehl-i Uhud vs. de efdaliyete en çok konu olan bazı sahâbî

gruplarıdır. Hulefâ-i râşidîn dışındaki sahâbîler ve sahâbî grupları ile ilgili tafdîl tartışmaları çok yaygın değildir. Çünkü onlarla ilgili rivâyetler Hulefâ-i râşidîn ile ilgili rivâyetlere göre sınırlıdır. Ayrıca diğer sahâbîler ve sahâbî grupları Hulefâ-i râşidîn kadar siyasetin konusu olmamış, dolayısıyla efdaliyetleri çok fazla konuşulmamış ve tartışmalar biraz daha sakin bir zeminde gerçekleşmiştir.

Özetle çalışmanın konusu, hadis kaynaklarında önemli bir yere sahip olan efdaliyet konusunu irdelemek, yapılan tartışmaları ve varılan sonuçları tespit etmek, ayrıca efdaliyetin hadis kaynaklarına yansımalarını ortaya çıkarmaktır.

II. ARAŞTIRMANIN METODU

Çalışmamız giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte sahâbenin tanımı, önemi, fazîleti ve adâleti ele alınmış, böylece konunun daha iyi anlaşılmasına zemin hazırlanmıştır.

Birinci bölümde efdaliyet kavramı tanımlanmış ve efdaliyet ile ilgili sıkça kullanılan tafdîl, müfâdale, fazîlet, fezâil, efdal, mefdûl gibi kavramlara değinilmiştir. Hemen ardından genel olarak varlıklar arasında efdaliyetin belli başlı ölçülerine değinilmiş ve sahâbede efdaliyetin ana ölçüsünün “fazîlet” olduğu dikkate sunulmuştur. Kur’ân ve Sünnet’te varlıklar arasında farklı fazîlet derecelerine işaret edildiği âyet ve hadis örnekleriyle izah edilerek devam eden çalışmada daha sonra “Efdaliyetin mutlaklığı-nisbîliği” diye bir başlık açılmış ve burada sahâbîlerin kendilerinden sonraki nesillerden fert olarak üstün olup olmadıkları tartışılmış, ayrıca bu konudaki farklı görüşler üzerinde durulmuştur. Daha sonra efdaliyet meselesinin Kur’ân, Sünnet ve sahâbe sözlerindeki temelleri ve dayanakları tespit edilmeye çalışılmıştır. Son olarak bu bölümde “Sahâbe Arasında Efdaliyetin Kat’îliği-Zannîliği” diye bir başlık açılmış ve burada sahâbenin efdaliyeti ile ilgili yapılan sıralamaların kat’î/tikâdî mi yoksa zannî/ictihâdî mi olduğu tartışılmış ve bu konu, âlimlerin değerlendirmeleriyle açıklanmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde Hulefâ-i râşidîn başta olmak üzere efdaliyete konu olan sahâbîler ve sahâbî grupları tespit edilmiş ve efdaliyete konu olma sebeplerini izah etmek amacıyla belli başlı fazîletleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölümde ayrıca sahâbenin fertleri ve grupları ile ilgili pek çok efdaliyet sıralaması üzerinde durulmuştur. Asıl itibarıyla bu bölüm çalışmamızın ana bölümüdür.

Üçüncü bölümde ise önce Selef-i sâlihîn’in (sahâbe ve tâbiûn) efdaliyet konusu ile ilgili görüşleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra Hâricîler, Şîa, Mürcie ve Mu’tezile gibi fırkaların bu konudaki fikirleri ele alınmıştır. Ayrıca söz konusu fırkalar ve genel görüşleri hakkında kısa bilgiler verilmiş, özellikle onların sahâbe/imâmet ile ilgili görüşlerine değinilmiş ve bu bölümün sonunda ise Ehl-i sünnet’in görüşüne temas

edilmiştir. İkinci bölümde görüşleri zikredilen âlimler genel olarak Ehl-i sünnet ulemâsı olduğundan, tekrara düşmemek için burada özellikle Ehl-i sünnet'in temsilcileri kabul edilen dört fikhî mezhep imâmı ile iki i'tikâdî mezhep imâmının konu ile ilgili görüşlerinin zikredilmesi ile yetinilmiştir. Bu bölümde son olarak efdaliyet konusunda görüş beyan etmeyenler veya bu konuda görüş beyan etmemenin daha isabetli olduğunu savunanlara değinilmiştir.

Dördüncü bölümde efdaliyet konusunun hadis kaynaklarında yer alma şeklini göstermek maksadıyla metin kaynakları, ricâl kaynakları, usûl kaynaklarından en önemlileri incelenmiş ve örnekler zikredilmiştir. Aynı maksakla *Fezâilü's-sahâbe* türü eserlerden birkaçı incelenmiş, ayrıca hadis âlimlerinin akîde kitapları olan *Kitâbü's-Sünne*'lerde konuya nasıl yaklaşıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Her bölümün sonunda yapılan kısa değerlendirmeler yanında, çalışmanın sonuç kısmında genel bir değerlendirme yapılmış ve ulaşılan neticeler maddeler halinde sıralanmıştır.

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Efdaliyet konusu, ehemmiyetine binaen pek çok kaynakta yer almıştır. Ancak yapılan araştırmalar ilk dönemlerde efdaliyet konusunu ayrıntılı olarak ele alan müstakil eserlerin yazılmadığını ortaya koymaktadır. Görebildiğimiz kadarıyla efdaliyet konusunu geniş bir şekilde ele alan ilk çalışma, Ebû Muhammed İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*¹ isimli eserinin içerisinde bir bölüm olan “*el-Kelâm fi vücûhi'l-fadl ve'l-müfâdale beyne's-sahâbe*”² risalesidir. “*Risâle fi'l-müfâdale beyne's-sahâbe*”³ ve “*Risâle fi vücûhi'l-fadl ve'l-müfâdale beyne's-sahâbe ve men câe ba'dehüm*”⁴ diye iki farklı tahkiki yapılan bu risâle, doğrudan efdaliyet konusu ile ilgilidir. İbn Hazm bu risâlesinde efdaliyet konusu ile ilgili tartışılan pek çok konuya değinmiş ve konu ile ilgili kendi görüşlerini dile getirmiştir. Ancak İbn Hazm, kendi görüşü dışındaki görüşlere ve görüş sahiplerine yeteri derecede yer vermemiştir. Başlıkları sıralama biçimi, kullandığı deliller, yaptığı değerlendirmeler açısından son derece önemli olan bu eser, farklı görüşlere karşı yapılan sert ithamlar açısından eleştirilebilir. İbn Hazm'ın bu eseri araştırmamızda istifade ettiğimiz temel kaynaklar arasında yer almıştır.

Efdaliyet konusu ile ilgili rivâyetlere, farklı görüşlere ve tartışmalara yeterli derecede değinilen bir başka çalışma da çağdaş müelliflerden Mahmûd Sa'îd b. Muhammed Memdûh'a ait *Gâyetü't-tebcîl ve terkü'l-kat'i fi't-tafdîl (Risâle fi'l-*

---

¹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal* (thk. Muhammed İbrahim Nasr ve dğr.), I-V, Beyrût 1416/1996.

² Risâlenin başladığı yer için bkz. İbn Hazm, *el-Fasl*, IV, 181.

³ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm, *Risâle fi'l-müfâdale beyne's-sahâbe*, (thk. Sa'îd el-Afgânî), Dimaşk 1435/2014.

⁴ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm, *Risâle fi vücûhi'l-fadl ve'l-müfâdale beyne's-sahâbe ve men câe ba'dehüm* (thk. Yâsir Muhammed Yâsin el-Bedrî el-Hüseynî), Beyrut 1433/2012.

*mufâdale beyne's-sahâbe*¹ isimli kitaptır. Bu kitaptan özellikle efdaliyet ile ilgili farklı görüşlerin tespit edilmesi ve konunun temel kaynakları hakkında bilgi edinilmesi konusunda istifade edilmiştir. Mahmûd Saîd Memdûh, bu kitapta efdaliyet konusunda herhangi bir görüşün kat'î'tikâdî olmadığı, bilakis efdaliyet görüşlerinin tamamının zannî'ictihâdî olduğu üzerinde durmuştur. Ancak onun kitabın neredeyse tamamında Hz. Ali'nin efdaliyetini zikrettiği deliller vasıtasıyla ispat etmeye çalıştığı görülmektedir.

Çağdaş müelliflerden İyâde b. Eyyûb el-Kubeysî de "*Sahâbetü Resûlillâh (s.a.) fi'l-Kitâb ve's-Sünne*"² isimli kitabında efdaliyet meselesine geniş yer vermiştir. Aslında bu çalışma doğrudan konu ile ilgili değildir. Ancak müellif burada efdaliyet konusuna kitabın üçte biri kadar geniş yer ayırmış ve ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bu sebeple kitap, araştırmamızda sıklıkla istifade ettiğimiz kaynaklarımız arasında yer almıştır.

Aynı şekilde çağdaş müelliflerden Ebû Seyf eş-Şizîfî, *Mebâhisü'l-müfâdale fi'l-'akîde*³ isimli doktora çalışmasında sahâbenin efdaliyeti ile ilgili geniş bilgilere yer vermiştir. Bu çalışmada müellif, genel olarak akîde konularını ele alırken sahâbenin efdaliyeti ile ilgili bir bölüm açmış ve konuyu ayrıntılı olarak ele almıştır. Bu çalışma araştırmamızda sıkça başvurduğumuz kaynaklardan biridir.

Ülkemizde de sahâbenin efdaliyetine değinen bazı çalışmalar yapılmış, ancak bu çalışmaların hiçbiri konuyu tüm boyutlarıyla ele almamıştır. Mahmut Demir, *Hadis ve İdeoloji*⁴ isimli kitabında "Fazilet Sıralaması ve Bunun Hadis Rivayetinde Yansımaları"⁵ diye bir bölüm yazmıştır. Burada Demir, Ehl-i sünnet'in efdaliyet görüşü ile ilgili açtığı başlıkta genel bazı bilgiler zikretmiştir. Ona göre Hulefâ-i râşidîn arasında yapılan üstünlük karşılaştırmaları ve fazilet sıralamalarının temelinde siyasi tercihler bulunmaktadır. Yine o, Ehl-i sünnet'in "Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali" şeklindeki

---

¹ Mahmûd Saîd b. Muhammed Memdûh, *Gâyetü't-tebcil ve terkü'l-kat'i fi't-tafdîl (Risâle fi'l-mufâdale beyne's-sahâbe)*, y.y. 1426/2005.

² İyâde b. Eyyûb el-Kubeysî, *Sahâbetü Resûlillâh fi'l-Kitâb ve's-Sünne*, Beyrût 1430/2009.

³ Muhammed b. Abdirrahmân Ebû Seyf eş-Şizîfî, *Mebâhisü'l-müfâdale fi'l-'akîde*, Riyad 1411/1991.

⁴ Mahmut Demir, *Hadis ve İdeoloji -Şii-Sünnî İhtilafının Hadis Rivayetinde Yansımaları-*, Ankara 2015.

⁵ Demir, *Hadis ve İdeoloji*, s. 273.

fazilet sıralamasının “Şia’nın vesayet düşüncesine bir tepki” olarak ortaya çıktığını ve bu sıralamanın Ehl-i sünnet arasında âdeti bir akîde haline geldiğini dile getirmiştir. Ona göre bu konudaki en isabetli görüş, sahâbî fertleri arasında fazilet karşılaştırması yapılmaması gerektiğini savunan görüştür.¹ Ancak sahâbîler ile ilgili fazilet karşılaştırmalarının ilk olarak bizzat sahâbîler tarafından yapılmış olması onun bu konuda sükût edilmesinin daha isabetli olduğu şeklindeki görüşünün pek isabetli olmadığını göstermektedir.

“Hadislerde Efdaliyet Anlayışına Dair”² isimli bir makale kaleme alan Yavuz Köktaş daha çok Hulefâ-i râşidîn’in efdaliyeti ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. O, kaynaklarda varlıkların fazileti ile ilgili geniş bir literatürün bulunduğunu belirttikten sonra, Hulefâ-i râşidîn’in hilâfet sırasına uygun efdaliyet görüşünün (Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali sıralaması) ne anlama geldiğini tespit etmeye çalışmış, bu görüşün Şiâ’nın Hz. Ali’nin efdaliyetini nassa dayanmasına tepki olarak ortaya çıktığını dile getirmiş ve efdaliyete delil olarak kullanılan rivâyetlerin “tafdilde tertibin bilinmediği bir dönemde” söylenmiş olmasından hareketle bu rivâyetlerin efdaliyet sıralaması şeklinde algılanmanın anlamsız olduğunu söylemiştir. Ayrıca o, sonraki nesiller arasında bazı sahâbîlerden daha üstün kişilerin bulunabileceğini öne sürmüştür.

Efdaliyet konusu ile ilgili bir başka makale de Ahmet Yöner’in, “İbn Hazm’a Göre Hz. Peygamber’den Sonra Efdaliyet/Üstünlük Durumu ve Sahabe”³ isimli makalesidir. Bu makalesinde Yöner, İbn Hazm’ın görüşü üzerinde durmuş, ayrıca İbn Hazm’ın efdaliyet konusunda mezheplere yönelttiği bazı eleştirilere de değinmiştir.

Muhammed Enes Topgöl de “Bir Cerh Sebebi Olarak Teşeyyu”⁴ isimli makalesinde “Teşeyyu‘ Kavramının Gelişiminde Tafdil Tartışmalarının Etkisi” diye bir başlık açmış ve burada pek çok âlimin efdaliyet görüşünü zikretmiştir. O, sonuç olarak

---

¹ Demir, *Hadis ve İdeoloji*, s. 277-280.

² Yavuz Köktaş, “Hadislerde Efdaliyet Anlayışına Dair”, *DEÜİFD*, XVII, (İzmir 2003), s. 125-162.

³ Ahmet Yöner, “İbn Hazm’a Göre Hz. Peygamber’den Sonra Efdaliyet/Üstünlük Durumu ve Sahabe”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 2014, VII/2, s. 5-24.

⁴ Muhammed Enes Topgöl, “Bir Cerh Sebebi Olarak Teşeyyu‘ (Şiilik Eğilimi) Kavramına Tarihsel Bir Bakış”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (MÜİFD)*, I/42, (İstanbul 2012), s. 47-76.

râvîlerin efdaliyet ile ilgili görüşlerinin, Şîlik ithamlarında etkisinin bulunduğunu dile getirmiştir.

Murat Memiş de “İmamet Teorisi Bağlamında Mu'tezilîlerin Hz. Ali Anlayışı”¹ isimli makalesinde “Efdaliyet Meselesi” diye bir başlık açmış ve pek çok Mu'tezilî ismin efdaliyet görüşüne yer vermiştir.

Bu çalışmalar dışında konu ile alakası açısından ayrıca Mustafa Öz'ün *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*'nde yazdığı “Tafdîl” maddesinden bahsedilebilir.² Öz, bu maddede genel olarak tafdülden bahsettikten sonra Hz. Peygamber'in, ashâbından bazılarının faziletlerine işaret ettiğini belirtmiş ve bununla ilgili örnekler zikretmiştir. Maddede ayrıca Mu'tezile, Şîa ve Ehl-i sünnet'in Hulefâ-i râşidîn'in efdaliyeti konusundaki görüşleri de kısaca özetlenmiştir.

Efdaliyet ile ilgili rivâyetlerin ayrıntılı olarak yer aldığı ve genel olarak efdaliyet konusuna dair özel başlıkların açıldığı “*Kitâbü's-Sünne*” türü kitaplar özellikle efdaliyet ile ilgili farklı rivâyetlerin görülmesi, âlimlerin efdaliyet ile ilgili görüşlerinin ve değerlendirmelerinin tespit edilmesi gibi hususlarda sıkça başvurduğumuz kaynaklardır. Bunlardan en çok başvurulanlar Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö. 290/903),³ İbn Ebî Âsım en-Nebîl (ö. 287/900)⁴ ve Ebû Bekr el-Hallâl'ın (ö. 311/923)⁵ *es-Sünne* isimli kitapları ile İbn Ebî Zemenî'nin (ö. 399/1008) *Usûlü's-sünne*'si⁶ ve Lâlekâî'nin (ö. 418/1027) *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*⁷ isimli eserleridir.

---

¹ Murat Memiş, “İmamet Teorisi Bağlamında Mu'tezilîlerin Hz. Ali Anlayışı”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, VIII/2, (2010), s. 115-146.

² Mustafa Öz, “Tafdîl”, *DİA*, XXXIX, 369-371.

³ Ebû Abdîrrahmân Abdullah b. Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *es-Sünne* (thk. Muhammed b. Sa'îd b. Sâlim el-Kahtânî), I-II, Dammâm, 1406/1986.

⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Ebî Âsım ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, *es-Sünne* (thk. Bâsim b. Faysal el-Cevâbira) I-II, Riyad 1419/1998.

⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn el-Hallâl, *es-Sünne* (thk. Atiyye ez-Zehrânî), I-VII, Riyad 1410/1989.

⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. İshâ el-Mürri el-Kurtubî, *Usûlü's-sünne* (thk. Abdullah b. Muhammed Abdurrahîm el-Buhârî), Medîne 1415/1994.

⁷ Hibetüllâh b. Hasan b. Mansûr et-Taberî el-Lâlekâî, *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a* (thk. Ahmed b. Sa'd el-Ğamidî), I-IX, Riyad 1416/1995.

Zikredilen eserler dışında efdaliyet konusu ile ilgili farklı görüşlerin tespit edilmesinde Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Fezâilü's-sahâbe*'si,¹ Nâşî el-Ekber'in (ö. 293/906), *Mesâilu'l-imâme*'si,² Ebü'l-Hasen el-Eş'arî'nin (ö. 324/935-36) *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*'i,³ Bâkîllânî'nin (ö. 403/1013) *Menâkıbü'l-eimmeti'l-erba'a*'sı,⁴ Kâdî Abdülcebbâr'ın (ö. 415/1025) *el-Muğnî*'si,⁵ Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1039) *Kitâbü'l-imâme*'si,⁶ Şihâbüddîn el-Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) *el-Ecvibetü'l-İrâkıyye*'si⁷ ve Nâsır b. Ali Âiz'in *Akîdetü Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*'sı⁸ gibi pek çok kitaptan istifade edilmiştir.

Çalışmamızda yer yer Şiâ kaynaklarına da başvurulmuştur. Özellikle Şiâ'nın efdaliyet ile ilgili görüşlerine değinirken başvurduğumuz kaynaklar arasında Şeyh Müfid'in (ö. 413/1022) *Tafdilü emîri'l-mü'minîn*'i,⁹ İbn Şâzân'ın (ö. 426/1035?) *Min fezâili Emîri'l-mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib*'i,¹⁰ İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin (ö. 726/1325)

---

¹ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe* (thk. Vasiyullah b. Muhammed Abbas), I-II, Beyrût 1403/1983.

² Ebü'l-Abbas Abdullah b. Muhammed b. Abdillâh el-Enbârî (ö. 293/906), *Mesâilu'l-imâme ve muktetafât mine'l-Kitâbi'l-evsat fi'l-makâlât* (thk. Josef Van Ess), Beyrût 1390/1971.

³ Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâ'îl el-Eş'arî el-Basrî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfî'l-musallîn* (thk. Hellmut Ritter), Wiesbaden 1400/1980.

⁴ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkîllânî, *Menâkıbü'l-eimmeti'l-erba'a* (thk. Semîre Ferhât), Beyrût 1422/2002.

⁵ Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî, *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl* (thk. Abdülhalim Mahmûd ve đđr.), I-XX, Kahire 1382/1963.

⁶ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Kitâbü'l-imâme ve'r-redd 'ale'r-Râfıza* (thk. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fükayhî), Medine 1425/2004. Bu eser *Tesbîtü'l-imâme ve tertîbü'l-hilâfe* ismiyle de bilinmektedir (Türer, "Ebû Nuaym el-İsfahânî", *DİA*, X, 203). Eser, bu isimle İbrahim Ali el-Tihâmî tarafından tahkik edilmiş ve 1407'de (1986) Dârü'l-İmâmi'l-Müslim tarafından neşredilmiştir.

⁷ Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *el-Ecvibetü'l-İrâkıyye 'ale'l-es'ileti'l-Lâhûriyye*, (thk. Abdullâh b. bü Şu'ayb el-Buhârî), Riyad 1428/2007.

⁸ Nâsır b. Ali Âiz Hasan eş-Şeyh, *Akîdetü Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a fi's-sahâbeti'l-kirâm*, I-III, Medine 1430/2009.

⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî, *Tafdilü emîri'l-mü'minîn aleyhisselâm* (thk. Alî Mûsâ el-Ka'bî), Kum 1413/1993. İmâmiyye'nin önde gelen âlimlerinden olan Şeyh Müfid bu eserinde Hz. Ali'nin yalnızca sahâbilerden değil, bilakis Hz. Peygamber dışındaki tüm insanlardan, peygamberlerden ve meleklerden üstün olduğunu ispat etmeye yönelik deliller zikretmiştir.

¹⁰ Ebü'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Hasen el-Kummî, *Min fezâili Emîri'l-mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib aleyhi's-selâm (mie menkabe)* (thk. Abdurrahmâh Huveylid), Beyrût 1407/1987.

Minhâcü'l-kerâme fî ma'rifeti'l-imâme'si,¹ Muhammed Cevâd Muğniyye'nin *eş-Şî'a ve'l-hâkimûn*'u² gibi eserler bulunmaktadır.

Efdaliyet konusu ile ilgili oldukları anlaşılan ancak ulaşamadığımız bazı kaynaklar da bulunmaktadır. Muhammed Mu'în es-Sindî'nin (ö. 1161/1748) *el-Hüccetü'l-celiyye fî reddi men kate'a bi'l-efdaliyye* ve Alevî b. Ahmed el-Haddâd el-Hüseynî el-Hadremî'nin (ö. 1232/1817) *Ahsenü'l-kavl ve'l-hitâb fî beyâni efdaliyyeti'l-ashâb ennehâ zanniyyetün 'ale's-sevâb* isimli eserleri bunlardan bazılarıdır.

---

¹ Cemâlüddîn el-Hasen b. Yûsuf b. Ali İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *Minhâcü'l-kerâme fî marifeti'l-imâme* (İbn Teymiyye'nin *Minhâcü's-sünne*'sinin başında) (thk. Muhammed Reşâd Sâlim), Kâhire 1382/1962.

² Muhammed Cevâd Muğniyye, *eş-Şî'a ve'l-hâkimûn* (nşr. Sâmi el-Gureyrî el-Garrâvî), Beyrût 1433/2012.

GİRİŞ
SAHÂBE BİLGİSİ

I. SAHÂBE

A. SAHÂBE'NİN TANIMI

1. Sözlük Anlamı

Sahâbe sözcüğü, “sahibe-yashabu” kök filinden türemiş bir masdar olup ism-i mensûb olan sahâbî sözcüğünün çoğuludur. Sözlükte, bir kimse ile birlikte bulunmak, onunla ülfet edip yâr ve hemdem olmak, dost ve arkadaş olmak gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Sahâbe veya sahâbî sözcükleri ile aynı kökten gelen sâhib ism-i fâilin çoğul kipleri olan “sahb”, “ashâb”, “sohbe”, “shâb” ve “sohbân” kelimeleri eş anlamlı kelimelerdir. Çoğulunun çoğulu “esâhib” olan ashâb kelimesi, yapılacak tamlama türüne göre taraftar ve fırka gibi farklı anlamlarda da kullanılmaktadır.¹

Ashâb kelimesinin bir mezheb imâmının görüşlerini benimseyen ve taklit eden âlimleri ifade etmek üzere “ashâb-ı Ebî Hanîfe, ashâb-ı Mâlik, ashâb-ı Şâfir” şeklinde kullanımlarının bulunduğu bilinmektedir.² Aynı kökten türeyen “sâhib” kelimesinin bir şeyin üstünde tasarruf etme yetkisi bulunan “mâlik” ile bir orduyu sevk ve idare eden komutan (sâhibü'l-ceyş) gibi anlamlarının bulunduğu belirtilmiştir.³

İslâmiyet ile birlikte sahâbe kelimesi Resûl-i Ekrem'in (s.a.) ashâbına özel isim olmuş ve bu anlamda kullanılmaya başlanmıştır.⁴ Sahâbe ve tâbîm döneminde kullanılan “sâhibü'n-Nebî”, “ashâbü'n-Nebî”, “ashâbü Resûlillâh” ve “ashâbü Muhammed” gibi tamlamalar hep terim anlamındadır.⁵ Bu durum sahâbe kelimesi ve türevlerinin ilk dönemden itibaren terim anlamıyla yaygın bir biçimde kullanıldığını göstermektedir.

---

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 519; Cevherî, *es-Sihâh*, I, 161-162; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 475-476; Ma'lûf, *el-Müncid*, s. 416; Aydın, *Hadis Istılahları*, s. 28.

² Ahmed Naîm, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi (Mukaddime)*, I, 13; Âlûsî, *el-Ecvibetü'l-İrâkiyye*, s. 94.

³ Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 475-476; Ma'lûf, *a.g.e.*, s. 416.

⁴ Ahmed Ebû Hâka, *Mu'cemü'n-nefâis*, s. 673; Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 529.

⁵ Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 116.

“Sahâbî” veya “sohbet” kelimelerinin sözlükteki karşılıklarına bakıldığında, bu kelimelerin belli bir zaman sınırlılığını ifade etmek için değil de uzun veya kısa birlikteliklerin tamamı için rahatlıkla kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹ Nitekim Ebû Bekr el-Bakillânî (ö. 403/1013), sahâbî kelimesinin sohbetten türediği ve uzun-kısa birlikteliklerin tamamı için kullanıldığı konusunda dilciler arasında ihtilaf bulunmadığını belirtmiştir.² Örfte ise daha çok uzun beraberlikleri anlatmak için kullanılmaktadır. Yani sözlükte “sahâbî”lik için bir anlık zaman yeterli iken, örfen “sahâbî”lik için birlikteliğin uzun bir zaman devam etmesi esastır.³ “Sahâbî”nin tanımı yapılırken de görüleceği üzere kelimenin anlaşılmasına/tanımlanmasına bağlı olarak kapsam alanı değişmekte, bir tanıma göre sahâbî olarak kabul edilen bir kişi başka bir tanıma göre sahâbeden sayılmayabilmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de daha çok “ashâb” şeklinde geçen “s-h-b” kelimesinin diğer türevleri de sıkça kullanılmıştır.⁴ Bu kullanımlara bakıldığı zaman Kur’ân-ı Kerîm’de daha çok uzun süre devam eden birlikteliklerin kastedildiği ve bir kişinin arkadaşlarının, dostlarının, taraftarlarının veya onunla aynı fikirleri paylaşan yakın çevresinin ifade edildiği anlaşılmaktadır. Hadislerde ise kelime daha çok Hz. Peygamber’in kendi arkadaşlarını anlatmak gayesiyle “sahâbî”, “ashâb”, “sahâbe” sözcükleriyle beraber kullanılmıştır.⁵ Hz. Peygamber ve ashâbının “sahâbî” sözcüğüyle “Resûlullah’ı gören ve onunla arkadaşlık eden müslüman kimse” yani “Allah Resûlü’nün müslüman arkadaşları”nı kastettikleri kaydedilmektedir.⁶

Özetlemek gerekirse, “sahâbî”, “ashâb” ve “sahâbe” sözcükleri “s-h-b” kök filinden türemiş sözcükler olup, sözlükte bütün arkadaşlıkları veya birliktelikleri ifade

---

¹ Irâkî, *et-Tebşıra*, II, 123; Âlûsî, *el-Ecvibetü’l-İrâkıyye*, s. 57.

² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 51. Zeynüddîn el-İrâkî de (ö. 806/1404), “sahâbî” sözcüğünün “sohbet”ten türediğini ve uzun-kısa her türlü birlikteliği anlatmak için kullanıldığı konusunda dilciler arasında ihtilaf bulunmadığını nakletmiş, ayrıca Seyfüddîn el-Âmidî’nin (ö. 631/1233) de bu kanaatte olduğunu söylemiştir. Bkz. Irâkî, *a.g.e.*, II, 123-124.

³ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 51; Alâî, *Tahkîku münîfi’r-rütbe*, s. 41-42; Irâkî, *a.g.e.*, II, 123. Leknevî, *Zaferü’l-emânî*, s. 529.

⁴ Bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu’cemü’l-müfehres*, s. 493-495.

⁵ S-h-b maddesinin Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerdeki kullanımı hakkında geniş bilgi için bkz. Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, s. 43-45; Solak, *Hadislerde Sahâbe Kavramı*, s. 27-61.

⁶ Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, s. 28.

etmek için kullanılabilen kelimelerdir. Örfte ise bu sözcükler daha çok uzun birliktelikleri anlatmak için kullanılır. Dolayısıyla bu sözcüklerin tanımları sözlük veya örfi anlamlarının tercih edilmesine göre değişiklik göstermekte ve yapılan tanımlara göre “sahâbe”nin kapsamı genişlemekte veya daralmaktadır.

2. Terim Anlamı

Sahâbe kavramı sâhib, ashâb, sahâbî, sahâbe gibi farklı türevleriyle ilk dönemlerden itibaren tanımlanmış, ancak bu tanımlarda fikir birliğine varılamamıştır.¹ Genel olarak usulcüler sahâbeyi örfi manasıyla tanımlarken hadisçiler sözlük anlamını tercih etmişlerdir.² Hadisçiler sahâbenin kapsamını bazen sahâbî olmayanları da içine alacak kadar genişletirken, usulcüler sahâbî olduğu kesin olarak bilinen bazı şahısları sahâbeden saymayacak kadar daraltmışlardır.³ Bu sebeple bir kişi yapılan tanımlardan birine göre sahâbî olabilirken başka bir tanıma göre tâbiûndan kabul edilebilmektedir. Yani yapılan tanım rivâyet edilen hadislerin türünü/değerini etkilemektedir. Yalnızca bu durum bile “sahâbe bilgisi”nin ehemmiyetini göstermek açısından dikkate şayandır. Nitekim “sahâbe bilgisi” bu gibi sebeplerle birçok âlim tarafından müstakil bir ilim olarak değerlendirilmiş ve ehemmiyetine dikkat çekilmiştir.⁴

Usulcülerin sahâbî tanımları incelendiğinde, onların bir kimsenin sahâbî sayılabilmesi için Resûlullah’ı (s.a.) uyanırken görmesi, bi’setinden sonra görmesi, mü’min olarak girmesi, hayatta iken görmesi, kendisine yakın olup O’ndan rivâyet aktarabilecek kadar görmesi ve mü’min olarak ölmesi gibi bazı esasları şart koştukları

---

¹ Nevevî, *et-Takrîb*, s. 92; Irâkî, *et-Tefsîr*, II, 119.

² Kubeyî, *Sahâbetü Resûlillâh*, s. 47.

³ Efendioğlu, *a.g.e.*, s. 28.

⁴ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 291; Nevevî, *a.g.e.*, s. 92. Hâkim en-Nisâbûrî (ö. 405/1014), kendi hocalarından bazılarının sahâbe ile tâbiûnun bir kısmını birbiriyle karıştırmış, sahâbe bilgisinde uzmanlaşan bir kişinin tam hıfz sahibi bir hâfız olduğunu dile getirmiştir. Bu bilgi mütekaddimûn dönemi hadis ulemâsının sahâbe bilgisine verdiği değeri göstermektedir (Bkz. Hâkim, *Ma’rifetü’s-sahâbe* (sahâbe bilgisi), *Terâcîmü’s-sahâbe* (sahâbe biyografileri), *Fezâilü’s-sahâbe* ve sahâbe ile ilgili daha pek çok konudaki geniş literatür bunun en güzel delilidir. Bu konulardaki literatür için bkz. Muhammed b. İbrahim, *Mu’cemü mâ üllife ‘ani’s-sahâbe*, s. 13-243; Efendioğlu, “Sahâbe”, *DİA*, XXXV, 498-500; a. mlf., “Fezâilü’s-sahâbe”, *DİA*, XII, 535-537. Türkiye’de sahâbîlerle ilgili yapılan bazı akademik çalışmalar için bkz. Yazıcı, “Sahâbîlerle İlgili Tamamlanmış Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri”, *EKEV Akademi Dergisi*, (2014), sy. 59, s. 472-488.

görülmektedir.¹ Muhaddislerin kabul ettikleri tanımların ana esasları ise, Resûlullah'ı (s.a.) uyanıkken görmek, mü'min olarak görmek, bi'setinden sonra görmek, hayatta iken görmek ve mü'min olarak ölmek gibi hususlardan oluşmaktadır.² İki grubun şartları dikkate alındığında birçok konuda ittifak ettikleri, ancak Resûlullah'la (s.a.) birlikteliğin miktarı konusunda aralarında ihtilaf bulunduğu görülür. Bu ihtilaf noktası sahâbenin muhtevasını ve miktarını değiştirebilecek önemli bir etkiye sahiptir.

Usulcülerin sahâbe anlayışlarının şekillenmesinde Enes b. Mâlik'ten (ö. 93/711-12) bu konuda nakledilen bir rivâyetin etkisi bulunmaktadır. Bu rivâyete göre Enes b. Mâlik'e (r.a.) yaşadığı zamanda kendisinden başka sahâbînin bulunup bulunmadığı sorulmuş, o da "Onu gören bazı bedevîler var, ancak onunla sohbeti bulunan ashâbından kimse kalmadı" demiştir.³

Bunun dışında Sa'îd b. Müseyyeb'in (ö. 94/713) "Sahâbî, Resûlullah (s.a.) ile bir veya iki sene beraber bulunan veya onunla bir veya iki gazveye katılan kimselere denir. Bunların dışındakiler sahâbeden sayılmazlar"⁴ şeklindeki tanımın da usulcülerin sahâbe anlayışlarına tesir ettiği söylenebilir. Ancak bu tanımın Sa'îd b. Müseyyeb'e

---

¹ Kubeyî, *Sahâbetü Resûlillâh*, s. 73.

² Kubeyî, *a.g.e.*, s. 47.

³ İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, s. 294; İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs*, s. 276; İrâkî, *et-Tebîra*, II, 124; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 670. İbn Kesîr (ö. 774/1373) bu rivâyeti değerlendirirken, Enes b. Mâlik'in verdiği cevapla söz konusu bedevîlerin has sahâbîlerden olmadığını anlatmak istediğini, cumhurun bir an bile Hz. Peygamber'i görmenin de sahâbî olmak için yeterli olduğu şeklindeki görüşü reddetme gibi bir gayesi olmadığını ifade etmiştir. Yani Enes b. Mâlik söz konusu zamanda kendisinden başka Resûlullah'la (s.a.) uzun süre beraber bulunma şerefine nail olan önde gelen sahâbîlerin vefat etmiş olduklarını anlatmak istemiş olmalıdır. Dolayısıyla onun amacı bunlar dışındakilerin sahâbî olmadığını söylemek olmamalıdır (İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 276). Benzer bir değerlendirmeyi Zeynüddîn el-İrâkî (ö. 806/1404) yapmıştır. Bkz. İrâkî, *a.g.e.*, II, 124. İsmail Lütî Çakan, Enes b. Mâlik'in bu cevabı ile ilgili olarak "Bu tavır sahâbe kavramının ta sahâbe döneminden itibaren farklı kapsamda anlaşıldığını, özellikle de Hz. Peygamber'in yakın çevresinde bulunup onunla sıcak ilişkiler içinde olan ve onun sohbetleriyle eğitilmiş ve olgunlaşmış kimselerin asıl sahâbî sayılmakta olduğunu göstermektedir. Diğerleri Hz. Peygamber'i görmüş olmaları bakımından "sahâbî" sayılsalar da, o nesli ve faziletlerini temsil edecek olanlar yani sahâbî denilince asıl akla gelmesi gerekenler, Hz. Peygamber ile sohbeti ve birlikteliği uzun sayılabilecek bir süre devam etmiş Müslümanlardır" demektedir (Çakan, *Sahâbe Kıvâmı*, s. 15). Görüldüğü üzere her ne kadar sahâbî denilince akla ilk gelenler Resûl-i Ekrem'in (s.a.) yanında uzun süre bulunanlar olsa da bu durum diğerlerinin sahâbeden sayılmasına engel olarak görülmemiştir.

⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 50; İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, s. 293; İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs*, s. 276.

aidiyeti başta olmak üzere bazı problemlili yönlerinin bulunduğu belirtilmiştir.¹ Tanım Sa'îd b. Müseyyeb'e ait olsun veya olmasın netice itibariyle hadis âlimleri tarafından kabul görmemiştir. Kabul görmemesinin sebebi ise sahâbenin sınırlarını son derece daraltması ve birçok sahâbîyi tanımın dışında bırakmasıdır.

Muhammed b. Ömer el-Vâkidî (ö. 207/823) ise yaptığı sahâbî tanımında "bülûğ şartı"nı öne sürmüştür.² Ancak onun tanımı da sahâbenin tamamını kapsamına alacak nitelikte değildir. Zira sahâbî oldukları kesin olarak bilinen ve doğrudan Hz. Peygamber'den hadis rivâyet eden Hz. Hasan (ö. 49/669), Hz. Hüseyin (ö. 61/680), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) ve Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692) gibi önemli isimleri sahâbenin dışında bırakmaktadır.³ Nitekim Zeynüddîn el-İrâkî (ö. 806/1404)⁴ ve Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505)⁵ gibi birçok âlim bülûğ şartını isabetli bulmamışlardır.⁶

Bilindiği üzere sahâbenin büyük bir kısmının Hz. Peygamber ile birlikteliği uzun süreli değildir. Bir kısmı onu görmüş, ancak kendisinden herhangi bir şey nakletmemiştir. Resûl-i Ekrem'i (s.a.) görmenin sahâbî olmak için yeterli olduğu görüşünü benimseyen muhaddisler, Allah Resûlü'nü görmenin herhangi bir görmeden farklı olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre Resûlullah'ı (s.a.) mü'min olarak gören kişinin kalbi istikamete yönelir. Onun arkadaşlığı onun dışındaki sâlih zatların

---

¹ İbnü's-Salâh (ö. 643/1245), Sa'îd b. Müseyyeb'in söz konusu tanımını değerlendirirken önce bu sözlerin Sa'îd b. Müseyyeb'e aidiyeti konusunda şüphe bulunduğunu belirtmek için "Şayet ona ait olduğu doğru ise" kaydını koymuş, ardından bu sözlerin muhtevayı daralttığını ve sahâbî olduğu kesin olarak bilinen Cerîr b. Abdillâh el-Becelî (ö. 51/671) gibi bazı zatların sahâbe dışında kalmasına sebep olacağını ifade etmiştir (İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 293-294). Şemsüddîn ez-Zehebî (ö. 748/1348) ise *Kütüb-i sitte* müelliflerinden İbn Mâce (ö. 273/887) dışında kimsenin Muhammed b. Ömer el-Vâkidî'den hadis rivâyet etmediğini belirttikten sonra İbn Mâce'nin de onun ismini zikretmeye cesaret edemediğini, bunun yerine "bir şeyh" demeyi tercih ettiğini vurgulamış, bu tavrını da Vâkidî'nin âlimler nezdindeki zayıflığından kaynaklandığını açıklamıştır (Zehebî, *A'lâmu'n-nübelâ*, IX, 463-464). Alâî (ö. 761/1359) de Sa'îd b. Müseyyeb'e nispet edilen bu tanımın sahâbenin kapsam alanını son derece daralttığını vurgulamıştır. Bkz. Alâî, *Tahkîku münîfi'r-rütbe*, s. 38.

² Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 50; İrâkî, *et-Tebîrâ*, II, 126; Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 530.

³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 8. Ayrıca bkz. Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 669.

⁴ İrâkî, *a.g.e.*, II, 126.

⁵ Süyûtî, *a.g.e.*, II, 669.

⁶ Usulcülerin tanımları ve kullandıkları deliller ile ilgili geniş bilgi ve eleştiriler için bkz. Kubeysî, *Sahâbetü Resûlillâh*, s. 73-78, 81-86.

arkadaşlığından kat kat daha kıymetli ve tesirlidir.¹ Alâî (ö. 761/1359) de hadisçilerin Hz. Peygamber’i yalnızca bir kez bile gören kimseleri sahâbeden saymalarını Hz. Peygamber’in bulunduğu makam veya konunun şeref, kıymet ve yüksekliği ile açıklamıştır.²

Muhaddislerin sahâbî tanımlarını tespit etmek için Ali b. el-Medîni (ö. 234/848-49), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Buhârî (ö. 256/870) ve İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) gibi meşhur âlimlerin tanımlarını zikretmek yeterli olacaktır. Ali b. el-Medîni “Günün herhangi bir anında Hz. Peygamber ile karşılaşan veya onu gören her kişi Resûlullah’ın ashâbından sayılır”³ demiştir. Ahmed b. Hanbel de Resûl-i Ekrem (s.a.) ile bir sene, bir ay, bir gün veya bir an sohbet eden, hatta Hz. Peygamber’i yalnızca gören herkesin onun ashâbından olduğunu ifade etmiştir.⁴ Buhârî’nin tanımı ise Ahmed b. Hanbel’in tanımının özeti mahiyetindedir. Ona göre de Resûlullah (s.a.) ile sohbet eden veya yalnızca gören her müslüman kişi onun ashâbındandır.⁵ Bu tanımlara bakıldığında usulcülerin tanımlarının aksine çerçevenin oldukça geniş tutulduğu görülmektedir. Bu tanımlar muhaddislerin kabul ettiği sahâbe tanımının temelini oluşturmaktadır. Daha sonra gelen âlimler bunların eksik yönlerini tamamlamaya çalışmışlardır.

Sahâbeyi en geniş şekliyle tarif etmeye çalışan İbn Hacer el-Askalânî’nin tanımı ise “Sahâbî, Resûlullah (s.a.) ile mü’min olarak karşılaşan ve - sahîh görüşe göre araya irtidat dönemi girmiş olsa bile - mü’min olarak ölen kimseye denir”⁶ şeklindedir. İbn

---

¹ Kubeyî, *Sahâbetü Resûlillâh*, s. 87-88.

² Alâî, *Tahkîku münîfi’r-rütbe*, s. 34-35. Aynı şekilde sürenin uzunluğuna takılmayan hadisçiler kısa bir rü’yeti bulunanları da sahâbeden saymışlar ve tercemelerini sahâbe tabakası içerisinde yazmışlardır. Bu konuda İbn Hacer el-Askalânî’nin *el-İsâbe*’de Veda haccına katılanları sahâbe arasında sayması örnek olarak zikredilebilir. Yani Hz. Peygamber burada bulunanların tamamını görmemiş olsa da bunların Resûl-i Ekrem’i (s.a.) görmüş olmaları sahâbî sayılmaları için yeterli görülmüştür. Bkz. Kubeyî, *a.g.e.*, s. 88-89.

³ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, VII, 7.

⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 51; Alâî, *a.g.e.*, s. 33-34; Irâkî, *et-Tefsîr*, II, 120.

⁵ Buhârî, “Fezâilü ashâbi’n-nebî”, 1; Alâî, *a.g.e.*, s. 34; Irâkî, *a.g.e.*, II, 120; Kastallânî, *el-Mevâhib*, III, 377.

⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 158; a. mlf., *Nüzhetü’n-nazar*, s. 140; Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505) de bu tanımın daha doğru olduğunu söylemiştir. Bkz. Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, II, 667.

Hacer'in tanımı diğer tanımlar arasında en çok itibar gören, en doğru ve en derli toplu tanım olarak kabul edilmiştir.¹ İbn Hacer'in kullandığı her ifadeyle neyi kastettiğini açıklaması, ayrıca örnek kişiler üzerinden konuyu daha anlaşılır hale getirmesi tanıma ayrı bir önem katmıştır.²

Bununla birlikte İbn Hacer'in tanımını kendisinden önceki âlimlerin tanımlarından tamamen farklı düşünmek ve değerlendirmek doğru değildir. Zira bizzat kendisi yaptığı tanımın en doğru tanım olduğunu söyledikten sonra, kendisinden önce Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve onları takip eden birçok âlimin tanımlarının da bu nitelikte olduğunu dile getirmiştir. İbn Hacer'e göre, Hz. Peygamber'le uzun süre birlikte bulunma, ondan hadis hıfz etme veya onunla beraber gazveye katılmış olma gibi şartlar öne sürülen tanımlar isabetli değildir. Yine ona göre Allah Resûlü ile karşılaşma esnasında bülûğ çağına erişmiş olma ve onunla uzun zaman görüşme gibi şartlara da ihtiyaç bulunmamaktadır.³

---

¹ Nâsır b. Ali Âiz, *Akâide*, I, 40; Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, s. 29-30.

² İbn Hacer'in tanımı ve sahâbe anlayışı çok kabul gördüğünden onun konu ile ilgili bazı değerlendirmelerine değinmek faydalı olacaktır. Öncelikle İbn Hacer'e göre Hz. Peygamber ile mü'min olarak karşılaşmış mü'min olarak ölen her kişi sahâbî olarak kabul edilmelidir. Resûlullah (s.a.) ile karşılaşan kimsenin birlikteliğinin uzun veya kısa olması, ondan hadis rivâyet edip etmemiş olması, onunla savaşa katılıp katılmamış olması sahâbî olmasını etkilemez (İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 158). Ona göre sahâbî tanımı yapılırken “ رأى = görmek” fiili yerine “ لقي = karşılaşmak” fiilinin kullanılması daha isabetlidir. Çünkü “görmek” fiilinin kullanılması durumunda Hz. Peygamber'i gözleri göremediği için görme imkânı bulamayan Abdullah b. Ümmî Mektûm (ö. 15/636) gibi sahâbî olduğu kesin olarak bilinen kimseler tanımın kapsamına dâhil edilmemiş olurlar (İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 140-141). İbn Hacer, tanımda kullandığı müslüman olarak ölme şartını mürted olarak ölen kişinin sahâbîden olamayacağı şeklinde izah etmiştir. Henüz müslüman olmadan Resûlullah (s.a.) ile karşılaşmış, onun vefatından sonra müslüman olan kişinin de bir daha Hz. Peygamber ile karşılaşma şansı elde edememesi durumunda sahâbe olamayacağını söylemiştir. Ancak sahâbî iken irtidat ettikten sonra tekrar müslüman olan bir kişinin Resûl-i Ekrem ile bir daha buluşma şansını elde etsin veya etmesin sahâbîlerden sayılması gerektiğini söylemiştir. İbn Hacer'in irtidat ile ilgili bu görüşüne Resûlullah'ı (s.a.) mü'min olarak görmenin ayrı bir kıymeti ve tesirinin bulunduğu inancına sahip olması etki etmiş olmalıdır (İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 158-159). Burada bir hatırlatmada bulunmakta yarar vardır. Aslında İbn Hacer'den önce Zeynüddîn el-İrâkî (ö. 806/1404) sahâbe tanımında “görmek” fiili yerine “karşılaşmak” fiilini kullanmış ve bu kelimeyi kullanmanın daha isabetli olduğunu vurgulamıştır. Onun sahâbe tanımı da “Sahâbî, müslüman olarak Resûlullah (s.a.) ile karşılaşan ve müslüman olarak ölen kişiye denir” şeklindedir. Bkz. Irâkî, *et-Tebâsir*, II, 120.

³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 159. Sahâbî kavramının farklı tanımları, muhtevası ve tanımların değerlendirmesi ile ilgili geniş bilgi için bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 159-160; a. mlf., *Nüzhetü'n-nazar*, s. 141; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 667-672; Âlûsî, *el-Ecvibetü'l-İrâkiyye*, s. 58-68; Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 528-

Özetle ifade etmek gerekirse, usulcüler sahâbe tanımlarında sahâbî sözcüğünün örfi anlamını esas almışlar, hadisçiler ise sahâbeyi sözlük anlamı ışığında tanımlamışlardır. Sahâbe tanımları arasında en çok kabul gören tanımın İbn Hacer'in tanımını olduğu söylenebilir.¹

B. SAHÂBE'NİN ÖNEMİ

İslâm'ın ilk nesli olan ashâbı önemli kılan özellikleri bulunmaktadır. Onların önemli özellikleri İslâm'ı hakkıyla yaşayan örnek birer insan olmalarıdır. Bu da Resûl-i Ekrem'e (s.a.) arkadaş olmanın gereğini en güzel şekilde yerine getirmeleri esasına dayanır. Kur'ân-ı Kerim'de onların bu yönlerine pek çok yerde işaret edilmiştir. Karşılarında toplanmış düşman birlikleri onları korkutmamış, davalarından alıkoymamış, bilakis zorlu şartlar imanlarındaki sebatlarını arttırmıştır. Bu gibi yönlerini dikkate alarak Allah Teâlâ sahâbeyi “صَادِقِينَ = dosdoğru olanlar” olarak nitelemiş ve onları mükâfatlandıracağını belirtmiştir.²

Ashâb-ı kirâmı önemli kılan hususiyetlerden bir diğeri, İslâmiyet'in geniş bir coğrafyaya yayılmasında gösterdikleri gayret, mücadele ve fedakârlıktır. Bu hususta

---

535; Efendioğlu, “Sahâbe”, *DİA*, XXXV, 491; Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi*, s. 344-353; Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, s. 1-10; Kuzudışli, *Hadis Tarihi*, s. 42-43.

¹ Hadisçilerin, Resûlullah'ı (s.a.) yalnızca bir kez bile gören kişileri sahâbeden saymalarını Allah Resûlü'nün bulunduğu makamın şeref, kıymet ve yüksekliği ile açıklaması bu konudaki görüşlerini anlaşılır hale getirmektedir (Alâî, *Tahkîku münîfi'r-rütbe*, s. 35; Irâkî, *et-Tebssira*, II, 123). Usulcülere göre ise Hz. Peygamber'den hadis nakleden bir kimsenin naklettiği hadisin özellikle ahkâm konusunda delil olarak kullanılabilmesi için, râvînin onu Hz. Peygamber'den hangi vasıfla naklettiği önemlidir. Şüphesiz bu dikkate alınması gereken önemli bir meseledir. Ancak hadisçilerin tarifinin daha isabetli olduğu söylenebilir. Zira sahâbî olmak ile râvî olmak ayrı konulardır. Her sahâbî râvî olmadığı gibi, her râvî de sahâbî değildir. Nitekim İbn Hacer'in de ifade ettiği üzere, bir kişinin semâ'nın bulunmaması (Resûlullah'tan bir şey işitememiş olması) sahâbe olmasına engel olan bir durum değildir (İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VIII, 109). Dolayısıyla usulcülerin sahâbîlik için uzun birlikteliği şart koşmaları isabetli bir görüş olarak gözükmemektedir. Son olarak önemli bir noktaya daha değinmekte yarar vardır. Usulcüler ve hadisçiler arasında sahâbe tanımının farklı esaslardan hareketle yapılmasına bağlı olarak sahâbenin adâleti konusuna bakış açıları da değişmiştir. Usulcülerin çoğunluğuna göre sohbeti uzayan sahâbîlerin cerh ve ta'dile tâbî tutulmasına ihtiyaç bulunmamaktadır. Sohbeti uzun olmayan sahâbîlerin ise tezkiyeye ihtiyaçları bulunmaktadır. Dolayısıyla bu sahâbîlerin cerh ve ta'dile tâbî tutulması gerekir. Hadisçiler ise sohbetin uzunluk veya kısalığa dikkat etmeksizin istisnasız bütün sahâbîlerin tezkiyeye ihtiyaç duymayan âdil kimseler olduğunu kabul etmişlerdir. Bu değerlendirme için bkz. Kubeysî, *Sahâbetü Resûlillâh*, s. 93-94.

² el-Ahzâb (33), 23-24.

onlardan daha çok pay sahibi başka bir nesilden söz etmek mümkün değildir. Resûl-i Ekrem'in (s.a.) işaret buyurduğu üzere ashâbın yer aldığı ordulara Cenâb-ı Hak yardım etmiş, kendilerine fetihler nasip olmuştur. İlgili hadiste Allah Resûlü “*İnsanların üzerine öyle bir zaman gelecek ki, onlardan bir topluluk gazâ edecek ve kendilerine, ‘içinizde Hz. Peygamber’i gören var mı?’ diye sorulacak. Onlar da, ‘evet’ diye cevap verecekler. Bunun üzerine kendilerine fetih müyesser kılınacak*”¹ buyurarak buna işaret etmiştir.

Sahâbe nâzil olan Kur’ân âyetlerini ve Resûl-i Ekrem’in Sünnet’ini yaşayarak Câhiliye dönemine ait hayat anlayışlarını geride bırakmışlar ve Müslümanlar başta olmak üzere tüm insanlar için örnek bir nesil olmuşlardır. Onlar Kur’ân’ı kendilerinden sonrakilere nakleden, Sünnet’i anlatarak/yaşayarak öğreten ve Resûl-i Ekrem’i hayatının en ince ayrıntıları ile tanıtan insanlardır. Dolayısıyla sahâbe, İslâm’ı pratikte uygulama, Resûlullah’ın (s.a.) hayatında O’na ve getirdiği mesaja sahip çıkma ve O’nun vefatından sonra da Kur’ân’a, Sünnet’e ve genel olarak İslâm’a sahip çıkma yönüyle büyük önem taşımaktadır. Ayrıca onlar İslâm’ın doğru anlaşılması ve tahriften korunması konusunda da büyük öneme sahiptir. Yani sahâbe sayesinde İslâm aslına uygun olarak sonraki nesillere ulaşabilmiştir. Dolayısıyla sahâbenin güvenilirlikleri ile ilgili her tereddüt İslâm’ın tereddüt ile karşılanması demektir.² Bu sebeple Resûl-i Ekrem (s.a.) ashâbının takip ettiği yolun kendi yolunun devamı olduğunu ve kurtuluşa ermenin ancak bu yolu takip ederek mümkün olabileceğini ifade etmiştir.³

Sahâbe neslinin takip ettiği yolun dosdoğru yol ve onların örnek alınmaya en uygun nesil olduğunu Abdullah b. Mes’ûd (ö. 32/652-53) şu sözlerle dile getirmiştir: “Kim birilerini örnek alıp gidişatını izlemek isterse, Resûlullah’ın (s.a.) ashâbını izlesin. Çünkü onlar bu ümmetin kalpleri en iyi, ilmî bakımdan en derinlikli, yaşayışları en külfetsiz, istikâmeti en sağlam, gidişatı en güzel ve mu’tedil olanlardır. Cenâb-ı Hak onları Peygamberi’ne sohbet arkadaşı olarak ve dinin yerleşimini sağlamak için

---

¹ Buhârî, “Fezâilü ashâbi’n-nebî”, 1; Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 208, 209. Hadisin devamında Hz. Peygamber, sahâbe neslini görme şerefine mazhar olmaları sebebiyle tâbiûna ve onları gören tebe-î tâbiûna de fetihlerin müyesser olacağını belirtmiştir.

² Efendioğlu, “Sahâbe Hukuku ve Ashâba Saygısızlığın Dini Hükümü”, *HTD*, VIII/1, s. 9-10.

³ Tirmizî, “İman”, 18; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 218-219.

seçmiştir. O halde onlara ait bu üstünlükleri tanıyın ve onların izlerini takip edin. Zira hiç şüphesiz onlar dosdoğru yol üzerindedirler.”¹

Sonuç olarak sahâbe nesli, İslâm'ı Resûl-i Ekrem'den (s.a.) öğrendiği haliyle yaşayan ve yaşayışları ile sonraki nesillere örnek olan güvenilir bir nesildir. Dolayısıyla Ümmet-i Muhammed için sahâbe nesli dinin aslına uygun şekilde yaşanması için vazgeçilmez bir topluluktur.

C. SAHÂBENİN FAZİLETİ

Sahâbe, fazîletine Kur'ân'da ve hadislerde işaret edilen bir nesildir. Onların kendileri de sahâbî olmanın ayrıcalığı üzerinde durmuşlar ve nesil olarak değerlerine işaret etmişlerdir. Sahâbenin, insanlığın en fazîletli nesli olduğu Kur'ân-ı Kerîm'de “Siz insanların iyiliği için yeryüzüne çıkarılan en hayırlı ümmetsiniz. Çünkü iyiliği teşvik eder, kötülükten sakındırır ve Allah'a inanırsınız”² âyetinde belirtilmiştir. Her ne kadar bu âyetin kapsamına Ümmet-i Muhammed'in bütün fazîlet sahibi sâlih fertleri dâhil olsa da³ ilk olarak bu şerefe nail olanların sahâbe nesli olduğu bir gerçektir.⁴ Buna göre Allah Teâlâ sahâbe neslinin insanlığın iyiliği için yeryüzüne çıkarılan en hayırlı ümmet olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca kendisine inandıklarını söyleyerek ashâbın imanına da şahitlik etmiştir.⁵ Yine değişik âyetlerde ashâbın, mu'tedil (ölçülü ve dengeli) bir nesil oldukları, insanlar üzerine şahit tutulacakları,⁶ imanları uğruna hicret eden, Allah yolunda cihad eden, mü'min kardeşlerinden yardımlarını esirgemeyen kimseler

---

¹ İbn Abdilber, *Câmi'*, II, 947.

² Âl-i İmrân (3), 110. Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1273), Abdullah b. Abbas'ın bu âyette anlatılan kimselerin Mekke'den Medîne'ye hicret eden ve Bedir (2/624) ile Hudeybiye'ye (6/628) katılan sahâbîler olduğunu söylediğini belirtmektedir. Ancak Kurtubî bu âyette sözü edilenlerin tüm sahâbîler olduğuna dair bir başka görüş nakletmiştir. Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 259-261.

³ Kurtubî, *a.g.e.*, V, 260-261.

⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 46. Ebû Hüreyre (ö. 58/678) “Biz (sahâbe topluluğu) insanlara en çok faydası dokunan insanlarız. Çünkü biz sağlam bağlarla insanları İslâm'la buluştururuz” demiştir (Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 259). İbn Abdilber (ö. 463/1070) de insanların iyiliği için yeryüzüne çıkarılan en hayırlı ümmetin sahâbîler olduğunu ifade etmiştir. Bkz. İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I, 1.

⁵ Âl-i İmrân (3), 110.

⁶ el-Bakara (2), 143. Bu âyetin öncelikle sahâbe ile ilgili olduğuna dair bkz. Tebbânî, *İthâfu zevi'n-necâbe*, s. 31-32.

oldukları,¹ Allah'tan razı olup Allah'ın da kendilerinden razı olduğu ve kendileri için ebedî kalacakları cennetler hazırlandığı,² sâdık mü'minler³ ve Allah'ın seçilmiş kulları oldukları⁴ anlatılmaktadır. Ayrıca Allah'a ve Resûlü'ne yardım eden, özü ve sözü bir mü'minler oldukları,⁵ kendileri ihtiyaç içinde olsalar bile mü'min kardeşlerini kendilerine tercih ettikleri ve bu gibi vasıflarıyla kurtuluşa eren bir topluluk oldukları⁶ da yine değişik âyetlerde ifade edilmektedir.

“*Ama Peygamber ve onunla birlikte iman edenler, mallarıyla canlarıyla Allah yolunda cihad ettiler. Bütün hayır ve bereket onlarındır. Kurtuluşa erecekler de ancak onlardır. Allah, onlara içlerinden ırmaklar akan Cennetler hazırlamıştır. Onlar o cennetlerde ebediyen kalacaklardır. En büyük bahtiyarlık işte budur*”⁷ âyeti ile “*Ey Peygamber! Allah sana da, sana tâbi olan mü'minlere de yeter!*”⁸ âyetinde de Cenâb-ı Hak, Resûlullah'a (s.a.) tâbi olan ilk mü'minler olarak sahâbeyi övmüş ve onları büyük nimetlerle müjdelemiştir.

Sahâbenin insanlar arasında seçilmiş ve faziletli bir nesil olduğunu göstermesi açısından “*De ki: Allah'a hamd, seçkin kullarına da selâm olsun!*”⁹ âyetini de zikretmek mümkündür. Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88), bu âyette anlatılan seçkin kulların Hz. Peygamber'in ashâbı olduğunu belirtmiştir.¹⁰ Aslında Kur'ân'da mü'minlerin övüldüğü bütün âyetlerde sahâbe neslinin en büyük paya sahip olduklarını söylemekte bir mahzur yoktur.¹¹

---

¹ el-Enfâl (8), 74.

² et-Tevbe (9), 100.

³ et-Tevbe (9), 119.

⁴ el-Hac (22), 78; en-Neml (27), 59. Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88), Cenâb-ı Hak'ın sahâbeyi Resûl-i Ekrem (s.a.) için seçtiğini söylemiştir. Bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 19.

⁵ el-Haşr (59), 8.

⁶ el-Haşr (59), 9.

⁷ et-Tevbe (9), 88-89.

⁸ el-Enfâl (8), 64.

⁹ En-Neml (27), 59.

¹⁰ Alâî, *Tahkîku münîfi 'r-rütbe*, s. 84.

¹¹ Tebbânî, *İthâfu zevi 'n-necâbe*, s. 117-118.

Resûl-i Ekrem de ashâbının hem kendi ümmetinin hem de tüm insanlık tarihinin en hayırlı nesli olduklarını birçok hadisinde ifade etmiştir.¹ Bunlardan birinde Hz. Peygamber “*Ashâbım hakkında uygunsuz söz söylemeyin! Allah’a yemin ederim ki, sizden biriniz Uhud dağı kadar altın infak etse, onların yaptıkları infakın bir ölçüğüne (müddüne) veya onun yarısına erişemez*”² buyurmak suretiyle ashâbının farklı bir konumda olduğuna işaret buyurmuş ve dolayısıyla ashâba karşı Müslümanların dikkatli davranmalarını emretmiştir.

Resûl-i Ekrem’in (s.a.) sahâbenin faziletini vurgulayan bir başka hadisi de şöyledir: “*Yıldızlar göğün emniyetidir. Onlar gitti mi, semâya vaad edilen gelir. Ben de ashâbımın emniyetiyim. Vefat ettiğim zaman, ashâbımın başına vaad edilen (hâdiseler) gelecektir. Ashâbım dahi ümmetimin emniyetidir. Onlar dünyadan gidince, ümmetimin başına vaad edilen (belâlar/musibetler) gelecektir.*”³ Görüldüğü üzere Hz. Peygamber ashâbının ümmet için bir güvence olduğunu hatırlatmakta ve böylece onların izinden gidilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir.

Bir başka hadisinde de Resûlullah (s.a.) “*Ashâbıma dil uzatma konusunda Allah’tan korkun, ashâbıma dil uzatma konusunda Allah’tan korkun. Benden sonra onları kötü niyetlerinize hedef tutmayın. Kim onları severse beni sevdiğinden ötürü sever. Kim de onlara kin beslerse bana olan kininden ötürü böyle davranır. Onlara eziyet eden bana eziyet etmiş olur. Bana eziyet eden de Cenâb-ı Hakk’ı gücendirmiş olur. Her kim de Cenâb-ı Hakk’ı gücendirir ise, çok sürmez Allah onun belâsını verir*”⁴ buyurarak sahâbe sevgisinin temelinde Allah ve Resûlullah sevgisinin yattığını ifade

---

¹ Mesela bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXVIII, 57; Buhârî, “Fezâilü ashâbi’n-nebî”, 1; “Menâkıb”, 23; Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 210, 211, 212, 213, 216. İmâm Nevevî (ö. 676/1277) en hayırlı neslin Resûlullah’ın ashâbı olduğu konusunda âlimlerin ittifak ettiklerini aktarmıştır (Nevevî, *Şerhu Müslim*, XVI, 84). Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî (ö. 923/1517) de selef ve halef âlimlerinin cumhurunun ashâb-ı kirâmın peygamberler ile bazı mukarreb meleklerden sonra varlıkların en hayırlıları ve en faziletli oldukları konusunda ittifak ettiklerini nakletmiştir. Bkz. Kastallânî, *el-Mevâhib*, III, 381.

² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XVIII, 80; Buhârî, “Fezâilü ashâbi’n-nebî”, 5; Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 221, 222; Ebû Dâvûd, “Sünne”, 11; Tirmizî, “Menâkıb”, 59; İbn Mâce, “Mukaddime”, 11.

³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXII, 335-336; Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 207; İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 234-235.

⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXIV, 169-170, 185; a. mlf., *Fezâilü’s-sahâbe*, I, 48; Tirmizî, “Menâkıb”, 58.

etmiştir. Allah ve Resûlü'nün (s.a.) koruması altında olmak bir nesil için en büyük bir fazilet ve güvence kaynağıdır.

Hiç şüphesiz sahâbe nesli de Allah Teâlâ'nın kendilerine lütfettiği faziletlerin farkında olan bilinçli bir nesildir. Dolayısıyla daha önce de işaret ettiğimiz üzere Kur'ân ve hadislerden sonra kendi vasıflarını en güzel biçimde aktaracak olanlar onlardır. Mesela Hz. Ali (ö. 40/661), bir sabah namazından sonra ashâbın faziletine dair yaptığı bir konuşmasında, içinde bulunduğu toplumun sahâbîlere benzemediğini ifade etmiş ve ashâbın sıkıntılar içerisinde geçinen, çok namaz kıldıklarından alınlarında nasırlar bağlanan, daima Kur'ân okuyan, ibadet eden, zikreden ve üzerlerindeki elbiselerini gözyaşlarıyla ıslatacak kadar ağlayan bir nesil olduğunu anlatmıştır.¹ Kısaca Hz. Ali sahâbe neslinin daima Allah ile irtibat halinde, yani gafletten uzak bir nesil olduğunu ifade etmiştir. Böylece o, sahâbe toplumuna olan özlemini dile getirmiş ve diğer insanları da sahâbe gibi bir hayat yaşamaya davet etmiştir.

Bu anlamda çarpıcı bazı sözleri olan bir başka sahâbî de Abdullah b. Abbas'tır. O, sahâbenin ümmet içerisinde apayrı bir konumda bulunduğunu şu sözlerle dile getirmiştir: "Hz. Muhammed'in ashâbı ile ilgili uygunsuz bir şekilde konuşmayın. Allah Teâlâ onların birbirleriyle savaşacaklarını bildiği halde onların bağışlanması için dua edilmesini emretmiştir."² Böylece İbn Abbas (r.a.) Kur'ân'dan delil göstererek³ ashâb-ı kirâmın faziletini insanlara duyurmuş ve sahâbenin Allah'ın zimmeti altında bulunduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca İbn Abbas "Allah sahâbeyi peygamberi için seçmiştir" sözüyle de sahâbenin Hz. Peygamber için özel olarak seçilmiş bir nesil olduğunu ifade etmiştir.⁴ Buna göre Hz. Peygamber'in Allah nezdindeki değeri anlaşıldıktan sonra sahâbenin değeri de ortaya çıkmaktadır.⁵

---

¹ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, I, 76.

² Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, I, 59; Lâlekâî, *Şerhu usûli'l-i'tikâd*, VII, 1318-1319, 1324.

³ Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) şu âyete işaret etmiş olmalıdır: "Onlardan sonra gelenler de 'Ey Rabbimiz, bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla. Kalplerimizde iman edenlere karşı kin bırakma. Rabbimiz, muhakkak ki Sen çok şefkatli, merhametlisin' derler" el-Haşr (58), 10.

⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 19. Ebû Amr el-Evzâî (ö. 157/774) de Allah Teâlâ'nın sahâbe neslini Hz. Peygamber için özel olarak seçtiğini ifade etmiştir. Bkz. Lâlekâî, *Şerhu usûli'l-i'tikâd*, I, 174.

⁵ Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) sahâbenin faziletine dair zikrettiği âyetler ve yaptığı değerlendirmeler için bkz. Ebû Nuaym, *el-İmâme*, s. 208-211.

Sonuç olarak sahâbe nesli, Kur'ân ve Sünnet'in şahitliğiyle insanlık tarihinin en faziletli neslidir. Bu sebeple İslâm ulemâsı onların faziletleri ile ilgili pek çok eser kaleme almıştır.¹

D. SAHÂBE'NİN ADÂLETİ

Sözlükte, doğruluk ve dürüstlük anlamına gelen adâlet sözcüğü,² hadis terimi olarak râvînin bireysel güvenilirliğini ifade etmek için kullanılır. Rivâyeti makbul olan âdil bir râvînin Allah'ın emirlerini yerine getiren, nehiyelerinden kaçman, adâlete aykırı fiillerden uzak duran, kişiliğine zarar veren söz ve davranışlardan sakınan bir kişi olması gerekmektedir. Hadis âlimlerine göre râvînin adâlet sahibi sayılabilmesi için gerekli unsurları, râvînin müslüman olması, bülûğa ermiş olması, akıllı olması, takvâ sahibi olması/fasık olmaması ve mürûet (kişilik) sahibi olması şeklinde sıralamak mümkündür.³

Ancak sahâbe dışındaki râvîlerin adâleti ile ilgili şartlara bakılmaksızın sahâbe neslinin Allah Teâlâ ve Hz. Peygamber tarafından ta'dîl edilmiş olmaları gerekçe gösterilerek onlar ta'dîl veya tezkiyeye ihtiyaç duymayan bir nesil olarak kabul edilmişlerdir. Bununla birlikte Alâî'nin (ö. 761/1359) de ifade ettiği üzere, sahâbiler ismet sahibi değillerdir. Yani onların peygamberler gibi günah işlemekten korundukları söylenemez. Sahâbenin âdil olması, rivâyetlerinin makbûl olması ve sözlerinin doğru olması demektir.⁴ Dolayısıyla sahâbileri peygamberler gibi kusursuz insanlar olarak düşünmek son derece yanlıştır. Nitekim onlardan hiçbiri de böyle bir iddiada

---

¹ Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde sahâbenin faziletinin çokça anlatılması sebebiyle ve özellikle "fitne dönemleri" gibi sahâbeye karşı saldırıların yoğunlaştığı dönemlerde hadisçiler başta olmak üzere birçok âlim, sahâbenin tamamının, belli bir grubunun veya herhangi bir sahâbînin fazileti ile ilgili eserler kaleme almışlardır. Bu çalışmalar neticesinde de *Fezâilü's-sahâbe* ile ilgili geniş bir literatür meydana gelmiştir. Bu eserlerin bazıları için bkz. Efendioğlu, "Fezâilü's-sahâbe", *DİA*, XII, 535-537.

² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, 430-432.

³ Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 101; Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, s. 56. Ayrıntılı bilgi için bkz. Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 539- 542; Sa'îd Fûde, *eş-Şerhu'l-kebîr*, s. 1273-1287.

⁴ Bkz. Alâî, *Tahkîku münifi'r-rütbe*, s. 102. Benzer değerlendirmeler için bkz. Âlûsî, *el-Ecvibetü'l-Irâkıyye*, s. 99; Ebû Şehbe, *Difâ'*, s. 92.

bulunmamıştır. Sahâbîlerin adâlet sahibi olmasını ise kısaca Resûl-i Ekrem (s.a.) adına asla yalan söylememeleri şeklinde formüle etmek mümkündür.¹

Ehl-i sünnet âlimlerine göre sahâbenin tamamı adâlet sahibi güvenilir kimselerdir.² Ayrıca Ehl-i sünnet'in bu konuda fikir birliği içerisinde olduğu birçok âlim tarafından ifade edilmiştir.³ Bu bağlamda Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ve kendisinden sonraki Ehl-i sünnet âlimleri, sahâbîlerin bizzat Allah Teâlâ ve Resûl-i Ekrem (s.a.) tarafından övülen ve ta'dîl edilen bir topluluk olduklarını ve Allah'ın ve Resûlullah'ın ta'dîlinden sonra başka hiçbir şahıs veya topluluğun ta'dîline

---

¹ Ebû Şehbe, *a.g.e.*, s. 92.

² Nevevî, *Şerhu Müslim*, XV, 149; a. mlf., *et-Takrîb*, s. 92; İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs*, s. 277; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 162; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 674; Sehâvî, *Şerhü't-Takrîb*, s. 457; Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 540; Ahmed Naîm, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi (Mukaddime)*, I, 19. Ehl-i sünnet'in bu görüşü ve sahâbenin adâletine dair öne sürülen diğer görüşler için bkz. Acâc el-Hatîb, *es-Sünne*, s. 394 vd. Ehl-i sünnet âlimleri bütün ashâb-ı kirâmî âdil insanlar olarak gördükleri için diğer tabakalardan olan râvîleri tâbi tuttukları gibi bir cerh-ta'dîl ameliyesine tâbi tutmamışlardır. Buna ihtiyaç duymamalarının sebebi olarak sahâbenin Kur'an ve Sünnet'te ta'dîl edilmiş olmasını göstermişlerdir (Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 46). Asr-ı saâdetten günümüze kadar İslâm'ı ayakta tutan en büyük unsurlar arasında sahâbîlerden gelen rivâyetleri zikretmek mümkündür. Dolayısıyla Abdullah b. Mübârek'in (ö. 181/797) isnâd ile ilgili söylediği "İsnad dindedir. Şayet isnad olmasaydı dileyen dilediğini söylerdi" (Müslim, "Mukaddime", 15) sözünün sahâbe ile ilgili olarak da söylenmesi mümkündür. Yani "Sahâbe dindedir. Şayet sahâbenin adâleti olmasaydı dinin tahripten korunması mümkün olmazdı" denilebilir. Nitekim Alâî, İslâm'ın bütünüyle sahâbenin nakletmesi ve öğretmesi yoluyla ayakta kaldığını ifade etmiş, bu yolda yürüten herkesin aldığı sevabın aynısının ashâbın defter-i hasenâtına kaydedileceğini söylemiş ve bunun sahâbe nesline Cenâb-ı Hakk'ın özel bir lütfu olduğunun altını çizmiştir. Bkz. Alâî, *a.g.e.*, s. 32.

³ Irâkî, *et-Tebîr*, II, 130-131; İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 56, 162; Süyûtî, *a.g.e.*, II, 674; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, IV, 31; Âlûsî, *a.g.e.*, s. 68; Seffârî, *Levâmî*, III, 587-588. İbn Abdilber (ö. 463/1071) sahâbenin adâletine dair Ehl-i sünnet'in icmâsını naklederken Ehl-i sünnet'i "ehl-i hak" diye nitelmiştir (İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I, 19). İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) da sahâbenin adâleti konusunda ümmet içerisinde icmâ bulunduğunu söylemiştir. Fakat onun da ümmetten kastı daha sonraki *بِإِجْمَاعِ الْعُلَمَاءِ الَّذِينَ يُعْتَدُّ بِهِمْ فِي* *الإجماع* kaydından da anlaşıldığı gibi icmâda görüşüne itimat edilen Ehl-i sünnet âlimleridir. Bu sözlerine göre onun icmâ için herkesin görüşüne başvurulmasına ihtiyaç bulunmadığı kanaatinde olduğu anlaşılmaktadır (İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 295). Alâî, sahâbenin adâleti konusunda bahsedilen icmânın iki türlü anlaşılmasının mümkün olduğunu söylemiştir. Bunların ilkinde göre, Ehl-i sünnet arasında sahâbenin adâletine muhalif olan kimse bulunmadığına göre onların bu görüşlerine muhalefet eden Mu'tezile ve Hâriciler gibi bid'at ehli fırkaların görüşleri icmâyı bozamaz. Yani bu konuda bahsedilen icmâdan maksat Ehl-i sünnet arasındaki icmâdır. İkinci yorumu ise, her ne kadar bu bid'at fırkalarından bu konuda farklı fikirler sadır olsa da onlar Ehl-i sünnet karşısında çok küçük bir azınlık olduklarından, bu konudaki görüşleri icmâyı bozacak nitelikte değildir. Dolayısıyla icmânın meydana geldiğinin rahatlıkla söylenebileceğini ifade etmiştir. Bkz. Alâî, *Tahkîku münîfi'r-rütbe*, s. 91. Sahâbenin adâleti ile ilgili ayrıca bkz. Tebbânî, *İthâfu zevi'n-necâbe*, s. 27 vd.

ihtiyaçlarının bulunmadığını belirtmişlerdir.¹ Hatîb el-Bağdâdî Allah'ın ve Hz. Peygamber'in ashâb-ı kirâmı ta'dîl ettiğine delil olarak birçok âyet ve hadis kullanmıştır.² Delil olarak kullandığı âyetlerin başında “Siz insanların iyiliği için yeryüzüne çıkarılan en hayırlı ümmetsiniz”³ âyeti ile “Böylece, siz bütün insanlara şahit olasınız, Peygamber de size şahit olsun diye sizi ölçülü ve dengeli bir ümmet yaptık”⁴ âyeti bulunmaktadır. Hatîb el-Bağdâdî'ye göre bu âyetler her ne kadar genel lafızlarla gelmiş olsalarda da, bunlarda asıl anlatılanlar sahâbe neslidir. Ayrıca o, sahâbe dışındakilerin bu âyetin kapsamına girmediğine dair de bir görüş nakletmiştir.⁵ Onun kullandığı hadis delilleri arasında ise Resûl-i Ekrem'den (s.a.) rivâyet edilen “Ümmetimin en hayırlıları benim zamanımda yaşayanlardır. Daha sonra en hayırlılar bunlardan sonra gelenler, daha sonraki en hayırlılar ise bu ikincileri takip edenlerdir”⁶ hadisini zikretmek mümkündür.⁷

Ayrıca Hatîb el-Bağdâdî, bu konuda daha pek çok âyet ve hadis bulunduğunu hatırlattıktan sonra, asıl itibarıyla bu âyet ve hadislerden hiçbirinin mevcut olmaması durumunda bile ashâbın halleri ve yaşantılarının onların ta'dîli için delil olarak yeterli olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda o, ashâbın İslâm uğruna canlarını, mallarını feda etmekten kaçınmamaları, dinleri uğruna vatanlarını terketmeleri yani her anlamda İslâm'a yardım etmelerini belli başlı hususiyetleri arasında zikretmiştir. Ona göre

---

¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 46-47; Âlûsî, *el-Ecvibetü'l-İrâkiyye*, s. 69. Hatîb el-Bağdâdî'nin bu konudaki değerlendirmesini son derece beğenen İbn Hacer el-Askalânî, bu beğenisini nefis/kıymetli (bir değerlendirme) diye dile getirmiştir (İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 162). Sahâbenin adâleti ile ilgili Kur'ân ve Sünnet'ten deliller için bkz. Acâc el-Hatîb, *es-Sünne*, s. 398 vd.

² İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 162.

³ Âl-i İmrân (3), 110.

⁴ el-Bakara (2), 143. İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), bu âyete dayanarak Allah Teâlâ'nın ashâb-ı kirâmı “ümmetin âdilleri” diye isimlendirdiğini ifade etmiş ve bû âyette geçen “vesetan” ifadesinin bizzat Hz. Peygamber tarafından “adlen” diye tefsîr edildiğini nakletmiştir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 7.

⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 46. Zeynüddîn el-İrâkî (ö. 806/1404) de bu âyette anlatılan topluluğun sahâbe nesli olduğu ile ilgili müfessirler arasında icmâ bulunduğuna dair bir görüş bulunduğunu aktarmıştır. Bkz. İrâkî, *et-Tebîra*, II, 130.

⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXIII, 70, 138; Buhârî, “Fezâilü ashâbi'n-nebî”, 1; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 214; Ebû Dâvûd, “Sünne”, 10; Tirmizî, “Fiten”, 45.

⁷ Hatîb el-Bağdâdî'nin delil olarak kullandığı diğer âyet ve hadisler için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 46-48.

sahâbenin adâleti muteber bütün âlimlerce de kabul edilen bir husustur.¹ İbn Abdilber (ö. 463/1071) de ehl-i hakk olan bütün Müslümanların yani Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'ın sahâbenin adâletli oluşları üzerinde icmâ ettikleri için sahâbenin adâletinin araştırılmasına ihtiyaç bulunmadığını belirtmiştir.²

Meselenin daha iyi anlaşılması için sahâbenin adâleti ile ilgili birkaç âlimin daha görüşüne değinmekte yarar vardır. Örneğin İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) sahâbenin İslâm şeriatı'nın taşıyıcısı ve nakilleri olduğunu, dolayısıyla sahâbenin adâletinin şeriatın sonraki nesillere ulaşmasının tek teminatı olduğunu ifade ettikten sonra, naklettikleri rivâyetlerin şüphe ile karşılanarak doğrudan kabul edilmemiş olması halinde İslâm şeriatının sahâbenin yaşadığı asırdan sonraki asırlara nakledilmesinin mümkün olamayacağını dile getirmiştir. Böylece Cüveynî, bu konudaki icmânın gerekçesine de işaret etmiştir.³ Ebû Hâmid el-Gazzâlî (ö. 505/1111) ise *el-Müstasfâ* isimli eserinde selef ve halef âlimlerinin cumhurunun Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân-ı Kerîm'de sahâbeyi ta'dîl etmesi ve övmesine dayanarak onların adâletini kabul ettiklerini ve bu görüşün kendisinin de bu konudaki itikadı olduğunu belirtmiştir.⁴

Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (ö. 676/1277) de sahâbe arasında yaşanan savaşların farklı icihadlarının neticesinde meydana geldiğini, bu savaşların onların adâletlerine gölge düşürmesinin aksine, onların icihadlarıyla sevap kazandıklarını belirtmiştir. Ayrıca Nevevî, Ehl-i sünnet'in sahâbenin şehâdetlerini, rivâyetlerini ve adâletlerini icmâ ile kabul ettiğini dile getirmiştir.⁵ Benzer bir şekilde Alâî (ö. 761/1359), *Tahkîku Münîfi'r-rütbe* isimli eserinde selef ve halef âlimlerinin cumhurunun sahâbenin tamamını âdil kabul ettiklerini ve onların kendilerinden sonraki nesiller gibi

---

¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 49; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 162.

² İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I, 19; Ayrıca bkz. Irâkî, *et-Tebîra*, II, 131.

³ Cüveynî, *el-Bürhân*, I, 632; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, IV, 35; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 674. İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) da bu durumu, sahâbilerin şeriatın nâkileri olmaları dolayısıyla Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine bir lütfu olarak açıklamıştır. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, s. 295.

⁴ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, II, 257. Bu ifadelerinin hemen akabinde Gazzâlî el-Bakara 143. âyet, Âl-i İmrân 110. âyet, et-Tevbe 100. âyet, el-Feth 18. âyet ile birçok hadisi sahâbenin adâletine delil olarak kullanmıştır.

⁵ Nevevî, *Şerhu Müslim*, XV, 149.

adâletlerinin araştırılmasına ihtiyaç bulunmadığını söylemiştir.¹ O, sahâbenin adâletine Kur'ân ve Sünnet'ten deliller zikretmiş, ayrıca icmâ, istinbât ve kıyas delillerine de yer vermiştir.²

Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr (ö. 774/1373) ise sahâbenin adâletinin Ehl-i sünnet'e göre Kur'ân ve Sünnet'le sabit olduğunu ifade ettikten sonra Mu'tezile'nin Hz. Ali (ö. 40/661) ile savaşımlar dışındaki bütün sahâbilerin âdil olduğu şeklindeki görüşlerinin isabetsiz olduğunu söylemiştir.³ İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) de sahâbe neslinin bütünüyle âdil bir nesil olduğunu dile getirmiş ve bunun aksini iddia edenlerin bid'at ehli azınlıklardan ibaret olduğunu ifade etmiştir.⁴ Onun bu ifadelerine göre bazı kişi ve mezheplerin sahâbenin adâleti meselesine bakışlarının, onların Ehl-i sünnet ulemâsı tarafından değerlendirilmelerine olumlu veya olumsuz şekilde tesir ettiği söylenebilir.

Sahâbenin adâletine ümmet arasında bu derece ehemmiyet verilmesinin gerekçesini anlatması bakımından son olarak Ebû Zür'a er-Râzî'nin (ö. 264/878) sahâbiler ile ilgili bir değerlendirmesine değinmekte fayda bulunmaktadır. Ebû Zür'a'ya göre ancak bir zındık sahâbeye dil uzatabilir. Çünkü sahâbe mü'minlerin hak olarak kabul ettiklerinin tamamını onlara nakletme vazifesini hakkıyla yerine getirmiş bir nesildir. Ona göre sahâbeye dil uzatanların asıl maksatları sahâbeyi karalamak değil Ku'ân ve Sünnet'i ortadan kaldırmaktır. Bu yüzden Ebû Zür'a, dinin şahitleri olan sahâbeye dil uzatanların din düşmanı olduklarını ve cerh edilmeye daha layık olduklarını söylemiştir.⁵ Ebû Zür'a er-Râzî'nin bu değerlendirmesi, Ehl-i sünnet âlimlerinin birçoğunun sahâbenin önemi, fazileti ve adâleti ile ilgili olarak zikrettiği rivâyetler arasında yerini almıştır. Yani Ehl-i sünnet âlimleri sahâbeyi dinin şahitleri olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla onlar, sahâbenin adâletini zedeleyecek bir ithamda

---

¹ Alâî, *Tahkîku münîfi'r-rütbe*, s. 71.

² Alâî, *a.g.e.*, s. 97.

³ İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs*, s. 277.

⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 162. İbn Hacer, Hulefâ-i râşidîn ve diğer sahâbilerin sahâbîliğin kıymetini çok iyi kavradıklarını ve başka hiçbir meziyeti sahâbî olmakla bir tutmadıklarını belirtmiştir. Ayrıca sahâbî olan bir kişinin her ne kadar az bir sohbeti olsa da ona karşı titiz davranıldığını örneklerle izah etmiştir. Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 164-165.

⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 49; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, IV, 32; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 162-163; Âlûsî, *el-Ecvibetü'l-İrâkiyye*, s. 70-71; Ebû Şehbe, *Difâ'*, s. 94; Tebbânî, *İthâfu zevi'n-necâbe*, s. 28.

bulunmanın bizzat İslâm'ın ana kaynakları olan Kur'ân ve Sünnet'i itham etmek anlamına geleceğini savunmuşlardır.

Sonuç olarak Ehl-i sünnet âlimleri sahâbenin adâleti konusunda fikir birliği içerisindeyler. Sahâbenin adâletini ispatlamak için de genel olarak Kur'ân âyetleri, bazı hadis-i şerifleri, icmâ delilini, bazı aklî delilleri ve sahâbilerin kendi sözlerini ve tutumlarını delil olarak kullanmışlardır. Ayrıca onlar sahâbeye büyük sevgi beslemişler ve bu sevgilerini de dine bağlamışlardır.¹

Ehl-i sünnet'in sahâbe ile ilgili üzerinde durmaya çalıştığımız bu görüş ve değerlendirmelerinin aksine, diğer fırkalar sahâbe konusunda genel olarak ifrat ve tefrit arasında gidip gelmişlerdir. Kimileri bazı sahâbileri peygamberler gibi günahattan masum kabul ederken, kimileri ise sahâbî olduğu tevâtür derecesinde kesin olan bazı sahâbileri fazilet sahibi veya âdil kabul etmek bir yana, müslüman olarak dahi kabul etmemişlerdir. Ancak ileride söz konusu fırkaların sahâbe hakkındaki görüşlerine ayrıca işaret edileceğinden burada tekrar değinmeye ihtiyaç bulunmamaktadır.

---

¹ Bizzat Resûlullah'ın (s.a.) Ensâr'ın şahsında sahâbe sevgisini emrettiği bilinen bir husustur. Hz. Peygamber'in "Ensâr topluluğunu sevmek iman alâmeti, onlara buğzetmek de münâfıklık alâmetidir" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XIX, 326; Buhârî, "Menâkıbü'l-Ensâr", 4; Müslim, "İman", 128) hadisi ile "Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir kişi Ensâr'a buğzetmez" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XV, 255; XVIII, 6; Müslim, "İman", 130; Tirmizî, "Menâkıb", 66) hadisinde bunu görmek mümkündür. Sahâbe neslinin ve özellikle Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in dindeki konularının bilincinde olan birçok âlim de onların ve sahâbenin tamamını sevmeyi Sünnet olarak değerlendirmiştir. Söz gelimi Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53), Mesrûk b. el-Ecda' (ö. 63/683?) ve Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725), Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer sevgisini Sünnet olarak kabul etmişlerdir. Hasan el-Basrî'ye (ö. 110/728) "Ebû Bekir ve Ömer sevgisi Sünnet'tir" denilmesi üzerine o, "Hayır, farzdır" demiştir (İbn Abdilber, *Câmi'*, II, 1177; Magrâvî, *Mevsu'a*, I, 106; II, 88; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, X, 449). Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733?) da "Allahım ben Ebû Bekir ve Ömer'i tevelli ediyor ve seviyorum. Allahım şayet içimde bundan başka bir şey (duygu) varsa, bana Kıyâmet günü Resûlullah'ın şefaati ulaşmasın!" demiştir (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, IV, 406. Zeyd b. Alî Zeynelâbidîn'in (ö. 122/740) buna benzer bir sözü için bkz. İzzân, *es-Sahâbe 'inde'z-Zeydiyye*, s. 149). Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Altun, "Ehl-i Beyt'te Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman Sevgisi", *Atatük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXIX, s. 268-290. İmâm Mâlik (ö. 179/795) de Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer sevgisinin bir başka boyutuna "Selef Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer sevgisini evlatlarına Kur'ân'dan bir sûreyi öğretir gibi ta'lîm ederdi" sözleriyle işaret etmiştir. Ebû Zür'a er-Râzî'nin (ö. 264/878) rivâyet ettiğine göre Kabîsa b. Ukbe (ö. 215/830) ise "Hz. Peygamber'in ashâbının tamamını sevmek Sünnet'tendir" demiştir (Lâlekâî, *Şerhu usûli'l-ikâd*, VII, 1312-1313). Sahâbe sevgisi ile ilgili olarak Ebû Ca'fer et-Tahâvî (ö. 321/933) de "Onları sevmek dîn, iman ve ihsan'dır, onlara buğzetmek ise küfür, nîfâk ve azgınlıktır" demiştir. Tahâvî, *Akide*, s. 29; Nebhânî, *el-Esâlîb*, s. 460. Ayrıca bkz. Zehrânî, *İlmü'r-ricâl*, s. 78.

II. DEĞERLENDİRME

Cenâb-ı Hak ve Resûl-i Ekrem'in (s.a.) övgülerine mazhar ve İslâm'ın günümüze kadar intikal etmesinde en büyük role sahip olan sahâbe nesli, ehemmiyetine binaen günümüze kadar araştırma konusu olmaya devam etmiştir. Sahâbenin sözlük ve terim anlamı başta olmak üzere tercemeleri, önemleri, faziletleri ve adâletleri ile ilgili çok geniş bir literatür meydana gelmiştir. Daha çok uzun-kısa her türlü birliktelik için kullanıldığı anlaşılan sahâbî sözcüğü en yaygın tanıma göre, -araya irtidat dönemi girmiş olsa bile- Resûl-i Ekrem (s.a.) ile mü'min olarak karşılaşan ve mü'min olarak ölen herkes için kullanılmaktadır. Ayrıca istisnasız bütün sahâbîlerin adâlet vasfına sahip oldukları görüşü ümmetin çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir.

Kur'ân ve Sünnet'in sahâbe ile ilgili müjde ve övgü dolu sözleri İslâm ulemâsının sahâbe nesli ile ilgili temel kaynakları olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de sahâbe nesli ile ilgili zikredilen özelliklere bakıldığı zaman onların dosdoğru, güvenilir, samimi, ihlaslı, takvâlı, mu'tedil, fedâkâr, yardımsever, mücâhit, seçilmiş, bağışlanmış, cennet ehli ve her şeyden önce Allah'a hakkıyla iman eden bir nesil olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm sahâbeyi, Resûl-i Ekrem (s.a.) ile birlikte olanlar diye anmakta ve kâfirlere karşı son derece sert ve tavizsiz, kendi aralarında ise şefkatli ve merhametli insanlar olarak sunmaktadır. Yine Kur'ân onları daima kulluk halinde, azîz ve dinamik bir topluluk olarak nitelemiştir. Asıl itibariyle Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da mü'minleri anlattığı bütün vasıfların en üst derecesiyle sahâbe neslinde toplandığını söylemek mümkündür.

Resûl-i Ekrem (s.a.) de ashâbını birçok vesileyle övmüş ve onları ümmetinin nazar-ı dikkatlerine sunmuştur. Örneğin Resûlullah (s.a.) ashâbının hem kendi ümmetinin hem de bütünüyle insanlık tarihinin en hayırlı/faziletli nesli olduğunu dile getirmiştir. Ashâbının yaptıkları iyiliklerin başka iyiliklerden son derece üstün olduğunu ifade eden Hz. Peygamber, sahâbe sevgisinin temelinde ise Allah ve Resûlullah (s.a.) sevgisinin yer aldığı vurgulamak suretiyle samimi mü'min olmanın sahâbeyi sevmek, dolayısıyla sahâbeye uymaktan geçtiğini ümmetine ve tüm insanlığa bildirmiştir. Yine

Resûlullah (s.a.) ashâbının bela ve musibetler karşısında ümmeti için bir güvence kaynağı olduğunu ifade etmiş ve ümmetinin fetihlerde başarılı olmalarının bir delili olduklarını vurgulamıştır.

Son olarak şunun da bilinmesinde yarar vardır: Şüphesiz Kur'ân ve Sünnet'te sahâbenin önemi ve faziletini anlatan özellikler burada kısaca işaret ettiklerimizden ibaret değildir. Ancak burada zikredilenler de sahâbe neslinin İslâm dini ve ümmet-i Muhammed için vazgeçilmez bir nesil olduğunu gösterme konusunda yeterlidir. Hiç şüphesiz şu an Müslümanların Kur'ân ve Sünnet veya din konusunda bildikleri herşeyi sahâbe neslinden öğrenmiş olmaları bu neslin ehemmiyetinin anlaşılması konusunda yeterlidir.

BİRİNCİ BÖLÜM
EFDALİYET KAVRAMI
VE

SAHÂBE ARASINDA EFDALİYETİN ESASLARI

I. EFDALİYET KAVRAMI

A. EFDALİYETİN TANIMI

Araştırmamızın temel kavramı diye nitelendirebileceğimiz efdaliyet kavramının doğru anlaşılması tüm konunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bunun için de öncelikle efdaliyet kavramının türediği “fazl” (فَضْل) sözcüğü üzerinde durmak gerekmektedir. Fazl sözcüğü, masdar olarak sözlükte artmak, üstün olmak, öne çıkmak, fazla gelmek gibi anlamlarda kullanılmaktadır. İsim olarak ise eksikliğin zıddı, fazlalık, artık, üstün olan, meziyetli olan, ihsan, iyilik ve lütuf gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca “fazl”, “karşılıksız iyilik yapma” veya “normalden fazla olan durum” diye tanımlanmıştır.¹

Ebû Muhammed İbn Hazm (ö. 456/1064) fazlı ikiye ayırmıştır. Bunların ilki, **fazl-ı ihtisâs**tr. Ona göre fazl-ı ihtisâs, herhangi bir amelin karşılığı olmadan Cenâb-ı Hak’ın dilediği kuluna has kıldığı faziletlerdir. Bu faziletlere sahip olma konusunda bütün varlıklar eşit durumdadır. Yani Allah Teâlâ dilediğini bu faziletlere sahip kılabilir. İbn Hazm, meleklerin diğer varlıklara üstün olarak yaratılması, peygamberlerin diğer insanlardan ve cinlerden üstün olması, Hz. Peygamber’in oğlu İbrâhim’in (ö. 10/632?) diğer çocuklardan üstün kılınması, Mekke şehrinin diğer şehirlerden, Ramazan ayının diğer aylardan ve Hz. Sâlih’in devesinin diğer develerden üstün olmasını fazl-ı ihtisâsa örnek olarak zikretmiştir. İbn Hazm’a göre fazlın ikinci çeşidi ise **fazl-ı mücâzât**tr. Fazl-ı mücâzât, kulun yaptığı ameller sebebiyle Cenâb-ı Hak’ın mükâfât olarak verdiği fazlettir. Bu tür faziletlere Cenâb-ı Hak ancak sâlih ameller karşılığında melek, cin ve insanları sahip kılar. İbn Hazm, fazlın ihtilâflı olan kısmının fazl-ı mücâzât olduğunu dile getirmiştir. Ona göre fazlın bu çeşidine daha çok

---

¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XI, 524; Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, s. 1043; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 639; Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 1791; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, XXX, 171; Cürçânî, *Ta’rifât*, 167; Ma’lûf, *el-Müncid*, s. 587; Ahmed Ebû Hâka, *Mu‘cemü’n-nefâis*, s. 940; İbrâhim Mustafa ve dğr., *el-Mu‘cemü’l-vasît*, II, 693; Çağrıncı, “Fazl”, *DİA*, XII, 271.

sahip olan daha üstün olmaktadır. Ancak bunun için yapılan amelin yedi ayrı konuda daha üstün olması gerekmektedir. İbn Hazm bunları da mâhiyyet, kemmiyyet, keyfiyyet, kemm, zaman, mekân ve izâfet diye sıralamış ve her birini örnekler ile açıklamıştır. Ona göre sâlih ameller işleyen iki şahıstan birinin diğerinden üstün olmasını sağlayan hususlar bu yedi yönden ibarettir.¹ Ayrıca İbn Hazm, fazlın anlamı ve niçin kullanıldığı netleştikten sonra ancak varlıklar arasında bir üstünlük karşılaştırmasından bahsetmenin mümkün olabileceğini ifade etmiştir.²

Râgıb el-İsfahânî (ö. 506/1112) ise fazlın mahmûd (övülen) ve mezmûm (yerilen) diye iki kısma ayrıldığını söylemiştir. O, övülen fazla örnek olarak ilim ve hilmin (yumuşak huyluluk) fazla olması durumunu gösterirken, yerilen fazla örnek olarak ise gazab (öfke) duygusunun olması gerekenden fazla bulunma halini göstermiştir. Ayrıca Râgıb el-İsfahânî, fazl kelimesinin daha çok övülen durumlar için kullanıldığını, yerilen durumlar için ise daha çok “fudûl” sözcüğünün kullanıldığını belirtmiştir.³

---

¹ İbn Hazm, *el-Fasl*, IV, 183-187; a. mlf., *el-Müfâdale beyne's-sahâbe*, s. 45-52. İbn Hazm'a göre mâhiyyet, amelin bizzat kendisi demektir. Örneğin iki kişiden birinin farzları tam olursa, diğerinin ise farzlarında eksiklik bulunmakla birlikte nâfileleri bulunursa; farzları tam olan bu hususta daha üstün olmuş olur. Her ikisinin de farzları tam olmakla birlikte birinin nâfileleri daha fazla ise bu durumda nâfileleri daha fazla olan daha üstün olmuş olur. Veya iki kişiden biri namaz kılarak Allah'ı zikrediyorsa, diğeri ise oturduğu yerde zikrediyorsa birincisinin ameli daha üstün demektir. İbn Hazm kemmiyeti ise ameldeki maksadı ifade eden özellik (araz) diye tanımlamıştır. Örneğin aynı amelleri işleyen iki kişiden biri sadece Cenâb-ı Hakk'ın rızasını dilemişse, diğeri ise aynı amelleri işlediği halde dünya makamının yükselmesini de niyet etmişse veya amelini riyâ katmışsa; İbn Hazm birincisinin ikincisinden daha üstün olacağını ifade etmiştir. Ona göre keyfiyyet ise, yapılan amelin şartlarına uygun olarak yapılması demektir. İbn Hazm aynı amelleri işleyen iki kişiden amelin şartlarına daha çok dikkat edenin daha fazîletli olduğunu dile getirmiştir. “Kemm”i ise o, eşit miktarda farz ibadeti yapan iki şahıstan, birinin diğerini yaptığı nâfileler ile geçmesi ile örneklendirmiştir. Zaman hususunu ise İslâm'ın ilk dönemlerinde yapılan amellerin sonraki dönemlerde yapılanlardan daha fazîletli olduğu şeklinde açıklamıştır. Mekân hususunu ise Mescid-i Harâm veya Mescid-i Nebevî'de kılınan namazların bu mescidler dışında kılınan namazlardan çok daha fazîletli olması ile açıklamıştır. İzâfet hususunu ise peygamberlerin yaptıkları veya peygamberlerle birlikte yapılan ibadetletlerin diğer zamanlarda yapılan ibadetlerden üstün olması ile izah etmiştir.

² Bkz. İbn Hazm, *el-Müfâdale beyne's-sahâbe*, s. 44-45. Benzer bir görüş için bkz. Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr*, V, 289.

³ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 639. Ayrıca bkz. Zebidî, *Tâcü'l-'arûs*, XXX, 171.

“Fazl” sözcüğü farklı türevleriyle Kur’ân-ı Kerîm’de 104 yerde geçmektedir.¹ Bunların beşinin dışındaki tüm kullanımlarda çeşitli türevleriyle Allah Teâlâ’ya nisbet edildiği² ve bu sözcüklerle Cenâb-ı Hakk’ın bütün varlıklara, insanlara, inananlara ve özellikle Ümmet-i Muhammed’e karşı maddi ve manevi lütuf ve cömertliğinin anlatıldığı müşahade edilmektedir.³

“Efdaliyet” (أَفْضَالِيَّة) ise, “efdal” (أَفْضَل) sözcüğünün sînâî masdarıdır ve fazîlet açısından daha önde olmayı anlatmak için kullanılır.⁴ Terim olarak efdaliyet, Ehl-i sünnet’e göre özellikle dört büyük halifenin diğer insanlardan üstün olması anlamında kullanılmaktadır. Şîa’ya göre ise efdaliyet, Hz. Ali’nin diğer insanlardan üstün olması demektir.⁵ Daha derli toplu olarak efdaliyet: **“Hulefâ-i râşidîn başta olmak üzere ashâb-ı kirâmın fert ve gruplarının fazîlet açısından karşılaştırılması ve fazîlet derecelerine göre sıralanmasıdır”** şeklinde tarif edilebilir.

Konumuz sahâbenin efdaliyeti ile ilgili olduğundan şahıslar arasında efdaliyetin nasıl gerçekleştiği konusu ehemmiyet arz etmektedir. Seyfiddîn el-Âmidî (ö. 631/1233) şahıslar arasında efdaliyetin iki anlamda kullanıldığını ifade etmiştir. Bunların ilkinde göre efdaliyet, karşılaştırılan iki şahıstan birinin diğerinde hiç bulunmayan veya daha az bulunan bazı hususiyetlere sahip olması durumudur. Örneğin karşılaştırılan iki kişiden birinin âlim, diğerinin ise cahil olması veya birinin diğerinden daha âlim olması ilk duruma örnektir. Efdaliyetin kullanıldığı ikinci durum ise karşılaştırılan iki şahıstan birinin Allah Teâlâ nezdindeki sevabının diğerinden daha fazla olma halidir.⁶

B. EFDALİYET İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Tafdîl, müfâdale, fazîlet, fezâil, efdal, mefdûl gibi kavramlar, efdaliyet konusu ile ilgili çoğunlukla kullanılan ifadelerdir.⁷ Dolayısıyla bunların genel olarak açıklanması, konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

¹ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu‘cemü’l-müfehres*, s. 632-633.

² Öz, “Tafdîl”, *DİA*, XXXIX, 369.

³ Çağrı, “Fazîlet”, *DİA*, XII, 268-269.

⁴ Ahmed Muhtar, *Mu‘cem*, s. 1718.

⁵ Köktaş, “Hadislerde Efdaliyet Anlayışına Dair”, *DEÜİFD*, XVII, s. 127.

⁶ Âmidî, *Ebkârü’l-efkâr*, V, 290.

⁷ Bazı örnekler için bkz. Irâkî, *et-Tebîra*, II, 139; Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, IV, 55-56.

1. Tafdîl ve Müfâdale

Feddale (فَصَّل) filinin masdarı olan “tafdîl” (تَفْضِيل) sözcüğü¹ “bir varlığın karşılaştırıldığı varlıklarda hiç bulunmayan veya daha az bulunan bazı özelliklere sahip olmak suretiyle üstün ve meziyetli olma durumunu anlatmak için kullanılan bir kavram” şeklinde tanımlanmıştır.² İzz b. Abdisselâm (ö. 660/1262) tafdîlin özel fazîlet ve derecelere sahip olmaktan ibaret olduğunu dile getirmiştir. Ona göre özel fazîlet ve derecelere sahip olmadan tafdîlden bahsetmek mümkün değildir.³

Efdaliyet ve tafdîl kavramları sahâbenin farklı fazîlet derecelerini ifade etmek için sıklıkla birbirlerinin yerinde kullanılmaktadır. Ayrıca bu kavramlar insanlar arasında, insanlar ve melekler arasında,⁴ peygamberler arasında, peygamberler ve melekler arasında⁵ üstünlük karşılaştırmaları yapılırken de kullanılmaktadır.⁶ Yani bu kavramlar sahâbeye özel kavramlar değildir.

Bu çalışmada ise “efdaliyet” ve “tafdîl” ifadeleri genel olarak aynı anlamda kullanılmış olup, bu ifadeler ile sahâbe neslinin fertleri veya grupları arasındaki üstünlük karşılaştırmaları ve bu konu ile ilgili yapılan tüm değerlendirmeler ve tartışmalar kastedilmiştir.

Fâdale (فَاضِل) filinin masdarı olan “müfâdale” (مُفَاذَلَة) sözcüğü⁷ ise, sözlükte temeyyüz etme, ön plana çıkma gibi anlamları bulunan مُفَاعَلَة (müfâ‘ale) vezninden gelmektedir. Dolayısıyla müfâdalenin karşılaştırılan varlıklardan birinin ön plana çıkması anlamında kullanıldığı söylenebilir. Nitekim müfâdale “bir varlığın başka bir varlıktan üstünlüğünün tespit edilmesi ve bu anlamıyla takdim edilmesi” şeklinde tanımlanmaktadır.⁸ Burada aralarında üstünlük karşılaştırması yapılan iki şahıstan birinin üstün olarak kabul edilmesinin diğer şahsın fazîletsiz olarak gösterilmesi veya

---

¹ Ahmed Muhtar, *Mu‘cem*, s. 1718.

² Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, XXX, 173.

³ İzz b. Abdisselâm, *Bidâyetu's-sûl*, s. 35.

⁴ Lâlekâî, *Şerhu usûli'l-i'tikâd*, VII, 1308-1309.

⁵ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 295.

⁶ Öz, “Tafdîl”, *DİA*, XXXIX, 369-370.

⁷ Ahmed Muhtar, *a.g.e.*, s. 1719; Ma'lûf, *el-Müncid*, s. 587.

⁸ Ebû Seyf eş-Şizîfî, *Mebâhisü'l-müfâdale*, s. 13.

küçümsenmesi demek olmadığını da hatırlatmakta fayda bulunmaktadır. Nitekim müfâ‘ale vezninin müşâreke (ortaklık) anlamında kullanıldığı bilinen bir husustur. Hindistan hadis âlimlerinden Muhammed b. Abdirrahmân el-Mübârekfûrî (ö. 1353/1935), müfâdalede bahsetmek için herhangi iki varlığın aynı seviyede olduktan sonra bunlardan bir tanesinin diğerini geçmesinin şart olduğunu dile getirmiştir.¹

2. Fazîlet ve Fezâil

Fazl sözcüğüyle aynı kökten türeyen “fazîlet” (فَضِيلَةٌ) de, sözlükte eksikliğin/rezilenin zıddı yani meziyyet anlamında kullanılmaktadır.² Terim olarak ise fazîlet, “fazlın ileri (yüksek) derecesi”³ ve “güzel ahlak bakımından üstün dereceye sahip olma”⁴ gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Bir şeyin fazîleti yaratılış amacına uygun olması/kullanılması nispetinde artmaktadır. Örneğin aklın fazîleti sağlam düşünebilme, kılıcın fazîleti ise sağlam kesebilme derecesine göre değişmektedir.⁵ Buna göre karşılaştırılan iki akıdan daha fazîletli olanın daha sağlam düşünebileni olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla insanın fazîletinin de yaratılış amacına uygun hareket etmesi nispetinde artmaktadır. Sahâbenin diğer nesillerden üstün olmasını sağlayan en önemli sebep de, onların yaratılış amacına uygun bir hayat yaşamasıdır. Nitekim Ebû İshâk ez-Zeccâc (ö. 311/923), “..Ve her fazîlet sahibine fazîletinin karşılığını versin..”⁶ âyetiyle ilgili olarak şöyle demiştir: “Allah Teâlâ, dini yaşantısında fazîlet sahibi olan kimseyi sevap açısından yükselttiği gibi, dünyada da dini yaşantısı sayesinde konum itibarıyla yükseltir. Buna Resûlullah’ın ashâbının derecesinin yükseltilmesi örnek olarak verilebilir.”⁷

---

¹ Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, X, 40.

² Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, s. 1043; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, XXX, 172; Ma'lûf, *el-Müncid*, s. 587; Ahmed Ebû Hâka, *Mu'cemü'n-nefâis*, s. 940; Ahmed Muhtar, *Mu'cem*, s. 1719.

³ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 639; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, 524; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 1043; Ahmed Ebû Hâka, *a.g.e.*, s. 940.

⁴ İbrâhim Mustafa ve dğr., *el-Mu'cemü'l-vasît*, II, 693.

⁵ İbrâhim Mustafa ve dğr., *a.g.e.*, II, 693.

⁶ el-Hûd (11), 3.

⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, XI, 525.

Fazîlet kelimesinin çoğulunun “fezâil” (فَضَائِل) olduğunu hatırlattıktan sonra,¹ bu ifadenin de, bir şahsın, nesnenin, davranışın vs. üstün olmasını sağlayan nitelikler anlamında kullanıldığı belirtilmektedir. Nitekim bu anlamı ifade ederek bazı amellerin, şahısların, kabilelerin, milletlerin, yer ve şehirlerin benzerlerinden üstünlüğünü anlatmak için her birine dair birçok eser kaleme alınmıştır. Bunların içerisinde *Fezâilü's-sahâbe*, *Fezâilü'l-Kur'ân* ve Hz. Peygamber'in fazîletleri (hasâisi) ile ilgili eserler geniş yer tutmaktadır.² *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*'nde ise fezâil, “sahibine yükseklik veren güzel huylar, dostâne ve hayırhâne hal ve hareketler”³ olarak tanımlanmıştır.

3. Efdal ve Mefdûl

“Efdal” ve “meFdûl” sözcükleri, efdaliyet konusu incelenirken özellikle imâmet meselesi ile de bağlantılı olarak yaygın bir şekilde kullanılan iki sözcüktür. “F-d-l” kök fiilinin ism-i tafidli olan “efdal” sözcüğü,⁴ imâmet için gereken nitelikleri en üst düzeyde taşıyan kişi veya fazîlet sıralamasında birinci olan kişi için kullanılmaktadır.⁵ Ayrıca efdal olarak kabul edilenin mutlaka daha çok meziyetlere sahip olması gerekmektedir. Aksi bir durumda fazîletli olmanın bir anlamı kalmaz. Bununla ilgili olarak İbn Hazm (ö. 456/1064) “Farzı misal efdal olanın daha az üstün olduğu kabul edilirse, bu durumda fazlın bir anlamı kalmaz, batıl olur ve onu hiç kimse arzulamaz” demiştir.⁶ “Mefdûl” sözcüğü ise; fazîlet bakımından başkasından daha alt seviyede olan kişi için kullanılır.⁷

---

¹ Ma'lûf, *el-Müncid*, s. 587; İbrâhim Mustafa ve dğr., *el-Mu'cemü'l-vasît*, II, 693; Ahmed Ebû Hâka, *Mu'cemü'n-nefâis*, s. 940.

² Bu bilgiler ve söz konusu varlıkların fazîleti ile ilgili literatür için bkz. Kandemir, “Fezâil”, *DİA*, XII, 529. Ayrıca “*Fezâilü's-sahâbe*” türü eserler için bkz. Efendioğlu, “Fezâilü's-sahâbe”, *DİA*, XII, 535-537.

³ Ahmed Naîm-Kamil Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, IX, 325.

⁴ Ahmed Muhtar, *Mu'cem*, s. 1718.

⁵ Memiş, “İmâmet Teorisi Bağlamında Mu'tezililerin Hz. Ali Anlayışı”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, VIII/2, s. 127.

⁶ Ebû Seyf eş-Şizîfi, *Mebâhisü'l-müfâdale*, s. 17.

⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, 524; Ebû Seyf eş-Şizîfi, *a.g.e.*, s. 13.

4. Diğer Kavramlar

Varlıklar arasında farklı üstünlük derecelerinin bulunduğunu ifade etmek için yalnızca “f-d-l” fiilin türevleri kullanılmamaktadır. Bunlarla beraber varlıkların çeşitli konularda farklı farklı derecelerde olduklarını anlatmak için “أَجْمَلٌ، أَحْسَنٌ = daha güzel”, “خَيْرٌ = daha değerli”, “أَكْرَمٌ = daha cömert”, “أَطْهَرٌ = daha temiz”, “أَعْلَى = daha yüce”, “أَهْدَى = daha doğru” vs. gibi pek çok sözcük kullanılmaktadır. Asıl itibarıyla أَفْضَلٌ vezninde olan ve efdaliyet için kullanılan her ifadenin bunlara dâhil edilmesi mümkündür. Ayrıca bu bağlamda kullanılan sözcüklerin bazılarıyla üstünlük yönü açık olarak ifade edilirken bazılarından üstünlüğün hangi açıdan olduğu net olarak anlaşılmaz. Örneğin “أَجْمَلٌ” sözcüğüyle güzellik yönünden üstünlüğün bulunduğu rahatlıkla anlaşılırken “أَفْضَلٌ” sözcüğüyle üstünlüğün ne açıdan olduğu net olarak anlaşılmamaktadır.¹

Yine bu ifadeler kullanılırken kimi zaman karşılaştırılan iki nesne veya şahıstan birinin diğerinden daha üstün olduğu anlatılırken, bazen de bir tarafın üstünlüğü, karşı tarafın ise söz konusu bakımdan tamamen nasipsiz olduğu kastedilebilmektedir. Birinci duruma örnek olarak Resûlullah’ın (s.a.) “*Siz Sa’d’ın kıskançlığına şaşırıyorsunuz musunuz? Şüphesiz ki ben ondan daha çok kıskancım..*”² buyurması örnek verilebilir. Görüldüğü üzere Resûlullah (s.a.) burada kendisinin daha çok kıskanç olduğunu ifade etmekle beraber, Sa’d b. Ubâde’nin (ö. 14/635) kıskanç olmadığını söylememiştir. İkinci duruma ise Hz. Lût’un, azgın kavmine cevaben “*Ey kavim! İşte kadınlar, onlar benim kızlarımdır. Sizin evlenmeniz için en uygun ve en temiz onlardır*”³ buyurması örnek olarak zikredilebilir. Hiç şüphesiz Lût (a.s.) bu cevabıyla korumaya çalıştığı insan suretindeki meleklerin de temiz olduğunu (evlenmeye uygun olduğunu) kastetmemiştir. Bilakis burada kastettiği meleklerin haram kılındığı, kadınların ise (belli şartlara bağlı olarak) helal kılındığıdır.

¹ Ebû Seyf eş-Şizîfî, *Mebâhisü'l-müfâdale*, s. 17-19.

² Buhârî, “Tevhîd” 20; Müslim, “Talâk”, 17. Bu hadiste söz konusu olan sahâbî Sa’d b. Ubâde’dir. Sa’d b. Ubâde (r.a.) kimsenin eşine yaklaşmaması için “Eşimin yanında bir adam görürsem kılıçla onu keserim” demiştir. Hadisin devamından anlaşıldığı kadıyla bunu duyan diğer sahâbîler onun kıskançlığının aşırı derece yüksek olmasına şaşırılmışlardır. Olayın Resûl-i Ekrem’e (s.a.) intikal etmesi üzerine O, kendisinin daha kıskanç olduğunu ifade etmiştir.

³ el-Hûd (11), 78.

Varlıklar arasındaki farklı üstünlük derecelerini anlatmak için yoğun olarak kullanıldığından “hayr = خَيْرٌ” kavramı ile ilgili ayrıca örnek vermekte yarar vardır. Örneğin “İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Allah’a ortak koşan kadın hoşunuza gitse de, mü’min bir cariye Allah’a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır”¹ âyeti ile “Tatlı bir söz, başkasının kusurunu örtme, yardım ettikten sonra gönül kırmaktan daha hayırlıdır”² âyetinde söz konusu üstünlük dereceleri “hayr” ifadesi ile anlatılmıştır.

---

¹ el-Bakara (2), 221.

² el-Bakara (2), 263.

II. GENEL OLARAK EFDALİYET

A. EFDALİYETİN ÖLÇÜLERİ

İnsanlar arasında fazîlet karşılaştırması yapılırken birtakım ölçüler göz önünde bulundurulmaktadır. Mal, yaş, şöhret, akrabalık, takvâ-amel ve fazîlet diye sıraladığımız bu ölçülere kısaca değinmek ve İslâm'a göre bunların hangilerinin fazîlet ölçüsü olduğunu tespit etmek araştırmamıza bir zemin hazırlamak konusunda yardımcı olacaktır.

1. Mal

İnsanlar arasında mal-mülk sahibi olmak çoğu zaman bir fazîlet gibi değerlendirilir. Zengin kişiler toplum tarafından en azından hazır buldukları ortamlarda hürmet ile karşılanırlar, birçok kişi onlar gibi olmayı diler ve onlara itibar eder. Hz. Nûh'un kavmi ile ilgili olarak “*Bunlar bana isyan ettiler de mal ve evlâdın azdırıp mahvetmiş olduğu kimselerin peşine düştüler*”¹ demesi böyle insanların varlığını açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Ancak İslâm'da zenginlik kişilerin fazîletinin bir ölçüsü veya bir göstergesi olarak kabul edilmemiştir. Bunu Kur'ân-ı Kerîm'in Kârûn ile ilgili âyetlerinden rahatlıkla anlamak mümkündür. Cenâb- Hak, Hz. Mûsa'm kavminden olan Kârûn'a, hazînelerinin anahtarlarını güçlü kuvvetli bir topluluğun taşımakta zorlandığı büyük bir zenginlik vermişti. Kârûn, kendisine yapılan onca uyarıya rağmen haddini aşmaktan vaz geçmediği gibi sahip olduğu servete bilgisiyile kavuştuğunu küstahça iddia ediyordu. Bu arada zenginliği bir fazîlet olarak değerlendiren dünya talipleri, onun sahip olduğu zenginliğe sahip olmayı diliyordu. Kârûn, sarayı ile birlikte yerin dibine batırıldığı zaman ise ancak bu kişiler zenginliğin bir fazîlet ölçüsü olmadığını farkına varmışlardı.²

---

¹ Nûh (71), 21.

² el-Kasas (28), 76-82.

Yine Hz. Mûsâ'dan sonra peygamberleri İsrâiloğullar'na “Allah size Tâlût'u hükümdar tayin etti” demesi üzerine “O bize nasıl hükümdar olabilir ki? Biz hükümdarlığa ondan daha layığız; kaldı ki o varlıklı biri de değildir” diyerek Allah'ın ve peygamberin bu konudaki hükmüne rağmen dünya malına sahip olmanın bir üstünlük ölçüsü olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak peygamberleri Cenâb-ı Hakk'ın dilediği kimseyi üstün kıldığını hatırlatarak, bu düşüncelerinin isabetsiz olduğunu onlara bildirmiştir.¹

Kur'ân-ı Kerîm'de, refah içinde şımaran ve peygamberlerin tebliğ ettiklerine yüz çeviren bazı insanların mal ve çocuklarının fazla olmasını bir üstünlük göstergesi olduğunu zannederek azaba uğratılmayacaklarını iddia ettikleri de anlatılmaktadır.² Zenginliğin en kötü olanı ise imana engel olanıdır. Kur'ân'da mal ve evlat fazilet göstergesi olarak değil, birer imtihan vesilesi³ olarak sunulmaktadır. Yine Kur'ân'da Hz. İbrâhim'in diliyle, âhirette sahip olunan mal ve çocukların faydasının olmayacağı anlatılmıştır.⁴

2. Yaş

Sahâbeden Mâlik b. Huveyris (ö. 74/693), kabilesinden beş-on kişi ile birlikte Resûl-i Ekrem'in (s.a.) yanına giderler ve yanında yirmi gün kalırlar. Hz. Peygamber, ailelerini özlediklerini anlayınca “Haydi (ailelerinize) dönünüz. Onların yanında bulununuz. Onlara (dini) öğretiniz. (Beni namaz kılariken gördüğünüz gibi) namaz kılınız. Namaz vakti geldiğinde içinizden (herhangi) biri size ezan okusun. (Yaş bakımından) en büyüğünüz de size imâmlık yapsın”⁵ buyurarak onların gitmelerine müsaade eder. Görüldüğü üzere bu hadiste yaş bakımından büyük olmanın imâm olmakta etkili olduğu görülmektedir. Ancak yalnızca bu hadise dayanarak yaş bakımından büyüklüğün İslâm'da başta gelen bir fazilet ölçüsü olduğuna hükmedilmesi doğru değildir. Zira Hz. Peygamber başka hadislerde namaz kıldırarak imâmın

---

¹ el-Bakara (2), 246-247.

² Sebe' (34), 34-35.

³ el-Enfâl (8), 28; et-Teğâbûn (64), 15.

⁴ eş-Şuarâ' (26), 88.

⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXIV, 364; Buhârî, “Ezân”, 17, 18, 49; Müslim, “Mesâcid”, 53; İbn Mâce, “İkâme”, 46.

seçilmesi esnasında öncelikle Kur'ân okumaya en önce başlayan ve Kur'ân bilgisi en sağlam olanın tercih edilmesini, bu bakımdan eşit olmaları durumunda daha önce hicret edenin tercih edilmesini, bunda da eşit olurlarsa yaş bakımından daha büyük olanın tercih edilmesini tavsiye etmiştir.¹

Bu iki hadisten hareketle İslâm'da yaş bakımından büyüklüğün temel bir ölçü olmadığını söylemek mümkündür. Ancak yaşın bazı durumlarda büsbütün etkisiz olmadığı da anlaşılmaktadır. Ayrıca yaş her ne kadar temel bir ölçü olmasa da genel olarak yaş bakımından büyük insanların daha bilinçli, tecrübeli ve hassas olduğu da göz önünde bulundurulunca temel ölçüler bakımından eşit seviyede olan insanlar içerisinde daha yaşlı olanları tercih etmenin daha isabetli olduğu söylenebilir.

3. Şöhret

Sahip oldukları olumlu-olumsuz bazı özellikler vasıtasıyla insanlardan bazıları toplumun büyük bir kesimi tarafından tanınır hale gelirler. “Tanındıkları için” de bu tür kimselere fazladan bir hürmet gösterilmeye ve toplumun en ehemmiyetli meselelerinde görüşlerine başvurulmaya kadar gidilir. Ancak bu kimseler yalnızca meşhur oldukları için, onlara bu şekilde muamele etmek doğru değildir. Nitekim İslâm, şöhreti bir üstünlük ölçüsü olarak değerlendirmemiştir. Aksine birçok hadiste şöhretten kaçınılması gerektiği konusunda ümmet uyarılmıştır.² Çünkü şöhretin temelinde insanlara güzel gözükmeye, kendini beğendirme veya daha doğru bir ifadeyle riya (gösteriş) duygusu bulunmaktadır ki, bu duygu sırf Cenâb-ı Hak için ihlâslı ameller yapmaya engeldir.

Örnek vermek gerekirse, “câhiliye şairleri” şöhretin bir fazilet ölçüsü olmadığını gösteren bir topluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği üzere câhiliye döneminde söyledikleri güzel şiirlerle en meşhur insanlar arasında yer alan şairler, İslâm'dan sonra -iman etmedikleri sürece- hiçbir surette fazilet konusu olmamışlardır. Aksine özellikle şiirleri ile İslâm'a zarar vermeye çalışanlar en büyük müşrikler arasında kabul edilmiştir. İman edenler ise şöhretleri ile değil İslâm'a yaptıkları hizmetlerle değerlendirilmişler ve buna göre muamele görmüşlerdir. Bu örnekte de görüldüğü üzere netice itibarıyla şöhret İslâm'da bir fazilet ölçüsü olarak değerlendirilmemiştir.

---

¹ Müslim, “Mesâcid”, 673; Ebû Dâvûd, “Salât”, 61.

² Ebû Dâvûd, “Libâs”, 5.

4. Akrabalık

Birçok kişi veya toplum tarafından üstünlük ölçüsü gibi değerlendirilen akrabalık/neseb İslâm'da bir üstünlük ölçüsü olarak kabul edilmemiştir. “Benim dedem şeyhti, imâmdı, hacıydı” vs. gibi cümleler kullanan kimselerin bu akrabalık bağlarından bir fazilet umduğu da bir gerçektir. Ancak kendi yaşantıları dışında hiçbir akrabalıkları bu kimselere bir artı değer kazandırmamıştır. Örneğin, babasının peygamberliğine rağmen Hz. Nûh'un oğlunun helaktan/azaptan kurtulamaması,¹ Hz. Nûh'un ve Hz. Lût'un eşlerinin Cehennem'e girmekten kurtulamamaları² bunu ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber'in hadislerinde de akrabalığın tek başına bir değer ifade etmeyeceği anlatılmıştır. Bunu en güzel biçimde ortaya koyan hadislerden bir tanesi şu hadis olmalıdır: Ebû Hüreyre'nin (r.a.) rivâyet ettiğine göre Cenâb-ı Hak “*En yakınlarınızı uyar!*”³ âyetini indirdiği zaman Resûl-i Ekrem (s.a.) kalkmış ve “*Ey Kureyş topluluğu, canlarınızı satın alınız. Ben sizleri Allah'ın azabından koruyamam*” demiş ve ardından aynı sözleri Abdimenaf oğullarına, amcası Abbas'a, halası Safiyye'ye ve nihayet kızı Fâtıma'ya da söylemiştir.⁴ Hadisin metninde de açıkça görüldüğü üzere Hz. Peygamber akrabalığın bir kurtuluş vesilesi olmadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla azabdan koruyamayan akrabalık bağlarının bir üstünlük ölçüsü olarak kabul edilmesi isabetli değildir. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.) “*Kendisini amelinin yavaşlattığı kimseyi, nesebi ilerletmez(yüceltmez)*”⁵ buyurarak akrabalık bağlarının kişiye dinî olarak bir fayda sağlamayacağını, dolayısıyla hiç kimsenin nesebine güvenerek sâlih amellerden geri durmasının uygun olmayacağını ifade etmiştir.⁶

Son olarak ırkçılık gibi çirkin özelliklerin de akrabalık bağları ile övünmenin etkisiyle ortaya çıktığını hatırlatmakta fayda vardır. Hâlbuki insanların kabile ve

---

¹ Hûd (11), 43.

² et-Tahrîm (66), 10.

³ eş-Şuarâ (26), 214.

⁴ Buhârî, “Vesâyâ”, 11; “Menâkıb”, 13; “Tefsîr”, 26; Müslim, “İman”, 206; Tirmizî, “Tefsîr”, 27; Nesâî, “Vesâyâ”, 6.

⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XII, 393; Müslim, “Zikir”, 38; Tirmizî, “Kırâât”, 12; Ebû Dâvûd, “İlim”, 1; İbn Mâce, “Mukaddime”, 17.

⁶ Akrabalığın İslâm'da efdaliyet ölçüsü olmadığına dair ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Hazm, *el-Müfâdale beyne's-sahâbe*, s. 145-152.

milletlere ayrılmasının hikmetini/gayesini Kur'ân-ı Kerîm övünmek ile değil tanışmak ile açıklamıştır.¹ Buna göre hiç kimsenin mensûb olduğu aile ve milletle övünmesi İslâmî bir davranış olarak kabul edilemez. Zira İslâm'a göre gerçek anlamda insanları kardeş/akraba/dost yapan en önemli bağ dindir. Bunu da “*Bütün mü'minler kardeştir*”² âyetinden anlamak mümkündür.

5. Takvâ ve Amel

İslâm'ın asıl üstünlük ölçüsü takvâdır. Mü'minin yaptığı ibadetlerde takvâ olmazsa olmaz bir şarttır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de “*Allah katında en değerliniz en müttakî olanınızdır*”³ buyurulmak suretiyle insanın değer ölçüsünün takvâ olduğu tesbit edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in “*O kurbanların ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşır. Allah'a yalnız sizin takvânız ulaşır*”⁴ âyetinde de takvânın ehemmiyeti açık bir şekilde ifade edilmektedir. Hz. Peygamber de “*Allah suretlerine ve mallarımıza değil, kalplerinize ve amellerinize bakar*”⁵ buyurarak İslâm'ın en önemli iki ölçütünün takvâ ve amel olduğunu ifade etmiştir. Âyet ve hadisler birlikte değerlendirildiğinde takvânın en önemli kriter olduğu, amellerin de kişinin kalbindeki takvâyı yansıtması dolayısıyla vazgeçilmez olduğu anlaşılmaktadır.

Burada iki yanlış anlayışa işaret etmekte fayda vardır. Kimi insanlar kalplerinin temiz olduğunu iddia ederek sâlih amellerden geri durmakta, kimileri de yaptıkları ibadetlerini takvâdan yoksun bırakmakta, hatta amellerini gösteriş gibi çirkin mülahazalarla kirletmektedir. İslâm'da geçerli veya makbul olan ise takvâ ile sâlih ameller işlemektir. Şayet amel büsbütün değersiz olsaydı namaz, oruç, zekât ve hac gibi farz ibadetlerin anlam ve önemi kalmazdı. Sonuç olarak, İslâm'a göre ancak takvâ ve amel birlikteliği ile kâmil anlamda bir kul olunabileceğini söylemek mümkündür.

---

¹ el-Hucurât (49), 13.

² el-Hucurât (49), 10.

³ el-Hucurât (49), 13.

⁴ el-Hacc (22), 37.

⁵ Müslim, “Bir”, 2564; İbn Mâce, “Zühd”, 9.

6. Fazîlet

İslâm'da mal, yaş, şöhret ve akrabalık gibi unsurların efdaliyet ölçüsü olmadığı, ilgili unsurların ele alındığı yerlerde ifade edilmiştir. Takvâ ise İslâm'ın en önemli ölçülerinden olmakla beraber onu ancak Allah Teâlâ bilebilir. Dolayısıyla takvâ ölçüsüne dayanarak da insanlar arasında bir üstünlük sıralaması veya karşılaştırması yapmak mümkün değildir. Ancak fazîlet ölçüsü esas alınarak bir sonuca varmak mümkün olabilir. Bu nedenle fazîlet ölçüsü efdaliyet konusunda en önemli ölçü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Burada ilgili diğer hususların büsbütün görmezden gelinemeyeceğini, bazı durumlarda fazîlet noktasında kişiye faydalarının dokunabileceğini de hatırlatmak gerekmektedir. Söz gelimi kişinin uzun seneler yaşaması bir fazîlet değildir; ancak uzun ömrünü Allah rızası doğrultusunda yaşaması fazîlettir. Kişinin zengin olması da fazîlet değildir; ancak sahip olduğu zenginliği Allah'ın rızası doğrultusunda kullanması fazîlettir. Yine kişinin meşhur olması da fazîlet değildir; fakat şöhretini özellikle irşad ve tebliğ gibi büyük ibadetler için vesile olarak kullanması bir fazîlettir. Aynı şekilde kişinin çok çocuk sahibi olması bir fazîlet değilken, İslâm'a hizmetkâr sâlih evlatlar yetiştirmesi bir fazîlettir. Dolayısıyla bu gibi konularda imkân sahibi olmak kişiyi bazen daha üstün konuma getirebilmektedir. Bu durumu İmâm Müslim'in tahrîc ettiği şu rivâyette açıkça görmek mümkündür:

Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiğine göre bazı fakir Muhâcirler, Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek "varlıklı kimseler yüksek dereceleri ve daimî nimetleri alıp gittiler" demişler. Resûl-i Ekrem'in (s.a.) bunun sebebinin kendilerine sorması üzerine, fakir Muhâcirler "Onlar da bizim kıldığımız gibi namaz kılıyor ve bizim tuttuğumuz gibi oruç tutuyor. Ancak onlar sadaka veriyor biz veremiyoruz ve onlar köle azâd ediyor, biz edemiyoruz" demişler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.) "*Ben size sizi geçenlere yetişeceğiniz ve sizden sonrakileri arkada bırakacağınız, ayrıca yaptıklarınızı yapanlar dışındaki herkesten fazîletli olacağınız bir şey öğretem mi?*" diye sorar. Muhâcirlerin bu teklifi memnuniyetle kabul etmeleri üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.) "*Her namazdan sonra otuz üçer kere tesbîh, tekbîr ve tahmîd edersiniz*" buyurur. Hadisi Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet eden Ebû Sâlih es-Semmân (ö. 101/719-20), bir süre sonra söz konusu sahâbîlerin tekrar Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek zengin sahâbîlerin de kendilerine öğrettiği zikirleri işittiklerini ve yapmaya başladıklarını aktarmışlardır.

Bunun üzerine Resûlullah (s.a.) fakir sahâbîlere “*Bu, Allah'ın bir fadl u keremidir, onu dilediğine verir*” buyurmuştur.¹ Görüldüğü üzere sâlih Müslümanların sahip oldukları zenginlikler, fazîletlerinin daha da artmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla İslâm'da temel ölçü olmayan zenginlik gibi unsurların bazı insanlar için fazîlet vesilesi olmalarının da mümkün olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırmamız sahâbenin efdaliyeti ile ilgilidir. Bu sebeple sahâbenin farklı derecelerde kabul edilmesinde göz önünde bulundurulmuş fazîlet ölçülerinin tespit edilmesi ehemmiyet arz etmektedir. Bunun için de “Genel olarak sahâbe arasında farklı üstünlük sıralamaları yapılırken ön plana çıkan fazîlet konuları nelerdir?” sorusunun cevaplanması ve bu vesileyle fazîlet ölçüsünün ehemmiyeti ve fazîlet konularının tespit edilmesi gereklidir. Bununla ilgili olarak Ebû Bekr el-Bâkılânî (ö. 403/1013), İslâm'da öncelik, can ve mal ile Allah Teâlâ yolunda mücadele (cihad), dini yaşamak ve yaşatmak için gerekli ilmî donanımına sahip olmak, dünya ve dünya malına değil de Allah'ın rızasına talip olmak ve Hz. Peygamber ile akrabalık bağının bulunması gibi hususları zikretmiştir.²

Mehmet Efendioğlu da genel olarak sahâbe ile ilgili fazîlet konuları arasında Aşere-i mübeşşereden olmak, Muhâcirler, Ensâr, Ehl-i beyt'ten veya Ümmehâtü'l-mü'minîn'den olmak, Bedir, Uhud, Hendek gibi önemli gazvelere ve Rıdvân Bîatı gibi önemli hadiselerle iştirak etmiş olmak, fert olarak ilk Müslümanlar arasında yer almak, Resûl-i Ekrem (s.a.) tarafından cennet ile müjdelenenlerden olmak, imanı için büyük eziyetlere/işkencelere maruz kalmış olmak, en zor zamanlarda canı ve malıyla büyük fedakârlıklarda bulunmuş olmak, Hz. Peygamber'in hayır duasını almış olmak, bir hizmeti veya özelliği ile Hz. Peygamber tarafından güzel vasıflarla anılmak, onun tarafından önemli görevlerle görevlendirilmiş olmak, ilim, hayâ, cömertlik, cesaret vs. gibi hususları zikretmiştir.³ Tüm bu hususları Resûl-i Ekrem'e (s.a.) “sahâbî” olmanın gereğini can, mal, bilgi ve tecrübesiyle yerine getirmek veya her şeyiyle kendini İslâm'a adanmak şeklinde özetlemek mümkündür. Şüphesiz bu hususların her birinde daha çok

---

¹ Müslim, “Mesâcid”, 142.

² Bâkılânî, *Menâkıb*, s. 295.

³ Efendioğlu, “Fezâilü's-sahâbe”, *DİA*, XII, 535.

pay sahibi olmak bazı sahâbilerin fazîlet açısından daha çok ön plana çıkmasına sebep olmuştur.

Sahâbe arasındaki efdaliyet ile ilgili konulara geçmeden önce “Kur’ân’da Efdaliyet” ve “Sünnet’te Efdaliyet” başlıkları altında Kur’ân ve Sünnet’te insanlar arasında ve diğer varlıklar arasında farklı derecelerin bulunduğunu gösteren bazı deliller üzerinde durmakta yarar vardır. Böylece efdaliyetin Kur’ân ve Sünnet’teki yeri, diğer bir ifadeyle efdaliyetin meşrûyeti ortaya konulmuş olacak ve sahâbiler arasında da fazîlet karşılaştırması yapmakta bir sakınca bulunmadığı ispatlanmış olacaktır. Zira bir konunun doğruluğundan/varlığından emin olmak için Kur’ân veya Sünnet’te o konu ile ilgili delillerin bulunması büyük önem arz etmektedir.¹

B. KUR’ÂN’DA EFDALİYET

Kur’ân-ı Kerîm’de varlıkların tek düze olmadığı ve farklı hususiyetlere sahip buldukları belirtilmiştir. Bu bağlamda birçok âyette bazı zaman ve mekânların, insan ve meleklerin ve başka varlıkların fazîletine işaret edilmiştir. Özellikle Cenâb-ı Hakk’ın isim ve sıfatlarında da farklı derecelerin mevcut olması, diğer varlıklar arasındaki derece farklılıklarını daha da anlaşılır kılmaktadır. Örneğin Cenâb-ı Hakk’ın isimlerinin arasında bir ism-i azâmının bulunduğu ve bu ismin diğer isimlerinden daha büyük olduğu bu konudaki rivâyetlerden anlaşılmaktadır.²

Çeşitli varlıklar arasındaki farklı derecelere işaret eden âyetleri zikretmeden önce, bizzat Kur’ân âyetleri arasında fazîlet farkının bulunduğunu hatırlatmak gerekmektedir.³ Şüphesiz Kur’ân bütünüyle Cenâb-ı Hakk’ın kelâmıdır, ancak bazı

---

¹ Âyet ve hadislerle dayandırılan konular sağlam temel üzerine kurulmuş demektir. İsmail Lütfi Çakan’ın ifadesiyle “Kur’ân ve hadise dayandırılmayan teşebbüsler akim kalmaya, teşebbüs sahipleri de boş yorgunluğa ve başarısızlığa mahkûmdurlar.” (Çakan, *Ana Hatlarıyla Hadis*, s. 74). Toplumumuzda “kitapta yeri var” gibi deyimlerin varlığı milletimizin her meselesini din perspektifinde yaşama/çözme arzusunu yansıtmaktadır.

² Ebû Seyf eş-Şîzî, *Mebâhisü'l-müfâdale*, s. 68-69. Hz. Peygamber de Cenâb-ı Hakk’ın “*Şüphesiz rahmetim gazâbımı aşmıştır*” (Buhârî, “Bed’u’l-halk”, 1; “Tevhîd”, 15, 55; Müslim, “Tevbe”, 14, 15) buyurduğunu söylemiştir. Bu hadis, Allah’ın sıfatlarının farklı derecelerde olduğuna delildir. Araştırmanın konusu bu tür meseleleri geniş olarak ele almaya uygun olmadığı için burada sadece işaret edilmekle yetinilmiştir.

³ İbn Teymiyye (ö. 728/1328) “*Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz*” [el-Bakara (2), 106] âyetine dayanarak

âyetlerde Allah'ın zâtı anlatılırken, bazılarında ise firavun, şeytan, kâfirler ve münâfiklar gibi varlıklardan söz edilmektedir.¹ Allah'ın kelâmı olması açısından her âyet eşit iken, âyetler başka açılardan farklı derecelerde olabilmektedir. Bazı âyet ve sûrelerin fazîleti veya efdaliyeti ile ilgili sahih rivâyetler de bunu açıkça ortaya koymaktadır.

“Andolsun Biz Âdemoğullarını üstün bir şekilde yarattık, onların karada ve denizde ulaşmalarını sağladık, kendilerine iyi ve temiz rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık”² âyeti varlıkların tekdüze olmadıklarını, aralarında derece farklılıklarının bulunduğunu ve insan türünün diğer varlık türlerinin birçoğundan üstün kılındığını, dolayısıyla insanların diğer varlıklar arasındaki konumuna işaret etmektedir. Bu âyetin Kur’ân’da efdaliyetin varlığını gösteren önemli bir delil olduğu söylenebilir.³ Nitekim Râgıb el-İsfahânî (ö. 506/1112) insan türünün kendisi dışındaki canlı türlerinden üstün olduğunu bu âyet ile izah etmiş, ayrıca insanlar arasında da farklı derecelerin bulunduğunu “Allah’ın insanların bir kısmını diğerlerine üstün kılmasına bağlı olarak âile içinde yükledikleri mâlî sorumluluklar sebebiyle erkekler, kadınların koruyup kollayıcısı durumundadır”⁴ âyeti ile açıklamıştır.⁵ Bu âyet dışında insanların birbirlerinden bazı yönlerden üstün olduğunu göstermesi açısından

---

Kur’ân âyetlerinin bazılarının eşit derecelerde olduğunu, bazılarının ise daha faziletli olduğunu ifade etmiş, yani aralarında farklı derecelerin bulunduğunu ifade etmiştir. İbn Teymiyye, *Cevâbu ehli’l-’ilm*, s. 28.

¹ İzz b. Abdisselâm (ö. 660/1262) “Cenâb-ı Hakk’ın kendisi hakkındaki kelâmı, başkaları hakkındaki kelâmından fazilet bakımından daha üstündür. Dolayısıyla “قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ = De ki: O Allah birdir” âyeti “تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ = Ebû Leheb’in iki eli de helâk olsun!” âyetinden daha faziletlidir” (Ebû Seyf eş-Şizîfî, *Mebâhisü’l-müfâdale*, s. 83) demiştir. Onun bu sözleri de âyetler veya sûreler arasındaki fazilet farkının sebebini ortaya koymaktadır. Meseleye bu açıdan bakıldığında âyetler arasında farklı derecelerin bulunmasının tabîi bir durum olduğu anlaşılmaktadır. İbn Teymiyye’nin *Cevâbu ehli’l-’ilm ve’l-’iman* isimli eseri, Kur’ân’ın diğer semâvî kitaplardan üstünlüğünü ve Kur’ân âyetlerinden bazılarının bazılara göre daha üstün olduğuna dair geniş bilgiler içermektedir. Bkz. İbn Teymiyye, *a.g.e.*, s. 27-31, 55-67.

² el-İsrâ (17), 70.

³ İbn Kesîr (ö. 774/1373) bu âyetin insan türünün melek türünden daha üstün olduğuna delil olarak kullandığını aktarmıştır. Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-’azîm*, V, 97.

⁴ en-Nisâ (4), 34. Bu âyette bahsedilen üstünlüğün ne anlamda olduğu ayrı bir araştırma konusudur. Burada yalnızca insanlar arasında farklı derecelerin bulunduğunu göstermesi açısından bu âyet kullanılmıştır.

⁵ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 639.

“İnsanları birbirinden nasıl üstün kıldığımıza baksana! Ama âhiretteki dereceler ve üstünlükler daha büyük olacaktır”,¹ “Bir kısmı diğerlerini yanında çalıştırsın diye kimini ötekenden üstün seviyelere yükselttik”² ve “Sizi yeryüzünün halifeleri yapan, verdiği nimetlerle sizi imtihan etmek için bir kısmınıza diğerlerinden üstün dereceler veren O’dur”³ gibi âyetler de zikredilebilir.

İnsanlar arasında üstünlük farkları bulunduğu gibi ümmetler arasında da farklı fazilet dereceleri vardır. İbn Hazm (ö. 456/1064), Ümmet-i Muhammed’in en üstün ümmet olduğu konusunda Müslümanlar arasında bir ihtilafın bulunmadığını ve bu konudaki dayanaklarının da “Siz insanların iyiliği için yeryüzüne çıkarılan en hayırlı ümmetsiniz”⁴ âyeti olduğunu aktarmıştır.⁵ Bu ümmet, Kur’ân âyetleri ile en üstün ümmet olarak seçilmiştir. Ümmet-i Muhammed’in en faziletli ümmet olmasının gerekçesi olarak ise onların en çok iman eden bir ümmet olması ve iyiliği emretme-kötülükten sakındırmanın Ümmet-i Muhammed arasında diğer ümmetlere göre daha yaygın olması gösterilmiştir.⁶

Çok tartışılan kelâmî bir mesele olarak peygamberlerin arasındaki farklı üstünlük dereceleri de Kur’ân-ı Kerîm’de “İşte bu peygamberlere birbirinden farklı üstünlükler verdik. İçlerinden bir kısmıyla Allah doğrudan konuştu; bir kısmının da derecelerini yükseltti. Meryem oğlu İsa’ya da apaçık mucizeler verdik ve onu Rûhu’l-kudüs ile güçlendirdik”⁷ âyeti ile anlatılmıştır.

İmâm Nevevî (ö. 676/1277) bu âyete dayanarak peygamberler arasında farklı üstünlük derecelerinin bulunduğuna inanmanın gerekli olduğunu hatırlatmıştır. Öte yandan Nevevî, Resûl-i Ekrem’in (s.a.) başka hadislerinde peygamberler arasında efdaliyeti nehyederken her birinin peygamber olması açısından aralarında bir fark

---

¹ el-İsrâ (17), 21.

² ez-Zuhruf (43), 32.

³ el-En’âm (6), 165.

⁴ Âl-i İmrân (3), 110.

⁵ İbn Hazm, *el-Müfâdale beyne’s-sahâbe*, s. 44.

⁶ Kurtubî, *el-Câmi’*, V, 261.

⁷ el-Bakara (2), 253.

bulunmadığını belirtmek istediğini söylemiştir.¹ Dolayısıyla bu âyet-i kerîmeden de anlaşıldığı üzere peygamberler arasında farklı üstünlük dereceleri bulunmaktadır. Ancak peygamberlik vasfına sahip olma bakımından bütün peygamberler eşittir. Buna göre Hz. Peygamber'e inanmayan İslâm dairesinden ayrıldığı gibi Hz. Mûsâ, Hz. İsrâ, Hz. Yûnus'tan vs. herhangi birine de inanmayan İslâm dairesinden çıkmış olmaktadır.

Burada zikredilen âyetler bu konuda delil olarak gösterilebilecek âyetlerin sadece bir kısmından ibarettir. Şüphesiz yalnızca bunların da Kur'ân'da efdaliyetin varlığını göstermeye yeterli olduğu aşikârdır. Sonuç olarak Kur'ân-ı Kerîm varlıkların farklı özelliklere ve fazîlet derecelerine sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

C. SÜNNET'TE EFDALİYET

Hz. Peygamber'in hadislerinde fazîlet ile ilgili literatür çok geniş bir yer kaplamaktadır. Hadislerde de çeşitli vesîlelerle bazı zaman, mekân, şahıs ve başka unsurların fazîletlerine veya efdaliyetlerine değinilmiştir. Örneğin Resûlullah (s.a.), bütün peygamberlerin en fazîletli sözlerinin/çağrılarının “*Lâ ilâhe illallâhü vahdehü lâ şerîke leh*” sözü olduğunu,² en fazîletli amelin Allah'a ve Resûlü'ne iman olduğunu,³ en üstün Kur'ân âyetinin âyete'l-kürsî olduğunu,⁴ Ramazân ayında yapılan farz ibâdetlerin diğer aylarda yapılan farz ibâdetlerin yetmiş katına bedel olduğunu,⁵ sözlerin en güzelinin Kur'ân, yolların en doğrusunun Hz. Muhammed'in yolu olduğunu,⁶ şehirlerin Allah'a en sevimli yerlerinin mescidleri, en sevimsiz yerlerinin ise çarşı-pazarları olduğunu,⁷ en fazîletli cihâdın zâlim sultanâ karşı doğruyu söylemek olduğunu,¹ en

---

¹ Nevevî, *Şerhu Müslim*, XV, 38. Hz. Peygamber'in diğer peygamberlerden üstünlüğü ile ilgili bkz. Yavuz, “Kelâm'da Efdaliyyet Meselesi ve İbn Kemal'in “Efdaliyyetu Muhammed” Risalesi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI (2005), s. 156 vd.

² Muvatta', “Kur'ân” 32; Tirmizî, “Daavât” 122. Bu hadisten anlaşıldığına göre bütün peygamberlerin en temel çağrıları Allah'ın birliğidir. Bütün inanç esaslarının temeli de Allah'ın birliği yani tevhîd inancıdır. Ancak sağlam bir tevhîd inancı ile diğer inanç esaslarına sahip olmak mümkündür.

³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XIII, 33; Buhârî, “İman”, 18; Müslim, “İman”, 135.

⁴ Müslim, “Salâtü'l-müsâfirîn”, 258. Kâdî İyâz (ö. 544/1149) bu hadisin Kur'ân âyetlerinden bazılarının bazılarına tafdil edilmesine ve Kur'ân'ın diğer semâvî kitaplardan üstün olmasına delil olduğunu söylemiştir. Bkz. Nevevî, *a.g.e.*, VI, 93.

⁵ İbn Huzeyme, *Sahîh*, III, 341.

⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXII, 320; Buhârî, “Edeb”, 70; Müslim, “Cum'a”, 43.

⁷ Müslim, “Mesâcid”, 288.

faziletli zikrin “*Lâ ilâhe illallah*” zikri olduğunu, en faziletli duânın ise “*Elhamdülillah*” olduğunu² ve en hayırlı mü’minlerin de görüldükleri zaman Cenâb-ı Hakk’ın hatırladığı mü’minler olduğunu³ belirtmiştir.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.), insanlar arasındaki derece farkının dünya ile sınırlı olmadığını hatırlatmış ve böylece ümmetini âhiretteki yüksek dereceleri kazanmaya teşvik etmiştir. Bununla ilgili olarak Hz.Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Cennettekiler, kendilerinden yüksekteki köşklere oturanları, aralarındaki derece farkı sebebiyle (لِتَقَاضِلَ مَا بَيْنَهُمْ), sizin sabaha karşı doğu ve batı tarafında, gökyüzünün uzak bir noktasında batmak üzere olan parlak ve iri bir yıldızı gördüğünüz gibi görecektir.*” Hz. Peygamber’in bu sözlerini işiten sahâbîler: “Ya Resûlellah, o yerler peygamberlere âit ve başkalarının ulaşamayacağı köşkler olmalıdır” demişler, bunun üzerine Hz. Peygamber de “*Evet öyledir. Canımı kudretiyle elinde tutan Allah’a yemin ederim ki, o yerler, Allah’a iman edip peygamberlere bütün içtenlikleri ile inanan kimselerin de yurtlarıdır*”⁴ diye cevap vermiştir. Bununla ilgili olarak bir başka hadisinde de Resûl-i Ekrem “*Cennet’te yüz derece bulunmaktadır. Allah bunları kendi yolunda cihâd eden mücâhidler için hazırlamıştır. Bu derecelerden her ikisi arasındaki mesafe gök ile yer arası kadardır*”⁵ buyurarak cennetteki derecelerin arasındaki büyük farklara işaret etmiş ve ümmetinin bu büyük dereceleri kazanmaya teşvik etmiştir. Görüldüğü üzere bu hadisinde Hz. Peygamber ümmetine en hayırlı âmellerden olan ve en yüksek dereceleri kazanma vesilelerinden olan cihâd ibadetine teşvik etmiştir.

Enes b. Mâlik’ten (ö. 93/711-12) rivâyet edildiğine göre Resûl-i Ekrem (s.a.) Medîne’ye geldiğinde Medînelilerin câhiliye döneminde oyunlar oynadıkları iki bayramları bulunmaktaydı. Bunu görünce Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “*Allah (c.c.) bu iki bayrama karşılık size onlardan daha hayırlı Ramazân ve Kurbân*

---

¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XVII, 228; Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 17; Tirmizî, “Fiten”, 13; Nesâî, “Bey’at”, 37; İbn Mâce, “Fiten” 20.

² İbn Mâce, “Edeb”, 55; Tirmizî, “Daavât”, 9.

³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XLV, 575, ; İbn Mâce, “Zühd”, 4.

⁴ Buhârî, “Bed’ü’l-halk”, 8; Müslim, “Cennet”, 11.

⁵ Buhârî, “Cihad”, 4; Müslim, “İmâret”, 116.

bayramlarını verdi."¹ Görüldüğü üzere bu hadiste de Ramazân ve Kurbân bayramlarının üstünlüklerine işaret edilmiştir. Bir anlamda mü'minler arasında karşılaştırma anlamı barındıran "*Kuvvetli mü'min Allah katında zayıf mü'minden daha hayırlı (üstün) ve sevimlidir. Bununla birlikte her ikisinde de hayır vardır*"² hadisini de bu vesileyle zikretmek mümkündür.

Resûlullah (s.a.) her ne kadar doğrudan kendisi ile herhangi bir peygamber arasında karşılaştırma yapmamış olsa da birçok hadisinde üstün ve seçilmiş bir insan olduğunu nazarı dikkate vermiştir. O, bir hadisinde "*Ben Kıyâmet günü bütün insanların efendisiyim*"³ buyurarak İmâm Nevevî'nin (ö. 676/1277) de işaret ettiği üzere insan ve insan dışındaki bütün varlıklardan üstün olduğunu dile getirmiştir.⁴ Onun bizzat şahsı üstün olduğu gibi, mensup olduğu neseb de insanlar arasından seçilmiş bir neseptir. Bunu da Hz. Peygamber'in "*Allah Teâlâ İsmâil oğulları arasından Kinâne'yi, Kinâne'nin arasından Kureyş'i, Kureyş arasından Hâşim oğullarını ve Hâşim oğulları arasından da beni seçmiştir*"⁵ hadisinde görmek mümkündür. Ayrıca Resûlullah (s.a.) birçok hadisinde bazı Arap kabileleri arasında fazilet karşılaştırmaları yapmış ve kabilelerden bazılarının diğerlerinden daha hayırlı olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in Cüheyne, Müzeyne, Eslem ve Gıfâr gibi kabilelerin Temimoğulları, Esedoğulları, Abdullah b. Gatafân oğulları ve Âmir b. Sa'sâ oğulları gibi kabilelerden hayırlı olduklarını ifade ettiği hadisler zikredilebilir.⁶ Yine birçok

---

¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XIX, 65; XXI, 225-226; Nesâî, "Salâtu'l-İydeyn", 1.

² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XIV, 395, 424; Müslim, "Kader", 34; İbn Mâce, "Mukaddime", 10.

³ Müslim, "Fezâil", 2278.

⁴ Nevevî, *Şerhu Müslim*, XV, 37.

⁵ Müslim, "Fezâil", 1. Bu hadisinde Hz. Peygamber kendisinin insanlar arasından seçilmişliğini anlatmakla beraber nesiller boyunca kendisini taşıyan nesebin de seçilmişliğini anlatmaktadır. Nitekim İmâm Müslim'in (ö. 261/875) de bu hadisi Hz. Peygamber'in nesebinin fazileti ile ilgili bir bab altında tahrîc etmesi onun bu konudaki görüşünü ve bu hadisin Hz. Peygamber'in seçilmiş bir nesepten geldiğini savunduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu hadisin şerhinde Nevevî de, hadiste Hz. Peygamber'in soyunun üstünlüğüne işaret bulunduğunu açıklamış, örneğin Kureyş kabilesinden olmayan birinin Kureyş'ten olan bir kimseye bu bakımdan denk olamayacağını söylemiştir. Bkz. Nevevî, *a.g.e.*, XV, 36.

⁶ Buhârî, "Menâkıb", 6; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 190, 191, 192, 193, 194, 195. İbn Hacer (ö. 852/1449), söz konusu kabilelerin daha faziletli kabul edilmesini İslâm'a daha erken girmekle ayrı bir değer kazanmaları ile izah etmiştir. Bu konuda bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 627.

hadiste Hz. Peygamber, Ensâr kabileleri arasında fazîlet karşılaştırması yapmış ve en fazîletlilerinin Neccâroğulları, Abdüleşheloğulları vs. olduklarını ifade etmiştir.¹

Aynı şekilde Resûl-i Ekrem'in (s.a.) sahâbe, tâbiûn ve tebe-i tâbiûnin diğer nesillerden daha fazîletli olduğunu anlattığı “*Ümmetimin en hayırlıları zamanımda yaşayanlardır. Onlardan sonra en hayırlılar, bunların arkasından gelenler, daha sonraki en hayırlılar ise bu ikincileri takip edenlerdir*”² hadisi de efdaliyetin Sünnet'te valığını göstermektedir. Üzerinde ayrıca durulacağı üzere araştırma konumuzla doğrudan ilişkili şu rivâyeti de bu bağlamda zikretmek hem sahâbenin hem de Resûlullah'ın (s.a.) efdaliyete bakış açısını göstermesi açısından yararlı olacaktır: Abdullah b. Ömer (ö. 73/692) şöyle demiştir: “*Biz Resûlullah (s.a.) zamanında bu ümmetin peygamberinden sonra en hayırlısının Ebû Bekir, sonra Ömer, sonra da Osman olduğunu konuşurduk ve bu konuşmalarımız Resûlullah'a (s.a.) ulaşırdı, fakat o bunu inkâr etmezdi.*”³ Bu rivâyete göre Hz. Peygamber'in (s.a.) sahâbe arasında efdaliyeti kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak hem Kur'ân'da, hem Sünnet'te ve hem de sahâbe arasında efdaliyetin varlığını gösteren birçok delil bulunmaktadır. Sahâbe arasında efdaliyet konusuna başlamadan önce birçok kaynakta yer edinen bir konu olması açısından sahâbe neslinin diğer nesiller ile fazîlet açısından karşılaştırılması ve bu konu ile ilgili tartışmalar üzerinde durulmasında yarar vardır.

D. EFDALİYETİN MUTLAKLIĞI-NİSBİLİĞİ

Kur'ân ve Sünnet'te sahâbe neslinin fazîletlerini anlatan birçok delilin bulunduğu bilinen bir husustur. Resûl-i Ekrem'in (s.a.) “*Ümmetimin en hayırlıları zamanımda yaşayanlardır*”⁴ hadisi gibi birçok hadis de sahâbenin peygamberlerden sonra en hayırlı insan topluluğu ve Ümmet-i Muhammed'in en hayırlı nesli olduğunu

---

¹ Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 177, 178, 179.

² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXIII, 70, 138; Buhârî, “Fezâilü ashâbi'n-nebî”, 1; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 214; Ebû Dâvûd, “Sünne”, 10; Tirmizî, “Fiten”, 45.

³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VIII, 416; a. mlf., *Fezâilü's-sahâbe*, I, 520; İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, II, 802-803, 804; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XII, 285-286.

⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXIII, 70, 138; Buhârî, “Fezâilü ashâbi'n-nebî”, 1; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 214; Ebû Dâvûd, “Sünne”, 10; Tirmizî, “Fiten”, 45.

ortaya koymaktadır. Ancak sahâbîlerin fert fert mi, yoksa cemaat veya nesil olarak mı kendilerinden sonraki insanlardan üstün oldukları konusunda bir görüş birliğinden bahsedilemez. Yaygın olan görüş sahâbîlerin fert fert kendileri dışındaki insanlardan üstün oldukları şeklindeyse de, bu konuda farklı görüşler de öne sürülmüştür.

İlk olarak bu hususta ashâb-ı kirâmın görüşüne ışık tutan birkaç rivâyet zikretmekte fayda bulunmaktadır. Nitekim herkesten çok kendi konularının bilincinde olan sahâbîler, çeşitli vesilelerle sahâbîliğe denk başka bir fazîletin bulunmadığını dile getirmişlerdir. Örneğin Aşere-i mübeşşere'den Saîd b. Zeyd (ö. 51/671) sahâbenin derecesine yetişmenin sahâbî olmayanlar için imkân dışı olduğunu “Vallahi onlardan herhangi bir kişinin yalnızca birgün Resûl-i Ekrem (s.a.) ile birlikte bulunması ve Allah yolunda yüzünün tozlanması, sizden birinin Nûh (a.s.) kadar yaşasa bile yaptığı amellerden daha fazîletlidir”¹ sözleri ile dile getirmiştir. Saîd b. Zeyd'in (r.a.) bu sözüne göre sahâbe neslinden sonraki insanların fazîlet açısından sahâbenin herhangi bir ferdine yetişmesi mümkün değildir.² Abdullah b. Ömer (ö. 73/692) de sahâbeye yetişmenin imkânsızlığını “Resûlullah'ın (s.a.) ashâbı ile ilgili uygunsuz sözler söylemeyin! Onlardan herhangi birinin Resûlullah'ın (s.a.) yanında kısa bir süre bulunması sizden birinin ömür boyu yaptığı ibadetlerden daha hayırlıdır”³ sözleriyle ifade etmiştir. Bir başka sözünde de Abdullah b. Ömer (r.a.), Resûl-i Ekrem'in (s.a.) yanında kısa bir zaman bulunan herhangi bir sahâbînin bu kısa zaman dilimindeki birlikteliğinin başkasının kırk sene ibadetinden daha hayırlı olduğunu vurgulamıştır.⁴ Böylece Abdullah b. Ömer de sahâbîlerden herhangi birine sonraki nesillerden bir kişinin yaptığı sâlih ameller vesilesiyle yetişmesinin mümkün olmayacağını ifade etmiştir.

Şüphesiz sahâbe nesli tarafından benimsendiği anlaşılan bu görüş ümmet âlimlerinin çoğunluğunun da görüşü olmuştur. Nitekim birçok âlim bu görüşü savunduğunu dile getirmiştir. Örneğin Ali b. Medînî (ö. 234/848-49), sahâbîlerin tamamının tâbiûn başta olmak üzere kendilerinden sonraki insanların tamamından üstün

---

¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 175; Ebû Dâvûd, “Sünne”, 9; Tirmizî, “Menâkıb” 26, 28.

² Fettenî, *Mecme'u'l-bihâr*, V, 677.

³ Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, I, 57-58; İbn Mâce, “Mukaddime”, 11.

⁴ Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, I, 61; II, 907.

olduklarını söylemiştir.¹ Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) de sahâbenin adâletini âyet, hadis ve yaşantıları ışığında tespit ettikten sonra onların tamamının kendilerinden sonra gelen insanların tamamından üstün olduklarını ifade etmiş ve bu görüşün muteber bütün âlimlerin görüşü olduğunu dile getirmiştir.²

Resûlullah'ın (s.a.) “*Ashâbım hakkında uygunsuz sözler söylemeyin! Allah'a yemin ederim ki, sizden biriniz Uhud dağı kadar altın infâk etse, onların yaptıkları infâkın bir müddüne (ölçek) veya onun yarısına erişemez*”³ hadisinin şerhini yaparken İmâm Nevevî (ö. 676/1277), Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) bu husustaki değerlendirmelerine yer vermiştir. Bu değerlendirmelerden anladığımız kadarıyla Kâdî İyâz, âlimlerin çoğunluğu sahâbîlerin sahip olduğu sohbet şerefine hiçbir amel ve faziletle ulaşmanın mümkün olmadığını savunmuşlar ve bu nedenle onların tamamının kendilerinden sonraki insanların tamamından üstün olduğunu düşündüklerini ifade etmiştir. Daha sonra Kâdî İyâz, sahâbîlerin yaptıkları cihâd, infâk ve diğer amellerinin diğer nesillerin yaptıkları bu gibi amellerden fazilet bakımından daha yüksek olmasını birkaç gerekçeye dayandırmıştır. Söz konusu gerekçeleri sahâbenin yaptıkları yardımların yardıma ihtiyacın şiddetli olduğu yokluk ve zaruret zamanında olması, bu yardımların doğrudan Resûl-i Ekrem'e (s.a.) yardım etmeye ve onu himaye etmeye yönelik olması, böyle bir durumun sahâbe nesli dışında herhangi bir topluluğa nasip olmasının mümkün olmaması, sahâbenin ayrı bir sevgiye, merhamete, huşûya, tevâzuya, îsâr duygusuna ve Cenâb-ı Hak yolunda cihad etmeye âşık bir nesil olmaları şeklinde sıralamak mümkündür. Kâdî İyâz'ın bu değerlendirmelerinden anlaşıldığı kadarıyla sahâbîlerin sahâbîlik vasıfları onların amellerine ayrıca bir değer kazandırmıştır.

Son olarak ise İmâm Nevevî, Kâdî İyâz'ın bu konuda işaret ettiği bir başka görüş ve bu görüş ile ilgili değerlendirmesine yer vermiştir. Buna göre Kâdî İyâz, Ehl-i hadis'ten bazılarının sonraki nesiller için ulaşılması mümkün olmadığı ifade edilen faziletin sahâbenin tamamı için geçerli olmadığını iddia ettiklerini söylemiştir. Onlara

---

¹ Lâlekâî, *Şerhu usûli 'l-i 'tikâd*, I, 188.

² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 49. Aynı görüş için bkz. İbn Hazm, *el-Müfâdale beyne 's-sahâbe*, s. 144.

³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XVIII, 80; Buhârî, “Fezâilü ashâbi'n-nebî”, 5; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 221,222; Ebû Dâvûd, “Sünne”, 11; Tirmizî, “Menâkıb”, 59; İbn Mâce, “Mukaddime”, 11.

göre bu fazilet sahâbîliği çok uzun olan, Hz. Peygamber ile birlikte cihâd eden, infâk yapan ve O'na yardım eden sahâbîler için geçerlidir. Bedevîlerden Resûl-i Ekrem'i (s.a.) yalnızca bir kez gören, Mekke'nin fethedilmesinden sonra müslüman olan veya dinin güçlenmesinden sonra iman eden; yani hicret etmeyen ve İslâm'a-Müslümanlara bir katkı sağlamayan sahâbîler buna dâhil değildir. Nevevî, Kâdî İyâz'ın bu görüşünü naklettikten sonra zikrettiği ilk görüşün doğru olduğunu ve bunun cumhûrun görüşü olduğunu belirtmiştir.¹ Kâdî İyâz'ın bu konudaki görüş ve değerlendirmelerini İmâm Nevevî'nin de kabul ettiği izahından varestedir.²

İbn Teymiyye (ö. 728/1329) de birçok âlimin Hz. Peygamber ile sohbeti bulunan herkesin sohbeti bulunmayan herkesten mutlak olarak daha faziletli olduğunu savunduklarını ifade etmiştir. Ona göre bu görüşü savunan âlimler örneğin Ömer b. Abdülaziz'in (ö. 101/720), Hz. Muaviye'den (ö. 60/680) daha iyi bir yaşantıya sahip olduğunu kabul ederler. Ancak bu düşüncelerine rağmen, Hz. Muaviye'yi Ömer b. Abdülaziz'e tafdîl ederler. Çünkü onlara göre sahâbenin sohbet ile kazandıkları dereceyi başkalarının ilim gibi bazı özelliklerle elde etmeleri mümkün değildir. Ayrıca İbn Teymiyye, bu görüş sahiplerininin “*Ashâbım hakkında uygunsuz söz söylemeyin! Allah'a yemin ederim ki, sizden biriniz Uhud dağı kadar altın infak etse, onların yaptıkları infakın bir müddüne (ölçek) veya onun yarısına erişemez*”³ hadisini delil olarak kullandıklarını belirtmiştir.⁴ İbn Teymiyye'nin de yaygın görüşü savunduğu

---

¹ Kâdî İyâz'ın bu değerlendirmeleri için bkz. Nevevî, *Şerhu Müslim*, XVI, 93-94.

² Benzer bir şekilde Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1273) “*İnsanların en hayırlıları benim zamanımda yaşayanlardır*” (Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 212) hadisinden hareketle bu ümmetin başının sonundan daha faziletli olduğunu ve yalnızca bir kez bile Resûlullah'ı (s.a.) gören bir sahâbînin sahâbe dışındaki diğer Müslümanlardan faziletli olduğunu belirtmiştir. Buna gerekçe olarak o, sohbetin faziletine denk hiçbir amelin mevcut olmamasını göstermiştir. Ayrıca bu görüşün âlimlerin çoğunluğunun görüşü olduğunu aktardıktan sonra, bu görüşten farklı bir görüş öne süren İbn Abdülber'in (ö. 463/1071) görüşü ve kullandığı delilleri zikretmiştir. Bu konuda bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 261 vd.

³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XVIII, 80; Buhârî, “Fezâilü ashâbi'n-nebî”, 5; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 221, 222; Ebû Dâvûd, “Sünne”, 11; Tirmizî, “Menâkıb”, 59; İbn Mâce, “Mukaddime”, 11.

⁴ İbn Teymiyye, *Mecmû'ü fetâvâ*, IV, 527. Abdullah b. Mübârek'e (ö. 181/797), Hz. Muâviye ve Ömer b. Abdülaziz'den hangisinin daha faziletli olduğunu sorulması üzerine “Vallahi, Muâviye'nin Resûl-i Ekrem (s.a.) ile beraberken atının burnuna giren bir toz bile Ömer b. Abdülaziz'den bin kat daha faziletlidir.” diye cevap vermiştir. Bu rivâyet de ashâb-ı kirâmın kendilerinden sonraki kişilerden

anlaşılmaktadır. Örneğin onun “Sahâbe neslinin yaşantısına ilim, basiret ve adâlet ile bakan herkes kesin olarak onların peygamberlerden sonra en hayırlı insanlar olduklarını, onlardan daha faziletlisinin ne geçmişte bulunduğunu ne de gelecekte bulunacağını ve onların en hayırlı ümmet olan bu ümmetin de seçilmişleri olduklarını anlar”¹ sözlerinden bunu anlamak mümkündür.

Sahâbilerin fert fert mi, yoksa nesil olarak mı kendilerinden sonraki diğer insanlardan üstün oldukları konusunda ihtilaf bulunduğunu aktaran Alâî (ö. 761/1359) de sahâbîliğe denk hiçbir amelin bulunmadığını belirtmiştir. Dolayısıyla o, çoğunluğun görüşünün bu konudaki isabetli görüş olduğunu dile getirmiş ve sahâbilerin fert fert üstün olmalarını bazı esaslara dayandırmıştır.² Bu esaslara dikkat edildiğinde ashâb-ı kirâmın temel olarak iki yönlerinin ön plana çıktığı söylenebilir. Bunların ilki, onların İslâm şeriatıyla ilk olarak müşerref olmanın etkisiyle yalnızca kendilerine ait hususiyetlerin bulunmasıdır. Örneğin onlardan başka herhangi bir neslin Resûlullah (s.a.) ile birlikte cihad ve tebliğ yapması veya hicret etmesi mümkün değildir. İkincisi ise kendilerinden sonraki Müslümanların tamamının onların vesilesiyle İslâm’ı tanımış olmalarıdır. Bu açıdan meseleye bakıldığında sahâbe nesli başta olmak üzere özellikle ilk üç neslin İslâm’ın bekâsı noktasında yaptıkları hizmetlerin önemi ortaya çıkmaktadır. Onların nesil olarak üstün olmalarını sağlayan temel sebep de bu gibi hususlardır.

---

sahâbîliğin bereketiyle fert fert daha üstün olduklarını açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Bkz. Âlûsî, *el-Ecvibetü’l-İrâkıyye*, s. 181.

¹ İbn Teymiyye, *el-Akîdetü’l-vâsıtiyye*, s. 130-131. İbn Teymiyye’ye göre hem Ehl-i sünnet hem de Şîa’nın bütün grupları netîce itibarıyla Hz. Peygamber’den sonra bu ümmetin en faziletli şahsını Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’den biri olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Dolayısıyla hem Ehl-i sünnet hem de Şîa sonraki dönemlerde bu sahâbîlerden daha faziletli bir kişinin bulunabileceği kanaatini taşımamıştır. Bkz. a. mlf., *Mecmû’u fetâvâ*, XI, 223.

² Söz konusu esasları kısaca şu şekilde sıralamak mümkündür: 1. Sahâbilerin Hz. Peygamber’i müşahade etmeleri/O’nu görmeleri 2. Sahâbilerin herkesten daha önce İslâm’la müşerref olmaları 3. Sahâbilerin Hz. Peygamber’i müdafaa etmeleri, yani O’na isabet edecek kötülükler engel olmaları 4. Sahâbilerin Hz. Peygamber ile beraber hicret etmeleri veya Hz. Peygamber’e hicret etmeleri ve O’na yardım etmeleri 5. Sahâbilerin Hz. Peygamber’den dini öğrenip muhafaza etmeleri 6. Sahâbilerin şeriatı (dini) kendilerinden sonraki insanlara tebliğ etmeleri 7. Sahâbilerin herkesten önce en güzel şekilde İslâm’ı özümsemeleri; yani İslâm’ı en doğru şekilde, en saf haliyle öğrenme ve yaşama şerefine nail olmaları 8. Hayır kapılarını ilk olarak sahâbîler açtıklarından kıyamete kadar kendilerinden sonra gelen nesillerin hayırlı amellerinin tamamında pay sahibi olmaları. Bkz. Alâî, *Tahkiku münîfi’r-rütbe*, s. 86-87.

Hz. Peygamber'in "Ümmetimin en hayırlıları benim zamanımda yaşayanlardır.." ¹ hadisinin şerhini yaparken İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) de hem kendi görüşünü zikretmiş hem de bu konudaki farklı görüşlere ve kullanılan delillere işaret ederek bir değerlendirme yapmıştır. Öncelikle ona göre bu hadis sahâbenin tâbiûndan, tâbiûnun etbâ-ı tâbiûnden daha fazîletli olmasını gerektirir. Ancak bu hadis sahâbenin fert fert mi, yoksa topluluk olarak mı üstün olmalarını gerektirir? İbn Hacer, meselenin bu yönünün ihtilafı olduğunu ifade etmiştir. Bu konudaki doğru görüşün ve çoğunluğun kabul ettiği görüşün sahâbîlerin fert fert kendilerinden sonraki insanlardan üstün olduğunu kabul eden görüş olduğunu dile getiren İbn Hacer, kendisinin de bu görüşte olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İbn Hacer bu konuda "Elbette içinizde fetihten önce infâk eden ve savaşımlar daha sonra infâk edip savaşımlara denk değildir" ² âyetini delil olarak göstermiştir. Daha sonra da, Hz. Peygamber ile birlikte veya onun emriyle savaşan ya da onun için malından bir şeyler infâk eden bir kimseye ondan sonra gelen hiç kimsenin fazîlet bakımından denk olması veya ondan üstün olmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Hemen akabinde ise İbn Hacer, bu konudaki ikinci görüşün İbn Abdilber'in (ö. 463/1070) görüşü olduğunu aktarmış ve onun kullandığı delillerin değerlendirmesini yapmıştır. ³

İbn Abdilber'in görüşü, kullandığı deliller ve bu husustaki değerlendirmelere geçmeden önce bir uyarıda bulunmakta yarar vardır. Birçok müellifin İbn Abdilber'e nispet ettiği görüş, ilk olarak onun ortaya attığı bir görüş değildir. Çünkü ondan önce de sonraki nesiller arasında sahâbeden üstün kişilerin bulunmasının mümkün olduğunu iddia edenlerin bulunduğu nakledilmiştir. Örneğin Ebû Bekr el-Bâkîllânî (ö. 403/1013), *Menâkıbü'l-eimmeti'l-erba'a* isimli eserinde bu görüşün son dönem Mu'tezile kelâmcıları tarafından savunulduğunu dile getirmiş ve bu görüşün özellikle Ebû Ali el-Cübbâ'nînin (ö. 303/916) ashâbı arasında yaygın olduğuna işaret etmiştir. ⁴ Ancak bu

---

¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXIII, 70, 138; Buhârî, "Fezâilü ashâbî'n-nebî", 1; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 214; Ebû Dâvûd, "Sünne", 10; Tirmizî, "Fiten", 45.

² el-Hadîd (57), 10.

³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 8-9. Benzer bir değerlendirme için bkz. Sehâvî, *Şerhü't-Takrîb*, s. 468.

⁴ Bâkîllânî, *Menâkıb*, s. 483-484.

görüşün daha çok İbn Abdilber ile ilgili dile getirildiği de bir gerçektir. Dolayısıyla biz de söz konusu görüşe “İbn Abdilber’in görüşü” demeyi tercih etmiş bulunuyoruz.

Bu hatırlatmadan sonra âlimler arasında pek kabul görmeyen bir görüş olmasına rağmen, farklı bir görüş olduğundan dolayı çokça nakledilen İbn Abdilber’in görüşü ve kullandığı deliller üzerinde durmakta fayda bulunmaktadır. İbn Abdilber’e göre sahâbe neslinden sonraki nesiller içerisinde sahâbîlerin bazılarında daha fazîletli kişilerin bulunması mümkündür. Yani ona göre sahâbîlerin mutlak olarak kendilerinden sonraki nesillerden tek tek üstün oldukları söylenemez. Ancak İbn Abdilber’in bu konuda istisna ettiği iki sahâbî grubu bulunmaktadır. Bunların birincisi Ehl-i Bedir, ikincisi ise Ehl-i Bey’atü’r-rıdvân’dır. Çünkü ona göre bu iki sahâbî grubunun ümmetin diğer fertlerinden daha üstün oldukları nass ile sabittir. Dolayısıyla ona göre bu iki sahâbî grubunun önüne sonraki nesillerden birilerinin geçmesi mümkün değildir.¹

İbn Abdilber bu görüşünü bazı delillere dayandırmıştır. Bunlardan biri, Hz. Peygamber’in Ensâr ve Muhâcirlerden olan ashâbı arasında kendini mü’min olarak gösteren münafıklar ve yaptıkları büyük günahlar sebebiyle kendilerine had cezaları uygulanan bazı günahkârların da mevcut olmasıdır.² Ancak İbn Abdilber’in başvurduğu bu delil zayıf bir delil gibi gözükmemektedir. Şayet bu delil isabetli kabul edilecek olsa, ilk olarak şüphenin hâsıl olacağı konu efdaliyet konusu değil “adâlet” konusu olacaktır. Yani İbn Abdilber’in zikrettiği bu gerekçe sağlam bir delil olarak görülmüş olsaydı, sahâbîlerin tamamının âdil kabul edilerek rivâyet ettikleri hadislerin herhangi bir adâlet araştırması yapılmadan kabul edilmesi veya ashâbın adâlet araştırmasından istisna edilmesi mümkün olmazdı. Nitekim İbn Abdilber’in kendisi de *el-İstî’âb fî ma’rifeti’l-ashâb* isimli eserinde sahâbenin tamamının bizzat Cenâb-ı Hak tarafından ta’dîl edildiğini ifade etmiştir.³ Bu durumda sahâbenin adâleti konusunda sahâbîlerin arasında yukarıda zikredilen vasıflarda kişilerin bulunabileceğini hesaba katmadan, tamamını âdil kabul edip de konu efdaliyetlerine gelince bu tür kişilerin mevcudiyetini öne süren İbn Abdilber’in bu delili isabetli değildir. Zira sahâbîlerin üstün olduklarını söyleyen

---

¹ Alâî, *Tahkîku münîfi’r-rütbe*, s. 86; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, VII, 8-9.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, XX, 250-251.

³ Bu konuda bkz. a. mlf., *el-İstî’âb*, I, 2.

hiçbir âlimin de münafıkları sahâbeden saydıkları ve onları en sıradan bir mü'minden üstün tutmaları bir yana onlarla kıyaslaması bile vâkî değildir.¹

İbn Abdilber'in başvurduğu delillerden bir tanesi de Hz. Ömer'in Resûl-i Ekrem'den (s.a.) rivâyet ettiği ifade edilen "*İnsanların iman bakımından en fazîletlisi beni görmedikleri halde bana iman eden kişilerdir*" şeklindeki hadistir.² İbn Abdilber'in kullandığı deliller arasında bu hadisi de zikreden İbn Hacer el-Askalânî, bu hadisin isnadının zayıf olduğunu ve hüccet olarak kullanılabilecek nitelikte olmadığını dile getirmiştir.³

İbn Abdilber'in başvurduğu delillerden biri de "*Ümmetim yağmur gibidir, başı mı sonu mu daha hayırlıdır bilinmez*" hadisidir.⁴ Şihâbüddîn el-Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) aktardığına göre Ebû Muhammed İbn Kuteybe (ö. 276/889) bu hadisin son neslin sahâbe nesli kadar veya onlardan daha fazîletli olmasını gerektirmeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca İbn Kuteybe'ye göre, bu hadis ancak söz konusu iki neslin fazîlet açısından birbirlerine yakın olduklarını göstermektedir.⁵ Âlâî'ye göre ise bu hadisin ahir zaman mü'minlerine yorulması gerekmektedir. Nitekim ahir zaman mü'minleri, fitne, fesat ve günahların çok fazla yaygınlaştığı o dönemde azınlıkta olmalarına aldırmadan sabırla Allah Teâlâ'ya itaat ederek dini ayakta tutan mü'minlerdir. İlk sahâbiler, çoğunluğu teşkil eden müşriklerin işkencelerine rağmen İslâm'a sımsıkı sarılarak sabrettikleri gibi ahir zaman mü'minleri de kendi zamanlarındaki zorluklara göğüs gereceklerdir. Bu sebeple ilk sahâbilerin amellerinin değeri arttığı gibi onların da

---

¹ Kullandığı deliller ve vardığı sonuç göz önünde bulundurulduğunda Şâh Veliyullah ed-Dehlevî'nin (ö. 1176/1762) de nesillerin efdaliyeti konusunda İbn Abdilber'in görüşüne meylettiği söylenebilir. Nitekim Şâh Veliyullah, üstün kabul edilen nesillerin içerisindeki her şahsın diğer nesillerdeki şahıslardan üstün olduğunu söylemenin doğru olmadığını, çünkü söz konusu nesiller içerisinde münafık ve fasık kişilerin bulunduğu kesin olarak bilinen bir husus olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla Şâh Veliyullah, bu konudaki en doğru tutumun birinci neslin genelini ikinci nesilden, ikinci neslin de genelini üçüncü nesilden daha fazîletli kabul edilmesini olduğunu dile getirmiştir. Bu konuda bkz. Dehlevî, *Huccetullahi'l-bâliğa*, II, 333.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, XX, 248.

³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 9.

⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XIX, 334, 445; XXXI, 174; Tirmizî, "Emsâl", 6; İbn Abdilber, *a.g.e.*, XX, 252. İbn Hacer, bu hadisin hasen bir hadis olup diğer tarihleriyle sıhhat derecesine ulaştığını ifade etmiştir. Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, VII, 8.

⁵ Âlûsî, *el-Ecvibetü'l-İrâkıyye*, s. 182.

amelleri kıymetlenir. Veya ona göre, bu hadisin Hz. İsa'nın yeryüzüne indiği zamana yorulması gerekmektedir ki, o zamanda bereket ortaya çıkar, adâlet yayılır ve bozgunculuk ortadan kaybolur. Ancak Alâî, bu hadisin sened bakımından problemlili olduğuna işaret etmiş ve sahîh kabul edilmesi durumunda bile son neslin sahâbe nesline eşit olmasını veya sahâbeden üstün olmalarını gerektirmeyeceğini belirtmiştir.¹

İbn Abdilber'in görüşüne şahit olarak gösterdiği bir başka delil de "*İslâm garîb başladı ve başladığı gibi tekrar garibleşecektir. Garîblere müjdeler olsun*"² hadisidir. Bu hadis âhîr zaman Müslümanlarını sahâbenin derecesinin üzerine çıkartan bir mahiyete sahip değildir. Dolayısıyla bu konuda delil olarak kullanılması isabetli değildir. Bu hadis ancak bahsedilen kimselerin faziletlerine delil olarak kullanılabilir.³

Bu konuda kullanılan delillerin mukayesesini yapan Alâî, cumhurun görüşünü üzerine bina ettiği hadislerin hem nitelik/sihhat hem de nicelik/miktar bakımından daha güçlü olduğunu söylemiş, İbn Abdilber'in kullandığı delillerin ise te'vile muhtaç muhtemel manaları olabilen hadisler olduğunu belirtmiştir.⁴ Ayrıca Alâî, çoğunluğun savunduğu görüşe karşılık İbn Abdilber ve Ebü'l-Abbas el-Kurtubî'nin (ö. 656/1258) ahîr zamandaki insanlar arasında sahâbîlerin bazı fertlerinden daha üstün kişilerin olmasını mümkün görmelerinin temelinde bu konuda varid olan hadislerin arasını cem' etme gayreti şeklinde açıklamıştır.⁵ Bu değerlendirmenin isabetli olduğu söylenebilir. Zira ne İbn Abdilber ve ne de Kurtubî sahâbeden sonraki nesiller arasında herhangi bir sahâbîden üstün herhangi bir isim zikretmemişlerdir. Sadece bu konuda rivâyet edilen ve zıt anlama gelebilecek hadislerin arasını cem' etmeye çalışmışlardır.

---

¹ Alâî, *Tahkîku münîfi'r-rütbe*, s. 89-90.

² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XV, 22; Müslim, "İman", 65; İbn Mâce, "Fiten", 15; Tirmizî, "İman", 13. Sahâbenin Hz. Peygamber'e "garîb"ler kimlerdir, diye sormaları üzerine Hz. Peygamber'in "*Onlar insanlar fâsad çıkartırken (veya diğer bir tarîke göre insanlar bozuldukları zaman) düzeltenlerdir*" diye cevap verdiği nakledilmiştir (Lâlekâî, *Şerhu usûli'l-i'tikâd*, I, 126). Ayrıca Tirmizî'nin tahrîc ettiği ve hasen olarak nitelediği bir tarîkte Hz. Peygamber'in "*Dîn garîb başladı ve tekrâr garîb hale gelecektir. Garîblere müjdeler olsun. Onlar insanlar tarafından ifsâd edilen (bozulan) sünnetimi ıslah edenlerdir*" dediği nakledilmiştir. Bkz. Tirmizî, "İman", 13.

³ Güler, *Hadis Günlüğü*, s. 211-214.

⁴ Alâî, *a.g.e.*, s. 90.

⁵ Alâî, *a.g.e.*, s. 86.

Tüm bunlarla beraber sonraki nesillerin İslâm'ı kendilerinden öğrendikleri sahâbe nesline minnet borçları bulunmaktadır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın sahâbeye bir lütfu ve keremi olarak görüldüğünde mesele kolaylıkla anlaşılacaktır. Nitekim bu durumu Alâî “Her kim İslâm'da güzel bir çığır açarsa, o çığırın ecri ile kendisinden sonra o yolda amel edenlerin ecrinden hiçbir şey eksiltilmeden ecirleri kendisine de verilir”¹ ve “Her kim doğru bir yola davet ederse, o kimseye tâbi olanların ecirleri kadar kendisine ecir verilir ve bu ona tabi olanların ecrinden bir şey eksiltmez”² hadisleri ile açıklamıştır.³ Hiç şüphesiz İslâm dinini Hz. Peygamber ile birlikte ve onun vefatından sonra yaşayan ve yaşatan sahâbe neslidir. Dolayısıyla kendi hususiyetleri ile birlikte sahâbe nesli kendilerinden sonra gelenlerin yaptığı sâlih amellerin sevaplarında da pay sahibidirler.⁴ Bu yönüyle onlar sevap defterleri kıyamete kadar açık olan müstesnâ bir nesildir. Bu durum da dikkate alındığında sahâbilerin fert fert diğer insanlardan üstünlükleri ve onlara ulaşmanın imkânsızlığı açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır.⁵

Ancak sahâbe ile ilgili bu husus Resûl-i Ekrem'in (s.a.) “Ümmetimin en hayırlıları benim zamanımda yaşayanlardır. Daha sonra en hayırlılar bunlardan sonra gelenler, daha sonraki en hayırlılar ise bu ikincileri takip edenlerdir”⁶ hadisinde sahâbe dışında işaret ettiği tâbiûn ve sonraki nesiller için geçerli değildir. Bu hadise göre bu nesillerin fert olarak değil de nesil olarak kendilerinden sonraki nesillerden daha faziletli oldukları söylenebilir. Bu durum söz konusu nesillerin sohbet şerefini elde etmemeleri ve faziletleri sahâbe nesli kadar Kur'ân ve Sünnet'te anlatılmamış olması ile ilgili olmalıdır.⁷ Yani tâbiûnun her ferdi sonraki nesillerin insanlarından faziletli değildir.

---

¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXI, 494-495; Müslim, “Zekât”, 69; Tirmizî, “İlim”, 15.

² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XV, 83; Müslim, “İlim”, 16; Tirmizî, “İlim”, 15.

³ Alâî, *Tahkiku münîfi'r-rütbe*, s. 87.

⁴ Alâî, *a.g.e.*, s. 87.

⁵ İmâm Şâfî (ö. 204/820), sahâbe hakkında olumsuz konuşanların bile onların amellerinin kesilmemesi ve sevaplarının artmasına sebep olduğunu ifade etmiştir. Sahâbe neslinin her durumda fazileti artan bir nesil olduğunu bu değerlendirme vesilesiyle de anlamak mümkündür. Bkz. Beyhakî, *Menâkıb*, I, 441.

⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXIII, 70, 138; Buhârî, “Fezâilü ashâbi'n-nebi”, 1; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 214; Ebû Dâvûd, “Sünne”, 10; Tirmizî, “Fiten”, 45.

⁷ Bu konuda benzer değerlendirmeler için bkz. İbn Hazm, *el-Müfâdale beyne's-sahâbe*, s. 141-144.

Bu konuda vardığımız sonuçları şu şekilde özetlememiz mümkündür: Hayatında yalnızca bir kere bile Hz. Peygamber'i görmüş bir sahâbiye sahâbî olmayan bir kimsenin amelleriyle yetişmesi mümkün değildir. Çünkü hiçbir amel sahâbîliğe denk değildir.¹ Sahâbenin Resûlullah'a (s.a.) arkadaşlık yapmış olması, İslâm'ın öncü nesli olması ve sonraki nesillerin amellerinde pay sahibi olması bu hususta en temel sebepler olarak öne çıkmaktadır. Buna göre sahâbe nesli fert fert kendilerinden sonra gelen nesillerden daha fazîletli bir nesildir. Yani sahâbe neslinden sonraki nesillerden sahâbîlerin herhangi birinden üstün bir kişinin bulunması mümkün değildir.²

---

¹ Alâî, *Tahkîku münîfi 'r-rütbe*, s. 86; Seffârî, *Levâmî*, III, 577; İbn Abdilber, *Câmi*, II, 1173. Burada Cemâlüddîn Muhammed Tâhir el-Fettenî'nin (ö. 986/1578), *Mecme'u bihâri'l-envâr* isimli eserinde işaret ettiği şöyle bir itiraz ile karşı karşıya kalmabilir: Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de "*Allah katında en değerliniz en müttakî olanınızdır*" [el-Hucurât (49), 13] buyurmuştur. Yani bu âyete göre, mü'minlerin en temel değer ölçüsünün takvâ olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla her nesil içerisinde bazı sahâbîlerden daha müttakî insanların olmasının muhtemel olduğu öne sürülebilir. Fettenî, bu itiraza takvânın en temel kıstas olduğunun kabul edilen bir durum olduğunu vurguladıktan sonra, sahâbenin yalnızca bir defa Resûl-i Ekrem'i (s.a.) müşahade etmekle elde ettikleri takvâ üstünlüğünün uzun zaman amel yapmakla elde edilemeyeceğini söyleyerek cevap vermiştir. Yani o, sahâbenin Hz. Peygamber'i görmenin bereketiyle başkalarının uzun yıllar boyunca sâlih ameller işleyerek elde edemeyecekleri mertebelere kavuştuklarını ifade etmiştir. Bkz. Fettenî, *Mecme'u'l-bihâr*, V, 677.

² Dolayısıyla sahâbe dışındaki bazı mü'minlerin de içinde bulunduğu şartların onları bazı sahâbîlerden daha fazîletli olmasını sağlayabileceğini iddia eden görüşün (Köktaş, "Hadislerde Efdaliyet Anlayışına Dair", *DEÜİFD*, XVII, s. 135) kabul edilemeyeceğini belirtmek isteriz. Çünkü amel ve niyeti ne olursa olsun sonraki nesillerin sahip olmadığı bazı hususiyetlere sahâbenin sahip olduğu bilinen bir husustur. Nitekim Mehmet Efendioğlu, Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in hadislerinde sahâbe neslinin övüldüğünü ve nesil olarak fazîletlerinden birçok vesileyle bahsedildiğini, ancak onların birer insan olarak diğer insanlardan farklı olmadıklarını ve ismet sıfatlarının bulunması gibi fevkalade bir üstünlüklerinin bulunmadığını söylemiştir. Bununla beraber Efendioğlu, sahâbe neslinin bazı hususiyetlerini elde etmenin kendilerinden sonra gelen nesiller için söz konusu bile olamayacağını da altını çizmiştir (Efendioğlu, "Sahâbe Hukuku ve Ashâba Saygısızlığın Dînî Hükümü", *HTD*, VIII/1, s. 9). Yani ona göre her ne kadar sahâbîler birer insan olsalar da, onlar bazı hususiyetleriyle erişilemez insanlardır. Sahâbe neslinin diğer nesillerden fert fert üstün oldukları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nâsır b. Ali Âiz, *Akîde*, I, 96-100.

III. SAHÂBE ARASINDA EFDALİYET

Sahâbîlik vasfını taşıma konusunda bütün ashâb-ı kirâm aynı kabul edilse de her birinin Hz. Peygamber'e yakınlığı, O'nunla birlikteliği, O'na bağlılığı ve dolayısıyla fazileti eşit değildir. Şüphesiz Resûl-i Ekrem'in (s.a.) davetini ilk kabul edenlerle yıllar sonra kabul edenler, O'nunla omuz omuza savaş meydanlarında cihâd edenlerle yıllarca O'na karşı savaşımlar, uzun bir zaman O'nun meclisinde bulunup dinin inceliklerini içselleştirenlerle, yalnızca bir-iki saat O'nunla oturanlar veya O'nu bir an uzaktan görenlerin fazilet bakımından eşit olması düşünülemez. İlk dönemin çetin şartlarına katlandıktan sonra, Hicret'in zorluklarına da göğüs gererek evlatlarını, anne-babalarını ve bütün mallarını geride bırakanlarla, daha sonra müslüman olup İslâm içlerine iyice yerleşsin diye yüklü miktarda ganimet verilenler aynı mertebeye kabul edilemez. Her ne kadar İslâm kendinden önceki günahları silip yok etse de¹ ve daha önce de değinildiği üzere bütün sahâbîler son derece fazilet sahibi insanlar olarak kabul edilse de, geç iman eden sahâbîlerin ilk iman eden sahâbîler gibi değerlendirilmesi doğru değildir. Nitekim bu durum başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere, hadis ve sahâbe değerlendirmelerine yansımıştır.

A. SAHÂBE ARASINDA EFDALİYETİN TEMELLERİ

İnsanlık tarihi boyunca her bakımdan eşit olan bir topluluğun varlığından bahsetmek mümkün değildir. Daima insanlar içinde buldukları şartlar ve kişilik özellikleri bakımından farklı farklı olagelmışlerdir. Örneğin onların kimisi âlim kimisi câhil, kimisi zengin kimisi fakir, kimisi âmir kimisi memur olmuştur. Bir şahsın hem âlim hem de câhil olduğu düşünülemediği gibi hem müdür hem de hizmetçi olduğu da düşünülemez. Aynı şekilde her ferdin hizmetçi olduğu bir topluluk da tasavvur edilemez. Yani toplumun farklı tabakalarının olması zorunludur. Örneğin insanların ilim

---

¹ Müslim, "İman", 192.

açısından farklı derecelere sahip oldukları “*Bilmiyorsanız bilenlere sorun*”¹ âyetinden anlaşılmaktadır.² Bu durumda ashâb-ı kirâmın da birçok açıdan farklı derecelerde olması zorunluluk arz etmektedir.³ Söz konusu insan olunca da ilk akla gelen kimin hangi konuda daha üstün olduğudur. Hemen her konuda olduğu gibi Müslümanlar bu konuda da âyet ve hadislerle dayanarak bir sonuca varmayı veya görüşlerinin doğruluğunu ispat etmek için bunları delil olarak kullanmaya gayret etmişlerdir.

1. Kur’ân-ı Kerîm

Kur’ân-ı Kerîm’de varlıklar arasında farklı derecelerin bulunduğu yukarıda değinilmişti. Ancak bu başlıkta konu biraz daha özel hale getirilerek sahâbiler arasındaki efdaliyetin Kur’ân-ı Kerîm’deki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Kur’ân’da efdaliyet meselesine delil olarak gösterilebilecek bazı âyetler üzerinde durulmuştur.

Birçok müellif tarafından efdaliyete delil olarak gösterilen bir âyet “*Fetih’ten önce Allah yolunda harcama yapan ve savaşanlarınız, başkalarıyla bir olmaz. Onların derecesi, daha sonra harcayan ve savaşanlardan daha yüksek bir mertebededir. Bununla beraber, Allah onların hepsine de en güzel mükâfâtı vadetmiştir. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır*”⁴ âyetidir.⁵ Bu âyette görüldüğü üzere söz konusu iki

---

¹ en-Nahl (16), 43.

² Örneğin Kur’ân-ı Kerîm’in muhkem ve müteşâbih âyetleri bulunmaktadır ve her âyeti her insan aynı derecede anlayamamaktadır. Bu durum da Allah’ın insanları ilim açısından farklı derecelerde yarattığını göstermektedir. Bedrüddîn İbn Cemâa (ö. 733/1333) da Kur’ân-ı Kerîm’deki müteşâbih âyetlerin varlığının hikmetini izah ederken dikkat çekici bir değerlendirme yapmıştır. Ona göre şayet tüm Kur’ân âyetleri muhkem olsaydı ve te’vile ihtiyaç duymasaydı ve her âyeti tüm insanlar aynı derecede anlayabilselerdi bütün insanların derecesi eşit olurdu ve âlimler ile diğer insanlar aynı seviyede kalırlardı. Allah Teâlâ kullarını araştırmaya sevk etmek ve kullarının derecelerini farklı farklı yapmak için bazı âyetleri bu hikmetlere binaen müteşâbih kılmıştır. Bkz. İbn Cemâa, *Îzâhü’l-d-delîl*, s. 92.

³ Sahâbenin sünnet bilgisi bakımından farklı olmalarının sebepleri ile ilgili bilgi için bkz. Acâc el-Hatîb, *es-Sünne*, s. 407.

⁴ el-Hadîd (57), 10.

⁵ İbn Abdilber (ö. 463/1071) bu âyete dayanarak Hz. Peygamber ile beraber savaşanlar ile bir dönem Hz. Peygamber’e karşı savaşanların bir olmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Bu konuda bkz. İbn Abdilber, *el-İstî’âb*, I, 18.

sahâbî grubunun fazîlet açısından farklı konumlarda oldukları anlatılmaktadır. Bununla beraber âyette her iki grubun da fazîletli olduğuna dikkat çekilmiştir.¹

Sahâbe arasında efdaliyetin bulunduğu delil olarak zikredilebilecek bir başka âyet de “*Bir mazereti olmadan savaştan geri kalan mü’minlerle, mallarıyla canlarıyla Allah yolunda savaşanlar eşit olamaz. Allah, mallarıyla canlarıyla savaşanları, herhangi bir sebeple savaştan geri kalan kimselerden daha üstün tutmuştur. Gerçi Allah her birine en güzel mükâfâtı vadetti; ama cihad edenleri, çok büyük bir mükâfât ile mücâdeleden kaçınıp oturanlara üstün kıldı*”² âyetidir. Bu âyette sahâbenin üç gruba ayrıldığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, mallarıyla canlarıyla Allah yolunda savaşanlardır. İkincisi, geçerli bir mazeretleri veya özürleri olmadığı halde cihâddan geri kalanlardır. Üçüncüsü ise, cihada katılma istekleri bulunduğu halde özürlerinden dolayı buna güç yetiremeyenlerdir.³ Açıkça görüldüğü üzere Allah Teâlâ bu sahâbî gruplarının her birine en güzel mükâfâtı vadedmiştir. Ancak cihad edenlerin derecelerinin, mazeretleri olmadığı halde cihad etmeyenlerin derecesinden daha üstün olduğu ifade edilmiştir. İbn Hacer el-Askalânî’ye (ö. 852/1449) göre bu âyet Allah yolunda savaşanları, savaştan geri duranlardan üstün kılmıştır. Ancak bu âyet özürlerinden dolayı savaştan geri kalanları istisna ederek onları da fazîletli olan gruba dâhil etmiştir. Ayrıca bu âyete göre geçerli bir özü veya mâzereti bulunduğu için sâlih

---

¹ İbn Hazm (ö. 456/1064) bu âyetten yola çıkarak önemli bir ayrıntıya dikkat çekmiştir. Ona göre sahâbenin amellerini kıymetlendiren en önemli sebep onların yaptığı sâlih amelleri Resûl-i Ekrem (s.a.) ile birlikte yapmalarıdır. O’nun vefatından sonra yaptıkları ameller ise O’nun zamanında yaptıkları ameller kadar fazîletli değildir. Bir sahâbînin yaptığı amellerin fazîleti hayatı boyunca aynı derecede kabul edilseydi, Hz. Peygamber’den sonra uzun seneler hayatta kalan sahâbîler bütün sahâbeden daha fazîletli kabul edilmeliydi. Ancak bunu muteber hiçbir âlim iddia etmemiştir. Dolayısıyla bu meselede sınır Resûlullah’ın (s.a.) hayatı ile çizilmiştir. Resûlullah’ın vefatından hemen önce daha fazîletli olan bir sahâbîye ondan daha az fazîletli bir sahâbînin Resûlullah’ın vefatından sonra yaptığı amelleriyle yetişmesi mümkün değildir (İbn Hazm, *el-Müfâdale beyne’s-sahâbe*, s. 52-53). İbn Hazm’ın bu değerlendirmesine göre Hz. Peygamber’den sonra uzun seneler yaşayan Enes b. Mâlik’in (r.a.) Resûlullah (s.a.) ile birlikte kıldığı bir namazın derecesine Resûlullah’ın vefatından sonra kıldığı bütün namazlar yetişemez. İbn Hazm’ın peygamberler ve sahâbîlerin derecesine uzun bir ömür yaşamak suretiyle yetişilebileceğine dair görüşleri çok sert bir şekilde reddetmesinin altında bu düşüncesi yatmaktadır, denilebilir. Bkz. İbn Hazm, *a.g.e.*, s. 49-50.

² en-Nîsâ (4), 95.

³ Üçüncü gruptaki sahâbîler arasında Abdullah b. Ümmi Mektûm (ö. 15/636) gibi â’mâ (gözleri göremeyen) sahâbîler bulunmaktadır. Bkz. İbn Hacer, *Fethu l-bârî*, VIII, 111.

amellerden geri kalan kimselerin niyetleri ile o amelleri işleyenlerin sevabının aynısını kazanmalarının mümkün olduğunu ifade etmiştir.¹

Bu iki âyet dışında sahâbe arasında efdaliyetin bulunduğu delil olarak kullanılabilir bir başka âyet de “*Ey Peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayâsızlıkla huzurumuza gelirse, onun azabı iki kat olur*”² âyetidir. Nitekim Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1273), bu âyetin tefsirinde Peygamber hanımlarının cezalarının iki kat olmasını konularının kıymeti, derecelerinin yüksekliği ve diğer kadınların hepsinden üstünlükleri ile açıklamıştır.³ Aynı şekilde “*Ey Peygamber hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer Allah’a karşı gelmekten sakınıyorsanız*”⁴ âyeti de belli şartlara bağlı olarak Ezvâc-1 tâhirât’ın en faziletli hanım sahâbilerin başında yer aldığını ortaya koymaktadır. Buna göre Ezvâc-1 tâhirât buldukları makamın hakkına riâyet ederek takvâyâ uygun hareket ettiklerinde diğer kadınlardan fazilet bakımından daha ileri dereceleri elde etme imkânına sahiptir.⁵ Bu, Allah Teâlâ’nın onlara özel bir lütfu olmakla beraber, onların imtihanlarının ağırlığı ile de ilişkilidir.

Sonuç olarak fert fert karşılaştırmalar olmasa da Kur’ân-ı Kerîm’de sahâbe arasında farklı fazilet derecelerinin bulunduğunu gösteren pek çok âyet bulunmaktadır.

---

¹ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî* VI, 56.

² el-Ahzâb (33), 30.

³ Kurtubî, *el-Câmi’*, XVII, 133.

⁴ el-Ahzâb (33), 32. Bu âyetin Ümmehâtül’-mü’minîn’in diğer kadınlardan üstün olduklarına delil olduğu müfessirler tarafından ifade edilmiştir. Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) bu âyet ile ilgili olarak Allah Teâlâ’nın peygamber hanımlarına “Şayet takvâyâ uygun davranırsanız, sizin benim nezdimdeki değeriniz diğer sâliha hanımların değeri gibi olmaz. Sizler benim nezdimde çok daha kıymet sahibisiniz ve sizin sevabınız da daha büyüktür” buyurmayı dilediğini ifade etmiştir. Ayrıca Cenâb-ı Hakk’ın peygamber hanımlarına takvâ şartını koymaktan muradının onların faziletlerinin yalnızca peygamber hanımları olmaları sebebiyle olmadığını göstermek olduğunu ifade etmiştir. Buna göre, Ümmehâtül’-mü’minîn’in faziletlerinin temel sebebinin takvâları olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, VI, 378.

⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, VI, 408-409. Ümmehâtü’l-mü’minîn’in fert fert mi yoksa grup olarak mı, her açıdan mı yoksa sadece peygamber hanımı ve mü’minlerin anneleri olmaları açısından mı kendi dönemlerinde yaşayan diğer müslüman kadınlardan daha faziletli oldukları ile ilgili tartışmalar için bkz. Âlûsî, *Rûhu’l-me’âni*, XXI, 277-280.

2. Sünnet

Resûl-i Ekrem'in (s.a.) *“İnsanların en hayırlı nesli sahâbe topluluğudur”*,¹ *“İnsanlığın en hayırlı neslinden gönderildim”*,² *“Ümmetimin en hayırlısı benim çağdaşlarımdır”*³ gibi hadislerinden de anlaşıldığı üzere Resûlullah (s.a.), ashâbının hem kendilerinden önceki hem de kendilerinden sonraki bütün insanlardan fazîletli olduğu inancındaydı. Yani onlar bir nesil olarak çok fazîletli bir topluluktur. Ancak onların da diğer varlıklar gibi farklı derecelere sahip olması tabiidir. Bu durumu Hz. Peygamber bazı konularda sahâbîlerinden bazılarının daha üstün olduğunu dile getirmekle ifade etmiştir. Resûlullah'ın (s.a.), ashâbı arasında karşılaştırma yaparken isimlerini zikretmek suretiyle bir sahâbîyi sevindirirken başka bir sahâbîyi üzme gibi bir amaç gütmeyeceğini onun örnek ahlakından veya Sünnet'inden anlamak mümkündür.⁴ Ancak Kur'ân-ı Kerim'de de belirtildiği üzere insanlar farklı farklı derecelere sahip bulunmaktadır.⁵ Dolayısıyla Hz. Peygamber, ashâbından birinin bir özelliğini methederek fazîletini ortaya koyarken diğer sahâbîsini incitmeyi murad etmemiştir. Aksine bu vesileyle onların tamamını ve ümmetinin her ferdini övdüğü sahâbînin sahip olduğu özelliğini kazanmaya teşvik etmiştir. O'nun bu anlamdaki hadisleriyle fazîlet sahiplerine haklarını teslim etmek, onları takdir etmek ve tüm ashâbını teşvik etmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır.

Bu durumu en güzel şekilde ortaya koyması açısından Resûl-i Ekrem'in (s.a.) *“Ümmetimin fertleri arasında ümmetime karşı en çok merhametli olan kimse Ebû Bekir'dir. Allah'ın emri hususunda en çok titiz olanı Ömer'dir. Hayâ yönüyle en şiddetli olanı Osman'dır. En isabetli hüküm vereni Ali'dir. Helal ve haramı en iyi bilen Muâz b. Cebel'dir. Ferâizi en iyi bilen Zeyd b. Sâbit'tir. Kur'ân okumasını en iyi bilen ise*

---

¹ Buhârî, “Fezâilü ashâbî'n-nebî”, 1; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 216.

² Buhârî, “Menâkıb”, 23. Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038), *Ma'rifetü's-sahâbe* isimli kitabında bu hadisi “Resûlullah'ın (s.a.) Gönderildiği Neslin Fazîleti Bilgisi” başlığı altına dâhil etmiştir. Başlıktan da anlaşıldığı üzere Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin bu hadisin sahâbe neslinin fazîletine delil olduğu kanaatinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda bkz. Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, I, 13.

³ Buhârî, “Fezâilü ashâbî'n-nebî”, 1; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 210, 213.

⁴ İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I, 18.

⁵ el-En'âm (6), 132; el-Ahkâf (46), 19.

*Übeyy b. Ka'b'dır*¹ hadisini zikretmek mümkündür. Bu hadiste ileride de görüleceği üzere efdaliyet konusunda ismi pek anılmayan Muâz b. Cebel (ö. 17/638), Zeyd b. Sabit (ö. 45/665?), Übey b. Ka'b (ö. 33/654?) gibi birkaç sahâbînin isimlerinin zikredildiği görülmektedir. Yani bu hadiste belli bazı özellikler zikredilmiş ve bunlarda en çok ön plana çıkan sahâbîlerin isimleri zikredilmiştir. Ancak yalnızca bazı hususiyetlere dayanarak herhangi bir sahâbînin mutlak olarak en üstün sahâbî olduğu sonucuna varılması isabetli değildir. Hz. Peygamber'in bu konudaki hadislerini özellikle *Fezâilü's-sahâbe* literatürü içerisinde görmek mümkündür. Ancak sahâbîlerin her biri ile ilgili hadislerden yola çıkarak şahıslar arası karşılaştırmalar yapmak ve bu şekilde sahâbe arasındaki üstünlük sıralamasını kendi kanaatimize göre tespit etmeye çalışmak isabetli bir yöntem değildir.²

Hz. Peygamber'in, ashâbı arasında üstünlük karşılaştırması yaptığı konusunda delil sayılabilecek rivâyetler de bulunmaktadır. Örneğin Hâlid b. Velîd (ö. 21/642) ile Abdurrahman b. Avf (ö. 32/652) arasında yaşanan bir tartışma sırasında Hz. Hâlid'in Hz. Abdurrahmân'a sert bir dille karşılık vermesinden haberdar olan Resûlullah (s.a.) "*Ashâbım hakkında uygunsuz söz söylemeyin! Allah'a yemin ederim ki, sizden biriniz*

---

¹ Tirmizî, "Menâkıb", 32.

² Bu açıdan bakılınca İbn Hazm'ın karşılaştırılan iki kişinin hangisinde daha çok fazilet vasfı olduğu tespit edilmişse onun daha üstün olduğuna hükmedilmesi gerektiğini söylemesi (İbn Hazm, *el-Müfâdale beyne's-sahâbe*, s. 45) teorik açıdan doğru bir yöntem gibi gözükse de pratikte uygulaması mümkün olmayan bir yoldur. Çünkü sahâbîlerin faziletleri ile ilgili sahih rivâyetler kullanılsa bile elimizde söz konusu faziletleri ölçecek hassas bir terazi bulunmadığı için bunlara dayanarak kesin bir efdaliyet sıralaması elde etmek mümkün değildir. Örneğin Hz. Ebû Bekir'in yalnızca sadâkati ve hilmi, Hz. Ömer'in adâleti ve ilmi, Hz. Osman'ın hayâsı ve cömertliği, Hz. Ali'nin cesareti ve ilmi ile en üstün sahâbîlerden olmaya hak kazandıkları söylenemez. Aynı şekilde örneğin Ebû Hüreyre'nin (ö. 58/678) hadis rivâyetinde en çok öne çıkan sahâbî olması veya Abdullah b. Abbas'ın (ö. 68/687-88) en çok fetvâ veren sahâbî olmasından hareketle en üstün sahâbî olduğu söylenemez (Ebû Hüreyre ve Abdullah b. Abbas ile ilgili bu bilgiler için bkz. Nevevî, *et-Takrîb*, s. 93; Irâkî, *et-Tebîrâ*, II, 131-132; Tahhân, *Teysîr*, 244-245. Nitekim Muhammed Ebû Şehbe (ö. 1403/1983) fazilet ile hadis rivâyet etmenin ayrı konular olduğunu vurguladıktan sonra bir sahâbînin yalnızca daha fazla hadis rivâyet etmiş olmasından hareketle daha az hadis rivâyet eden sahâbîlerden faziletli olduğuna hükmetmenin yanlış olduğunu dile getirmiştir (Ebû Şehbe, *Difâ'*, s. 180). Çünkü mefdûlün efdalden bir veya birkaç konuda üstün olması mümkündür (Fettenî, *Mecme'u'l-bihâr*, III, 26). Ancak bu, efdal ile mefdûlün yer değiştirmesini gerektiren bir hal değildir. Dolayısıyla herhangi bir sahâbînin bir veya birkaç konuda ashâbım en üstünü olması gerekçe gösterilerek en üstün sahâbî olduğunu söylemek isabetli olmaz. Bu konudaki en doğru yol Hz. Peygamber'in Sünneti'ne, sahâbenin naklettiklerine ve daha sonraki muteber İslâm âlimlerinin görüşlerine dayanarak bir sonuca varmaya çalışmaktır.

*Uhud dağı kadar altın infak etse, onların yaptıkları infakın bir ölçüğüne (müddüne) veya onun yarısına erişemez*¹ demiştir. Böylece Resûlullah (s.a.) Hz. Hâlid'in şahsında bütün ashabını ve ümmetini uyarmıştır. Bu hadise göre Hz. Peygamber'in ilk Müslümanlardan olan sahâbîlere karşı diğer sahâbîlerin saygılı olmalarını ve aralarındaki derece farkını göz önünde bulundurarak hareket etmelerini istediği anlaşılmaktadır. Her ne kadar Resûlullah (s.a.) direk "Ey Hâlid, Abdurrahman senden daha faziletlidir. Senin Uhud dağı kadar altın infak etmen, onun yarım avuç sadakasına yetişmez" diyerek açıkça Hz. Hâlid ile Hz. Abdurrahmân'ın ismini zikretmemiş olsa da hadisîn sebab-i vürûdu (söylenme sebebi) bunu göstermektedir.²

Hz. Peygamber'in sahâbeye üstünlük derecelerine göre muamele ettiği, dolayısıyla sahâbe arasında tafdil yaptığına dair delil olarak kullanılacak bir hadis de Hz. Peygamber'in şehit olan bazı sahâbîlerini Kur'ân bilgilerini esas alarak kabre yerleştirmesidir. Câbir b. Abdillâh'tan (ö. 78/697) rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) Uhud savaşında (3/625) şehit olan ashâbından iki kişiyi bir elbise içerisinde topladıktan sonra "*Hangisi daha çok Kur'ân bilirdi?*" diye ashâbına sormuştur. Sahâbe bu iki şahıstan birini gösterdiğinde Hz. Peygamber onu kabirde öne almıştır ve onları işaret ederek "*Ben Kıyâmet günü bunlara şahidim*" demiştir.³ Hz. Peygamber'in bu uygulaması onun ashâbını faziletlerine göre değerlendirdiğini göstermektedir. Vefat eden sahâbîleri arasında Kur'ân bilgilerini göz önünde bulundurarak bir fazilet sıralaması gözetilen Resûl-i Ekrem'in (s.a.) yaşayan ashâbı arasında fazilet farklarının bulunduğunu kabul etmediği söylenemez.

Hz. Peygamber'in ashâbı arasında doğrudan karşılaştırma yaptığını gösteren bazı rivâyetler de bulunmaktadır. Bunlar arasında Ebü'd-Derdâ'dan (ö. 32/652?) rivâyet edilen şu hadisi zikretmek mümkündür: Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) naklettiğine göre Ebü'd-Derdâ (r.a.) şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.) beni Ebû Bekir'in önünde yürürken gördü. Bana dedi ki: "*Ebü'd-Derdâ! Hem dünyaya hem de âhirette senden daha*

---

¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XVIII, 80; Buhârî, "Fezâilü ashâbî'n-nebî", 5; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 222; Ebü Dâvûd, "Sünne", 11; Tirmizî, "Menâkıb", 59; İbn Mâce, "Mukaddime", 11.

² Hz. Peygamber'in bu hadisi Hâlid b. Velid'e hitaben söylemiş olması aynı durumun diğer sahâbîler ve ümmetin diğer fertleri için geçerli olmasına mani değildir. Özellikle bu hadis sahâbe neslinden sonraki nesillerin sahâbe karşısında nasıl bir durumda olduğunu göstermesi açısından ayrı bir öneme haizdir.

³ Buhârî, "Cenâiz", 72, 78; "Meğâzî", 26; Ebü Dâvûd, "Cenâiz", 31; İbn Mâce, "Cenâiz", 28.

hayırlı olan bir şahsın önünde mi yürüyorsun? Güneş, peygamberler dışında Ebû Bekir'den daha fazîletli hiç kimsenin üzerine ne doğmuş ne de batmıştır.”¹

Bu hadis dışında Hz. Peygamber'in “*Hasan ve Hüseyin Cennet gençlerinin efendileridir ve babaları da onlardan daha hayırlıdır*”² buyurması da Sünnet'te sahâbe arasında efdaliyetin varlığına delil olarak değerlendirilebilecek nitelikte bir rivâyettir. Hadisin başından da anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber'in bu karşılaştırma ile Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in değerini düşürme gibi bir amacı bulunmamaktadır..

Sonuç olarak Sünnet'te, sahâbenin farklı üstünlük derecelerine sahip olduklarını gösteren pek çok delil bulunmaktadır. Buna göre efdaliyetin en önemli ikinci temeli Sünnet olmaktadır.

3. Sahâbe Sözüleri

Abdullah b. Mes'ûd'un (ö. 32/652-53) “Allah, Hz. Muhammed'in kalbinden sonra diğer kullarının kalbine baktı ve kullar içerisinde Resûlullah'm ashâbının en iyi kalplere sahip olduklarını gördü. Bu sebeple onları Hz. Muhammed'e onunla beraber dini için savaşan yardımcıları kıldı”³ sözlerinden de anlaşıldığı üzere ashâb-ı kirâm kendilerinin diğer insanlar arasından Hz. Peygamber için özel olarak seçilmiş bir topluluk olduklarının bilincindeydi ve diğer insanlardan fazîlet bakımından daha önde olduklarının farkındaydı.

---

¹ Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, I, 152-153; İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, II, 822; Lâlekâî, *Şerhu usûli'l-i'tikâd*, VII, 1358; Bâkılânî, *Menâkıb*, s. 297; İbn Kudâme, *Lüm'a*, s. 36-37; a. mlf., *Minhâc*, s. 505; Kiftî, *el-Enbâü'l-müstedâbe*, s. 86. Bu hadis birçok yönden zayıf kabul edilmiştir. Bunlar arasında râvilerden Abdullah b. Süfyân el-Vâsıtî'nin zayıf bir râvî olarak görülmesi ve İbn Cüreyc'in müdellis bir râvî olarak kabul edilmesini zikretmek yeterli olmalıdır. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, I, 152 (135 no.lu dipnot). Ancak işaret ettiğimiz bunca âlimin bu hadisi delil olarak kullanmalarından hareketle, bu konuda delil olarak gösterilmesinde herhangi bir sakıncanın bulunmadığı kanaatinde olduğumuzu ifade etmek isteriz. Bu hadise işaret eden İbn Abdilber'e göre Hz. Peygamber'in bu uyarısına muhatap olan sahâbinin uyarılmasının sebebi Bedir ehlinden olan Hz. Ebû Bekir'in önünde yürümesidir. Yani Bedir ehlinden olan ashâbının Bedir'e katılmayan ashâbından üstün olduğunu bilen Hz. Peygamber böyle bir uyarı yapmıştır (İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I, 18). Sehâvî (ö. 902/1497), bu hadisi Hz. Ebû Bekir'in en fazîletli sahâbî olmasını gösteren delillerden olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, IV, 55.

² İbn Mâce, “Mukaddime” 11; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, III, 30; XIX, 292; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 182.

³ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, I, 367-368; Seffârîni, *Levâmi'*, III, 595; Magrâvî, *Mevsu'a*, I, 103-104.

Her ne kadar Resûlullah'ı (s.a.) gören veya onunla karşılaşan bütün müslüman arkadaşları sahâbî kategorisine dâhil olsalar da aralarında derece farkının bulunduğu da bir gerçektir. Bütün mü'minlerin inandıkları iman esasları aynı olsa da, iman kuvvetleri farklı derecelerde olduğu gibi sahâbîlerin fazîlet bakımından farklı derecelere sahip olmaları da tabîi bir durumdur. Nitekim bazı sahâbîler de bu durumu dile getirmişlerdir. Örneğin Enes b. Mâlik'e (ö. 93/711-12) hayatının sonlarına doğru kendisinden başka hayatta olan sahâbîlerin bulunup bulunmadığı sorulunca "Onu kısa bir zaman gören bedevîler var, ancak onunla sohbeti bulunan kimse kalmadı"¹ şeklinde cevap vermesi, meseleyi örfî açıdan değerlendirdiğine delil olmasının yanında aynı zamanda sahâbe arasında bir derece farkının bulunduğuna işaret etmesi açısından da dikkat çekmektedir.

Bu sebeple sahâbîlerin efdaliyet konusundaki görüşlerini yansıtan bazı sözlerinin zikredilmesi, onların sahâbe arasında efdaliyetin bulunduğunu kabul ettiklerini göstermesi açısından ehemmiyet arz etmektedir. Bu anlamda en çok meşhur olan iki rivâyet grubundan bahsetmek mümkündür. Bunların birincisi Hz. Ali'den nakledilen rivâyetler, ikincisi ise bu konuda Abdullah b. Ömer'den (ö. 73/692) nakledilen rivâyetlerdir.

Hz. Ali'nin efdaliyet ile ilgili rivâyetlerinden birkaç tanesi Hz. Ali'nin Vehb el-Hayr diye isimlendirdiği sahâbeden Ebû Cühayfe (ö. 74/693) tarafından rivâyet edilmiştir. Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî'nin (ö. 104/722) naklettiğine göre Ebû Cühayfe (r.a.) şöyle demiştir: "Hz. Ali bana "Ebû Cühayfe! Sana bu ümmetin Peygamber'inden sonra en fazîletli kişiyi haber vereyim mi?" dedi. Ben 'Evet' dedim. (Bu arada ben sahâbîlerden en fazîletli kişinin Hz. Ali olduğunu zannedirdim.) Bunun üzerine Hz. Ali: "Hz. Peygamber'den sonra bu ümmetin en fazîletli olan şahsı Ebû Bekir, sonra Ömer'dir. Onların ikisinden sonra bir üçüncü şahıs daha vardır" dedi, ancak onun kim

---

¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 294; İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs*, s. 276; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 670. Sahâbe, söz konusu farklı fazîlet derecelerinin farkındaydı ve bu farkındalığın etkisi dünyevî işlerde de kendisini hissettiriyordu. Onların uygulamalarına bakıldığında zaman zaman bunu rahatlıkla anlamak mümkündür. Örneğin dağıtılacak atıyyelerin miktarı belirlenirken İslâm için geçmişte yapılan hizmetler ve Hz. Peygamber'e yakınlık dereceleri göz önünde bulundurulmuş ve buna göre atıyyelerin miktarı farklılık göstermiştir. Bkz. Dûrî, "Divan", *DİA*, IX, 378.

olduğunu söylemedi.”¹ Bu rivâyet sahâbe-i kirâmın kendileri arasında tafdil yaptığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Abdullah b. Ömer rivâyetleri ise sahâbe döneminde tafdil yapıldığını, yani efdaliyet konusunun meşrûiyetinin en önemli delillerindedir. Dolayısıyla bu rivâyetlerin birkaçını burada zikretmek faydalı olacaktır. Rivâyetler arasındaki lafiz farklılıklarının da görülebilmesi için kaynaklardaki farklı tariklerinden birkaç tanesinin Arapça metinleri ile birlikte yazılmasında yarar vardır.

1. كُنَّا نُخَيِّرُ بَيْنَ النَّاسِ فِي زَمَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتُخَيِّرُ أَبَا بَكْرٍ، ثُمَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، ثُمَّ “
عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ = Biz Resûlullah’ın (s.a.) zamanında insanlar (sahâbiler) arasında falan filandan hayırlıdır, falan da filandan hayırlıdır diye görüşürdük ve neticede Ebû Bekir, sonra Ömer b. Hattâb ve daha sonra da Osman b. Affân daha hayırlıdır derdik. Allah hepsinden razı olsun.”²

2. كُنَّا فِي زَمَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا نَعْدِلُ بِأَبِي بَكْرٍ أَحَدًا، ثُمَّ عُمَرَ، ثُمَّ عُثْمَانَ، ثُمَّ نَتْرُكُ “
= أصحاب النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، لَا نَفْاضِلُ بَيْنَهُمْ kimseyi Ebû Bekir ile (fazîlette) denk saymazdık. Ondan sonra kimseyi Ömer’e denk saymazdık. Ondan sonra da kimseyi Osman’a denk saymazdık. Bunlardan sonra Resûlullah’ın (s.a.) ashâbını bırakır, aralarında bir üstünlük karşılaştırması yapmazdık.”³

3. كُنَّا نَقُولُ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَيٌّ أَفْضَلُ أُمَّةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَهُ أَبُو بَكْرٍ، “
= Resûlullah (s.a.) hayatta iken biz Hz. Peygamber’den sonra ümmetinin en fazîletlisi Ebû Bekir derdik. Daha sonra Ömer ve daha sonra Osman derdik. Allah hepsinden razı olsun.”⁴

¹ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, II, 201; Abdullah b. Ahmed, es-Sünne, II, 581-583; İbn Ebî Âsım, es-Sünne, II, 807, 808.

² Buhârî, “Fezâilü ashabi’n-nebi”, 4.

³ Buhârî, “Fezâilü ashabi’n-nebi”, 7; Ebû Dâvûd, “Sünne”, 8.

⁴ Ebû Dâvûd, “Sünne”, 8; Tirmizî, “Menâkıb”, 63. Ebû Dâvûd Sünen’inde “باب في التفضيل” = (sahâbe arasında) tafdil babı” başlığı altında bu konudaki rivâyetleri toplaması ve bu rivâyeti de orada tahrîc etmesi, sahâbe arasında efdaliyet konusunun ehemmiyetini ortaya koymakla beraber, ıstılahlarının da erken dönemde yerleştiğini göstermektedir. Abdullah b. Ömer’in rivâyetlerinin bir kısmında f-d-l kök fiilinin çeşitli türevleriyle kullanıldığı görülmektedir.

4. كُنَّا نَعُدُّ وَرَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَيًّا وَأَصْحَابَهُ مُتَوَافِرُونَ أَبُو بَكْرٍ، وَعُمَرُ، وَعُثْمَانُ ثُمَّ “ = Resûlullah (s.a.) hayatta iken ve ashâbı çoğunluğu oluştururken Ebû Bekir, Ömer, Osman diye sıralama yapar ve susardık.”¹

5. كُنَّا نَقُولُ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَيًّا أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعُثْمَانُ “ = Resûlullah (s.a.) hayatta iken Ebû Bekir, Ömer ve Osman derdik.”²

6. كُنَّا نَتَحَدَّثُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ خَيْرَ هَذِهِ الْأُمَّةِ بَعْدَ نَبِيِّهَا أَبُو بَكْرٍ، ثُمَّ عُمَرُ، “ = Biz Resûlullah (s.a.) zamanında bu ümmetin peygamberinden sonra en hayırlısının Ebû Bekir, sonra Ömer, sonra da Osman olduğunu konuşurduk ve bu konuşmalarımız Resûlullah’a (s.a.) ulaşırdı, ancak bunu inkâr etmezdi”³

7. كُنَّا نَقُولُ فِي زَمَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَسُولُ اللَّهِ خَيْرُ النَّاسِ، ثُمَّ أَبُو بَكْرٍ، ثُمَّ عُمَرُ، وَلَقَدْ أُوتِيَ “ ابنُ أَبِي طَالِبٍ ثَلَاثَ خِصَالٍ، لَئِنْ تَكُنْ لِي وَاجِدَةً مِنْهَا أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ حُمْرِ النَّعَمِ، زَوْجَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ = Biz Resûlullah’ın zamanında en hayırlı insan Resûlullah’tır derdik. Daha sonra en hayırlı insan Ebûbekir’dir, daha sonra Ömer’dir derdik. Hiç şüphesiz Ebû Tâlib’in oğluna (Hz. Ali) da öyle üç haslet verilmiştir ki, onlardan yalnızca bir tanesine sahip olmak bana kızıl develere sahip olmaktan daha sevimsidir. Resûlullah (s.a.) kızını onunla evlendirdi ve kızı ona çocuklar doğurdu. Mescitte onun kapısı dışındaki kapılar kapatıldı. Hayber günü ona sancağı verdi.”⁴

Abdullah b. Ömer’in bu rivâyetleri arasında bazı lafız farklılıklarının bulunması ayrıca değerlendirilecek bir usul meselesidir. Ancak efdaliyet konusunun temeli sayılan bu rivâyetlere⁵ göre de sahâbe arasındaki fazîlet sıralamasının daha Hz. Peygamber hayattayken yapıldığı anlaşılmaktadır.⁶ Görüldüğü üzere bu rivâyetlerin bir kısmında

¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VIII, 243.

² Tirmizî, “Menâkıb”, 19.

³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VIII, 416; a. mlf. *Fezâilü’s-sahâbe*, I, 520; İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, II, 802-803, 804; Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, XII, 285-286; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, VII, 20.

⁴ Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü’s-sahâbe*, II, 567; İbn Ebî Âsım, *a.g.e.*, II, 805-806.

⁵ Örneğin bkz. Hallâl, *es-Sünne*, I, 371; İbn Ebî Âsım, *a.g.e.*, II, 801-806; Lâlekâî, *Şerhu usûli’l-i’tikâd*, VIII, 1445-1447.

⁶ Buna göre bu tür sıralamaların siyasî görüşlerden etkilenme sonucu ortaya çıktığı tarzındaki iddianın (Akbulut, *Sahâbe Dönemi İktidar Kavgası*, s. 32, 77, 109) isabetsiz olduğunu söylemek gerekmektedir. Yine bu tür rivâyetlerin Emevîler’in iktidarlarını meşrûlaştırmak adına muhaliflerine karşı başvurduğu

sahâbenin yaptığı sıralamanın Resûl-i Ekrem'in (s.a.) onayından geçmiş olduğu görülmektedir. Bu yönüyle bu rivâyetler efdaliyetin Sünnet'teki varlığı konusunda da önemli delillerdir.

B. SAHÂBE ARASINDA EFDALİYETİN KAT'İLİĞİ-ZANNİLİĞİ

Ashâb-ı kirâm arasındaki efdaliyeti kat'î ve zannî diye ikiye ayırmak mümkündür. Kat'î efdaliyet, delâlet ve sübût bakımından kat'î delillere dayanan üstünlük farklarıdır. Buna örnek olarak Muhâcirler ve Ensâr'ın Mekke'nin fethinden sonra iman eden sahâbîlerden üstün olması gösterilebilir. Nitekim bununla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmaktadır: *“Fetih'ten önce Allah yolunda harcama yapan ve savaşanlarınız, başkalarıyla bir olmaz. Onların derecesi, daha sonra harcayan ve savaşanlardan daha yüksek bir mertebededir. Bununla beraber, Allah onların hepsine de en güzel mükâfâtı vadetmiştir. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”*¹ Görüldüğü üzere her ne kadar iki sahâbî grubu da fazilet sahibi olarak nitelenmiş olsa da bunların ilkinin daha faziletli olduğu belirtilmiştir.

Zannî efdaliyeti ise, ahâd hadisler ve icthadlara dayanan üstünlük farkları şeklinde tanımlamak mümkündür. Örneğin Hz. Ebû Bekir'in diğer sahâbîlerden üstün olarak kabul edilmesinin veya Ehl-i Bedir'in Ehl-i Uhud'dan üstün kabul edilmesinin kat'î delillere dayandığı söylenemez. Bu görüşün âlimlerin çoğunluğunun görüşü olduğunu ve bu konudaki yaygın görüş olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla efdaliyet konusunun zannî olduğunu gösteren bazı rivâyetleri ve bazı âlimlerin bu konudaki görüşlerini serd etmekte yarar vardır.

---

tedbirler gibi değerlendirilmesi (Hatiboğlu, *Tenkid Zihniyeti*, s. 65-66) isabetli bir görüş olmamalıdır. Herhangi bir delil zikretmeden bu tür rivâyetlerin tamamını itham altında bırakmaya çalışmak meselenin hakikatını göstermekten uzaktır. Efdaliyet tartışmalarının her dönem aynı yoğunlukta yapılmadığının da altının çizilmesi gerekmektedir. Özellikle Emevîlerden sonra her ikisi de Hâşimoğulları'ndan olan Abbas oğulları ve Ali oğullarından hangisinin yönetime daha layık olduğu sorusunun efdaliyet tartışmalarını arttırdığı, Abbâsîlerin yönetime geçtiği ilk dönemlerde efdaliyet tartışmalarının yoğunluk kazandığı, ayrıca bu tartışmanın etkisiyle meseleye Hulefâ-i râşidîn'in dâhil olduğu belirtilmektedir. Bu bilgiler için bkz. Memiş, “İmamet Teorisi Bağlamında Mu'tezilîlerin Hz. Ali Anlayışı”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, VIII/2, s. 128.

¹ el-Hadîd (57), 10.

Öncelikle bu konuda sahâbeden gelen bir rivâyet üzerinde durmakta yarar vardır. Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin (ö. 429/1037-38) aktardığına göre Hz. Ömer “*Şayet Ebû Ubeyde b. Cerrâh yaşıyor olsaydı size (imâm olarak) onu tayin ederdim*” demiştir.¹ Hz. Ömer'in bu sözüne göre onun efdal varken mefdûlun imâmetini câiz gördüğü söylenebilir. Zira böyle bir durumda Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Hz. Osman ve Hz. Ali'ye de imâm olurdu. Ya da bu söze göre Hz. Ömer (r.a.), Ebû Ubeyde b. Cerrâh'm şûradaki sahâbiler ve diğer sahâbilerden daha fazîletli olarak görüyordu.

Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî'nin (ö. 211/826-27), Ma'mer b. Râşid'den (ö. 153/770) naklettiğine göre Ma'mer şöyle demiştir: “Bir adam, Ömer Ebû Bekir'den daha fazîletlidir derse, onu azarlamam. Şayet Şeyheyn'in fazîletini zikrediyor, onları seviyor ve ehil oldukları şekilde onları methediyorsa; Ali, Ebû Bekir ve Ömer'den daha fazîletlidir derse de onu azarlamam.”² Bu rivâyete göre Ma'mer b. Râşid'in de efdaliyetin zannî olduğunu savunduğu anlaşılmaktadır.

Ebû Bekr el-Bakillânî (ö. 403/1013) de, efdaliyet konusunun ictihâda dayalı bir mesele olduğunu ifade ettikten sonra, bu konuda hata eden hiç kimsenin adâletinin/güvenilirliğinin zedelenmeyeceğini söylemiştir. Çünkü o, bu kimselerin bu meselede müctehid sayıldıklarını belirtmiş, dolayısıyla hatalarının ancak bir ictihad hatası sayılabileceğini dile getirmiştir. Ancak Bakillânî, onların adâletlerinin zedelenmemesini bir şarta bağlamıştır. Bu konudaki tek şartı ictihâdı ile hangi sonuca ulaştıysa ulaşsın onların sahâbenin tamamına muhabbet beslemesidir.³

İbn Abdilber en-Nemerî (ö. 463/1071) ise bu konuda biraz daha farklı bir değerlendirme yapmıştır. Ona göre İslâm âlimleri, Cenâb-ı Hakk'ın hesap gününde veya kabirde “Benim kullarımın en fazîletlisi kimdir?” veya “Falan şahıs filan şahıstan üstün müdür?” diye sormayacağı konusunda ittifak etmişlerdir. Ancak Resûl-i Ekrem'in (s.a.) bazı vasf ve hasletleri övdüğünü dile getirmiş, söz konusu vasflara sahip olan kimselerin fazîletlere erişeceğini ve sahip olduğu miktarda da bunlara sahip olmayan kişilerden zâhiren daha fazîletli kabul edileceğini ifade etmiştir. Daha sonra ise İbn

¹ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 293.

² İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III, 1150. İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567), bu rivâyeti bu bağlamda nakletmiştir. Bkz. İbn Hacer el-Heytemî, *es-Savâ'iku'l-muhrika*, s. 180-181.

³ Bâkillânî, *Menâkıb*, s. 295, 450-451. Ayrıca bkz. Schâvî, *Fethu'l-muğis*, IV, 58.

Abdilber, selevin tafdil yaparken takip ettikleri yolun bundan ibaret olduğunu ve bu görüşün bu konudaki en isabetli görüş olduğunu belirtmiştir.¹ Dolayısıyla İbn Abdilber'in de efdaliyetin zannî olduğunu kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Seyfüddîn el-Âmidî (ö. 631/1233) de, Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ömer'den, Hz. Ömer'in Hz. Osman'dan, Hz. Osman'ın da Hz. Ali'den ve dördünün Aşere-i mübeşşere'nin geri kalanından, onların da kendi asırlarındaki diğer insanlardan ve sahâbe neslinin tâbiûndan, tâbiûnun da tebe-i tâbiûnden daha faziletli olduğuna inanılması gerektiğini ifade ettikten sonra, bu efdaliyet sıralaması ile ilgili rivâyetlerin âhâd haberler olduğunu ve ümmetin bu inanca yönelmesinin ictihada dayandığını, dolayısıyla bu sıralamanın zannî olduğunu ifade etmiştir.² Buna göre birçok kaynaktan Hulefâ-i râşidîn'in hilâfet sırasına uygun olarak yapılan efdaliyet sıralamasının³ da ictihada dayandığını, dolayısıyla zannî olduğunu söylemek mümkündür.

Bu âlimler dışında sahâbe arasındaki efdaliyetin zannî olduğunu savunan âlimler arasında İmâmü'l-harameyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) ve Ebû'l-Abbas el-Kurtubî'nin (ö. 656/1258) isimlerini saymak mümkündür.⁴ Cüveynî, imâmlardan hangisinin daha üstün olduğunu aklen bilinemeyeceğini ve faziletleri ile ilgili rivâyetlerin de birbirleriyle çelişkili olduğunu vurguladıktan sonra, ancak zann-ı galibe dayanarak efdaliyet sıralamasının yapılabileceğini ifade etmiştir.⁵ Aynı şekilde Ebû Hâmid el-Gazzâlî (ö. 505/1111) efdaliyetin zannî olduğunu dile getirmiştir. Kendisinin bu mesele ile ilgili görüşünün Hulefâ-i râşidîn'in imâmet sırasına uygun olduğu anlaşılan Gazzâlî, bir kişinin başka bir kişiden daha faziletli olduğunu söylemenin, o kişinin Cenâb-ı Hak nezdindeki değerinin karşılaştırıldığı diğer kişinin değerinden yüksek olduğunu iddia etmek anlamına geleceğini ifade etmiş ve bunun da yalnızca Allah Teâla ve onun bildirmesiyle peygamberlerin bilebileceği gaybî bir mesele olduğunu söylemiştir. Daha sonra Gazzâlî, efdaliyet konusunda Resûl-i Ekrem'den (s.a.) kesin bir nassın

---

¹ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, XIV, 239.

² Âmidî, *Gâyetü'l-merâm*, s. 331; a. mlf., *Ebkârü'l-efkâr*, V, 289, 292.

³ Tahâvî, *Akîde*, s. 29; Makdisî, *el-İktisâd*, s. 198-200; Cüveynî, *Lüma'u'l-edille*, s. 129; Taftâzânî, *Şerhu'l-'Akîde*, s. 114-115; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 41; Nebhânî, *el-Esâlîb*, s. 462.

⁴ Sehâvî, *Fethu'l-muğis*, IV, 58-59; a. mlf., *Şerhu't-Takrîb*, s. 466; İbn Hacer el-Heytemî, *es-Savâ'iku'l-muhrîka*, s. 180.

⁵ Bkz. Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 431.

mütevâtiren nakledilmediğine dikkat çekmiş ve Hz. Peygamber'in sahâbiler hakkındaki sözlerinden veya sahâbenin zahîrî amellerinden hareketle de kat'î bir sıralama elde etmenin mümkün olmadığını altını çizmiştir. Ancak vahyin nüzûlüne şahit olan ve daima Resûlullah (s.a.) ile birlikte oldukları için Allah Teâlâ nezdindeki fazîlet gibi gaybî bir meseleyi bilme şansına sahip tek neslin de sahâbe olduğuna dikkat çeken Gazzâlî, Allah'ın dinine ihanet etmeleri düşünülemeyecek olan ashâb-ı kirâmın sırasıyla dört büyük halifenin imâmetleri etrafında toplanmasının fazîlet sıralamaları ile bağlantılı olduğunu ve sahâbenin bu husustaki icmâlarının fazîlet dereceleri hususunda delil olduğunu belirtmiştir.¹ Netice itibariyle Gazzâlî'nin efdaliyetin zannî olduğunu savunduğu, ancak bu mesele ile ilgili en isabetli yolun da sahâbenin tercihini izlemek olduğunu kabul ettiği anlaşılmaktadır.²

Görüşleri zikredilen bu âlimlerin aksine ileride efdaliyet ile ilgili görüşlerine ayrıca değinileceği üzere Ebü'l-Hasen el-Eş'arî'nin (ö. 324/935-36) bu meseleyi kat'î olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin, Eş'arî ile ilgili aktardığı bilgilerden bunu anlamak mümkündür. Buna göre Eş'arî, imâmın imâmet şartlarında çağının efdali olması gerektiğini savunmuştur. Çağının efdali dışında birinin imâm tayin edilmesi durumunda ise o, bu kişinin imâm değil ancak bir melik olabileceğini iddia etmiştir. Bu düşüncelerinden hareketle Eş'arî, Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali sıralamasının kat'î olduğunu savunmuştur.³ Ancak bu görüş çok kabul görmemiştir.⁴

Bu konuda son olarak bir uyarıda bulunmakta fayda vardır. İleride görüleceği üzere bazı âlimler efdaliyet konusu ile ilgili yaygın görüş veya görüşlerin dışında bir görüşü benimseyen bazı kimseleri fâsıklık, bid'atçılık gibi şiddetli tenkitlere hedef yapmışlardır. Ancak görüldüğü üzere efdaliyet konusu zannî/ictihâdî bir meseledir. Dolayısıyla i'tikâdî olmayan bir meseleden dolayı bir kimsenin bu tür suçlamalarla karşı karşıya kalması doğru değildir. Zira ictihâd ilmî bir faaliyettir. İlmî bir faaliyet

---

¹ Gazzâlî, *el-İktisâd*, s. 300-301.

² Efdaliyetin zannî olduğuna dair ayrıca bkz. Mahmûd Saîd Memdûh, *Gâyetü't-tebcîl*, s. 45, 47 vd.

³ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 293. Ayrıca bkz. Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, IV, 58; İbn Hacer el-Heytemî, *es-Savâ'iku'l-muhrîka*, s. 180.

⁴ Mahmûd Saîd Memdûh, *a.g.e.*, s. 47.

neticesinde ya isabet edilir ya da hata edilir. Ancak hiç kimsenin ictihadında yanlışlığın sonucu fasıklık, bid'atçılık vs. olmamalıdır. Dolayısıyla bu konu ile ilgili sert suçlamaların çoğunlukla haksız olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Ayrıca efdaliyet konusu ile ilgili bazı eleştirilerin son derece sert olmasını üç temel sebebe bağlamak mümkündür. İlk olarak yaşanan zamanın şartları ile bazı görüşler kimikleştirildiğinden, farklı görüş sahiplerine karşı sert söylemlerin geliştirildiği söylenebilir. İkinci olarak söz konusu ithamlar yalnızca bu konuyla ilgili olmayabilir. Örneğin Ehl-i sünnet'ten bir âlim bir Şii'yi diğer görüşlerini de nazar-ı dikkate alarak tenkit etmiş olabilir. Üçüncü olarak ise Hulefâ-i râşidîn konusundaki sert eleştiriler efdaliyet sıralamasından ziyade daha çok hilâfetteki sıralamayla irtibatlı olabilir. Şüphesiz sahâbenin icmâ ettiği hilâfet sıralamasının dışında bir sıralama yapan veya öyle olması gerektiğini savunup da sahâbeyi zulüm ile suçlayan her kişinin sert tepkilerle karşılaşması tabii bir durumdur. Ancak efdaliyetleri için böyle bir durum söz konusu değildir.¹

Sonuç olarak yaygın görüşe göre zannî olan efdaliyet meselesinin Müslümanların ayrışmasına sebep olmaması ve bu konudaki farklı görüşler ictihâda dayandığı için anlayışla karşılanmalıdır. Ayrıca Müslümanlar'ın sırf bu mesele için birbirlerini bid'atçılık veya daha ağır ithamlarla suçlamasının isabetli olmadığını ifade etmek gerekmektedir.

---

¹ Bâkullânî, *Menâkıb*, s. 292. Efdaliyet konusunun aksine, hilâfet ile ilgili Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali sıralaması dışında bir sıralama yapanların sapıklık gibi sert tepkilerle karşı karşıya kalacağına dair bkz. İbn Teymiyye, *el-Akîdetü'l-vâsıtiyye*, s. 127.

IV. DEĞERLENDİRME

İsim olarak eksikliğin zıddı, fazlalık, üstün ve meziyetli olan, ihsan, iyilik ve lütuf gibi anlamları bulunan “fazl” sözcüğü ile aynı kökten türeyen efdaliyet: “Hulefâ-i râşidîn başta olmak üzere ashâb-ı kirâmın fert ve gruplarının fazîlet açısından karşılaştırılması ve fazîlet derecelerine göre sıralanmasıdır.” “Efdaliyet” veya “tafdîl” de bu konu ile ilgili yapılan tüm değerlendirme ve tartışmaları ifade etmek için aynı anlamda kullanılan iki tabirdir.

Bilindiği üzere Cenâb-ı Hak varlıkları aynı derecede yaratmamış, aksine her birini ayrı ayrı özelliklerle yaratmıştır. Dolayısıyla efdaliyetin varlıkların yaratılışından itibaren meydana gelen bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Kısaca varlıklar arasında tekdüzelik bulunmamaktadır. Her varlık başka türlerden farklı özelliklere sahip olduğu gibi kendi hemcinsleriyle de farklı özelliklere sahiptir.

Şüphesiz tüm varlıklar için geçerli olan efdaliyet durumu, insanlar için de geçerlidir. Dolayısıyla insanların farklı özelliklere sahip olması ve insanlar arasında farklı fazîlet derecelerinin bulunması kaçınılmazdır. Nitekim insanların maddî ve mânevî açıdan farklı derecelerde oldukları aksi düşünülemez kadar açık bir durumdur. Hatta hayatın devam etmesi bu farklılıklar üzerinde cereyan etmektedir denilebilir. Nitekim Kur’ân ve Sünnet’te de varlıklar arasında farklı fazîlet derecelerinin bulunduğu dair pek çok delil bulunmaktadır.

Bununla birlikte, insanların fazîlet ölçüleri değişkenlik göstermektedir. Dolayısıyla bu konuda ihtilaflar meydana gelmiştir. Kimileri insanları sahip oldukları mallar, yani maddî zenginlikler sebebiyle üstün olarak değerlendirirken, kimileri ise şan-şöhret, makam, nesep, yaş vs. gibi ölçülerden hareketle fazîlet sahibi olarak kabul etmişlerdir. Ancak şunu belirtmekte yarar vardır: İslâm’da söz konusu hususların hiçbirisi fazîlet için temel bir ölçü olarak kabul edilmemiş, dolayısıyla söz konusu hususlar bir Müslümanın daha iyi, daha üstün, daha fazîletli veya daha hayırlı kabul edilmesi için geçerli kıstaslar olarak görülmemiştir. İslâm’da temel ölçüler olarak takvâ

ve amel, ayrıca bunların bir araya gelmesi ile oluşan “fazîlet” geçerli ölçüler olarak kabul edilmiştir.

Daha önce de üzerinde durulduğu üzere sahâbe nesli Kur’ân ve Sünnet’te pek fazîletli bir nesil olarak kabul edilmiş ve fazîletleri ile ilgili pek çok âyet ve hadis zikredilmiştir. Hiç şüphesiz sahâbîlerin de diğer varlıklar gibi farklı derecelerde bulunması kaçınılmazdır. Nitekim bu durum Kur’ân, Sünnet ve sahâbe sözlerine de yansımıştır. Bu kaynakların da etkisiyle asr-ı saadetten itibaren sahâbe arasında fazîlet karşılaştırmaları yapılmış ve birçok efdaliyet sıralaması meydana gelmiştir. “Sahâbe Arasında Efdaliyetin Kat’îliği-Zannîliği” başlığımızın altında genel olarak söz konusu sıralamaların kat’îliği-zannîliği tartışılmış ve netice itibariyle özellikle sahâbe fertleri arasında yapılan bu sıralamaların zannî olduğu şeklindeki yaygın kanaatin daha isabetli olduğuna kanaat getirilmiştir.

Son olarak üzerinde durulan bir başka meseleye dikkat çekmekte yarar vardır. Asıl itibariyle araştırma konumuz sahâbe nesli ile ilgili fazîlet karşılaştırmaları iken, zorunlu olarak “Efdaliyetin Mutlaklığı-Nisbîliği” başlığı altında sahâbe neslinin kendisinden sonraki diğer nesillerden tek tek mi yoksa topluluk olarak mı üstün olduğu konusu ele alınmıştır. Nitekim bu konu da efdaliyet konusu ile ilişkili olarak birçok kaynakta bahis konusu olmuş ve farklı görüşlere dair deliller ele alınmıştır. Netice itibariyle Resûl-i Ekrem’i (s.a.) görmeye ve O’na iman ederek sahâbî olmaya denk hiçbir amel düşünülemez olduğundan hareketle, en yaygın görüş olarak kabul edilen ve sahâbîlerin her birinin fert olarak kendilerinden sonraki tüm insanlardan üstün olduklarını savunan görüşün en doğru görüş olduğu sonucuna varılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM
EFDALİYETE KONU OLAN SAHÂBÎLER
VE
SAHÂBÎ GRUPLARI

I. EFDALİYETE KONU OLAN SAHÂBÎLER

A. FERT OLARAK EFDALİYETE KONU OLAN SAHÂBÎLER

Görebildiğimiz kadarıyla efdaliyete en çok konu olan sahâbîler Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hatice, Hz. Fâtma ve Hz. Âişe'dir. Dolayısıyla bu başlık altında onların efdaliyete konu olmalarının gerekçeleri sayılan belli başlı özelliklerine işaret etmek amaçlanmıştır. Öncelikle bu sahâbîlerin her birinin faziletlerinin özellikle hadis kaynaklarının *Fezâil* ve *Menâkıb* gibi bölümlerinde ve birçok ilmî çalışmada müstakil olarak ele alındığını hatırlatmakta yarar vardır. Dolayısıyla bu sahâbîlerin burada zikrettiğimiz özellikleri, faziletlerinin küçük bir kısmından ibarettir. Ayrıca bu sahâbîleri vefat tarihlerine göre sıraladığımızı hatırlatmakta yarar vardır.

1. Hz. Ebû Bekir

Bizzat Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de Resûl-i Ekrem'in (s.a.) arkadaşı¹ olarak takdîm ettiği Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), Hz. Peygamber'in işaret buyurduğu üzere ilk Müslümanlardan olup, diğer insanlar Hz. Peygamber'i yalanlarken onu tasdik eden, onu canı ve malıyla destekleyen ve Hz. Peygamber'in "sahâbîm" diyerek özel iltifatta bulunduğu ve diğer sahâbîlerin ona karşı hassas olmalarını emrettiği sahâbîdir.² Resûlullah (s.a.) Hz. Ebû Bekir'i "*Sen Allah'ın cehennemden âzat ettiği kimsesin*"³ diyerek cennet ile müjdelemiş ve onun (Hicret yolculuğu sırasında) mağaradaki arkadaşı olduğu gibi Cennet'te de (Kevser) havuzunun başındaki arkadaşı olacağını

---

¹ et-Tevbe (9), 40. Bu âyette anlatılan sahâbînin Hz. Ebû Bekir olduğuna dair bkz. Bkz. Buhârî, "Fezâilü ashâbî'n-nebî", 2. Hz. Ebû Bekir ile ilgili olduğu nakledilen âyet, hadis ve değerlendirmeler için bkz. Nâsır b. Ali Âiz, *Akîde*, I, 261-266; İbn Kudâme, *Minhâc*, s. 498 vd.

² Buhârî, "Fezâilü ashâbî'n-nebî", 5. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), bu hadisi Hz. Ebû Bekir'in efdaliyetine delil olarak zikretmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 31.

³ Tirmizî, "Menâkıb", 16.

haber vermiştir.¹ Resûlullah'ın (s.a.), Hz. Ebû Bekir'e hitaben “Üçüncüleri Allah olan iki kişiyi ne zannediyorsun”² buyurması da Hz. Ebû Bekir'in fazîletini ortaya koyan hadislerindedir.

Hz. Ebû Bekir'in, hem Kur'ân âyetlerine ve hem de birçok hadise konu olmasını sadâkati ve İslâm'a katkıları ile açıklanması en isabetli görüş olmalıdır. Nitekim o, malı ve camı ile İslâm'a hizmet ettiği gibi müslüman olur olmaz sahâbenin birçoğunun da müslüman olmasına vesîle olmuştur.³ Ayrıca o, İslâm'ın en zor dönemlerinde bütün dünyalığını seferber etmiş, Mekke müşriklerinin çetin işkencelere maruz bıraktığı müslüman köleleri satın almış ve Allah yolunda âzat etmiştir. Medine'ye hicret ettikten sonra da Hz. Ebû Bekir, mescidin arsasını satın almak suretiyle büyük bir hizmet yapmıştır.⁴ Hz. Ebû Bekir'in İslâm için yaptığı bu hizmetleri müşahade eden Resûl-i Ekrem (s.a.) de her anlamda ondan razı olduğunu dile getirmiş ve birçok sahâbînin huzurunda bu memnuniyetini dile getirmiştir. Ebû Saîd el-Hudrî'nin (ö. 74/693-94) rivâyet ettiğine göre Resûl-i Ekrem (s.a.) “Malı ve arkadaşlığı hususunda bana en yakın insan Ebû Bekir'dir. Şayet Rabbim dışında birini dost edinecek olsaydım, Ebû Bekir'i dost edinirdim. Ancak aramızda İslâm kardeşliği ve İslâm sevgisi (vardır). Mescitte Ebû Bekir'in kapısı dışında açık bırakılan başka bir kapı bırakılmasın!”⁵ buyurmuştur.

Hz. Ebû Bekir'in başlı başına ele alınması gereken özelliklerinden bir tanesi de ilmidir. Onun ilmî yönü sahâbîler tarafından da bilinmekte ve takdir edilmekteydi. Örneğin Ebû Saîd el-Hudrî, sahâbe arasında Hz. Peygamber'i en çok tanıyan ve sözlerinin delaletini en çok anlayan sahâbînin Hz. Ebû Bekir olduğuna tanıklık etmiştir.⁶ Hz. Ebû Bekir'in ilmini gösteren en belirgin delillerden bir tanesi Resûl-i Ekrem'in

---

¹ Tirmizî, “Menâkıb”, 16. Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Peygamber'in hicret arkadaşı olduğunu Hz. Âişe (ö. 58/678), Ebû Sa'îd el-Hudrî (ö. 74/693-94) ve Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) gibi birçok sahâbî ifade etmiştir. Bkz. Buhârî, “Fezâilü ashâbî'n-nebî”, 2.

² Buhârî, “Fezâilü ashâbî'n-nebî”, 2; Tefsîr, 9; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 1.

³ Osman b. Maz'ûn (ö. 2/623-24), Abdurrahman b. Avf (ö. 32/652), Osman b. Affân (ö. 35/656), Talhâ b. Ubeydillâh (ö. 36/656), Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/656) ve Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675) bunların yalnızca bir kaçıdır. Bu konuda bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 286.

⁴ Fayda, “Ebû Bekir”, *DİA*, X, 102-103.

⁵ Buhârî, “Fezâilü ashâbî'n-nebî”, 3; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 2; Nesâî, *Fezâilü's-sahâbe*, s. 3.

⁶ Buhârî, “Fezâilü ashâbî'n-nebî”, 3; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 2.

(s.a.) vefatından sonra sahâbe arasında ortaya çıkan ilk ihtilafların tamamını çözüme kavuşturmasıdır.¹ Yine Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'in yanında fetva vermesi, emir ve nehiylerde bulunması da onun ilmini gösteren delillerdendir.²

Özetle Hz. Ebû Bekir'in en önemli bazı özelliklerini siddîk olması,³ Hz. Peygamber'e en yakın sahâbî olması, Hz. Peygamber'in en çok sevdiği erkek sahâbî

---

¹ Bu ihtilafların ilki, Resûl-i Ekrem'in (s.a.) vefatının bazı sahâbilerce kabul edilememesidir. Resûlullah'a (s.a.) duyulan sevgi ve bağlılık bazı sahâbileri bir an O'nun vefatını kabul etmemeye sevk etmiş, musibetin büyüklüğü karşısında adeta şaşkına döndürmüştür. Hz. Ebû Bekir'in "*Kim Muhammed'e (s.a.) ibadet ediyorsa şunu bilsin ki, o ölmüştür; kim de Muhammed'in (s.a.) Rabbi'ne ibadet ediyorsa, bilsin ki O diridir, ölmeyecektir*" (İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 589) diye haykırması ve ardından "*Muhammed yalnızca bir peygamberdir. Ondan önce de pek çok peygamber gelip geçmiştir. Şayet o ölür veya öldürülürse eski dininize geri mi döneceksiniz?*" [Âl-i İmrân (3), 144] âyetini okuması üzerine ancak bu sahâbiler toparlanabilmişlerdir. İkinci ihtilaf ise, Resûl-i Ekrem'in naaşının defnedileceği yer konusunda çıkmıştır. Mekke, Medîne ve Kudüs gibi seçenekleri değerlendiren sahâbîlere Hz. Ebû Bekir "*Peygamberler vefât ettikleri yere gömülürler*" (Muvatta', "Cenâiz", 27; Tirmizî, "Cenâiz", 33; İbn Mâce, "Cenâiz", 65) hadisini okuyarak bu ihtilafı da çözüme kavuşturmuştur. Üçüncü ihtilaf ise imâmet meselesinde ortaya çıkmıştır. Hatta Ensâr'dan bazıları, bir imâmın kendilerinden, diğer imâmın ise muhâcirlerden seçilmesini teklif etmiştir. Bu ihtilafı da Hz. Ebû Bekir "*O mallarda, yurtlarından çıkarılıp mallarından yoksun bırakılmış, Allah'ın lütuf ve rızasını arayarak Allah'a ve peygamberine yardım eden muhâcirlerin de hakkı vardır. Onlar özü sözü doğru olanların tâ kendileridir*" [el-Hasr (59), 8] âyeti ile "*Hilâfet Kureyş'tedir*" (Buhârî, "Menâkıb", 2; "Ahkâm", 2) hadisini okuyarak çözüme kavuşturmuştur (Bkz. Buhârî, "Fezâilü ashabi'n-nebî", 5; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, I, 29; Neseî, *Tebîrâtü'l-edille*, II, 1128 vd; Kandemir, *Mevzû Hadisler*, s. 25). Müslümanlar arasında hilâfetin Kureyş'te olduğu konusunda ihtilaf bulunmadığını belirten Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1039) iki halîfenin seçilmesini teklif edenlerin Hz. Peygamber'in bu konudaki rivâyetlerinden habersiz gençler olduklarına işaret etmiş ve nitekim bu gençlerin sunulan delillerden haberdar olduktan sonra en ufak bir itirazda bulunmadan Hz. Ebû Bekir'e biât ettiklerini vurgulamıştır. Bkz. Ebû Nuaym, *el-İmâme*, s. 255.

² İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, IV, 399.

³ Seffârî'nî, *Levâmi'*, III, 423, 431. Hz. Ali'den nakledildiğine göre Allah Teâlâ, Hz. Ebû Bekir'in ismini semâdan "Siddîk" olarak inzâl buyurmuştur. Diğer bir rivâyete göre ise Hz. Ebû Bekir'in İsrâ hâdisesini tasdik etmesinin akabinde kendisine "Siddîk" ismi verilmiştir (Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, I, 55; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 65). Resûl-i Ekrem'in torunu Zeynelabidîn Alî b. el-Hüseyn (ö. 94/712) de Hz. Ebû Bekir'e "Siddîk" ismini Hz. Peygamber'in verdiği ifade etmiştir (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, IV, 395). Hz. Ali'nin ise Hz. Ebû Bekir ile ilgili olarak söylediği "O (Hz. Ebû Bekir), öyle bir adamdır ki Allah Teâlâ onu Cibrâil (a.s.) ve Muhammed'in (s.a.) diliyle siddîk olarak isimlendirmiştir. O, Resûlullah'ın namazda kendisine vekil olarak bıraktığı, dolayısıyla dinimiz için razı olduğu biriydi. Biz (bununla birlikte onu halîfe olarak seçmekle) dünyamız için de ondan razı olduk" sözü bu görüşlerin tamamını kapsar mahiyettedir. Hz. Âişe'nin ise Hz. Ebû Bekir'in (sahâbe arasında) siddîk olarak isimlendirilen ilk kişi olduğunu söylediği nakledilmiştir. Bkz. Lâlekâî, *Şerhu usûli'l-i'tikâd*, VII, 1372-1373, 1383.

olması,¹ Kur'ân hafızlığı, bilgisi ve okuyuşu bakımından sahâbenin en önde gelenlerinden olması, en âlim sahâbîlerden olması, Hz. Peygamber'in vefatından önce ısrarla onu namaz kıldırarak görevlendirmesi² ve tüm bu hususiyetlerinin yanı sıra halifelîği zamanında Kur'ân-ı Kerîm'i mushaf haline getirmesi şeklinde sıralamak mümkündür.³ Tüm bu hususiyetlerinden dolayı araştırmanın ilerleyen bölümlerinde de görüleceği üzere Hz. Ebû Bekir birçok âlim ve mezhep tarafından en üstün sahâbî olarak kabul edilmiştir.⁴

2. Hz. Ömer

Müslüman olmadan önce Müslümanlara karşı son derece sert olan Hz. Ömer (ö. 23/644), Resûl-i Ekrem'in (s.a.) “Allahım! İslâm'ı Ömer b. Hattâb veya Amr b. Hişâm'dan (Ebû Cehil) sana sevimli olan ile kuvvetlendir ”⁵ duasına mazhar olmuş ve

---

¹ Buhârî, “Fezâilü ashâbi'n-nebî”, 5; “Megâzî”, 63; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 8; Tirmizî, “Menâkıb”, 63; İbn Mâce, “Mukaddime”, 11.

² Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Hz. Peygamber hastalandığında sahâbe arasında Hz. Ebû Bekir'den kıraat bakımından daha önde olanlar olduğu halde Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir'i imâm tayin etmekle, onun halife olmasını dilediğini ifade etmiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed*, s. 216.

³ Fayda, “Ebû Bekir”, *DİA*, X, 105; Magrâvî, *Mevsu'a*, I, 180. *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*'nde de Hz. Ebû Bekir önemli bazı özelliklerine işaret edilmiştir. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür: Hz. Ebû Bekir Müslüman olmadan önceki otuz sekiz senelik hayatında da asla içki içmemiş, putlara tapmamış, hurafelerden uzak durmuş, iffetli ve güzel ahlaklı bir insan olmuştur. Hz. Peygamber'in İslâm'a davetini en ufak bir tereddüt etmeden kabul eden ilk müslüman adam olması, en mühim meselelerde onun görüşüne başvurması, Resûl-i Ekrem'in en sadık ve en samimi arakadaşı, veziri, müşâvir-i hassı ve ayrıca kayınpederi olması, Resûlullah'a (s.a.) kâmil iman ve itimadı sebebiyle “Siddîk” ünvanını kazanması ve Hz. Peygamber'in hastalık zamanında onu imâmete vekil tayin etmesi ve arkasında namaz kılması en önemli fazîletlerindendir. Ayrıca Kendisi ilk müslüman(lardan) olmakla beraber, anne ve babası, çocukları ve torunları da ashâb-ı kirâmdan olan yegâne şahsiyettir (Ahmed Naîm-Kamil Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, IX, 329). Hz. Ebû Bekir'in Müslümanlara yaptığı en büyük iyiliklerden biri Hz. Ömer'i halife tayin etmesidir. Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) bu karardan hareketle Hz. Ebû Bekir'i en ferasetli insanlar arasında zikretmiştir. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 467.

⁴ Irâkî, *et-Tefsîr*, II, 137; İbn Hazm, *el-Müfâdale beyne's-sahâbe*, s. 41. Hz. Ebû Bekir ile ilgili yazılan eserlerin bazıları için bkz. Fayda, a.g. md., 107-108.

⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IX, 506; a. mlf., *Fezâilü's-sahâbe*, I, 250; Tirmizî, “Menâkıb”, 18; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 305; İbn Şâhîn, *Şerhu mezâhibi Ehli's-sünne*, s. 139; İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 247; Kiftî, *el-Enbâü'l-müstetâbe*, s. 99. Hz. Ömer, câhiliyede de Kureyş arasında sefirlik gibi önemli bir konumu/görevi olan önemli bir şahsiyetti. Resûl-i Ekrem'in (s.a.) Hz. Ömer'in Müslüman olması için özel olarak dua etmesinde onun toplum arasındaki saygınlığı etki etmiş olmalıdır. Onun câhiliyedeki sefirlik görevi için bkz. İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü 'Umar*, s.16.

iman etmiştir. Hz. Ömer'in Müslüman oluşu ile Müslümanlar birçok sıkıntıdan kurtulmuşlardır. Öyle ki ancak onun Müslüman olmasından sonra sahâbîler açıktan ibadet edebilmişler, Kâbe'de toplu olarak namaz kılabilmişler ve açıkça insanları İslâm'a davet etmeye başlamışlardır. Onun Müslümanlığı yalnızca yeryüzünde Müslümanları rahatlatmakla kalmamış gökyüzünde de melekler tarafından sevinç ile karşılanmıştır.¹

Hz. Ömer'in bilinen en meşhur lakabı "hakk ile bâtılı birbirinden ayıran" anlamındaki "Fârûk"tur. Ona bu lakabı Resûl-i Ekrem'in (s.a.), Cebrâîl'in (a.s.), veya Ehl-i kitabın vermiş olduğuna dair rivâyetler bulunmaktadır.² Hangisi doğru olursa olsun onun "fârûk" olarak nitelenmesi önemli bir fazilettir.

Hz. Peygamber birçok hadisinde Hz. Ömer'in cennet ehli olduğunu müjdelemiş, onun baştan aşağıya din ve ilim ile donatıldığını³ ve Allah'ın emirleri hususunda ümmetinin en çok titiz olanı olduğunu⁴ ifade etmiştir. Birçok görüşü daha sonra nâzil olan Kur'ân âyetleri ile desteklenmiş olan⁵ ve Resûlullah'ın (s.a.) en çok istişâre ettiği sahâbîlerden olan Hz. Ömer hakkında, Hz. Peygamber'in "Sizden önceki ümmetlerin içerisinde ilhama mazhar olan şahıslar bulunuyordu. Ümmetim içerisinde böyle birileri varsa bunlardan biri de mutlaka Ömer'dir",⁶ "Allah Teâlâ, hakkı Ömer'in lisanı ve kalbi üzere yarattı"⁷ ve "Benden sonra peygamber gelecek olsaydı, Ömer b. el-Hattâb

---

¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 369; İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 249-250; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 484; Magrâvî, *Mevsu'â*, I, 104; Kiftî, *el-Enbâü'l-müstetâbe*, s. 102. Abdullah b. Mes'ûd'un (ö. 32/652-53), Hz. Ömer ile ilgili "Ömer müslüman olduğundan beri biz Müslümanlar azîz olmaya devam ettik" anlamındaki sözü için bkz. Buhârî, "Fezâilü ashâbi'n-nebî", 6; "Menâkıbü'l-ensâr", 35; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 304.

² Nâsır b. Ali Âiz, *Akîde*, I, 292-293. Ayrıca bkz. Seffârî, *Levâmi'*, III, 441.

³ Buhârî, "Fezâilü ashâbi'n-nebî", 6.

⁴ Tirmizî, "Menâkıb", 32.

⁵ "Muvâfakât-ı Ömer" diye isimlendirilen bu âyetlerden bazıları şunlardır; içkinin kesin olarak haram kılınması [el-Bakarâ (2), 219], Kâ'be'deki Makâm-ı İbrâhim'in namazgâh edinilmesi [el-Bakarâ (2), 125], Resûl-i Ekrem'in evine gelenler ile Ezvâc-ı tâhirât'ın perde arkasından konuşmalarının daha uygun olacağı [el-Ahzâb (33), 53], münafıkların başı Abdullah b. Übey b. Selûl'un cenaze namazının kılınmaması gerektiği [et-Tevbe (9), 84]. Bu konuda bkz. Kiftî, *a.g.e.*, s. 109-110; Ahmed Naîm, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, II, 346-353; Fayda, "Ömer", *DİA*, XXXIV, 46.

⁶ Buhârî, "Fezâilü ashâbi'n-nebî", 6; Nesâî, *Fezâilü's-sahâbe*, s. 8.

⁷ Tirmizî, "Menâkıb", 18.

olurdu'¹ buyurduğu nakledilmiştir. Ayrıca Hz. Ebû Bekir gibi Hz. Ömer de Resûl-i Ekrem'in (s.a.) en önemli meselelerde ilk olarak fikirlerine başvurduğu bir sahâbîdir.² Bu durum da Hz. Ömer'in ilmî kimliğini en güzel bir surette ortaya koyan önemli bir delildir.

Hz. Ömer, İslâm için her zaman en önde mücadele etmiş ve âlimlerin ittifakıyla başta Bedir ve Uhud olmak üzere Resûl-i Ekrem'in (s.a.) katıldığı bütün gazvelere katılmıştır.³ Hz. Ali, Hz. Ömer'in vefat etmesi üzerine onun için istiğfarda bulunmuş, arkasında Allah'ın huzuruna ameliyle varmak isteyebileceği başka bir insan bırakmadığını ifade etmiş ve onun hayattayken daima birlikte olduğu iki dostuna (Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir) kavuştuğuna inandığını dile getirmiştir.⁴ Görüldüğü üzere Hz. Ali'nin de şehadetiyle Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer daima Hz. Peygamber'in birlikte bulunduğu iki yüce şahsiyettir.⁵

3. Hz. Osman

Hz. Osman'ın (ö. 35/656) başlıca hususiyetlerini, ilk müslümanlardan olması, hem Habeşistan'a hem de Medîne'ye hicret eden sahâbîlerden olması, Aşere-i mübeşşere'den olması, Ehl-i Bedir ve Ehl-i Bey'atü'r-Rıdvân arasında kabul edilmesi,⁶ birçok önemli hadisede bulunması ve Tebuk Gazvesi (9/630) gibi zorlu bir zamanda büyük maddî yardımlarda bulunması, Hz. Ömer'in belirlediği altı sahâbîden oluşan Şûrâ ashâbı'nın bir ferdi olması ve neticede Muhâcirler ve Ensâr'ın icmâsıyla bu sahâbîler arasından hilâfete seçilmesi⁷ şeklinde özetlemek mümkündür. Yine Hz. Osman'ın fazîletini göstermesi açısından, Resûl-i Ekrem'in (s.a.), kızı Rukıyye'nin (ö. 2/624) vefat etmesi üzerine onu diğer kızı Ümmü Külsûm (ö. 9/630) ile evlendirmesi ve

---

¹ Tirmizî, "Menâkıb", 18.

² İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, IV, 399.

³ İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü 'Umar*, s. 88.

⁴ Buhârî, "Fezâilü ashabi'n-nebî", 5; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 14.

⁵ Hz. Ömer'in fazîleti ile ilgili rivâyetler için bkz. Ebû Nuaym, *el-İmâme*, s. 280-298.

⁶ Buhârî, "Fezâilü ashabi'n-nebî", 7. Hz. Osman'ın Ehl-i Bedir ve Ehl-i Bey'atü'r-rıdvân'dan sayılması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Nuaym, *a.g.e.*, s. 301-305.

⁷ Buhârî, "Fezâilü ashabi'n-nebî", 8. Ayrıca bkz. Ebû Nuaym, *a.g.e.*, s. 299-300.

bu sebeple “Zünnûreyn” diye isimlendirilmesi; yani Hz. Peygamber’in onu damatlığına iki kez layık görmesini de onun fazîletleri arasında zikredilebilir.¹

Resûl-i Ekrem (s.a.) birçok hadisinde Hz. Osman’ın fazîletini anlatmıştır. Örneğin Hz. Peygamber “*Kim Rûme kuyusunu kazdırursa ona Cennet vardır*” ve “*Kim Ceyşu’l-‘usre’yi teşhîz ederse onun için Cennet vardır*” buyurmuş ve her ikisini yapmak da Hz. Osman’a nasip olmuştur.² Ayrıca Resûlullah (s.a.) Hz. Osman’ın yüce şahsiyetini anlatmak için “*Meleklerin kendisinden hayâ ettiği bir kimseden ben de hayâ etmeyeyim mi?*”³ ve “*Ümmetim içerisinde hayâ yönüyle en şiddetli olanı Osman’dır*”⁴ buyurmuştur. Tüm bunlarla beraber Hz. Osman’ın en büyük fazîletleri arasında zikredilmesi gereken başka hususiyetleri de bulunmaktadır. Örneğin Hz. Osman’ın hac menâsiki konusunda en çok bilgi sahibi olan sahâbî olması, Kur’ân hafızı olması ve Resûl-i Ekrem’in (s.a.) sağlığında fetva veren sahâbîler arasında olması bunlardan yalnızca birkaçıdır. Hz. Osman’ın hilâfeti döneminde Hz. Ebû Bekir zamanında mushaf haline getirilen Kur’ân-ı Kerîm’i çoğaltırması da önemli bir fazîletidir.⁵

4. Hz. Ali

Hulefâ-i râşidîn’in dördüncüsü olan Hz. Ali (ö. 40/661), çocukluğundan itibaren Resûl-i Ekrem’in (s.a.) gözünün önünden ayırmadığı, en güzel şekilde yetiştirdiği, amcaoğlu ve damadı olmakla birlikte Sâbikûn, Muhâcirûn, Hulefâ-i râşidîn, Aşere-i mübeşşere, Ashâb-ı Bedir, Ashâb-ı Uhud, Ehl-i Bey’atü’r-ırdvân gibi en fazîletli sahâbî

---

¹ Geniş bilgi için bkz. Nâsır b. Ali Âiz, *Akîde*, I, 310-311.

² Buhârî, “Fezâilü ashabi’n-nebî”, 7. “Ceyşu’l-‘usre”nin Tebük Gazvesi (9/630) için hazırlanan asker olduğuna dair bkz. Ahmed Naîm-Kamil Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, IX, 354 (1 no.lu dipnot).

³ Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe” 36.

⁴ Tirmizî, “Menâkıb”, 32.

⁵ Hz. Osman Kur’ân-ı Kerîm’i beş veya yedi nüsha olarak çoğalttıktan sonra “İmâm mushaf” diye isimlendirilen nüshayı Medine’de bırakmış ve Mekke, Şam, Kûfe, Basra, Bahreyn ve Yemen gibi önemli merkezlere de diğer nüshalardan birer tane göndermiştir. Bu hizmetle Hz. Osman, özellikle kıraat farklılıklarından dolayı ümmetin ihtilafına sebep olabilecek tartışmalara engel olmuştur (Yiğit, “Osman”, *DİA*, XXXIII, 442). Hz. Osman’ın insanları tek kıraat üzerinde toplaması ve mushafi çoğaltırması ile ilgili geniş bilgi için bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 393-394. Hz. Osman’ın bazı fazîletleri için bkz. İbn Kudâme, *Minhâc*, s. 675 vd.; Kıftî, *el-Enbâü’l-müstetâbe*, s. 124 vd.

grupları içerisinde yer almış, birçok gazvede Hz. Peygamber'in sancaktarlığını yapmış, ilim, amel ve mücahedesini ile en çok ön plana çıkan bir sahâbîdir.¹

Bizzat Resûl-i Ekrem (s.a.), Hayber günü “*Yarın sancağı öyle bir kişiye vereceğim ki Allah ve Resûlü onu sever, o da Allah ve Resûlünü sever. Allah, onun eliyle fethi gerçekleştirecektir*”² hadisiyle Hz. Ali'nin, Allah'ı ve Resûlullah'ı sevdiğine ve Allah ve Resûlullah'ın da onu sevdiğine şahitlik etmiştir. Yine Resûlullah (s.a.) Hz. Ali'yi ancak mü'min olanların sevdiğini ve ancak münafıkların ona buğzettiğini kendisine bildirmiştir.³ Ayrıca Resûlullah (s.a.), Hz. Ali'ye hitaben “*Ben sendenim sen de bendensin*”⁴ buyurmuş ve “*Ümmetim içerisinde en isabetli hüküm vereni Ali'dir*”⁵ diyerek onun ilminin derinliğine işaret etmiştir. Resûl-i Ekrem (s.a.), Medîne'ye Hicret ettiği zaman arkasında Hz. Ali'yi kendisinin yerine emânetlerini teslim etmek ve yokluğunu müşriklerden gizlemek üzere vekil olarak bırakmıştır. Hz. Ali de en zor geceyi Hz. Peygamber'in yatağında geçirmek suretiyle Hz. Peygamber'i korumuş, emanetleri sahiplerine teslim etmiş ve ardından Hicret etmiştir. Ayrıca Hz. Ali, Hz. Peygamber'in vahiy kâtipliği gibi daha birçok önemli görevi ifâ etmiştir. Tüm bunların yanında Resûl-i Ekrem (s.a.) Ensâr ve Muhâcirleri karşılıklı olarak kardeş ilan ettiğinde (muâhât), Hz. Ali'yi kendisine kardeş olarak seçmiştir.⁶

Resûlullah'ın (s.a.), Tebük Gazvesi'ne (9/630) giderken Hz. Ali'yi kendisine Medîne'de (vekil olarak) bırakması üzerine, (savaşa katılmayan) kadın ve çocukların içerisinde geride kaldığına içlenen Hz. Ali bu duygusunu Hz. Peygamber'e açmış, Hz. Peygamber de onu teselli ederken “*Sen, Hârûn'un, Mûsâ yanında aldığı yeri, benim yanımda almaktan razı olmaz mısın? Şu farkla ki, benden sonra peygamber yoktur!*”⁷

---

¹ Nâsır b. Ali Âiz, *Akîde*, I, 330.

² Buhârî, “Fezâilü ashabi'n-nebi”, 9; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 32.

³ Müslim, “İman”, 131.

⁴ Buhârî, “Sulh”, 6; “Megâzi”, 43.

⁵ Tirmizî, “Menâkıb”, 32.

⁶ Fığlalı, “Ali”, *DİA*, II, 371. Hz. Ali'nin faziletleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kiftî, *el-Enbâü'l-müstetâbe*, s. 139 vd.; Seffârî, *Levâmi'*, III, 582-584; Nâsır b. Ali Âiz, *a.g.e.*, I, 330-343. Hz. Peygamber'in Muhâcirler ve Ensâr'ı kardeşleştirmesi (muâhât) ve bu konuyla ilgili fedakârlık örnekleri için bkz. Buhârî, “Menâkibu'l-Ensâr”, 3.

⁷ Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 31, 32; Nesâî, *Fezâilü's-sahâbe*, s. 13.

diyerek onun fazîletini ortaya koymuştur. Şüphesiz Resûl-i Ekrem'in (s.a.) bu büyük iltifatına muhatap olmak da Hz. Ali'nin önemli fazîletlerindedir.

Şüphesiz Hz. Ali'nin fazîletleri bunlardan ibaret değildir. Ancak diğer halifelerde olduğu gibi burada yalnızca belli başlı fazîletlerini zikretmekle yetinmek mecburiyetindeyiz. Zira daha önce de ifade ettiğimiz üzere bu fazîletleri zikretmekteki amacımız, bu sahâbîlerin sahâbe arasında efdaliyete en çok konu olmalarının sebeplerini fazîletleri vesilesiyle gözler önüne sermektir.

5. Hz. Hatice

İslâmiyet'ten önce üstün iffeti sebebiyle "Tâhire" diye anılan ve Hz. Pegamber'in en büyük hanımı olmasına binaen sonraki dönemlerde "Kübrâ" diye nitelenen Hz. Hatice (ö. 620), Resûlullah'ın (s.a.) Mâriye'den (ö. 16/637) doğan oğlu İbrâhîm (ö. 10/632?) dışındaki tüm çocuklarının annesi¹ ve Hz. Peygamber'e iman eden ilk hanım sahâbîdir.² Resûl-i Ekrem (s.a.) ile yirmi beş yıl kadar devam eden evlilik hayatının her anında Resûlullah'ın (s.a.) yanında yer alan Hz. Hatice, özellikle Mekkeli müşriklerin Müslümanlar'a en çetin zulümler yaptığı ve üç seneye yakın devam eden Şi'bü Ebî Tâlib kuşatması gibi zorlu bir dönemde servetini İslâm davası uğruna harcamaktan asla geri durmamış ve Medîne'ye hicretten üç yıl kadar önce Ramâzan ayının onuncu gününde (19 Nisan 620) vefat etmiştir.³

Resûl-i Ekrem'in (s.a.), Hz. Hatice'nin bu ümmetin kadınlarının en hayırlısı olduğunu ifade ettiği nakledilmiştir.⁴ Yine Hz. Peygamber kendisine Hz. Hatice'den daha hayırlı bir hanımın verilmediğini ifade ettikten sonra, insanların kendisini yalanladığı sırada tasdik etmesi, hiç kimsenin kendisine bir şey vermediği zamanda (Hz. Peygamber'e veya İslâm'a) malıyla destek olması ve tüm bunlarla beraber diğer hanımlarından çocuğu olmadığı halde Cenâb-ı Hakk'ın kendisine ondan çocuk nasip

---

¹ Kandemir, "Hatice", *DİA*, XVI, 465-466.

² Hz. Hatice'nin iman eden ilk kişi olduğuna dair görüşleri naklettikten sonra İbnü's-Salâh (ö. 643/1245), onu müslüman olan ilk kadın olarak nitelemenin daha isabetli olduğunu ifade etmiştir. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 299-300.

³ Kandemir, a.g. md., 466.

⁴ Buhârî, "Menâkibu'l-Ensâr", 20; "Enbiyâ", 45; "Umre", 11; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 69; Tirmizî, "Menâkib", 62.

etmesini gerekçe göstermek suretiyle onun faziletini vurgulamıştır.¹ Resûl-i Ekrem'in (s.a.) tüm bunları Hz. Âişe'ye hitaben söylemesi de Hz. Hatice'nin faziletini daha anlaşılır kılmaktadır.² Bir gün Cebrail (a.s.), Hz. Peygamber'e gelerek Hz. Hatice'ye hem Allah Teâlâ'nın hem de kendisinin selamını iletmesini ve onu içinde hiçbir gürültünün, meşakkatin bulunmadığı oyulmuş inciden bir Cennet köşkü ile müjdelemesini istemiştir.³ Bu hadis ile beraber Hz. Hatice'nin Cennet ile müjdelendiğini anlatan daha birçok hadis bulunmaktadır.⁴ Yalnızca bu hadisler bile Hz. Hatice'nin faziletini ortaya koymak açısından yeterlidir.⁵

6. Hz. Fâtıma

Beyaz, parlak ve aydınlık yüzlü kadın anlamına gelen "Zehrâ", iffetli ve namuslu kadın anlamındaki "Betûl" gibi lakaplarla anılan ve Resûl-i Ekrem'in (s.a.) bi'setinden bir yıl kadar önce (m. 609) Mekke'de dünyaya gelen en küçük kızı Hz. Fâtıma, Hz. Peygamber'in vefatından beş buçuk ay sonra (3 Ramazan 11/22 Kasım 632) vefat etmiştir.⁶ Mekke'de Resûlullah'ın (s.a.) secde halindeyken Ebû Cehil tarafından üzerine bir devenin döl yatağının konulması hâdisesinde Resûl-i Ekrem'in (s.a.) imdadına koşmuş, üzerindeki pislikleri temizleyerek küçük yaşına rağmen cesaretle müşriklere sert sözler söylemiştir.⁷ Hz. Fâtıma Uhud Gazve'sinde (3/635) de büyük hizmetlerde bulunmuş ve Resûl-i Ekrem'in (s.a.) yaralarını tedavi etmiştir.⁸

Resûlullah'a (s.a.) hem yaratılış özellikleri hem de davranışlarıyla en çok benzeyen insanların başında gelen Hz. Fâtıma'ya, Hz. Peygamber çok özel ilgi

---

¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XLI, 356; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, XXIII, 13.

² Hz. Âişe, Resûl-i Ekrem'in (s.a.) Hz. Hatice'ye muhabbetinden dolayı arkadaşlarına da apayrı ikramda bulunduğunu dile getirmiştir. Örneğin Hz. Peygamber'in kestiği koyunların etlerinden Hz. Hatice'nin arkadaşlarına da gönderdiğini nakletmiştir. Yine böyle bir günde Hz. Âişe bundan rahatsız olmuş ve "Hatice (mi)?" diye rahatsızlığını izhar etmiştir. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.) "*Muhakkak ki ben onun sevgisiyle rızıklandırıldım!*" (Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 75) diyerek bu davranışının hikmetini izah etmiştir.

³ Buhârî, "Menâkibu'l-Ensâr", 20; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 71.

⁴ Buhârî, "Menâkibu'l-Ensâr", 20; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 72, 73, 74.

⁵ Hz. Hatice'nin fazileti ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nâsır b. Ali Âiz, *Akîde*, I, 480-498.

⁶ Kandemir, "Fâtıma", *DİA*, XII, 219.

⁷ Buhârî, "Vudû", 69; Müslim, "Cihâd", 107.

⁸ Müslim, "Cihâd", 101.

göstermiş, yanına geldiğinde en güzel biçimde karşılamış, öpmüş ve hemen yanı başına oturtmuştur.¹ Bir sefere çıkacağı zaman da aile fertleri içerisinde en son ona veda etmiş, dönüşte ise ilk olarak onun yanına uğramıştır.² Hz. Âişe'ye, Resûl-i Ekrem'in en çok sevdiği insanın kim olduğu sorulduğunda ilk sırada Hz. Fâtıma'nın ismini zikretmiştir.³ Hz. Fâtıma ile ilgili Resûlullah'tan (s.a.) birçok hadis nakledilmiştir. “*Fâtıma benim bir parçamdır. Onu sevindiren beni sevindirmiş olur. Onu inciten de beni incitmiş olur*”⁴ ve “*Fâtıma, Cennet ehli kadınlarının efendisidir*”⁵ hadisleri bunlardan yalnızca iki tanesidir. Bir başka hadiste de Hz. Peygamber “*Yeryüzünde yaşayıp giden kadınlar arasında (örneklik bakımından) sana şunlar yeterlidir: İmrân kızı Meryem, Huveylid kızı Hatice, Muhammed kızı Fâtıma ve firavun'un karısı Âsiye*”⁶ buyurmuştur. Görüldüğü üzere bu hadiste Resûl-i Ekrem (s.a.), Hz. Fâtıma'nın dünya kadınları arasındaki konumuna işaret etmiştir.

7. Hz. Âişe

Resûl-i Ekrem'in (s.a.) hanımlarından olan ve Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk'in kızı olmasına binaen kendisine es-Sıddîka bnt. es-Sıddîk denilen Hz. Âişe (ö. 58/678), yine sahâbeden Ümmü Rûmân bnt. Âmir'in (ö. 6/628?) kızıdır.⁷ Kendisinin de ifade ettiği

---

¹ Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 98; Tirmizî, “Menâkıb”, 61.

² Ebû Dâvûd, “Teraccül”, 21.

³ Tirmizî, “Menâkıb”, 61. Hadisin devamında Resûl-i Ekrem'in (s.a.) en çok sevdiği erkeğin sorulması üzerine Hz. Âişe, Hz. Fâtıma'nın eşi (Hz. Ali) demiş ve Hz. Ali'nin daima geceleri ibadetle ihyâ etmesi ve gündüzleri de oruç tutmaya devam etmesinin Hz. Peygamber'in muhabbetini kazanmasına etki ettiğine işaret etmiştir. Bir başka rivâyette ise Hz. Âişe sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın ismini zikretmiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XLIII, 25, 26; İbn Mâce, “Mukaddime”, 11.

⁴ Buhârî, “Fezâilü ashâbi'n-nebî”, 12, 29; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 93, 94.

⁵ Buhârî, “Fezâilü ashâbi'n-nebî”, 12, 29. Resûl-i Ekrem (s.a.) Hz. Fâtıma'ya “*Cennet ehli kadınların hanım efendisi (veya mü'min kadınların efendisi) olmayı istemez misin?*” (Buhârî, “Menâkıb”, 25; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 98, 99) buyurmuştur. Bir başka rivâyette Resûl-i Ekrem'in “*Ey Fâtıma! Tüm âlemlerin kadınlarının, bu ümmetin kadınlarının ve mü'min kadınların hanım efendisi olmaya razı olmaz mısın?*” (Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 170) buyurduğu nakledilmiştir.

⁶ Tirmizî, “Menâkıb”, 62. Hadisin akabinde İmâm Tirmizî (ö. 279/892) bu hadisin sahih olduğunu vurgulamıştır. Bir başka rivâyette aynı hanımların “*Cennet ehli kadınların en fazîletlileri*” (Hâkim, *a.g.e.*, III, 205) oldukları ifade edilmiştir.

⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VII, 186; İbn Sa'd, *Tabakât*, X, 57-58.

üzere müslüman bir ailenin kızı olarak yetişen Hz. Âişe,¹ Milâdî 622 yılında birçok aile efradıyla birlikte Medîne'ye hicret etmiş² ve Resûl-i Ekrem (s.a.) ile hicrî 2 (624) yılında evlenmiştir.³ Uhud savaşı'nda (3/625) su taşımak ve yaralıları tedavi etmek gibi görevleri yerine getiren Hz. Âişe, Hendek savaşı'nda (5/627) da bunun gibi önemli hizmetlerde bulunmuş⁴ ve Resûl-i Ekrem ile birlikte Mekke'nin fethine (8/630) de iştirak etmiştir.⁵ Resûlullah (s.a.) son rahatsızlığında (11/631) diğer zevcelerinin izniyle Hz. Âişe'nin odasına yerleşmiş⁶ ve mübarek başı onun göğsünde olduğu halde vefat etmiştir. Ayrıca onun odasına defnedilmiştir.⁷

Bu faziletlerinin yanı sıra Hz. Âişe'nin en büyük faziletlerinden biri, Benî Mustalik Gazvesi (5/627) dönüşünde yaşanan İfk Hâdisesi'nde⁸ gösterdiği sebatır.⁹ Bizzat Cenâb-ı Hak, Nûr sûresinin 11-21. âyetlerini inzâl ederek¹⁰ onu uğradığı iftiradan temizlemiş ve onun masûm olduğunu bildirmiştir.¹¹ Resûl-i Ekrem (s.a.) de Cebrâil'den (a.s.) ona selâm getirmiş,¹² onun en sevdiği kişi olduğunu¹³ ve dünyada olduğu gibi Cennet'teki hanımlarından olduğunu söylemiş,¹⁴ tiridin diğer yemeklerden üstün olduğu

---

¹ Buhârî, "Kefâle", 4.

² Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, II, 152.

³ Zehebî, *a.g.e.*, II, 135.

⁴ Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, s. 234.

⁵ Zehebî, *a.g.e.*, II, 194.

⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 7; Fayda, "Âişe", *DİA*, II, 202.

⁷ Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 97, 105, 138.

⁸ "İfk Hâdisesi" ile ilgili geniş bilgi için bkz. Zehebî, *a.g.e.*, II, 153 vd.

⁹ Urve b. Zübeyr b. Avvâm (ö. 94/713), fıkıh, tıp ve şiir konusunda Hz. Âişe'den daha bilgili kimseyi tanımadığını ifade ettikten sonra, başka hiçbir fazileti olmasa bile Allah Teâlâ'nın İfk Hâdisesi'nde onun ile ilgili kıyamete kadar okunacak âyetler indirmesinin yeterli olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Hâkim, *a.g.e.*, IV, 12; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VII, 189.

¹⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 189 vd.

¹¹ Buhârî, "Şehâdât", 15; Müslim, "Tevbe", 56; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 25.

¹² Buhârî, "Fezâilü ashabi'n-nebî", 30; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 90; Tirmizî, "Menâkıb", 63; Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, II, 869.

¹³ Buhârî, "Fezâilü ashâbi'n-nebî", 5; "Megâzî", 63; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 8; Tirmizî, "Menâkıb", 63; İbn Mâce, "Mukaddime", 11.

¹⁴ Hâkim, *a.g.e.*, IV, 14.

gibi onun da diğer kadınlardan üstün olduğunu ifade etmiş¹ ve onun ile evlenmesinin ilâhî bir emir ile olduğuna işaret etmiştir.² Ayrıca Hz. Peygamber yalnızca Hz. Âişe ile aynı örtü altında olduğu zamanda Cebrâil'den vahiy aldığını vurgulayarak³ diğer hanımlarında bulunmayan önemli bir faziletine işaret etmiştir.

Kuvvetli hafızası, keskin zekâsı ile ön plana çıkan Hz. Âişe, başka sahâbîlerin yaptığı hataları düzelterek kadar, Sünnet'i en güzel şekilde öğrenmiş ve mükerrerleri ile beraber Allah Resûlü'nden 2210 hadis rivâyet ederek "müksirûn"un (binden fazla hadis rivâyet eden yedi sahâbî)⁴ dördüncüsü olmuştur. Ayrıca Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in vefâtından sonraki yaşamını bir ilim irfân ocağı haline getirdiği evinde İslâm esaslarını anlatmaya adanmıştır.⁵ Hz. Âişe'nin ilminin genişliğini Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63) "Biz sahâbîler karşımıza çıkan her problemi Âişe'ye sorduk ve her defasında onun bilgi sahibi olduğunu gördük"⁶ sözüyle dile getirmiştir. Tâbiûnun önde gelen imâmılarından İbn Şihâb ez-Zühri (ö. 124/742) de Hz. Âişe'nin ilmi ile ilgili olarak "Şayet Âişe dışındaki Ümmehâtü'l-mü'minîn'in ve diğer mü'min kadınların tamamının ilimleri bir araya gelse, yine de Âişe'nin ilmi üstün gelir"⁷ demiştir. Bunca fazileti ve ilmi ile İslâm'a yaptığı büyük hizmetler sebebiyle Hz. Âişe, en meşhur hanım sahâbîlerden olmuş ve kendisiyle ilgili çok geniş bir literatür meydana gelmiştir.⁸

---

¹ Buhârî, "Fezâilü ashabi'n-nebî", 30; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 89; Tirmizî, "Menâkıb", 63.

² Buhârî, "Menâkıbü'l-Ensâr", 44; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 79.

³ Buhârî, "Fezâilü ashabi'n-nebî", 30; Tirmizî, "Menâkıb", 63; Nesâî, "İşretü'n-nisâ", 3.

⁴ Bu sahâbîler Ebû Hüreyre, Abdullah b. Ömer, Enes b. Mâlik, Hz. Âişe, Abdullah b. Abbas, Câbir. Abdullah ve Ebû Saîd el-Hudrî'dir. Bu konuda bkz. Tahhân, *Teysîr*, 244-245; Âşık, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti*, s. 117-118; Kuzudışli, *Hadis Tarihi*, s. 52.

⁵ Fayda, "Âişe", *DİA*, II, 204. Hz. Âişe'nin yüksek ilmi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, s. 238 vd. Hz. Âişe'nin genel hususiyetleri ve fazileti ile ilgili rivâyetler için bkz. Nâsır b. Ali Âiz, *Akîde*, I, 504 vd; Seffârîni, *Levâmi'*, III, 582, 584-586; Acâc el-Hatîb, *es-Sünne*, s. 474 vd.

⁶ Tirmizî, "Menâkıb", 5; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 233; Seffârîni, *a.g.e.*, III, 578.

⁷ İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV, 1883; İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 233.

⁸ Fayda, *a.g. md.*, 205; Efendioğlu, *a.g.e.*, s. 243 (1 no.lu dipnot).

B. SAHÂBE FERTLERİ ARASINDA EFDALİYET SIRALAMALARI

1. Hulefâ-i Râşidîn Arasında Efdaliyet Sıralamaları

Sahâbîler arasındaki efdaliyet sıralaması her ne kadar detayla ilgili bir konu olsa da ehemmiyetine binaen birçok kaynakta üzerinde durulmuştur. Ancak imâmet/hilâfet meselesinde ihtilaf bulunduğu gibi,¹ efdaliyet konusunda da ümmet bir görüş üzerinde ittifak etmemiştir.² Ashâb-ı kirâmın fertleri arasındaki üstünlük karşılaştırmaları daha çok erkek sahâbîler arasında geçmektedir. Erkek sahâbîler arasındanda da konunun siyâsî yönü olduğu için tartışmalar daha çok Hulefâ-i râşidîn üzerinde yoğunlaşmıştır. Hanım sahâbîler arasında efdaliyetin de siyâsî veya mezhebî görüşlerden etkilendiği inkâr edilemez, ancak hilâfet tartışmalarında hanım sahâbîlerden bahsedilmediğinden, onlar ile ilgili efdaliyet tartışmaları erkek sahâbîler ile ilgili efdaliyet tartışmaları kadar yaygınlık kazanmamıştır. Ayrıca görebildiğimiz kadarıyla hanım sahâbîlerin karşılaştırılması daha sakin bir zeminde yapılmıştır. Söz gelimi hiçbir âlimin “Hz. Fâtıma’yı Hz. Âişe’ye tafdîl eden Muhâcir ve Ensâr’ı kusurlu bulmuş olur” tarzında bir fikir belirttiği bilinmemektedir. Bu bölümde öncelikle erkek sahâbîler arasındaki üstünlük sıralamaları üzerinde durulacak, devamında hanım sahâbîler ile ilgili sıralamalara değinilecektir. Ayrıca dört halife ve hanım sahâbîler dışında efdaliyete konu olan diğer sahâbîler ve pek kabul görmemiş bazı sıralamalara da kısaca işaret edilecektir.

1.1. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali Şeklindeki Sıralama

Hulefâ-i râşidîn’in hilâfet sıralamasına uygun olan bu sıralama ümmet arasında en çok kabul gören efdaliyet sıralamasıdır. Ebü'l-Hasen el-Eş‘arî (ö. 324/935-36) insanların tafdîl konusunda ihtilaf ettiklerini ifade ettikten sonra “Bazıları Resûl-i Ekrem’den (s.a.) sonra en fazîletli kişi Ebû Bekir’dir, ondan sonra Ömer’dir, ondan sonra Osman’dır ve ondan sonra da Ali’dir demişlerdir”³ sözleriyle bu sıralamaya işaret etmiştir. Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1039) de *Kitâbü’l-imâme* isimli eserinde

---

¹ İbn Hazm, *el-Fasl*, IV, 176.

² İbn Batta, *el-İbâne*, VIII, 323; Eş‘arî, *Makâlât*, s. 458-459; Ebû Nuaym, *el-İmâme*, s. 205-207; Bâkillânî, *Menâkıb*, s. 292; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XX/II, 112-115.

³ Eş‘arî, *a.g.e.*, s. 458.

sahâbîlerin efdaliyetinden bahsederken bu görüşün bulunduğunu belirtmiş, sonra Ehlî's-sünne ve'l-cemâa'nın da bu görüşü benimsediğini, ayrıca bu görüşün hadis âlimleri ile ümmet ulemâsının cumhuri tarafından nakledildiğini vurgulamıştır.¹

Bu efdaliyet görüşünü savunan âlimlerin kimler olduğuna ve bu konudaki değerlendirmelerine geçmeden önce Hulefâ-i râşidîn'in kendileri dışındaki tüm sahâbîlerden üstün olduğunu² ve başta ashâb-ı kirâm olmak üzere ümmetin çoğunluğu tarafından Hz. Ebû Bekir'in en fazîletli sahâbî olarak kabul edildiğini, ayrıca bu konuda ittifak edildiğini hatırlatmak gerekmektedir.³ Aynı ittifakın Hz. Ebû Bekir'den sonra Hz. Ömer'in efdaliyeti konusunda da meydana geldiğini söylemek mümkündür. Nitekim

---

¹ Ebû Nuaym, *el-İmâme*, s. 206. Bu efdaliyet sıralaması için ayrıca bkz. Bâkîllânî, *Menâkıb*, s. 292-293.

² Bâkîllânî, *a.g.e.*, s. 294; İbn Abdilber, *Câmi'*, II, 1168; Gazzâlî, *el-İktisâd*, s. 300. Hulefâ-i râşidîn'in en fazîletli sahâbîler olduğuna dair rivâyetler için bkz. İbn Kudâme, *Minhâc*, s. 315 vd. Süfyân es-Sevri (ö. 161/778), Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'yi diğer sahâbîlerden üstün kabul etmenin sünnete uygun hareket etmek olduğunu söylemiştir (Lâlekâî, *Şerhu usûli'l-i'tikâd*, I, 171; VIII, 1452-1453). Câbir b. Abdillâh'ın (ö. 78/697) rivâyet ettiği bir hadise göre Resûl-i Ekrem (s.a.) “Allah Teâlâ, nebî ve resuller dışında bütün âlemler arasından ashâbımı seçmiştir. Ashâbım arasından da onların en hayırlılarını kıldığı dört kişiyi; Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali'yi benim için seçmiştir..” (İbn Ebî Zemenîn, *Usûlü's-sünne*, s. 270; İbn Şâhîn, *Şerhu mezâhibi Ehli's-sünne*, s. 240; Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, IV, 451; Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, II, 297; İbn Kudâme, *Minhâc*, s. 318; Kıfî, *el-Enbâü'l-müstetâbe*, s.150) buyurmuştur. Bu hadiste bir miktar zayıflık bulunmakla birlikte işaret ettiğimiz bunca âlimin bu hadisi delil olarak kullanmaları da görmezden gelinemez.

³ Sahâbe arasında yalnızca Hz. Ebû Bekir'in sahip olduğu bazı fazîletleri sıralayan ve bu konudaki ilgili rivâyetlere genişçe yer veren Ebû Nuaym el-İsfahânî, Hz. Ebû Bekir'e has daha birçok fazîletin bulunduğunu, ancak ümmetin ve özellikle sahâbenin onun tafdil ve takdîmi konusunda ittifak etmelerinin başka fazîletlerin zikredilmesine ihtiyaç bırakmadığını ifade etmiştir (Ebû Nuaym, *a.g.e.*, s. 249-255). Hz. Ebû Bekir'in en fazîletli sahâbî olarak kabul edilmesi, Ehl-i sünnet'in bu konudaki icmâsı ve bunun için kullanılan bazı deliller için bkz. el-Îcî, *el-Mevâkıf*, III, 622-624; Irâkî, *et-Tebîra*, II, 137-138; Sâbûnî, *el-Bidâye*, s. 58; Neseî, *Tebîratü'l-edille*, II, 1179-1186; Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 547; Seffârî, *Levâmi'*, III, 423 vd. İleride sahâbenin efdaliyet görüşü ele alınırken daha geniş bir şekilde üzerinde durulacağı üzere Hz. Ebû Bekir'in en fazîletli sahâbî olduğu hem Hz. Ömer hem de Hz. Ali tarafından onaylanmış ve aksini söyleyenler her ikisi tarafından uyarılmıştır. Hz. Ömer, Resûl-i Ekrem'den (s.a.) sonra en fazîletli kişinin Hz. Ebû Bekir olduğunu söylemiş ve bunun dışında bir şey iddia edenin iftiracı olduğunu, dolayısıyla iftira haddi ile cezalandırılması gerektiğini ifade etmiştir. (Lâlekâî, *a.g.e.*, VII, 1370, 1374; VIII, 1447). Hz. Ali'nin kendisini Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e takdîm edene iftira haddi uygulayacağına dair sözleri için ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, I, 83; Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, II, 562. Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin bu konudaki tepkilerinin âlimlerin görüşlerini de etkilediği anlaşılmaktadır. Örneğin Süfyân b. Uyeyne'nin (ö. 198/814) naklettiğine göre Şerîk b. Abdillâh en-Nehaî'ye (ö. 177/794) “Hz. Ali'yi Hz. Ebû Bekir'e tafdil eden kimse hakkında ne dersin?” diye sorulduğunda “Onu dediğinde rezil olur, çünkü Müslümanlar'ı yalanlamış olur” demiştir. Bkz. Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, VIII, 204.

Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760), İmâm Şâfiî (ö. 204/819) ve Ebü'l-Abbas el-Kurtubî (ö. 656/1258) gibi birçok âlim de bu konuda sahâbe ve tâbiünden itibaren bütün imâmlar arasında icmâ bulunduğunu ifade etmişlerdir. Bu âlimlerden Yahyâ b. Saîd “Sahâbe ve tâbiünden yetiştiklerim arasında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in üstünlüğü konusunda herhangi bir ihtilaf bulunmamaktaydı” derken, Ebü'l-Abbas el-Kurtubî de, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in üstünlüğü konusunda selef ve halef âlimlerinden hiç kimsenin ihtilaf etmediğini söylemiştir. Ayrıca Kurtubî, bu konuda teşeyyü’ ve bid’at ehli kimselerin görüşlerine de itibar edilmemesi gerektiği konusunda uyarıda bulunmuştur.¹ Aynı şekilde Şu’be b. Haccâc (ö. 160/776) “Yetiştığım kişiler arasında kendilerinden ilim aldığımız (muteber) insanlardan hiç kimsenin Resûlullah’tan sonra bir kişiyi Ebû Bekir ve Ömer’e takdim ettiğine şahit olmadım”² demiştir.

İbn Teymiyye de (ö. 728/1328), sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiînin önde gelen imâmları arasında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in en fazîletli sahâbiler oldukları ve Hz. Osman ve Hz. Ali’den de üstün oldukları konusunda ittifak bulunduğunu ifade ettikten sonra, bu konuda ittifak bulunduğunu savunan âlimler arasında İmâm Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Abdurrahmân el-Evzâî (ö. 157/774), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), Leys b. Sa’d (ö. 175/791), İmâm Mâlik (ö.179/795), Hammâd b. Zeyd b. Dirhem (ö. 179/795), İmâm Şâfiî, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), İshâk b. Râhûye (ö. 238/853) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)³ gibi birçok önemli isim zikretmiştir. *Minhâcü’s-sünne* isimli eserinde de İbn Teymiyye, Ehl-i sünnet ve Ehl-i hadis’in bütün imâmlarının Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in en üstün sahâbiler oldukları hususunda ittifak ettiklerini ifade etmiş, akabinde yukarıdaki isimlerden bazılarını zikretmiş ve büyük fakihler, müfessirler, muhaddisler ve mutasavvıfların da bu görüşte

---

¹ Bu bilgiler için bkz. Lâlekâî, *Şerhu usûli’l-i’tikâd*, VIII, 1449; Irâkî, *et-Tebîra*, II, 137-138; Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, IV, 56; Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, II, 682; Nevevî, *et-Takrîb*, s. 93; Seffârî, *Levâmi’*, III, 530; İbn Batta, *el-İbâne*, VIII, 323; İbn Kudâme, *Minhâc*, s. 378 vd. Ebû Bekir el-Bâkîllânî (ö. 403/1013), Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in Hz. Osman’dan üstün oldukları konusunda ümmetin icmâ ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca Bâkîllânî, Hulefâ-i râşidin’in kendileri dışındaki imâmlardan, Hz. Ömer’in seçtiği şûrâ ashâbının Aşere-i mübeşşere’nin geri kalanlarından ve ümmetin tamamından üstün oldukları konusunda sahâbenin ittifak ettiğini söylemiştir. Bu konuda bkz. Bâkîllânî, *Menâkıb*, s. 485.

² Kıfî, *el-Enbâü’l-müstetâbe*, s. 122.

³ İbn Teymiyye, *Mecmû’u fetâvâ*, IV, 421.

olduğuna dikkat çekmiştir. Bunlarla beraber ayrıca, ilk Şiiler arasında da bu konuda şüphe bulunmadığını dile getirmiştir.¹

Burada muhtemel bir yanlış anlamının önüne geçmek için önemli bir noktaya dikkat çekmek gerekmektedir. Aralarındaki sıralamaya dikkat çekmeden Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in en üstün sahâbiler olduğunu söyleyenlerin onlar arasında bir sıralama yapmamayı tercih ettikleri gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Zira Ebü'l-Hasen Eş'arî, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in en üstün sahâbiler olduğunu kabul edenlerin, Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ömer'den üstün olduğu konusunda da icmâ ettiklerini dile getirmiştir.² İbn Kudâme (ö. 620/1223) de aynı hususta ihtilaf bulunmadığını söylemiştir.³

Bu bilgilerden sonra efdaliyet sıralamasını Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali şeklinde yapan bazı âlimlere ve bir kısmının bu mesele ile ilgili değerlendirmelerine değinilecektir. Öncelikle bu efdaliyet görüşü çok erken dönemlerden itibaren ortaya çıkmış olmakla birlikte daha önce de belirtildiği üzere bu mesele ile ilgili en yaygın

---

¹ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, II, 72-73; VIII, 224. İbn Teymiyye'ye göre Hz. Ebû Bekir'in en üstün sahâbî olarak kabul edilmesinin hikmeti onun faziletlerinin başkalarında bulunmayan husûsî faziletler olmasıdır (a. mlf., *Mecmû'ü fetâvâ*, IV, 415). Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in diğer sahâbilerden faziletli olduklarını savunan âlimler yukarıda ismi zikredilenlerden ibaret değildir. İleride efdaliyet konusu ile ilgili görüşleri üzerinde genişçe durulacak olan İmâm Mâlik'in bu konuda ihtilaf bulunmadığını söylediği (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, VIII, 106), benzer bir şekilde Süfyân b. Uyeyne'nin (ö. 198/814), Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in takdîmini sünnetin olmazsa olmaz unsurları arasında zikrettiği kaynaklarda aktarılan bilgiler arasındadır (Lâlekâî, *Şerhu usûli'l-i'tikâd*, I, 175; Seffârî, *Levâmî*, III, 451). İbn Hazm (ö. 456/1064), Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in efdaliyetini bütün Hâriciler, Ehl-i sünnet'in bir kısmı, bazı Mu'tezililer ve bazı Mürciiler'in de savunduğunu nakletmiştir. İbn Hazm'ın aktardığı bu bilgiye göre de Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in efdaliyetinin çok kabul gördüğü anlaşılmaktadır (İbn Hazm, *el-Müfâdale beyne's-sahâbe*, s. 41). Şâh Velîyullah ed-Dehlevî (ö. 1176/1762) ise, sahâbenin en üstününün Hz. Ebû Bekir, ardından Hz. Ömer olduğu konusunda ümmet arasında icmâ bulunduğunu ifade ettikten sonra, buna gerekçe olarak Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in İslâm'ın yayılması noktasında verdikleri mücadeleye başka kimsenin yetişememesini göstermiştir (Dehlevî, *Huccetullahi'l-bâliĝa*, II, 333). Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in sahâbe arasında en faziletli ve Hz. Peygamber'e en yakın iki kişi olmalarını gösteren delillerden biri de vefat ettikten sonraki durumlarıdır. Bu görüşü Resûl-i Ekrem'in torunu Zeynelabidîn diye meşhur Alî b. el-Hüseyn (ö. 94/712) ifade etmiştir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in Resûl-i Ekrem (s.a.) nezdindeki konularının kendisine sorulması üzerine Zeynelabidîn kabri göstererek "Şimdiki durumları gibiydi.." (Zehebî, *a.g.e.*, IV, 394-395; Dârekutnî, *Fezâilü's-sahâbe*, s. 61-62; Lâlekâî, *a.g.e.*, VII, 1378; İzzân, *es-Sahâbe 'inde'z-Zeydiyye*, s. 141) demiştir.

² Eş'arî, *Makâlât*, s. 458.

³ İbn Kudâme, *Minhâc*, s. 477.

görüştür. Bu görüşü kabul eden isimler arasında İmâm Ebû Hanîfe¹, İmâm Şâfî² ve Ahmed b. Hanbel'in³ ismini zikretmek mümkündür.⁴ Bu âlimler dışında Basra ve Vâsıt Ehl-i hadisi'nden Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198/813-14) gibi birçok âlim bulunmaktadır.⁵ Ayrıca ileride üzerinde durulacağı üzere ilk dönem Mu'tezile âlimlerinin çoğunluğunun da bu görüşte olduğu kaydedilmektedir.⁶

Ebû Bekr el-Bâkîllânî (ö. 403/1013), efdaliyet konusuna çokça değindiği *Menâkıbü'l-eimmeti'l-erba'a* isimli eserinde bu efdaliyet görüşünün Ehl-i sünnet'in ve Ehl-i hadis'in çoğunluğunun görüşü olduğunu ifade etmiş ve bunu kabul edenler arasında sahâbenin çoğunluğu ile beraber Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Vekî b. Cerrâh (ö. 197/812), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821), Kesîr b. Hişâm (ö. 207/822), Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn (ö. 219/834) ve İshâk b. Râhûye gibi birçok âlimin ismini zikretmiştir.⁷ Örneğin bu âlimlerden İshâk b. Râhûye "Resûl-i Ekrem'den (s.a.) sonra yeryüzünde Hz. Ebû Bekir'den daha fazîletli bir kişi yoktu, ondan sonra Hz. Ömer'den daha fazîletli bir kişi yoktu, ondan sonra Hz. Osman'dan daha fazîletli bir kişi yoktu ve ondan sonra da Hz. Ali'den daha fazîletli bir kişi yoktu"⁸ demiştir.

---

¹ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 8-9.

² Beyhakî, *Menâkıb*, I, 432; İbn Asâkir, *Târîh*, LI, 316. Ayrıca bkz. Muhammed el-Hamîs, *Îtikâdü'l-eimme*, s. 21; İbn Batta, *el-İbâne*, VIII, 322-323.

³ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, I, 64.

⁴ İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567), İmâm Mâlik (meşhur görüşü), İmâm Şâfî ve Ahmed b. Hanbel'in, Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali sıralamasını savunduklarını nakletmiştir. Bkz. İbn Hacer el-Heytemî, *es-Savâ'iku'l-muhrika*, s. 179.

⁵ Nâşî el-Ekber, *Mesâilu'l-imâme*, s. 65-66.

⁶ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, 766-767.

⁷ Bâkîllânî, *Menâkıb*, s. 482. Bu âlimlerden Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'yi diğer sahâbîlere takdîm etmenin ve tüm sahâbe neslini yalnızca hayırla anmanın Kaderiyye, Mürchie, Şîa ve Hâriciler gibi bid'at ehli ekollerden uzak olmanın bir göstergesi olduğunu ifade etmiştir. Bkz. İbn Ebî Ya'lâ, *a.g.e.*, III, 72.

⁸ İbn Abdilber, *Câmi'*, II, 1172. Ayrıca bkz. Kiftî, *el-Enbâü'l-müstetâbe*, s. 151.

Yahyâ b. Ma'în (ö. 233/848) de *et-Târîh* isimli eserinde efdaliyet konusundaki görüşünün bu şekilde olduğunu ifade etmiştir.¹ Bu efdaliyet görüşünü savunan âlimler arasında Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878), Ebû Hâtîm er-Râzî (ö. 277/890) ve İbn Ebî Hâtîm'in (ö. 327/938) de isimleri zikredilebilir. İbn Ebî Hâtîm'in aktardığına göre, Ebû Zür'a ve Ebû Hâtîm, Hicaz, Irak, Şam ve Yemen'de karşılaştıkları âlimlerin de bu görüşü savunduklarını söylemişlerdir.² İbn Abdilber (ö. 463/1071), Ebû Zür'a er-Râzî'nin hem hilâfet hem de efdaliyet konusunda bu sıralamayı kabul ettiğini nakletmiştir.³ Aynı şekilde İbn Batta el-Ukberî (ö. 387/997) bu sıralamanın hem hilâfet hem de efdaliyet sıralaması olduğunu söylemiş ve bu görüşün en isabetli görüş olduğunu vurgulamıştır.⁴ Ebû Bekr el-Bakillânî de bu görüşün en isabetli efdaliyet görüşü olduğunu dile getirmiştir.⁵

İmâmü'l-harameyn el-Cüveynî (ö. 438/1046) ise *Lüma'u'l-edille* isimli eserinde "Hulefâ-i râşidîn'in hilâfet sıralamaları üstünlük sıralamaları ile aynı olmalıdır. Dolayısıyla Resûlullah'tan (s.a.) sonra insanların en hayırlısı Ebû Bekir, sonra Ömer, sonra Osman ve sonra Ali'dir. Çünkü Müslümanlar sırf arzuları için birini imâm yapmazlardı. Onlar ancak başkasına göre daha faziletli ve imâmete en uygun olduğuna inandıkları kimseyi halife yaparlardı"⁶ diyerek bu efdaliyet görüşünü savunduğunu dile getirmiştir.⁷ Ebû Hâmid el-Gazzâlî (ö. 505/1111) de *el-İktisâd fi'l-i'tikâd* isimli eserinde

---

¹ Yahyâ b. Ma'în, *et-Târîh*, III, 335, 465.

² Lâlekâî, *Şerhu usûli'l-i'tikâd*, I, 198.

³ İbn Abdilber, *Câmi'*, II, 1172. Bahâeddîn el-Kıftî'nin (ö. 697/1297) naklettiğine göre İbn Abdilber, Ehl-i sünnet'in Hz. Ebû Bekir ve ondan sonra Hz. Ömer'in en faziletli sahâbiler oldukları konusunda icmâ ettiklerini söylemiştir. Ehl-i sünnet'in ilklerinin ise Hz. Osman ve Hz. Ali'nin efdaliyeti konusunda ihtilaf ettiklerini, ancak kendi dönemlerinde ise Ehl-i sünnet'in Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali şeklindeki efdaliyet görüşünden şüphe etmediklerini ifade etmiştir. Ayrıca İbn Abdilber, bu görüşün Ahmed b. Hanbel'in zamanından kendi zamanına kadar Ehl- Hadis'in tamamının görüşü olduğunu belirtmiştir. Bkz. Kıftî, *el-Enbâü'l-müstetâbe*, s. 291.

⁴ İbn Batta, *el-İbâne*, VIII, 204, 321.

⁵ Bâkılânî, *el-İnsâf*, s. 61-63.

⁶ Cüveynî, *Lüma'u'l-edille*, s. 129-130.

⁷ Cüveynî *el-İrşâd*'da ise Hz. Osman ve Hz. Ali konusunda farklı görüşlerin mevcut olduğuna işaret etmiştir. Daha sonra Hz. Ali'den naklen Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den sonra kimin daha üstün olduğunu yalnızca Allah Teâlâ'nın bildiğini söylemiştir (a. mlf., *el-İrşâd*, s. 431). Onun bu sözleriyle Hz. Osman ile Hz. Ali'nin efdaliyeti konusunda meydana gelen ihtilaflara işaret etmek amacıyla olduğu

bu görüşte olduğunu belirtmiş ve bu görüşünü ashâb-ı kirâmın sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin imâmetleri üzerinde icmâ etmesine dayandırmıştır.¹

Hilâfet sırasına uygun bu efdaliyet görüşünü savunan âlimler arasında Ebû Osmân es-Sâbûnî (ö. 449/1057),² Ebü'l-Mu'în en-Neseî (ö. 508/1115),³ İbn Kudâme (ö. 620/1223),⁴ Seyfüddîn el-Âmidî (ö. 631/1233),⁵ İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245),⁶ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (ö. 676/1277),⁷ Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr (ö. 774/1372), Şemsüddîn es-Sehâvî (ö. 902/1497)⁸ ve İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567)⁹ gibi daha birçok isimden bahsedilebilir. Örneğin bu âlimlerden İbn Kesîr, söz konusu efdaliyet görüşünün Muhâcirler ve Ensâr'ın kabul ettiği görüş olduğunu ifade etmiş, Hz. Osman'ın Hz. Ali'ye takdîm edilmesini ise Hz. Osman'ın şûrâ ile halife seçilmesi hâdisesinde¹⁰ Abdurrahmân b. Avf'ın büyük-küçük herkese danışması ve tamamının Hz. Osman'ı daha üstün görmesi neticesinde halife olarak Hz. Osman'ı seçmesi ile izah etmiştir.¹¹

---

söylenbilir. Nitekim *Lüma 'u'l-edille*'deki sözleri onun görüşünü açıkça göstermektedir. Yani Cüveynî bu hususta fikir beyan etmekten geri durmamıştır.

¹ Gazzâlî, *el-İktisâd*, s. 300-301.

² Sâbûnî, *Akîde*, s. 289.

³ Neseî, *Tebşiratü'l-edille*, II, 1179-1196.

⁴ İbn Kudâme, *Lüm'a*, s. 36.

⁵ Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr*, V, 289.

⁶ İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, s. 298-299. Mutlak olarak en fazîletli sahâbîlerin Hz. Ebû Bekir ve ardından Hz. Ömer olduğu ifade ettikten sonra İbnü's-Salâh, Hz. Ali ve Hz. Osman konusundaki ihtilafa işaret etmiş, ardından Ehl-i hadîs ve Ehl-i sünnet'in görüşlerinin Hz. Osman'ı Hz. Ali'ye takdîm etme şeklinde şekillendiğini vurgulamıştır. İbnü's-Salâh'ın da bu görüşü kabul ettiği anlaşılmaktadır.

⁷ Nevevî, *et-Takrîb*, s. 93. Ayrıca bkz. a. mlf., *Şerhu Müslim*, XV, 148.

⁸ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, IV, 55-57; a. mlf., *Şerhu't-Takrîb*, s. 464-465. Şemsüddîn es-Sehâvî, mutlak olarak en üstün sahâbîlerin Hz. Ebû Bekir ardından Hz. Ömer olduğu konusunda icmâ bulunduğunu ifade etmiş ve Hz. Osman ile Hz. Ali arasındaki üstünlük sıralamasında ise ihtilaf bulunmakla birlikte, kendi görüşünün Hz. Osman'ın Hz. Ali'den üstün olduğu şeklinde olduğunu ifade etmiştir.

⁹ İbn Hacer el-Heytemî, *es-Savâ'iku'l-muhrika*, s. 179.

¹⁰ Buhârî, "Ahkâm", 43.

¹¹ İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs*, s. 279-280.

Tüm bunlardan hareketle “fazilet sıralaması hilâfet sıralaması gibidir”¹ diye özetlenen Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali şeklindeki efdaliyet sıralamasının en yaygın sıralama olduğu anlaşılmaktadır.

1.2. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali ve Hz. Osman Şeklindeki Sıralama

Bir önceki başlık altında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in efdaliyeti üzerinde genişçe durulduğu için burada onların efdaliyeti konu edilmeyecek, onlardan sonra sıralamayı Hz. Ali ve Hz. Osman şeklinde yapanlar üzerinde durulacaktır. Ayrıca çok tartışılan bir mesele olmasından dolayı Hz. Osman ve Hz. Ali’nin efdaliyet sıralaması etrafında yapılan tartışmalara değinilecektir.

Ancak öncelikle bu efdaliyet sıralamasının varlığını göstermesi açısından Süfyân es-Sevrî’nin (ö. 161/778), Kûfeli Ehl-i sünnet’in sırasıyla Ebû Bekir, Ömer, Ali ve Osman şeklinde sıralama yaptıklarını ifade ettiği sözlerinden bahsedilebilir.² Aynı şekilde Ebü’l-Hasen el-Eş‘arî (ö. 324/935-36) tafdîl konusundaki farklı görüşleri anlatırken bu sıralamayı kabul edenlerin bulunduğunu “Bazıları Resûl-i Ekrem’den (s.a.) sonra en faziletli kişi Ebû Bekir’dir, ondan sonra Ömer’dir, ondan sonra Ali’dir ve ondan sonra da Osman’dır demişlerdir”³ sözleriyle dile getirmiştir. Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1039) de sırasıyla bu sahâbîlerin en faziletli ve hilâfete en çok ehliyetli olan kişiler olduğunu savunanların bulunduğunu aktarmıştır.⁴ Dolayısıyla bu şekilde bir efdaliyet görüşünün bulunduğu konusunda bir şüphe bulunmamaktadır.

---

¹ Bâkîllânî, *Menâkıb*, s. 292; Nevevî, *Şerhu Müslim*, XV, 148; Âlûsî, *el-Ecvibetü’l-İrâkıyye*, s.174; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, VII, 41; Sâbûnî, *el-Bidâye*, s. 61; Tahâvî, *Akîde*, s. 29; Dânî, *er-Risâletü’l-vâfiye*, s. 239; Makdisî, *el-İktisâd*, s. 198-200; Cüveynî, *Lüma’u’l-edille*, s. 129; Taftâzânî, *Şerhu’l-‘Akîde*, s. 114-115; Seffârî, *Levâmi*, III, 528.

² Hattâbî, *Mâlimü’s-sünen*, IV, 303. Her ne kadar Kûfeli âlimler arasında Hz. Ali’nin Hz. Osman’dan daha faziletli olduğu yaygın görüş olsa da bunun tüm Kûfelilerin ortak görüşü olmadığını da altını çizmek gerekmektedir. Örneğin Şerîk b. Abdillâh en-Nehaî (ö. 177/794) “Osman (hilâfet için) öne çıkarıldığı gün sahâbenin en üstünüydü” diyerek Hz. Osman’ın Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’den sonra hilâfete tayin edildiği sırada hayatta olan tüm sahâbîlerin en faziletlisi olduğunu dile getirmiştir. Bu sözüne göre Şerîk’in, Hz. Osman’ı Hz. Ali’den de daha üstün kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bu sözü aktaran Şemsüddîn ez-Zehebî (ö. 748/1348) “Kûfeli birinin dilinden bundan öte hakşinaslık olamaz” diyerek Şerîk’i takdir etmiştir. Bkz. Zehebî, *A’lâmü’n-nübelâ*, VIII, 202.

³ Eş‘arî, *Makâlât*, s. 458.

⁴ Ebû Nuaym, *el-İmâme*, s. 206.

Hiz. Ali ile Hiz. Osman'ın efdalîyetleri hususunda âlimler arasında ihtilaf bulunmaktadır.¹ Bu ihtilafın sahâbe ve tâbîn arasında da mevcut olduğunu Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760) ve İmâm Şâfî (ö. 204/819) dile getirmişlerdir.² Ancak daha önceki efdalîyet görüşünde işaret edildiği üzere Hiz. Osman'ın Hiz. Ali'den fazîletli olduğunu daha fazlâ âlimin savunduğu bilinmektedir.³ Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38), *Kitâbü usûli'd-dîn* isimli eserinde, Hiz. Osman ile Hiz. Ali'nin efdalîyetleri konusunda ihtilaf bulunduğunu ifade ettikten sonra, Hiz. Ali'yi Hiz. Osman'a tafdil eden âlimler arasında Hüseyin b. Fadl el-Becefi (ö. 282/895) ve Muhammed b. İshâk İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924) ismini zikretmiştir.⁴

Yaygın olarak kabul edilen Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali sıralamasının aksine Kûfeli Ehl-i sünnet ulemâsının Hiz. Ebû Bekir ve Hiz. Ömer'den sonra en fazîletli sahâbî olarak Hiz. Ali'yi gördükleri, Hiz. Osman'ı ise Hiz. Ali'den sonra en fazîletli sahâbî olarak kabul ettiklerini Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (ö. 676/1277),⁵ Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr (ö. 774/1372), İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449)⁶ ve Şemsüddîn es-Sehâvî (ö.

---

¹ Bâkîllânî, *Menâkıb*, s. 293; Lâlekâî, *Şerhu usûli'l-i'tikâd*, VIII, 1449; Irâkî, *et-Tebîra*, II, 138. İmâm Nevevî, Hiz. Ali'yi Hiz. Osman'a tafdil edenlerin de bulunduğuna işaret ettikten sonra bu mesele ile ilgili isabetli ve meşhur olanın ise Hiz. Osman'ın Hiz. Ali'ye tafdil edilmesi olduğunu vurgulamıştır. Bkz. Nevevî, *Şerhu Müslim*, XV, 148.

² Beyhakî, *Menâkıb*, I, 434.

³ Hiz. Ali ile Hiz. Osman'ın efdalîyeti ile ilgili temel olarak üç farklı görüşten bahsedilebilir. Bunların birincisi, Hiz. Osman'ın Hiz. Ali'ye tafdil edilmesidir. İkincisi, Hiz. Ali'nin Hiz. Osman'a tafdil edilmesidir ve bu Kûfelilerin çoğunluğunun görüşüdür. Üçüncüsü ise, bu konuda görüş beyan etmemektir. Bu görüşleri nakleden İbn Teymiyye (ö. 728/1328), âlimlerin çoğunun Hiz. Osman'ı Hiz. Ali'ye tafdil ettiğini dile getirmiş, ardından Ehl-i sünnet'in bu görüş üzerinde karar kıldığını söylemiştir. Yani ona göre her ne kadar bu konuda cüz'î bazı ihtilaflar meydana gelmiş olsa da Ehl-i sünnet'in bu konudaki yaygın görüşü, Hiz. Osman'ı Hiz. Ali'ye tafdil etmek şeklinde tecelli etmiştir. Ayrıca İbn Teymiyye bu görüşün Ehl-i hadis, zâhid ve mutasavvıflar, İmâm Ebû Hanîfe, İmâm Mâlik (iki görüşünden biri), İmâm Şâfî ve Ahmed b. Hanbel gibi âlimlerin ve takipçilerinin görüşü olduğunu aktarmıştır (İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, VIII, 224-225; a. mlf., *Mecmû'u fetâvâ*, IV, 426). Şemsüddîn es-Sehâvî de, İmâm Şâfî, Ahmed b. Hanbel ve Ebü'l-Hasen el-Eş'arî'nin bu görüşte olduğunu, ayrıca İmâm Mâlik ve Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) de meşhur görüşünün bu şekilde olduğunu ifade etmiştir (Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, IV, s. 58). Ayrıca bkz. Nebhânî, *el-Esâlîb*, s. 511-512.

⁴ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 293.

⁵ Nevevî, *et-Takrîb*, s. 93.

⁶ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, I, 314.

902/1497)¹ gibi birçok âlim dile getirmiştir. Bunlardan İbn Kesîr, bu efdaliyet sıralamasını savunanlara örnek olarak Süfyân es-Sevrî, Vekî b. Cerrâh (ö. 197/812), Muhammed b. İshak İbn Huzeyme ve Ebû Süleymân el-Hattâbî'yi (ö. 388/998) zikretmiştir.²

Netice olarak efdaliyet konusunda Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den sonra Hz. Ali'nin ismini Hz. Osman'dan önce zikredenlerin bulunduğu bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bazı âlimler bu görüşe karşı çok sert tepkiler gösterirken bazıları ise bu görüşü anlayış ile karşılamışlardır. Dolayısıyla Hz. Ali'yi Hz. Osman'a takdîm edenlere karşı takınılan tavrlara değinmekte yarar vardır. Örneğin hadis hafızlarından Hammâd b. Zeyd b. Dirhem (ö. 179/795) “Şayet Ali'nin Osman'dan daha faziletli olduğunu iddia edersen, Resûl-i Ekrem'in (s.a.) ashâbını ihanet etmekle suçlamış olursun”³ demiştir. Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) de Hz. Ali ve Hz. Osman'ın efdaliyeti konusunda fikir beyan etmekten imtina eden kişinin Şîi olduğunu ifade etmiş, daha sonra o kişiyle güvenilir olmadığı için konuşulmaması ve kendisiyle aynı mecliste oturulmaması gerektiğini söylemiştir. Hz. Ali'yi Hz. Osman'a takdîm eden kişiyi ise Râfîzî olarak nitelemiş ve bu görüşü savunan kişiyi Hz. Peygamber'in ashâbının yolundan yüz çevirmekle suçlamıştır.⁴ Yahyâ b. Ma'în (ö. 233/848) ise kendisine tafdîl

---

¹ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, IV, 56.

² İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs*, s. 280. Kûfelilerin Hz. Ali'yi Hz. Osman'a tafdîl ettikleri ile ilgili ayrıca bkz. Seffârîni, *Levâmi'*, III, 530. Mu'tezilî âlimlerden Nâşî el-Ekber (ö. 293/906), Ebû Bekir, Ömer, Ali ve Osman sıralamasını yapan Kûfe Ehl-i hadisi'nde Şîilik eğilimi bulunduğunu ifade ettikten sonra, bu görüşü savunanlar arasında Vekî b. Cerrâh ve Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn (ö. 219/834) gibi âlimlerin isimlerini zikretmiştir (Nâşî el-Ekber, *Mesâilu'l-imâme*, s. 65). Ancak Ebû Bekir el-Bakillânî (ö. 403/1013) söz konusu her iki âlimi de Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali şeklindeki sıralamayı savunan âlimler arasında zikretmiştir (Bâkîllânî, *Menâkıb*, s. 482). Burada Vekî b. Cerrâh ile ilgili söz konusu iddianın mahiyeti üzerinde durmak faydalı olacaktır. Zehebî'nin (ö. 748/1348) aktardığına göre, Vekî b. Cerrâh sahâbilerin fazileti ile ilgili kaleme aldığı bir eserinde Hz. Ali'nin menâkıbını, Hz. Osman'ın menâkıbından önce zikrettiğinden dolayı onun ile ilgili iddiaların bir aslının bulunduğunu, ancak onun bu eğiliminin kendisinin cerhedilmesine sebep olmayacak nitelikte olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Zehebî, onun bu eğiliminin sebebi olarak Kûfeli olmasının etkisini hatırlatmıştır. Bkz. Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, IX, 154.

³ Lâlekâî, *Şerhu usûli'l-i'tikâd*, VII, 1424; VIII, 1452.

⁴ Bkz. İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, III, 72-73.

konusunda Ebû Bekir, Ömer, Ali, Osman şeklinde sıralama yapan kişinin görüşünü değerlendirmesi istendiğinde, o kişinin Şîi olduğunu söylemiştir.¹

İbn Teymiyye'ye (ö. 728/1328) göre de Hz. Osman'ın Hz. Ali'den daha fazîletli olduğu konusunda herhangi bir şüphe bulunmamaktadır. Çünkü ona göre bununla ilgili nass da bulunmaktadır, icmâ da hâsıl olmuştur. O, nass olarak Abdullah b. Ömer'in (ö. 73/692) "Biz Resûlullah'ın (s.a.) zamanında insanlar (sahâbîler) arasında falan filandan hayırlıdır, falan da filandan hayırlıdır diye görüşürdük ve neticede Ebû Bekir, sonra Ömer b. Hattâb ve daha sonra da Osman b. Affân daha hayırlıdır derdik. Allah hepsinden razı olsun"² hadisini gösterirken, icmâ olarak da Hz. Osman'ın sahâbenin tamamının ortak kararıyla hilâfete daha layık görülmesini sunmuştur. Çünkü ona göre hilâfete daha layık olan daha fazîletlidir ve Resûl-i Ekrem (s.a.), Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in makamına oturacak bir kişi ancak çağının en fazîletli şahsı olabilir. O da sahâbîlerin icmâsıyla Hz. Osman olmuştur.³ Dolayısıyla İbn Teymiyye'nin bu değerlendirmesine göre onun Hz. Ali'yi Hz. Osman'a fazîlette takdîm edenin bu konudaki nass ve icmâya karşı çıktığını savunduğu anlaşılmaktadır.

Bu âlimlerin görüşlerine benzer bir yaklaşımla Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr (ö. 774/1372) de, Ebü'l-Hasen ed-Dârekutnî'nin (ö. 385/995) "Ali'yi Osman'a takdîm eden Muhâcîrler ve Ensâr'ı kusurlu bulmuş olur" sözünü zikretmiş ve bu sözün dosdoğru bir görüş olduğunu söyleyerek Dârekutnî'ye dua etmiştir. Ayrıca İbn Kesîr, Hz. Ali'yi Hz. Osman'a tafdîl edenlerin görüşleri karşısında hayrete düştüğünü ifade etmiş ve bu görüşün zayıf ve isabetsiz olduğunu vurgulamıştır.⁴ Ancak yalnızca efdaliyet konusundaki görüşünden dolayı bir kişinin Şîi olarak kabul edilemeyeceğini, ayrıca sahâbe arasında da ihtilâflı olan bu meseleden dolayı farklı görüş sahiplerini sahâbe karşıtlığı ile suçlamanın ve diğer sert görüşlerin de doğru olmadığı kanaatinde olduğumuzu belirtmek isteriz.

---

¹ Yahyâ b. Ma'în, *et-Târîh*, III, 465.

² Buhârî, "Fezâilü ashabi'n-nebî", 4.

³ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, VIII, 225-226.

⁴ İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs*, s. 280. Yine İbn Kesîr bu sözü naklettikten sonra "Bu söz hakır, dosdoğrudur, sahihtir ve tatlıdır" demiştir (a. mlf., *el-Bidâye*, XI, 124). Ebü'l-Hasen ed-Dârekutnî'ye nispet edilen sözün Eyyüb es-Sahtiyânî (ö. 131/749) ve Ahmed b. Hanbel tarafından da söylendiği belirtilmektedir. Bkz. İbn Teymiyye, *a.g.e.*, VIII, 225; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 123.

Efdaliyet konusunda farklı görüş sahiplerine karşı özellikle sünnî ulemânın verdiği sert cevapların altında hilâfet sıralaması ile fazîlet sıralamasının kesin olarak aynı olması gerektiği düşüncesinin yattığı söylenebilir. Ancak bu anlayış müslümanların bu konudaki ihtilafları ile çelişmektedir. Şayet bunlar kesin olarak birbirleri ile aynı kabul edilseydi çoğunluğun görüşünden ayrılanların çok daha sert ithamlarla karşılaşması beklenirdi. Nitekim bu konudaki müsamahaya binaen Hz. Ali'yi en faziletli sahâbî olarak kabul ettiği halde sahip olduğu ilim ve takvâsı gibi özellikleri ile beraber propagandist olmayan bazı Şî'lerin rivâyetleri terk edilmemiştir.¹ İmâm Şâfirî'nin, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin efdaliyeti konusunda sahâbe ve tâbîn arasında bir görüş birliğinin bulunmadığını aktardıktan sonra "Biz Hz. Peygamber'in ashâbını tercihlerinden dolayı yadırgamayız"² demesi de bu konudaki farklı görüşlere karşı müsamahalı olunması gerektiğini göstermektedir.³

Bize göre bu konuda takınılması gereken tavır hoşgörü ve müsamahadan ileriye gitmemelidir. Zira bu mesele geçmişte olduğu gibi günümüzde de Müslümanların birliğine zarar verme gücüne sahip bir konu olarak karşımızda durmaktadır. Ayrıca bizzat sahâbe arasında ihtilaflı olan bu meseleyi sonraki nesillerin bir dini esas gibi değerlendirmesi ve farklı görüşlere şiddetle karşı çıkması isabetli değildir. Bu konudaki müsâmaha örneklerinden birini Şemsüddîn ez-Zehabî'de (ö. 748/1348) görmek mümkündür. Ebû'l-Hasen ed-Dârekutnî'nin (ö. 385/995), Hz. Osman'ı Hz. Ali'den üstün kabul etmeyi Râfizîlikten kurtulmanın ilk adımı olarak sunmasına tepki gösteren Zehebî, ümmetin çoğunluğu her ne kadar Hz. Osman'ın daha faziletli olduğunu kabul etmiş olsa ve kendisi de bunu savunsa da, sahâbe ve tâbîn arasında Hz. Ali'nin daha faziletli olduğunu düşünenlerin bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Hz. Ali'yi Hz.

---

¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 94.

² Beyhakî, *Menâkıb*, I, 434.

³ Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1039) yukarıda sert görüşlerine yer verilen âlimlere nispeten daha ılımlı görüşüne de değinmekte yarar vardır. Ebû Nuaym, Hz. Ali'yi Hz. Osman'a takdîm edenlere veya Hz. Ali ile Hz. Osman konusunda sükût edenlere, Hz. Osman'ın da Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in sahip oldukları ve takdîm edilmelerinin sebebi sayılan ilk Müslümanlardan olma, ilk hicret edenlerden olma, malı ve canıyla İslâm'a yardım etme ve sahâbenin ittifakıyla halife seçilmek suretiyle takdîm edilme gibi konularda aynı özelliklere sahip olduğunun söylenmesi gerektiğini; yani bu görüşlerinin yanlış olduğunun böylece duyurulması gerektiğini ifade etmiştir. Bkz. Ebû Nuaym, *el-İmâme*, s. 300-301.

Osman'a tafdîl etmenin Râfîzîlik ve bid'at ile hiçbir alakasının olmadığını açık bir biçimde ortaya koymuştur.¹

Buna benzer bir yaklaşımı İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) göstermiştir. *Lisânü'l-Mîzân* isimli eserinde İbn Hacer, Şâh b. Abdükûye diye de isimlendirilen İbrâhîm b. Abdilazîz b. ed-Dahhâk'ın tercemesinde bu konu ile ilgili dikkat çekici bir hâdiseyi aktarmıştır. Hadis rivâyeti için hazır bulunduğu ilim meclisinde ashâb-ı kirâmın faziletine dair rivâyetleri tahrîc eden İbrâhîm b. Abdilazîz, ilk olarak Hz. Ebû Bekir ile ilgili rivâyetleri, ardından Hz. Ömer ile ilgili rivâyetleri imlâ ettirir. Buraya kadar hiçbir tepki ile karşılaşmayan İbrâhîm b. Abdülazîz'in "Hz. Osman ile mi yoksa Hz. Ali ile mi başlayalım/devam edelim?" diye sorması üzerine kendisini dinleyenlerin onun Râfîzî olduğuna hükmetmişler ve hadislerini dinlemeyi terk etmişlerdir. İbn Hacer bu hadiseyi naklettikten sonra "Bu apaçık bir zulümdür. Her ne kadar Ehl-i sünnet'in çoğunluğu arasında Hz. Osman'ı (Hz. Ali'ye) tafdîl etmek daha yaygın olsa da, onlardan herhangi birini tafdîl etmekten kaçınmak da Ehl-i sünnet'ten bir topluluğun görüşüdür. Ayrıca Ehl-i sünnet'in bir kısmı Hz. Ali'yi Hz. Osman'a takdîm etmişlerdir. Süfyân es-Sevrî ve İbn Huzeyme de onlardandır"² diyerek bu konuda farklı görüşlere karşı takınılması gereken tavrın hoşgörü ve müsamaha olması gerektiğini vurgulamıştır.

1.3. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman Diyerek Yetinme

Efdaliyet konusunda bazı âlimler de sıralamada Hz. Ali'yi zikretmeden yalnızca ilk üç halffeyi zikretmekle yetinmişlerdir. Ebü'l-Hasen el-Eş'arî (ö. 324/935-36) efdaliyet konusundaki farklı görüşleri anlatırken bu konudaki bir görüşün de sırasıyla Ebû Bekir, Ömer ve Osman diyerek susanların görüşü olduğunu aktarmıştır.³ Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1039) de "Ebû Bekir, Ömer, Osman deyip susanlar bulunmaktadır" diyerek bu görüşü savunanların bulunduğu işaret etmiştir.⁴ İbn Hacer el-Askalânî'nin *Fethu'l-bârî*'de Yahyâ b. Ma'în (ö. 233/847) ile ilgili aktardığı bir rivâyet de söz konusu efdaliyet görüşünü kabul edenlerin bulunduğunu göstermektedir.

¹ Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVI, 457-458.

² İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, I, 314.

³ Eş'arî, *Makâlât*, s. 458.

⁴ Ebû Nuaym, *el-İmâme*, s. 206. Bu efdaliyet görüşü için ayrıca bkz. Bâkillânî, *Menâkıb*, s. 482.

Bu rivâyete göre Hârûn b. İshâk (ö. 258/ 872), Yahyâ b. Ma‘în’in “Kim Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali derse ve Ali’nin (İslâm’daki) önceliğini ve faziletini kabul ederse sahib-i sünnettir” dediğini işitmiştir. Bunun üzerine Hârûn b. İshâk, ona sırasıyla Ebû Bekir, Ömer, Osman diyerek susanların görüşü ile ilgili değerlendirmesini sormuştur. Ancak Yahyâ b. Ma‘în bu görüşü savunanları çok sert bir şekilde eleştirmiştir.¹

Ebû Bekr el-Bakillânî (ö. 403/1013) seleften bazılarının bu efdaliyet sıralamasını kabul ettiklerini dile getirdikten sonra, bunların başında bu konuda rivâyet ettiği habere göre hareket eden Abdullah b. Ömer’in (ö. 73/692) ismini zikretmiştir. Ayrıca Bâkullânî, Ebû Hüreyre (ö. 58/678) ve daha birçok sahâbînin de bu görüşte olduklarını ifade etmiştir. Daha sonra o, bu sahâbîlere iktidâen Ehl-i Hadis ulemâsından da bir grubun bu görüşü savunduğunu aktarmıştır.² Bakillânî’nin sahâbîler ile ilgili bu iddiasının doğru olup olmadığının tespit edilmesi için Abdullah b. Ömer’in (r.a.) yaptığı efdaliyet sıralamasında³ Hz. Ali’nin ismini zikretmemesi ile ilgili âlimlerin değerlendirmelerine değinmekte fayda bulunmaktadır. Bu konudaki değerlendirmesi en çok ön plana çıkan âlimlerin başında Ebû Süleymân el-Hattâbî’den (ö. 388/998) bahsedilebilir. Hattâbî, Abdullah b. Ömer’in zikrettiği sıralamanın Resûl-i Ekrem’in (s.a.) önemli meseleler ile ilgili istişare ettiği yaşlı sahâbîlere yönelik bir sıralama olduğunu dile getirmiştir. Hz. Ali’nin fazileti ise Abdullah b. Ömer ve diğer ashâb-ı kirâm arasında meşhur olmakla beraber, yaşı Hz. Peygamber zamanında diğerlerine göre küçük olduğundan Abdullah b. Ömer onun ismini zikretmemiştir. Yani Hattâbî, Abdullah b. Ömer’in efdaliyet sıralamasında Hz. Ali’nin ismini zikretmemesinin onun faziletini inkâr etme, onu küçük düşürme veya onu Hz. Osman’dan sonraya bırakma gibi bir gayeye yönelik olmadığını dile getirmiştir. Çünkü Hattâbî’ye göre Hz. Ali’nin ilk dört faziletli sahâbî arasında

---

¹ İbn Abdilber, *Câmi*, II, 1174; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, VII, 20. Yahyâ b. Maîn’in *et-Târîh*’inde onun Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman deyip susanların görüşünü de isabetli gördüğüne dair bir rivâyet bulunmaktadır. Dolayısıyla onun kesin olarak bu görüşe karşı çıktığını söylemek güçtür. Bkz. Yahyâ b. Ma‘în, *et-Târîh*, III, 465.

² Bâkullânî, *Menâkıb*, s. 482.

³ İlgili hadisin Buhârî’de geçen metni şöyledir: “Hz. Peygamber zamanında (sahâbeden) hiç kimseyi Ebû Bekir, sonra Ömer ve sonra da Osman ile (fazilette) denk saymazdık. Bunlardan sonra Resûlullah’ın (s.a.) ashâbını bırakır, aralarında bir üstünlük karşılaştırması yapmazdık.” Buhârî, “Fezâilü ashâbî’n-nebî”, 7.

olması konusunda herhangi bir şüphe bulunmamaktaydı.¹ Nitekim Ebü'l-Mu'în en-Nesefî (ö. 508/1115) *Tebssiratü'l-edille*'de “Akıl ve ilme dayanan hiç kimsenin, Hz. Ali'nin hilâfeti zamanındaki tüm insanlardan faziletli olduğu konusunda şüphe ettiğini bilmiyorum. Çünkü o zamanda Hz. Ali'de bir araya gelen ilim, verâ, ictihâd ve şecaat gibi faziletler onun kadar başka kimse de toplanmamıştır”² demiştir. Dolayısıyla bu sözleriyle Nesefî, ilk üç halifeden sonra Hz. Ali'nin efdaliyeti konusunda herhangi bir şüphe bulunmadığını ifade etmiştir.

Benzer bir şekilde İbn Hacer el-Askalânî, Hz. Ali'nin isminin zikredilmemesinin onun diğer sahâbîlerden üstün olmasına engel olmayacağını ve Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'dan sonra sahâbe arasında üstünlük karşılaştırmasının terk edildiğini gerektirmediğini ifade etmiştir. Ayrıca İbn Hacer, efdaliyet sıralamasında Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın ismini zikrettikten sonra dördüncü sırada Hz. Ali'nin sayılmamasının yanlış olduğunu vurgulamıştır.³

---

¹ Hattâbî, *Meâlimu's-Sünen*, IV, 302; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 72; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, IV, 57-58.

² Nesefî, *Tebssiratü'l-edille*, II, 1196.

³ İbn Hacer, *a.g.e.*, VII, 20-21. Hz. Ali'nin imâmeti zamanında en faziletli insan olduğu konusunda şüphe bulunmadığına dair bkz. Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, II, 272. Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî (ö. 923/1517) efdaliyet ile ilgili bazı rivâyetlerde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'dan sonra Hz. Ali'nin isminin zikredilmemesinin Ehl-i sünnet tarafından bu üç sahâbîden hemen sonra zikredilmesi ile çeliştiğini iddia eden İbn Abdilber'e karşı çıkmıştır. Çünkü ona göre Hz. Ali'nin zikredilmemiş olması bunlardan hemen sonra en üstün sahâbî olmasına engel teşkil eden bir durum değildir. Allah Teâlâ bu dört sahâbîyi peygamberinin halifelîği için seçmiştir. Dolayısıyla onların Allah nezdindeki mertebelerinin hilâfetteki sıralamaları gibi olması gereklidir. Ancak Kastallânî bu meselenin ictihâdî bir mesele olduğunu söylemekten de geri durmamıştır (Kastallânî, *el-Mevâhib*, III, 389). Tecrîd-i Sarîh Tercemesi'nde de Abdullah b. Ömer rivâyetinde Hz. Ali'nin isminin zikredilmemesi ile ilgili kıymetli bir değerlendirme yapılmıştır. İlgili hadisin tercümesinden sonra müellif “Bu hadisin zâhirine göre, Hazret-i Ali'nin fazilet mukâyesesine konulmaması, onun Peygamber'in üç halifesi derecesinde fazilet farkı araştırılacak bir değerde olmadığını ve belki Ashâb'ın umûmu arasında ve onlara müsâvî bir seviyede bulunduğunu ifade eder. Hâlbuki bu iddia Ehl-i sünnet'in kat'î karar ve kanâatine mugâyirdir. Ehl-i sünnet'e göre, Hz. Ali'nin de Osman'dan sonra gelen bir fazilet mevkii vardır ki, bununla sâir Ashâb'a takaddüm ve temâyüz eder” (Ahmed Naîm-Kamil Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, IX, 358) diyerek Hz. Ali'nin üç halifeden sonraki en faziletli dördüncü sahâbî olduğunu izah etmiş ve hemen ardından Hattâbî'nin yukarıda değerlendirmesine yer vermiştir. Dolayısıyla Hz. Ali'nin bu rivâyetlerde isminin zikredilmemesini, unutmaya veya râvîlerin Hz. Ali'ye karşıtlığı ile izah edilmesi [Akbulut, *Sahâbe Dönemi İktidar Kavgası*, s. 77 (285 no.lu dipnot)] isabetli bir görüş değildir.

Kâdî İyâz'ın, İmâm Mâlik (ö.179/795) ile ilgili aktardığı bazı rivâyetlere göre onun bu görüşü savunduğu anlaşılmaktadır.¹ Ancak ileride İmâm Mâlik'in efdaliyet görüşü üzerinde ayrıntılı olarak durulacağından burada tekrar bu rivâyetleri zikretmeye ihtiyaç bulunmamaktadır. Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî (ö.277/890) ise bu konuda Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) ismini zikretmiştir.²

Son olarak burada konu ile ilgili bir uyarıda bulunmakta fayda bulunmaktadır. Efdaliyet konusunda Ebû Bekir, Ömer, Osman demekle yetinenlerin Hz. Ali'nin faziletini inkâr ettikleri ve onu herhangi bir sahâbî gibi gördükleri, yani onu önde gelen sahâbîlerden kabul etmedikleri düşünülmemelidir. Örneğin İbn Kudâme (ö. 620/1223), Hz. Ali'nin ilk üç halifeden sonraki en üstün kişi olduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir.³ Aynı şekilde İbn Teymiyye (ö. 728/1328) "Ehl-i sünnet içerisinde Ebû Bekir, Ömer ve Osman dışında birini Ali'ye takdîm eden bir kişi bulunmamaktadır. Bilakis Ehl-i sünnet âlimleri Ali'yi Ehl-i Bedir, Ehl-i Bey'atür-rıdvân ve Sâbikûn-i evvelûn'dan olan Muhâcirler ve Ensâr'ın cumhûruna tafdîl etmişlerdir. Ayrıca Ehl-i sünnet içerisinde Talhâ, Zübeyr, Sa'd ve Abdurrahmân b. Avf, Ali'den daha fazîletlidir diyen biri de yoktur. Aksine bu konuda nadiren dedikleri şey Ehl-i şûrâ arasında tafdîl yapmayarak sükût etmektir"⁴ demiştir. Dolayısıyla Ehl-i sünnet'ten bu görüşü savunanların Hz. Ali'nin ismini ilk üç halifeden sonra zikretmemesi Ali karşıtlığı gibi de düşünülmemelidir. Bu efdaliyet görüşünü savunanların Abdullah b. Ömer'in meşhur rivâyetinde zikrettiği isimlerle iktifa etmeyi tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

1.4. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer Diyerek Yetinme

Bu görüşü savunanlar efdaliyet sıralamasının başında Hz. Ebû Bekir'i zikrederler. Hz. Ebû Bekir'in ardından Hz. Ömer'i en üstün sahâbî sayarlar. Hz. Osman ile Hz. Ali arasında ise üstünlük karşılaştırması yapmayarak susmayı tercih ederler. Nitekim Ebû Bekir el-Bakillânî (ö. 403/1013) efdaliyet konusundaki farklı görüşleri sıralarken Hz. Ebû Bekir'in ve ondan sonra Hz. Ömer'in en fazîletli sahâbîler olduğunu

---

¹ Kâdî İyâz, *Tertîbu'l-medârik*, II, 44-46.

² Fesevî, *el-Ma'rifê*, II, 806.

³ İbn Kudâme, *Minhâc*, s.701.

⁴ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, IV, 396-397.

kabul eden, ancak Hz. Osman ile Hz. Ali konusunda kesin bir görüş beyan etmekten kaçman bir topluluğun bulunduğunu ifade etmiştir.¹ Aynı şekilde Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1039) bu görüşü savunanları “en faziletli sahâbîlerin Ebû Bekir ve onun ardından Ömer olduğunu söyledikten sonra Osman ve Ali konusunda sükût edenler” diye anlatmıştır.²

Ebû Bekr el-Hallâl’ın (ö. 311/923), aktardığına göre Yahyâ b. Ma’în (ö. 233/848) bu görüşü Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân’a (ö. 198/813) nispet etmiştir. Yahyâ b. Saîd ise bu görüşünü Hz. Ömer’e dayandırmıştır. Nitekim bununla ilgili olarak Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Saîd’in “Ömer tevakkuf etti, ben de (onun gibi) tevakkuf ediyorum” dediğini nakletmiştir. Ancak Ahmed b. Hanbel, bu görüşün Sünnet’e uygun isabetli bir görüş olmaktan uzak olduğunu ifade etmiştir.³

---

¹ Bâkılânî, *Menâkıb*, s. 293.

² Ebû Nuaym, *el-İmâme*, s. 207.

³ Hallâl, *es-Sünne*, II, 372-373. Hulefâ-i râşidîn’in efdalietine dair zikrettiğimiz sıralamaların hemen hepsinde Süfyân es-Sevrî’nin isminin zikredildiği dikkat çekmektedir. Dolayısıyla onun görüşünün üzerinde ayrıca durmakta yarar vardır. Öncelikle söylediği sözlerinden hareketle onun Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in sahâbenin en faziletli oldukları konusunda kesin görüşe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Öneğin Süfyân es-Sevrî “Ebû Bekir ve Ömer’e herhangi bir kişiyi tafdil eden onları kusurlu bulmuş olur” (*Lâlekâî, Şerhu usûli’l-i’tikâd*, VIII, 1451) ve “Ebû Bekir ve Ömer’e herhangi bir kimseyi tafdil eden Muhâcirler ve Ensâr’ı kusurlu bulmuş olur. Ben bu kişinin amelinin kendisine fayda sağlamamasından endişe ederim” (*Kiftî, el-Enbâü’l-müstetâbe*, s. 122-123) demiştir. Yine “Ali’yi Ebû Bekir ve Ömer’e takdim eden kişi oniki bin sahâbîyi kusurlu bulmuş olur, ben bu kişinin bütün amellerinin boşa gitmesinden endişe ederim” (Ebû Dâvûd, “Sünne”, 8; Hallâl, *a.g.e.*, II, 375) demiştir. Ayrıca Süfyân es-Sevrî, Hz. Ali’nin hilâfete Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’den daha layık olduğunu söyleyen bir topluluğun bu görüşünün Ensâr ve Muhâcirler ile beraber Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali’yi yalanlamak anlamına geldiğini (Zehebî, *A’lâmü’n-nübelâ*, VII, 253) söylemiştir. Nitekim İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in sahâbenin en faziletli oldukları konusunda ittifak eden âlimler arasında Süfyân es-Sevrî’nin de ismini zikretmiştir (*Minhâcü’s-sünne*, II, 73). Ebû Süleymân el-Hattâbî’nin (ö. 388/998) naklettiğine göre Süfyân es-Sevrî’ye efdaliet ile ilgili görüşünün sorulması üzerine, Kûfeli Ehl-i sünnet’in Ebû Bekir, Ömer, Ali ve Osman sıralamasını kabul ettiklerini, Basra’lı Ehl-i sünnet’in ise Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali sıralamasından yana olduklarını söylemiştir. Ona kendi görüşünün sorulması üzerine ise kendisinin de Kûfeli bir kişi olduğunu söyleyerek Kûfeli Ehl-i sünnet ile aynı görüşü paylaştığına işaret etmiştir. Ancak bu rivâyeti naklettikten hemen sonra Hattâbî, onun efdaliet konusundaki son görüşünün Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali şeklinde olduğunu (Hattâbî, *Mâlimü’s-sünen*, IV, 303) ifade etmiştir. Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1039) ise, Süfyân es-Sevrî’nin Kûfe’de yaşarken kendi ashâbının görüşünü savunduğunu; yani Hz. Ali’yi Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’e takdim ettiğini, Basra’ya gittiğinde ise ilk görüşünden rücû ederek her ikisini ona takdim ettiğini dile getirmiştir. Ayrıca onun Hz. Ali’yi Hz. Osman’a takdim ettiğini belirtmiştir (Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, VII, 31). Ancak Süfyân es-Sevrî’nin ilk olarak Hz. Ali’yi Hz.

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'm (ö. 224/838), Yahyâ b. Saîd el-Kattân ile ilgili aktardığı bir rivâyete göre ise Yahyâ b. Saîd, bu efdaliyet görüşünden vazgeçmiş, Ebû Bekir, Ömer ve Osman şeklindeki efdaliyet sıralamasını kabul etmiştir. Ayrıca Yahyâ b. Saîd'i buna Abdullah b. Mes'ûd'un (ö. 32/652-53), Hz. Osman'm hilâfeti ile ilgili söylediği "Hayatta olanlar içerisinde en hayırlı olanı emir tayin ettik" sözü ve Abdurrahmân b. Avf'm (ö. 32/652) "İlk Muhâcirler, ordu komutanları ve Resûlullah'm ashâbı ile istişare ettim ve hiç kimsenin birini Osman'a denk kabul ettiğine şahit olmadım" sözüyle iknâ ettiğini anlatan Ebû Ubeyd, bu amelinin karşılığında Allah'm kendisini Cennet ile mükâfatlandırmasını umduğu ameller arasında zikretmiştir.¹ Bu rivâyetten Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'm Ebû Bekir, Ömer ve Osman sıralamasını kabul ettiği ve Yahyâ b. Saîd'in de bu görüşe döndüğü anlaşılmaktadır.

Bu âlimler ile beraber Abdullah b. Mübârek'in de (ö. 181/797), Hz. Ali ve Hz. Osman konusunda sükût ettiği rivâyet edilmiştir.² Ancak İbn Ebî Zemenîn (ö. 399/1008) *Usûlü's-sünne* isimli eserinde, onun imâmet sırasını efdaliyet sıralaması olarak kabul ettiğine dair sözlerini nakletmiştir. Buna göre o, sahâbenin bu husustaki görüşüne uymanın en isabetli görüş olduğunu belirttikten sonra, Hz. Osman'm Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den sonra en fazîletli sahâbî olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca o, ilk üç halîfeden sonra en fazîletli sahâbî'nin Hz. Ali olduğunu ifade etmiştir.³ Dolayısıyla Abdullah b. Mübârek'in efdaliyet konusunda Ebû Bekir ve Ömer diyerek sükût ettiğine dair rivâyetin isabetli olmadığı anlaşılmaktadır.

Osman'a takdîm ettiğini, daha sonra ise bu görüşünden rücû ettiğini İbnü's-Salâh (*Ulûmü'l-hadîs*, s. 298), İbn Teymiyye (*a.g.e.*, II, 73; VIII, 224), Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr (ö. 774/1373) (*İhtisâru Ulûmü'l-hadîs*, s. 280), Şemsüddîn es-Sehâvî (ö. 902/1497) (*Fethu'l-muğîs*, IV, 57) ve Yûsuf b. İsmâîl en-Nebhânî (ö. 1350/1932) (*el-Esâlîb*, s. 512) gibi birçok âlim dile getirmiştir. Bu âlimlerden İbn Teymiyye'ye göre, Süfyân es-Sevrî'yi bu konuda ikna eden Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749) olmuştur. Onunla bir araya gelen Eyyûb es-Sahtiyânî "Kim Ali'yi Osman'a takdîm ederse Muhâcirler ve Ensâr'ı kusurlu bulmuş olur" (İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, II, 73-74) diyerek onu ilk görüşünden dönmeye ikna etmiştir. Ancak bu konuda üzerinde kesin bir şey söylemek güçtür. Nitekim Şemsüddîn ez-Zehebî (ö. 748/1348), Zeyd b. el-Hübâb'm (ö. 230/844) Süfyân es-Sevrî ile ilgili olarak "Süfyân Ali'yi Osman'a tafdîl ederdî" (*A'lâmü'n-nübelâ*, VII, 273) dediğini nakletmiştir. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) de Ehl-i sünnet'ten bir grubun Hz. Ali'nin Hz. Osman'dan üstün olduğunu savunduklarını ifade ettikten sonra Süfyân es-Sevrî'nin de ismini zikretmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, I, 314.

¹ Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, X, 498; İbn Asâkir, *Târîh*, XLIX, 79; Kiftî, *el-Enbâü'l-müstetâbe*, s. 151.

² Lâlekâî, *Şerhu usûli'l-i'tikâd*, VIII, 1451.

³ İbn Ebî Zemenîn, *Usûlü's-sünne*, s. 274.

Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38) de bu görüşü savunanlara örnek olarak erken dönem Ehl-i sünnet kelâmcılarından Ebü'l-Abbas el-Kalânî'nin (ö. IV./X. yüzyıl başları?) ismini saymıştır. Abdülkâhir el-Bağdâdî, Kalânî'nin Hz. Osman ile Hz. Ali'den hangisinin daha üstün olduğunu bilmediğini söylediğini aktarmış, ayrıca onun mefdûlun imâmetini de caiz gördüğünü ilave etmiştir.¹

İbn Teymiyye (ö. 728/1329) ise, bu görüşün Hz. Osman ve Hz. Ali'nin efdaliyetleri konusunda fikir beyan etmekten uzak durma şeklinde bir tavır olarak görülmesinin daha isabetli olacağını belirttikten sonra, bunun Hz. Osman ile Hz. Ali'yi eşit görme şeklinde farklı bir görüş olabileceğini de eklemiştir. Ayrıca İbn Teymiyye, İmâm Mâlik'i "Fikirlerine uyulan hiç kimsenin onlardan (Hz. Osman ve Hz. Ali) birini diğerine tafdil ettiğine şahit olmadım" şeklindeki sözüne binaen bu görüşü savunanlara örnek olarak vermiştir.² İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) de bu efdaliyet görüşünü savunanlar arasında İmâm Mâlik, Yahyâ b. Saîd el-Kattân ve İbn Hazm'ın isimlerini zikretmiştir.³

Anlayabildiğimiz kadarıyla bu görüşü savunanlar Hz. Osman ve Hz. Ali'nin fazilet sıralamaları konusunda ihtilaf bulunduğundan bu konuda görüş beyan etmemenin en doğru görüş olduğunu savunmuş olmalıdır. Yani bu görüşü savunanların İbn Teymiyye'nin işaret ettiği üzere Hz. Osman ve Hz. Ali'yi fazilet bakımından eşit kabul ettikleri şeklindeki görüşü isabetli olmamalıdır. Sonuç olarak her ne kadar çok kabul görmese de Ebû Bekir ve Ömer diyerek yetinme şeklinde bir efdaliyet görüşü de bulunmaktadır.

2. Hanım Sahâbîler Arasında Efdaliyet Sıralaması

Hanım sahâbîler arasında en faziletli olduğu söylenen ve efdaliyete en çok konu olanlar Hz. Hatice, Hz. Âişe ve Hz. Fâtıma'dır. Efdaliyetleri konusunda ise bir görüş üzerinde ittifak edilmemiş ve bu konuda pek çok görüş öne sürülmüştür.⁴ Nitekim

---

¹ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 293, 304.

² İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, VIII, 224. Bahâeddîn el-Kıftî (ö. 697/1297), Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den sonra Hz. Osman ve Hz. Ali'nin fazilet konusunda eşit olduğunu pek çok âlimin savunduğunu dile getirmiştir. Bkz. Kıftî, *el-Enbâü'l-müstetâbe*, s. 288.

³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 20.

⁴ Sehâvî, *Şerhü't-Takrîb*, s. 468.

bununla ilgili olarak İbn Teymiyye “Bu ümmetin en hayırlı hanımları Hatice, Âişe ve Fâtıma’dır. Efdaliyetleri konusunda ise ihtilaf bulunmaktadır”¹ demiştir. Dolayısıyla hanım sahâbîlerin efdaliyetleri ile ilgili öne sürülen bazı görüşlere değinmekte yarar vardır. Ancak öncelikle bir hususun altını çizmek gerekmektedir. Erkek sahâbîlerin efdaliyetleri ile ilgili görüşler yukarıda zikrettiğimiz görüşlerden ibaret olmadığı gibi hanım sahâbîlerin efdaliyeti ile ilgili görüşler de zikredeceklerimizden ibaret değildir.

Abdurrahmân b. Abdillâh es-Süheyfî’nin (ö. 581/1185) *er-Ravzü’l-üniûf* isimli eserinde naklettiğine göre Ebû Bekr b. Dâvûd ez-Zâhirî’ye (ö. 297/910) “Âişe mi, yoksa Hatice mi daha fazîletlidir?” diye sorulması üzerine “Resûl-i Ekrem (s.a.), Âişe’ye Cebrâil’in (a.s.) selamını söylemiştir. Cenâb-ı Hakk’ın selamını ise Cebrâil Hatice’ye Muhammed’in (s.a.) diliyle söylemiştir. Dolayısıyla Hatice daha fazîletlidir” demiştir. Kendisine “Hatice mi daha fazîletli, yoksa Fâtıma mı?” diye sorulması üzerine ise “Resûlullah ‘Fâtıma benden bir parçadır..’ buyurmuştur. Şüphesiz ben Resûlullah’ın (s.a.) bir parçasına kimseyi denk kabul etmem!” diyerek cevap vermiştir. Ebû Bekr b. Dâvûd ez-Zâhirî’nin cevabını nakleden Süheyfî de bu cevabın isabetli olduğunu belirtmiştir.² Bu rivâyete göre her iki âlimin de Hz. Fâtıma’yı en fazîletli hanım sahâbî olarak kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Aynı şekilde her iki âlimin Hz. Hatice’yi de Hz. Âişe’ye takdîm ettikleri görülmektedir. Böylece onların Fâtıma, Hatice ve Âişe diye bir efdaliyet sıralaması yaptıkları söylenebilir.

Abdülkâhir el-Bağdâdî’nin (ö. 429/1037-38) naklettiğine göre Ebû Sehl Muhammed b. Süleyman es-Sa’lûkî (ö. 369/980) ve oğlu Sehl b. Muhammed (ö. 387/997) de Hz. Fâtıma’yı Hz. Âişe’den daha üstün kabul etmişlerdir. Ayrıca Bağdâdî, İmâm Şâfiî (ö. 204/819) ve Ebû’l-Hasen el-Eş’arî’nin (ö. 324/935-36) de bu görüşte olduklarını belirtmiştir. Buna karşılık Bekriyye’nin Hz. Âişe’yi Hz. Fâtıma’dan daha üstün kabul ettiklerini, ancak bu konudaki doğru görüşün birinci görüş olduğunu söylemiştir. Ayrıca Abdülkâhir el-Bağdâdî bu konuda gelen rivâyetlere göre Fâtıma, Hatice, Âişe, Ümmü Seleme, Hafsâ şeklinde bir tafdîl sıralaması yapmış ve bu hanım sahâbîler dışındakilerin üstünlük sıralaması hakkında bir görüş beyan etmemiştir. Son

---

¹ İbn Teymiyye, *Mecmû’u fetâvâ*, IV, 394.

² Süheyfî, *er-Ravzü’l-üniûf*, II, 429-430.

olarak da peygamber kızlarının peygamber hanımlarından daha fazîletli olduğuna dair bir görüşe işaret etmiştir.¹

İbn Kudâme (ö. 620/1223) ise *Lüm'atü'l-i'tikâd* isimli eserinde “Ümmehâtü'l-mü'minîn'in en fazîletlisi Hatice ve Âişe'dir” demiştir. Ancak -isimlerini zikrederken sıralamayı amaçlamadıysa- ikisi arasında hangisinin daha fazîletli olduğuna dair bir görüş belirtmemiştir.² Seyfüddîn el-Âmidî (ö. 631/1233) ise Hz. Âişe'nin en fazîletli hanım sahâbî olduğunu söyledikten sonra, bu görüşün Ehl-i sünnet ve Ehl-i hadis'in görüşü olduğunu dile getirmiş ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin (ö. 42/662-63) Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği “*Erkeklerden birçok kişi kemâle erdi. Kadınlardan ise sadece Meryem b. İmrân ve Firavun'un karısı Âsiye kemâle erdi. Âişe'nin kadınlardan üstünlüğü ise tiritin diğer yemeklerden üstünlüğü gibidir*”³ hadisi ile beraber -İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) kullandığı- herkesin eşiyile aynı derecede olduğuna dair haberi zikretmiştir.⁴ Ancak ileride ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere İbn Hazm'ın kullandığı deliller ve efdaliyet görüşü kabul görmemiştir. Dolayısıyla Âmidî'nin de onun deliline başvurmakla isabet ettiği söylenemez.⁵ Ayrıca Âmidî'nin bu görüşü Ehl-i sünnet ve Ehl-i hadis ulemâsının Ezvâc-ı tâhirât'ın efdaliyetine dair görüşleri olarak sunması da isabetli değildir. Zira bu konuda belli bir görüş üzerinde ittifak edilmediği aşîkârdır.

Kurtubî (ö. 671/1273) ise *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân* tefsirinde Hz. Fâtıma'nın en fazîletli hanım sahâbî olduğunu ve onun ardından Hz. Hatice'nin en üstün

---

¹ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 306.

² İbn Kudâme, *Lüm'a*, s. 41.

³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXII, 288; Buhârî, “Fezâilü ashâbi'n-nebî”, 30; “Et'ime”, 25; Müslim “Fezâilü's-sahâbe”, 70; Tirmizî, “Et'ime”, 31; İbn Mâce, “Et'ime”, 14.

⁴ Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr*, V, 291.

⁵ Bedrüddîn ez-Zerkeşî (ö. 794/1392), herkesin eşiyile aynı derecede olduğuna dair haberin Hz. Âişe'nin Hz. Fâtıma'dan daha fazîletli olmasını gerektirmeyeceğini anlatırken, rivâyet edilen bu habere dayanılması durumunda Hz. Âişe ile Resûl-i Ekrem'in (s.a.) aynı derecede olacağını, Hz. Fâtıma'nın da Hz. Ali ile aynı derecede olacağını ve bu durumda Hz. Peygamber ile Hz. Âişe arasındaki farkın iki derece arasındaki fark gibi olacağını söylemiş ve akabinde İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085) Hz. Âişe'nin peygamberlik derecesinde olmasının mümkün olmayacağını dolayısıyla bu görüşün isabetli olmadığına dair bir sözünü aktarmıştır. Bkz. Zerkeşî, *el-İcâbe*, s. 129.

hanım sahâbî olduğunu söylemiştir. Ancak onlardan sonra herhangi bir isim zikretmemiştir.¹

Bu konuda İbn Teymiyye'nin yaptığı değerlendirmeye de değinmekte yarar vardır. Kendisine Hz. Hatice ve Hz. Âişe'den hangisinin daha üstün olduğunun sorulması üzerine İbn Teymiyye, İslâm'ın ilk dönemleri göz önünde bulundurulduğunda Hz. Hatice'nin yaptığı hizmetlere ne Hz. Âişe ve ne de Ümmehâtü'l-mü'minîn'den başka birinin yetişemeyeceğini, sonraki dönemde ise Hz. Âişe'nin özellikle ilim ve dini tebliğ etme gibi özellikleriyle İslâm'a Hz. Hatice ve diğerlerinden daha çok katkı sağladığını ifade etmiştir.² Yani İbn Teymiyye mutlak olarak hangisinin daha faziletli olduğunu söylemek yerine efdal olanı tespit etmeye çalışırken İslâm'a yapılan hizmetlerin göz önünde bulundurulması gerektiğine işaret etmiştir. Dolayısıyla ona göre bu tür ayrıntılar göz önünde bulundurulmadan bir isim zikretmek doğru değildir.³

Benzer bir şekilde İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), *Bedâi'u'l-fevâid* isimli eserinde Hz. Fâtıma ve Hz. Âişe'nin efdaliyetini konu ederken, ancak fazilet sebepleri ile tafdil yönlerinin net olarak bilinmesi durumunda, efdaliyet konusunda ilim ve adâlete uygun değerlendirme yapmanın ve uzlaşmaya varmanın mümkün olabileceğini söylemiştir. Bu görüşünü "Tafsil olmadan tafdil yapmak doğru olmaz" diye özetleyen İbn Kayyim, tafdilden ne kastedildiğinin bilinmesinin zorunluluğunu vurgulamış ve aksi takdirde doğru sonuca ulaşmanın mümkün olmadığını belirtmiştir. Ona göre şayet tafdilden kasıt Cenâb-ı Hak nezdindeki karşılığın fazla olması ise, bu ancak nass ile bilinebilir ve kişinin görünen amellerine bakılarak bir sonuca varmak mümkün değildir. Çünkü görünen amelleri az olan bir kişinin örneğin ihlasıyla Cennet'in daha yüksek mertebelerini kazanması imkân dâhilindedir. Tafdilden kastedilen ilim ise, şüphesiz bu konuda Hz. Âişe öndedir ve bu hususta ümmete daha çok faydası dokunmuştur. Tafdilden kasıt nesebin yüceliği ise, Hz. Fâtıma'nın Hz. Âişe'den üstün olduğu kesindir. Çünkü Hz. Fâtıma, Allah Resûlü'nden bir parçadır ve

---

¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 127.

² İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, IV, 393.

³ İbn Teymiyye'nin "Hz. Hatice ile Hz. Âişe'nin fazilet yönleri birbirine yakındır" dediğini söyleyen İbn Hacer el-Askalânî, bu sözünden hareketle onun görüş beyan etmekten geri durduğuna işaret etmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 136.

kardeşleri dışında kimse bu konuda ona ortak olamaz. Tafdilden efendilik kastediliyorsa, yine Hz. Fâtıma Cennet ehli kadınların efendisi olması itibarıyla Hz. Âişe'den üstündür. Ayrıca İbn Kayyim bu konuda İbn Teymiyye'nin Hz. Hatice ile Hz. Âişe'nin efdaliyeti konusundaki yaklaşımının isabetli bir görüş olduğunun altını çizmiştir.¹ Şemsüddîn es-Seffârî (ö. 1188/1774), İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *Celâü'l-efhâm fi's-salât ve's-selam 'ala hayri'l-en'âm* isimli eserinde Hz. Hatice ile Hz. Âişe'nin efdaliyeti konusunda üç farklı görüş bulunduğunu ve bu görüşlerden birinin sükût etmek olduğunu söylediğini aktarmıştır.²

İbn Hacer el-Askalânî'nin naklettiğine göre Takıyyüddîn es-Sübki (ö. 756/1355) hanım sahâbilerin efdaliyeti konusunda ihtilaf bulunduğunu ifade ettikten sonra, isabetli olduğuna kanaat getirdiği kendi görüşünün sırasıyla Fâtıma, Hatice, Âişe şeklinde olduğunu ifade etmiş ve Hz. Hatice ile Hz. Âişe dışındaki diğer Ümmehâtü'l-mü'minîn'in fazilet açısından aynı derecede olduğunu dile getirmiştir.³ İbn Kesîr (ö. 774/1372) ise *el-Bidâye ve'n-nihâye*'de Hz. Hatice ve Hz. Âişe'nin efdaliyetleri konusunda ihtilaf bulunduğunu ifade ettikten sonra, her birinin sayılamayacak kadar faziletleri bulunduğunu ve bu konudaki en güzel görüşün sükût etmek ve bunun ilmini Allah'a havale etmek olduğunu dile getirmiştir. Ancak İbn Kesîr, bu konuda kesinlik veya zann-ı gâlib derecesinde bir delil bulan kişinin görüşünü beyan etmesinde bir sakınca bulunmadığının da altını çizmiştir.⁴

Bedrüddîn ez-Zerkeşî (ö. 794/1392) de Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38) ve Ebû Bekr b. Dâvûd ez-Zâhirî'nin (ö. 297/910), Hz. Fâtıma'yı Hz. Âişe'ye tafdil etmelerinden ve bu konudaki değerlendirmelerinden hareketle, Hz. Fâtıma'nın efdaliyetinde şüphe bulunmadığını ifade etmiştir. Daha sonra o "İbn Dâvûd'un da

---

¹ İbn Kayyim, *Bedâi'*, III, 1101-1102.

² Seffârî, *Levâmi'*, III, 579.

³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 136, 173. Şemsüddîn es-Sehâvî, İbn Hacer el-Askalânî'nin de bu görüşü meylettiğini söylemiştir. Bkz. Sehâvî, *Şerhü't-Takrîb*, s. 468-469.

⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 321-322.

dediği gibi Resûl-i Ekrem'in (s.a.) bir parçasını hiç kimseyle bir tutmayız¹ diyerek bu konudaki görüşünü dile getirmiştir.

Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) ise Hz. Hatice, Hz. Fâtıma ve Hz. Âişe'nin efdaliyetine delil olarak kullanılan bazı rivâyetlere işaret ettikten sonra aralarındaki fazilet sıralamasına dair kendi görüşünü ise "Tamamının efdaliyeti hakkında tevakkuf etmek daha evlâdır. Çünkü efdaliyet konusunda kat'î herhangi bir delil bulunmamaktadır. Zannî deliller ise birbirleriyle müteâriz olduklarından, yakînî deliller üzerine bina edilen akâid meselelerine bir fayda sağlamaz"² sözleriyle dile getirmiştir. Dolayısıyla Ali el-Kârî konunun inanç ile ilgili olmadığından ve kullanılan delillerden kesin bir görüş elde etmek mümkün olmadığından hareketle hanım sahâbîlerin efdaliyeti ile ilgili sükût etmenin daha isabetli olduğunu savunmuştur.

Şemsüddîn es-Seffârî ise *Levâmi'ü'l-envâri'l-behiyye* isimli eserinde "Hz. Âişe ile mü'minlerin annesi Hz. Hatice'nin efdaliyeti konusunda selef ulemâsı arasında ihtilaf meydana gelmiştir. Geç dönem âlimlerimizden Balbânî, İbn Hamdân'ın *Nihâyetü'l-mübtediîn*'de Hz. Âişe'nin en faziletli kadın olduğu şeklindeki görüşüne tabi olmuştur"³ diyerek âlimler arasında Hz. Âişe'yi Hz. Hatice'ye takdîm edenlerin de bulunduğunu dile getirmiştir.

Sonuç olarak hanım sahâbîlerin efdaliyeti konusunda birçok farklı görüş öne sürülmüştür. Ancak herhangi bir görüş üzerinde ittifak meydana gelmemiştir. Dolayısıyla bu konuda kesin bir görüş belirtmek yerine aralarında herhangi bir sıralama yapmadan Hz. Hatice, Hz. Fâtıma ve Hz. Âişe'nin en üstün hanım sahâbîler olarak kabul edildiğini kabul etmekle yetinmek daha isabetli olmalıdır.⁴

---

¹ Zerkeşî, *el-İcâbe*, s. 128. Hanım sahâbîlerin efdaliyeti ile ilgili birçok görüş bulunmakla beraber, Hz. Fâtıma'nın daha çok âlime göre en üstün hanım sahâbî olarak kabul edildiği dikkat çekmektedir. Nitekim İbn Hacer el-Askalânî, Hz. Fâtıma'nın en faziletli hanım sahâbî olması ile ilgili icmâ meydana geldiğine, Hz. Hatice ve Hz. Âişe konusunda ise ihtilafın devam ettiğine dair bir görüş nakletmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 136.

² Alî el-Kârî, *el-Mirkât*, XI, 336.

³ Seffârî, *Levâmi'*, III, 578-579.

⁴ Kubeysî, *Sahâbetü Resûlillâh*, s. 294. Bu konuda delil olarak kullanılan rivâyetlerden hareketle kesin bir sonuca varmak neredeyse mümkün değildir. Onların efdaliyeti ile ilgili kullanılan deliller genel olarak

3. Efdaliyet İle İlgili Başka Görüşler ve Efdaliyete Konu Olan Diğer Sahâbîler

Efdaliyet konusunda en çok isimleri geçen sahâbîler yukarıda zikrettiklerimizdir. Ancak bunlar dışında efdaliyete konu olan başka sahâbîler de bulunmaktadır. Ayrıca yukarıda zikrettiğimiz sıralamalar kadar meşhur olmamakla birlikte farklı sıralamalar da yapılmıştır. Ebû Bekr el-Bâkılânî (ö. 403/1013) ve Ebû Muhammed İbn Hazm (ö. 456/1064) bu konudaki farklı görüşlere değinen âlimlerdendir. Dolayısıyla ilk olarak Bâkılânî, ardından İbn Hazm ve daha sonra da onlar dışındaki diğer âlimlerin işaret ettiği bazı efdaliyet görüşleri üzerinde durulacaktır.

Ebû Bekr el-Bâkılânî, *Menâkıbü'l-eimmeti'l-erba'a* isimli eserinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ı fazilet bakımından eşit kabul eden ve herhangi birini diğerlerine tafdîl etmekten kaçınan bir topluluğun bulunduğu işaret etmiştir. İlk etapta bunun ayrı bir görüş değil de ileride üzerinde durulacağı üzere efdaliyet konusunda tevakkuf edenlerin görüşü olduğu düşünülebilir. Ancak bunu söz konusu üç sahâbîyi fazilet konusunda aynı derece kabul eden ayrı bir efdaliyet görüşü olarak değerlendirmek daha isabetli olmalıdır. Yine Bâkılânî, Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ali'den faziletli olduğunu kabul ettikten sonra diğer ashâb-ı kirâmın efdaliyeti konusunda sükût edenlerin bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Bâkılânî, *Aşere-i mübeşşere*'nin tamamının fazilet bakımından eşit olduğuna dair bir görüşün de mevcut olduğunu söylemiştir. Ancak Bâkılânî, bunun gibi farklı görüşlerin özellikle hiçbir sahâbî tarafından kabul edildiğine dair bir bilginin bulunmadığından hareketle kabul edilmesinin mümkün olmadığına dikkat çekmiştir.¹ Aynı şekilde Bâkılânî, Sa'd b. Muâz (ö. 5/627), Ebû Ubeyde b. Cerrâh (ö. 18/639), Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Abbas (ö. 32/653), Abdurrahman b. Avf (ö. 32/652), Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) ve Übey b. Ka'b (ö. 33/654?) gibi sahâbîlerin en faziletli sahâbîler olduklarına dair

---

yukarıda her birinin fazileti ile ilgili zikrettiğimiz rivâyetlerdir. Örneğin bkz. Ebû Seyf eş-Şizfî, *Mebâhisü'l-müfâdale*, s. 274 vd.

¹ Bu görüşler için bkz. Bâkılânî, *Menâkıb*, s. 293-294. Bâkılânî, *Aşere-i mübeşşere*'nin tamamının fazilet konusunda eşit olduklarına dair görüşü Mus'ab ez-Zübeyrî'ye (ö. 236/851) nispet etmiş ve bunun isabetli bir görüş olmadığını söylemiştir. Bkz. Bâkılânî, *a.g.e.*, s. 513.

görüşlerin tamamının da hatalı olduğunu ve bu görüşlerin konu ile ilgili sağlam rivâyetlerle çeliştiğini dile getirmiştir.¹

Ebû Muhammed İbn Hazm ise, efdaliyet konusu ile ilgili kaleme aldığı *el-Müfâdale beyne's-sahâbe* risalesinin başında genel olarak efdaliyet ile ilgili farklı görüşleri sıralamıştır. Örneğin İbn Hazm, Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Ebû Âsım en-Nebîl yani Dahhâk b. Mahled (ö. 212/828) ile İsâ b. Hâzır'm, Ca'fer b. Ebî Tâlib'i (ö. 8/629) en üstün sahâbî olarak kabul ettiklerini ifade etmiştir. Ayrıca İsâ b. Hâzır'm, Ca'fer b. Ebî Tâlib'den sonra en üstün sahâbî olarak Hz. Hamza'yı (ö. 3/625) kabul ettiğini eklemiştir. Yine İbn Hazm, kendisine rivâyet edildiğine göre yirmiye yakın sahâbînin Hz. Peygamber'den sonra en üstün sahâbîler olarak Hz. Ali ile Zübeyr b. Avvâm'ı (ö. 36/656) gördüklerini söylemiştir. Ancak İbn Hazm'm yirmiye yakın sahâbîye nispet ettiği bu görüşü savunan herhangi bir sahâbî ismi zikretmemesi bir eksiklik gibi durmaktadır. Nitekim bu durum görüşün değerlendirilme imkanını ortadan kaldırmaktadır. İbn Hazm'm aktardığı görüşler arasında Hz. Âişe'nin "Resûlullah (s.a.) ile fazilet bakımından en önde gelen üç şahıs vefat etti. Bunlar Sa'd b. Muâz, Üseyd b. Hudayr ve Abbâd b. Bişr'dir" sözleri de bulunmaktadır. Ancak bu sözün Hz. Âişe'nin bu üç sahâbîyi en üstün sahâbîler olarak gördüğüne değil de, onları önde gelen sahâbîlerden kabul ettiği şeklinde anlaşılması daha isabetli olmalıdır. Ayrıca İbn Hazm farklı bir görüş olarak mü'minlerin annelerinden Ümmü Seleme'nin (ö. 62/681), Hz. Peygamber'den önceki eşi Ebû Seleme (ö. 4/625) ile ilgili söylediği "Resûlullah'a (s.a.) hicret eden ilk evin sahibi Ebû Seleme'den daha hayırlı kim olabilir?"² anlamındaki sözlerini zikretmiştir. Hz. Ümmü Seleme'nin bu sözleri her ne kadar onun en üstün sahâbî olarak Ebû Seleme'yi (r.a.) kabul ettiğini akla getirirse de bu cevabının eşlerin birbirlerini en üst derecelerde görmelerinin doğallığı çerçevesinde yorumlanmasının daha isabetli olacağı kanaatinde olduğumuzu ifade etmeliyiz.

İbn Hazm'm, Mesrûk b. Ecda'(ö. 63/683?), Temîm b. Hazlem ve İbrâhim en-Nehâî (ö. 96/714) gibi tâbiûn ulemâsına nispet ettiği bir görüş de Abdullah b. Mes'ûd'un (ö. 32/652-53) en üstün sahâbî olduğuna dair görüşüdür. İbn Hazm, bunlardan

---

¹ Bâkılânî, *Menâkıb*, s. 293-294.

² Bu bilgiler için bkz. İbn Hazm, *el-Müfâdale beyne's-sahâbe*, 41-42.

Temim b. Hazlem'in "Ben Ebû Bekir ile Ömer'i de gördüm, ancak Abdullah b. Mes'ûd gibisini görmedim"¹ dediğini nakletmiştir. Ancak bu görüş de isabetli değildir. Nitekim bizzat Abdullah b. Mes'ûd, Kur'ân-ı Kerîm bilgisi konusunda kendisinden daha bilgili kimseyi tanımadığını ifade ettikten sonra, kendisinin sahâbenin en hayırlısı olmadığını açıkça dile getirmiştir.² Ayrıca daha önce de ifade ettiğimiz üzere herhangi bir konuda bir sahâbînin üstün olması her konuda mutlak olarak üstün olduğu anlamına gelmemektedir.³ Son olarak İbn Hazm, bazı sahâbîlerin Hz. Ömer'in en üstün sahâbî olduğunu ve onun Hz. Ebû Bekir'den de üstün olduğunu savunduklarını aktarmış, ancak bu görüşü savunan herhangi bir sahâbînin ismini zikretmemiştir. İbn Hazm, Hâkim en-Nîsâbûrî'nin (ö. 405/1014) de bu görüşte olduğunu kendisine aktarıldığını söylemiştir.⁴ Ancak bu rivâyetin Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *el-Müstedrek*'inde tahrîc ettiği ve özellikle Hz. Ebû Bekir'in efdaliyetine dair rivâyetler göz önünde bulundurulduğunda isabetsiz olduğu anlaşılmaktadır.⁵

Kabul görmeyen bir başka görüş de Ebû'l-Hasen el-Eş'arî'nin (ö. 324/935-36) "Bazıları da Resûl-i Ekrem'den (s.a.) sonra en fazîletli kişi Ali'dir, ondan sonra Ebû Bekir'dir"⁶ sözleriyle işaret ettiği görüştür. Ebû Süleymân el-Hattâbî'nin (ö. 388/998) bazı hocalarına nispet ettiği "Ebû Bekir en hayırlıdır, Ali ise en fazîletlidir"⁷ şeklinde bir görüş de bulunmaktadır. Yine Hattâbî'nin geç dönem âlimlerinin bir bölümünün görüşü olarak naklettiği bir görüşü de zikretmekte yarar vardır. Bu efdaliyet görüşünü savunanlara göre Hz. Ebû Bekir sahâbîlik açısından, Hz. Ali ise akrabalık açısından en fazîletli sahâbîdir.⁸ Ancak efdaliyet konusunda ölçü olarak akrabalık ve başka ilişkilerden ziyade sahâbîlerin sahâbîlik durumlarının, İslâm'a yaptıkları hizmetlerin vs.

---

¹ İbn Hazm, *el-Müfâdale beyne's-sahâbe*, s. 42-43.

² Sehâvî, *Şerhü't-Takrîb*, s. 465.

³ Sehâvî, *a.g.e.*, s. 468.

⁴ İbn Hazm, *a.g.e.*, s. 43. İbn Hazm'ın aktardığı bu efdaliyet görüşleri için ayrıca bkz. a. mlf., *el-Fasl*, IV, 181-182; Yönem, "İbn Hazm'a Göre Hz. Peygamber'den Sonra Efdaliyet" *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, s. 11-12.

⁵ Örneğin bkz. Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 66, 69.

⁶ Eş'arî, *Makâlât*, s. 458.

⁷ Sehâvî, *a.g.e.*, s. 465.

⁸ Hattâbî, *Mâlimü's-sünen*, IV, 303.

esas alındığını hatırlatmak gerekmektedir. Dolayısıyla tüm bu görüşlerin sağlam bir temele dayanmadığını söylemek gerekmektedir. Ebû Abdillâh el-Mâzerî'nin (ö. 536/1141) aktardığına göre Hattâbiyye ise, Hz. Ömer'in en üstün sahâbî olduğunu, Râvendiyîye ise Hz. Abbas'ın en üstün sahâbî olduğunu savunmuştur.¹

İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö. 974/1567) naklettiğine göre müteahhirûndan bazıları da Hz. Hasan (ö. 49/669) ve Hz. Hüseyin'in (ö. 61/680), Resûl-i Ekrem'in (s.a.) torunları olmasına dayanarak en üstün sahâbîler olduklarını savunmuşlardır. Bu görüşü nakleden İbn Hacer el-Heytemî, mefdûl olanın bazı açılardan efdal olanda olmayan bir yönünün bulunabileceğini ifade ettikten sonra, Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in örneğin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'de bulunmayan akrabalık şerefine sahip olduklarını ifade etmiştir. Ancak İbn Hacer el-Heytemî, onların bu hususiyetlerinin sevap ile ilgisi olmadığını belirtmiş ve Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in sevap bakımından, takvâ bakımından ve İslâm ve Müslümanlar'a yaptıkları hizmetler bakımından onlardan çok daha önde olduklarını vurgulamıştır.²

Sonuç olarak efdaliyet sıralamalarına en çok konu olan sahâbîler dışında da birçok sahâbînin en faziletli sahâbî olduğuna dair görüşlerin öne sürüldüğü anlaşılmaktadır. Aynı şekilde daha önce üzerinde durduğumuz efdaliyet sıralamaları dışında da pek çok sıralamanın yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bu farklı görüşler ümmet arasında kabul görmemiş ve yaygınlık kazanmamıştır. Bu konudaki farklı görüşlere baktığımız zaman daha çok bu görüşlerin herhangi bir konuda fazilet sahibi

---

¹ Bâkılânî, *Menâkıb*, s. 293; Nevevî, *Şerhu Müslim*, XV, 148; Irâkî, *et-Tebşıra*, II, 138; Sehâvî, *Şerhü't-Takrîb*, s. 464; Seffârî, *Levâmi'*, III, 451-452; Âlûsî, *el-Ecvibetü'l-Irâkıyye*, s. 175. Burada önemli bir hususa dikkat çekmek gerekmektedir. Görüldüğü üzere birçok âlim Hattâbiyye'nin en faziletli sahâbî olarak Hz. Ömer'i kabul ettiğini nakletmiştir. Ancak Gulât-ı Şîa'dan olan Hattâbiyye'nin Hz. Ömer'i başta Hz. Ali olmak üzere diğer sahâbîlere tafdîl etmeleri beklenmez. Nitekim onların Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi sahâbîleri tekfir ettikleri de kaynaklarda zikredilmiştir. Dolayısıyla başta Ebû Abdillâh el-Mâzerî'nin ve onu takiben diğer müelliflerin Hattâbiyye'nin Hz. Ömer'i tafdîl ettiğine dair rivâyetin hatalı olması gerekmektedir. Bu konuda akla gelen ilk çözüm yolu, rivâyette Hz. Ömer'in değil de Hattâbiyye'nin imâmı Ebû'l-Hattâb el-Esedî'nin (ö. 138/755?) kastedilmiş olma ihtimalidir. Bu bilgiler için bkz. Seffârî, *a.g.e.*, III, 451-452 (9 no.lu dipnot). Ayrıca bu görüşler savunulmuş olsun veya olmasın sahâbenin çoğunluğu ve bizzat Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin kendilerinin Hz. Ebû Bekir'in diğer tüm sahâbîlerden üstün olduğunu savunmaları karşısında bu gibi şazz görüşlerin bir hükmü kalmamaktadır.

² İbn Hacer el-Heytemî, *es-Savâ'iku'l-muhrika*, s. 182.

olan bir sahâbînin mutlak olarak üstün olduğuna hükmedilmesi neticesinde meydana geldiği anlaşılmaktadır.¹ Bazen de ayrı bir efdaliyet görüşü gibi zikredilen sözler, nispet edildiği kişiler tarafından esas itibariyle bir efdaliyet görüşü olarak söylenmemişken, bazıları tarafından bir efdaliyet görüşü gibi algılanmıştır. Bu durumu izah etmek için yalnızca İbn Hazm'ın Ebû Hüreyre'nin, Cafer b. Ebî Talib'i en fazîletli sahâbî olarak kabul ettiğine dair iddiasına değinmekte yarar vardır. Öncelikle İbn Hazm bu konuda Ebû Hüreyre'den herhangi bir söz vs. nakletmemiştir. Yine ileride ayrıca zikredileceği üzere bizzat Ebû Hüreyre, Hz. Peygamber'in hayatında sahâbenin Ebû Bekir, Ömer, Osman sıralamasını yaptıklarını söylemiştir.² Şüphesiz Ebû Hüreyre'nin Resûl-i Ekrem'in (s.a.) hayatında yapılan bu sıralamanın aksine bir görüşü benimsemesi düşünülemez. Dolayısıyla İbn Hazm'ın onunla ilgili iddiasının doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

Ancak bu efdaliyet görüşlerinin ümmetin kabûlüne mazhar olmamakla birlikte bu kadar fazla olması görmezden gelinemez. Şöyle ki tüm bu farklı görüşler en azından efdaliyet konusuna verilen ehemmiyeti göstermek açısından dikkate şayandır. Şöyle ki efdaliyet konusu ancak önemli olarak değerlendirildiği için bu kadar tartışılmış ve bunca farklı görüş öne sürülmüş olabilir.³

---

¹ Örneğin İbn Teymiyye (ö. 728/1329), Ca'fer b. Ebî Talib (ö. 8/629), Talhâ b. Ubeydillah (ö. 36/656) ve Hz. Ali gibi sahâbîlerin diğer sahâbîlere takdîm edildiğine dair mütekaddîminden gelen rivâyetlerin bu sahâbîlerin her konudaki üstünlüklerine değil de, özel bazı hallerdeki önceliklerine yorumlanması gerektiğini ifade etmiştir. Bkz. İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, II, 74.

² İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, II, 804-805.

³ En fazîletli sahâbî veya sahâbî grubu ile ilgili öne sürülen farklı görüşler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmûd Saîd Memdûh, *Gâyetü't-tebcil*, s. 88 vd.

II. EFDALİYETE KONU OLAN SAHÂBÎ GRUPLARI

A. KUR'ÂN VE SÜNNET'E GÖRE BAZI SAHÂBÎ GRUPLARI

Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde genel olarak tüm sahâbîlerin fazîleti anlatıldığı gibi bazı sahâbî grupları İslâm'a yaptıkları hizmetler veya katkıların büyüklüğüne binaen özel olarak anlatılmış ve efdaliyetleri ortaya konulmuştur. Bu grupların her biri ile ilgili müstakilen kaleme alınan eserler olduğu gibi bazı kaynakların önemli bazı bölümlerinde söz konusu edilmişlerdir. Ancak araştırmamızın ana konusu sahâbîlerin fazîleti değil de efdaliyeti olduğundan genel olarak efdaliyete konu olan sahâbe gruplarının hangileri olduğunun ve bunlarla ilgili âyet ve hadislerden birkaçının zikredilmesi yeterli olacaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'de efdaliyetlerine işaret edilen sahâbî gruplarından biri **Sâbikûn**'dur. Sâbikûn'un hangi sahâbê topluluğu olduğuna dair birçok görüş bulunmaktadır.¹ İbn Teymiyye (ö. 728/1329) bu konuda âlimlerin çoğunluğunun kabul ettikleri görüşün Sâbikûn'un Ehl-i Bey'atü'r-Rıdvân da dâhil olmak üzere Mekke'nin fethinden (8/630) önce infâk eden, cihâd yapan tüm sahâbîler oldukları yönünde olduğunu ifade etmiştir.² Kur'ân'da Sâbikûn anlatılırken, Cenâb-ı Hakk'ın rızasına mazhar olmuş olmaları, ondan râzı olan bir topluluk olmaları, onların yolunu

---

¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 299; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, IV, 203; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XI, 637-640; Nevevî, *Şerhu Müslim*, XV, 148; Sehâvî, *Şerhü't-Takrîb*, s. 467-468. Sâbikûn'un kimler olduğuna dair yedi farklı görüş aktarılmıştır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür: 1. Her iki kibleye (Beytü'l-Makdis ve Mescid-i Haram) karşı namaz kılmış olan ilk Muhâcirler 2. Bedir savaşına (2/624) katılan sahâbîler 3. Hudeybiye'de (6/628) Hz. Peygamber'e biat eden ve Ehl-i Bey'atü'r-Rıdvân diye tanınan sahâbîler 4. Sahâbenin tamamı 5. Erken dönemlerde vefat eden veya şehit olan sahâbîler 6. Hicret'ten önce müslüman olan sahâbîler 7. Mekke'nin Fethi'nden (8/630) önce infak eden, cihad eden tüm sahâbîler. Bkz. Nâsır b. Ali Âiz, *Akîde*, I, 132-133; Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, s. 55-56.

² İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, II, 26.

samimiyetle izleyenlerin de Allah'ın rızasını kazanacağından bahsedilmiş ve son olarak ebedî Cennetler ile müjdelenmişlerdir.¹

Muhâcirler ve **Ensâr** da, Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde efdaliyetlerine değinilen önemli iki sahâbî grubudur. Bazı âyetlerde bu iki grup birlikte zikredilirken bazılarında ise ayrı ayrı zikredilmişlerdir. *“İman edip hicret edenler, Allah yolunda cihad edenler ve onlara kucak açıp yardım edenler, işte onlar gerçek mü'minlerdir, onlar için bağışlanma ve güzel bir rızık vardır”*² âyetinde görüldüğü üzere Muhâcirler ve Ensâr gerçek mü'minler olarak tanıtılmış, Allah'ın mağfiretini kazandıkları dolayısıyla Cennet ehli oldukları anlatılmıştır. Muhâcirler ve Ensâr'ın birlikte ele alındığı Haşr sûresinin sekizinci ve dokuzuncu âyetlerinde de hem her iki grubun fazîletlerine hem de Muhâcir ve Ensâr'ın kimler olduğu açıklanmıştır. Muhâcirler *“Yurtlarından çıkarılıp mallarından yoksun bırakılmış, Allah'ın lütuf ve rızasını arayarak Allah'a ve Resûlüne yardım eden”* kimseler ve *“özü sözü doğru olanlar”* diye takdîm edilirken, Ensâr da *“Daha önce Medine'yi kendilerine yurt edinmiş ve imanı benliklerine sindirmiş olanlar”* diye nitelendirilmiştir. Ayrıca Ensâr'ın Muhâcirleri çok sevdikleri, yaptıkları yardımları gönül rahatlığı içerisinde yaptıkları ve onları kendi nefislerine tercih ettiklerinden bahsedilmiştir. En son da eşi benzeri görülmemiş bu din kardeşliğinin neticesi veya mükâfatı olarak *“Kim nefsinin tutkularından korunmuşsa, işte onlar kurtuluşa ermiş olanlardır”*³ buyurulmuştur. Resûl-i Ekrem (s.a.) de Ensâr ve Muhâcirlerden razı olduğunu çeşitli vesilelerle dile getirmiş ve onların ismini zikrederek *“Allahım! Âhîret hayrından başka bir hayır yoktur. Sen Ensâr ve Muhâcirleri bağışla!”*⁴ ve *“Allahım! Âhîret hayatından başka gerçek hayat yoktur. Sen Ensâr ve Muhâcirlere yardım eyle”*⁵ diye dua etmiştir.

Muhâcirlerin hem dünya hem de âhîret saadetini kazanan bir sahâbî grubu olduğu Kur'ân-ı Kerîm'in *“Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenleri*

---

¹ et-Tevbe (9), 100.

² el-Enfâl (8), 74.

³ el- Haşr (58), 8-9.

⁴ Buhârî, “Salât”, 48; Müslim, “Mesâcid”, 9; Ebû Dâvûd, “Salât”, 12; İbn Mâce, “Mesâcid” 3.

⁵ Buhârî, “Cihâd”, 110; “Menâkıbü'l-Ensâr”, 9; “Rikâk”, 1; Müslim, “Cihâd”, 130; Tirmizî, “Menâkıb”, 56.

*elbette bu dünyada güzel bir şekilde barındıracağız. Âhret mükâfâtı ise hiç şüphesiz daha büyüktür. Keşke bunu bilselerdi. Onlar Allah yolunda gördükleri ezaya sabreden ve yalnız Rablerine tevekkül edenlerdir”¹ âyetinde açıkça ifade edilmiştir. Allah Teâlâ onların günahlarını mutlaka affedeceğini ve onları içinden ırmaklar akan cennetlere koyacağını² buyurarak Muhâcirleri cennetle müjdelemiştir. Hz. Peygamber de sevabı devamlı, sâlih bir ameli kendisine tavsiye etmesini isteyen bir hanım sahâbîye “*Sen hicret etmeğe bak. Çünkü hicretin dengi olan başka bir amel yoktur*”³ buyurarak Muhâcirlerin hicret ile elde ettikleri konumun yüceliğini gözler önüne sermiştir. Ayrıca Resûl-i Ekrem (s.a.) ümmetinden Cennet’e ilk girecek grubun Muhâcirler olduğunu,⁴ yine sıratı ilk olarak fakir Muhâcirlerin geçeceğini ve çeşit çeşit Cennet nimetlerinin kendilerine ikram edileceğini⁵ ifade etmiştir.*

Resûl-i Ekrem’e (s.a.) ve Muhâcirler’e en güzel şekilde ev sahipliği yapan Ensâr da bu sadâkatinin karşılığını daha hayattayken Kur’ân âyetleri ve Hz. Peygamber’in hadisleri ile almaya başlamıştır. Öncelikle bizzat Cenâb-ı Hakk’ın ve Hz. Peygamber’in onları “Ensâr” diye nitelemesi başka bir fazilete ihtiyaç bırakmayacak derecede büyük bir şereftir. Ayrıca Hz. Peygamber’in onlar hakkında “*Şayet Ensâr bir vadide yürüse veya bir tarafın yolunu tutsa ben Ensâr’ın yolunda giderim. Ayrıca eğer hicret gerçekleşmeyecek olsaydı, ben Ensâr’dan bir kişi olmak isterdim*”⁶ gibi hadisleri bulunmaktadır. Yine Allah Resûlü, Ensâr sevgisinin, iman alâmeti ve Allah’ın sevgisini kazanma vesilesi olduğunu “*Ensâr’ı ancak mü’min olanlar sever ve onlara ancak münafik olanlar buğzeder. Binaenaleyh, kim onları severse Allah da onları sever. Kim de onlara buğzederse Allah da onlara buğzeder*”⁷ hadisiyle ifade etmiştir.

---

¹ en-Nahl (16), 41-42.

² Âl-i İmrân (3), 195.

³ Nesâî, “Bey’a”, 14.

⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 80.

⁵ Müslim, “Hayız”, 8.

⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XV, 177; XVI, 303; XVIII, 105, 356; Buhârî, “Menâkıbü’l-Ensâr”, 2; İbn Mâce, “Mukaddime”, 11.

⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXX, 541; Buhârî, “Menâkıbü’l-Ensâr”, 4; Müslim, “İman”, 129; Tirmizî, “Menâkıb”, 66; İbn Mâce, “Mukaddime”, 11. Bir başka hadiste de Resûl-i Ekrem (s.a.) “*Ensâr*

Birçok âyet ve hadise konu olan **Ehl-i Bedir** de efdaliyete konu olan sahâbî gruplarındandır. Bin kişiye yakın küfür ordusuna karşı, samimi üç yüz on dokuz yakın müslüman¹ Bedir savaşında (2/624) kesin bir zafer elde etmiştir.² Ehl-i Bedir'in sadâkatleri Cenâb-ı Hak'ın onları melekler ve birçok mucize ile desteklemesine zemin hazırlamıştır.³ Resûlullah'ın ashâbı dünyevî hiçbir beklentiye düşmeden yalnızca Allah Teâlâ yolunda savaştıkları için Allah Teâlâ düşmanlarının kalplerine korku salmış ve müşrikler Müslümanları kendilerinin iki katı olarak görmüşlerdir.⁴ Müşriklerin aksine Cenâb-ı Hak, Müslümanları hem maddî hem de hem de manevi/psikolojik açıdan rahatlatmış ve onlara zaferi kolaylaştırmıştır. Allah'ın Müslümanlara olan yardımlarının “*Hatırlayın, Allah size ihsanda bulunmak için sizi hafif bir uykuya daldırıyordu. Sizi temizlemek, sizden şeytanın vesvesesini gidermek, Allah'ın yardımına olan güvenle kalplerinizi güçlendirmek ve ayaklarınızı kaydırmamak için Allah üzerinize gökten su indiriyordu. Yine hatırlayın! Hani Rabbin meleklerle: ‘Ben sizinle beraberim, öyle ise siz de mü’minlere güç verin. Ben kâfirlerin kalplerine korku salacağım, siz de onların boyunlarının üzerine ve her bir parmak uçlarına vurun!’ diye vahyediordu*”⁵ âyetlerinde görülmesi mümkündür. Bu âyetten Bedir savaşında Müslümanların melekler ile desteklendiği anlaşılmaktadır.⁶ Hz. Peygamber de Ehl-i Bedir'i Müslümanların en hayırlıları olarak gördüğünü⁷ ve Ehl-i Bedir'den olmanın

---

topluluğunu sevmek iman alâmeti, onlara buğzetmek de münâfıklık alâmetidir” (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XIX, 326; Buhârî, “Menâkbü'l-Ensâr”, 4; Müslim, “İman”, 128) buyurmuştur.

¹ Bedir savaşında Müslümanların sayısının üç yüz on dokuz, üç yüz on beş veya üç yüz on kişiden birkaç kişi fazla olduğu, müşriklerin sayısının ise dokuz yüz elli veya bin kişi olduğuna dair bilgi ve rivâyetler için bkz. Nâsır b. Ali Âiz, *Akâide*, I, 194. Hz. Ömer'den gelen rivâyete göre Müslümanların sayısı üç yüz on dokuz, müşriklerin sayısı ise bin kişiydi (Müslim, “Cihâd”, 58). Abdullah b. Amr'dan gelen rivâyete göre ise Müslümanların sayısı üç yüz on beşti (Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 157). Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 247-251.

² Hak ile bâtilm bir birinden ayrıldığı gün anlamında Bedir savaşına (2/624) *يَوْمَ الْفُرْقَانِ* denilmiştir. Bkz. Seffârîni, *Levâmi'*, III, 547.

³ Âl-i İmrân (3), 123-125.

⁴ Âl-i İmrân (3), 13. Bu âyette anlatılan iki taifenin Bedir'de savaşan sahâbîler ve Kureyş müşrikleri olduğuna dair ayrıntılı bilgi için bkz. Taberî, *a.g.e.*, V, 242-243.

⁵ el-Enfâl, (8), 11-12.

⁶ Geniş bilgi için bkz. Nâsır b. Ali Âiz, *a.g.e.*, I, 205-206.

⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXV, 136; Buhârî, “Megâzî”, 11; İbn Mâce, “Mukaddime”, 11.

Cehennem'e girmeye engel olduğunu dile getirmiştir.¹ Ayrıca Hz. Peygamber Cenâb-ı Hakk'ın Ehl-i Bedir'in hallerine vakıf olduğunu ve “*dilediğinizi yapın sizi affettim*”² buyurduğunu ifade etmiştir.³

Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetine konu olan **Ehl-i Uhud** da efdaliyete konu olan sahâbî gruplarındandır. Uhud savaşı (3/635) da Bedir savaşı gibi müşriklerin Müslümanlardan sayıca çok daha üstün olduğu bir savaştır. Ayrıca henüz savaş başlamadan önce bin kişilik müslüman ordusundan üç yüz münafık ayrılmıştır. Buna rağmen geriye kalan yedi yüz kişilik sahâbe topluluğu (Ehl-i Uhud) üç bin kişilik donanımlı müşrik ordusuna karşı savaşmıştır.⁴ Yalnızca bu durum da Ehl-i Uhud'un en faziletli sahâbî gruplardan olmasını açıklar mahiyettedir. Uhud savaşı'nda Müslümanlar mutlak başarı elde edecekken içlerinden bazılarının zaafiyet göstermesi sebebiyle mağlub olmuşlardır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu durum “*Allah, size olan vaadini yerine getirdi. Siz o kâfirleri Allah'ın izniyle yok etmek üzereydiniz. Ancak Allah size sevdiğiniz şeyi gösterince, peygamberin emrine uyup uymama konusunda birbirinizle tartıştınız, emre itaatsizlik ettiniz ve zayıfladınız. Kiminiz dünyayı, kiminiz âhireti istiyordu. Sonra Allah sizi denemek için bozguna uğrattı. Ama O, sonunda yine de sizi bağışladı. Zira Allah, mü'minlere karşı pek lütuflukârdır*”⁵ âyetinde anlatılmaktadır. Ancak görüldüğü üzere Cenâb-ı Hak âyetin sonunda “*Ama O, sonunda yine de sizi bağışladı. Zira Allah, mü'minlere karşı pek lütuflukârdır*” buyurarak hem Ehl-i Uhud'u mü'minler olarak nitelemiş hem de onları affettiğini bildirmiştir. Dolayısıyla Ehl-i Uhud'un Allah'ın mağfiretine nail olması ve Allah Teâlâ tarafından mü'minler olarak tavsif edilmeleri karşısında savaşta maddî olarak zarar görmesi çok küçük kalmaktadır. Uhud savaşında şehid olan Hz. Hamza (ö. 3/625) ve diğer bütün sahâbîlerin durumları “*Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü zannetme! Aksine onlar diridirler; Rableri yanında rızıklanmaktadırlar*”⁶ âyetinde bir teselli ve müjde olarak Müslümanlara

---

¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXII, 369; XXIII, 89; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 162.

² Buhârî, “Cihâd”, 141, 195; “Megâzî”, 45; “Tefsîr”, 60; “İsti'zân”, 23; “İstîtâbetü'l-mürteddîn”, 9; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 161; Ebû Dâvûd, “Sünne”, 9; Tirmizî, “Tefsîr”, 60.

³ Geniş bilgi için bkz. Aydınlı, “Ehl-i Bedir”, *DİA*, X, 498.

⁴ Bkz. Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, s. 123.

⁵ Âl-i İmrân (3), 152.

⁶ Âl-i İmrân (3), 169.

bildirilmiştir.¹ Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.) de Uhud'da şehid olan sahâbîlerin ruhlarının cennet kuşlarının içerisine konulduğunu, bu halde cennet nehirlerinden su içip, cennet meyvelerinden yediklerini ifade etmiştir. Ayrıca müşahade ettikleri nimetler karşısında tekrar şehid olmak üzere diriltilmek istediklerini, elde ettikleri bu yüce makamın diğer Müslümanlara da duyurulmasını dilediklerini bildirmiştir. Ayrıca Cenâb-ı Hakk'ın onlar hakkında “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü zannetme!”² âyetini indirerek yerine getirdiğini haber vermiştir.³

Ehl-i Bey'atü'r-rıdvân da pek çok âyet ve hadise konu olan bir sahâbî grubudur. Ehl-i Bey'atü'r-rıdvân, “Hudeybiye Antlaşması (6/628) esnasında Resûl-i Ekrem'e (s.a.) biât eden ashâbî” anlamında kullanılmaktadır ve sayıları ile ilgili ihtilaf bulunmaktadır.⁴ Kur'ân'da bu sahâbî grubu ile ilgili başka hiçbir sahâbî grubuna nasip olmayan “Sana biât edenler gerçekte Allah'a biât etmiştir. Allah'ın eli onların elleri üzerindedir”⁵ âyeti nâzil olmuş ve Ehl-i Bey'atü'r-rıdvân'ın yaptıkları biâtnin ehemmiyeti gözler önüne serilmiştir. Yine onlar ile ilgili olarak “O ağacın altında sana biât ettiklerinde, Allah mü'minlerden râzı oldu”⁶ âyetiyle Ehl-i Bey'atü'r-rıdvân'ın Allah'ın rızasını kazandığı isbat edilmiştir. Hz. Peygamber'in de Ehl-i Bey'atü'r-rıdvân ile ilgili “Siz yeryüzü insanlarının en hayırlılarından”⁷ ve “(Hudeybiye'de) ağaç altında biât edenlerden hiç kimse Cehenneme girmeyecektir”⁸ gibi hadisleri bulunmaktadır.

---

¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, II, 163.

² Âl-i İmrân (3), 169.

³ Müslim, “İmâra”, 121; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 27; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 325-326.

⁴ İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), Ehl-i Bey'atü'r-rıdvân'ın sayısı ile ilgili olarak “Onlar bin dört yüz kişiden fazlaydılar” diyerek bu konudaki farklı rivâyetlerin arasındaki ihtilafı çözüme kavuşturmuştur. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 504-505. Bu konuda ayrıca bkz. Nâsır b. Ali Âiz, *Akîde*, I, 240-243.

⁵ el-Feth, (48), 10.

⁶ el-Feth, (48), 18.

⁷ Buhârî, “Megâzî”, 36; Müslim, “İmâra”, 71.

⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXIII, 93; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 163; Tirmizî, “Menâkıb”, 58; İbn Mâce, “Zühûd”, 33; Ebû Dâvûd, “Sünne”, 9. Bir hizmetçisinin Hâtıb b. Ebî Belte'a'nın (ö. 30/650) cehenneme gireceğini söylemesi üzerine Hz. Peygamber'in “Yanıldın! O Cehenneme girmez. Çünkü Bedir ve Hudeybiye gazâlarında bulunmuştur” (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXII, 369; XXIII, 89; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 162; Tirmizî, “Menâkıb”, 59) diye cevap vermesi de Ehl-i Bey'atü'r-rıdvân'dan olmanın Cehennem'e girmeye engel olduğunu ortaya koymaktadır.

Yine Resûlullah (s.a.) onları kastederek “*Hepiniz bağışlanmıştır. Kızıl devenin sahibi müstesna!*”¹ demiştir.

Kur’ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflere yüksek faziletleri ile konu olan bir diğer sahâbî grubu da **Ehl-i Beyt**’dir. İslâmiyet ile birlikte Resûl-i Ekrem’in (s.a.) ev halkını anlatmak için kullanılmaya başlanan bu kavramın kapsamına kimlerin girdiği ile ilgili farklı görüşler öne sürülmüştür. Şîa’nın özellikle İmâmiyye (İsnaaşeriyye) âlimleri Ehl-i Beyt’in kapsamına Resûlullah (s.a.), Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile beraber imâm kabul ettikleri diğer dokuz kişiyi dâhil etmişlerdir. Hz. Peygamber’in hanımları, Hz. Fâtıma dışındaki çocukları ve Hz. Hasan ve Hüseyin dışındaki torunlarını ise Ehl-i beyt’in içerisinde kabul etmemişlerdir. Buna karşılık Ehl-i sünnet âlimlerinin bir kısmı Ehl-i Beyt’in kapsamına yalnızca Allah Resûlü’nün hanımlarını dâhil etmişlerdir. Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunluğu ise Hz. Peygamber’in hanımları ile birlikte bütün çocukları, bütün torunları, çocuk ve torunlarıyla beraber amcaları ve bütün akrabalarını dâhil etmişlerdir.² Allah Teâlâ, Ehl-i Beyt ile ilgili olarak “*Ey Ehl-i beyt, Allah sizden her türlü kirliliği gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor*”³ buyurmuştur. Resûl-i Ekrem (s.a.) de “*Dikkat edin ey insanlar! Ben de bir insanım. Yakında Rabbimin elçisi bana da gelecek ve ben onun davetine icabet edeceğim. Ben size iki önemli şey bırakıyorum. Bunların birincisi, içinde doğru yol ve nur bulunan Allah’ın Kitabı’dır. Onu alın ve sınıksız sarılın. Bir de size Ehl-i beyt’imi bırakıyorum. Allah’tan korkun da Ehl-i beyt’ime saygılı davranın! Ehl-i beyt’im hakkında size Allah’ı hatırlatırım! Ehl-i beyt’im hakkında size Allah’ı hatırlatırım*”⁴ hadisiyle ehl-i beytin

---

¹ Müslim, “Sıfâtü’l-münâfikîn”, 12; Tirmizî, “Menâkıb”, 59. Bu hadiste “*kızıl devenin sahibi*” diye nitelenen kişinin Ced b. Kays isiminde bir münâfik olduğu söylenmiştir. Kaybolan devesini aradığından Biat esnasında hazır bulunmayan bu şahsın sahâbenin tevbe davetine “*Vallahi kaybolan hayvanımı bulmam, sizin peygamberinizin benim için istiğfar etmesinden daha makbuldür*” diye küfrünü izhar eden bir cevap verdiği nakledilmiştir. Bkz. Nevevî, *Şerhu Müslim*, XVII, 127.

² Geniş bilgi için bkz. Öz, “Ehl-i Beyt”, *DİA*, X, 499; Nâsır b. Ali Âiz, *Akîde*, I, 386-395. Ehl-i Beyt’e kimlerin dâhil oldukları ile ilgili şu değerlendirme de yapılmıştır: “Ehl-i Beyt başta Hazret-i Fâtıma olduğu halde, Ali, Hasen, Hüseyin ile Peygamber’in kadınları (radiyallahu anhüm) dür. Şîa ezvâc-ı Nebvî’yi Ehl-i Beyt’ten saymazlar Fakat doğru değildir. Ehl-i Beyt, Peygamber’in evine nisbeti olanlar demek olduğuna göre, Ümmehât-ı mü’minîn’in de Ehl-i beytte dâhil bulunması icâb eder.” Ahmed Naîm-Kamil Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, IX, 367-368.

³ el-Ahzâb (33), 33.

⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXII, 11; XXXV, 456; Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 36.

önemini vurgulamış ve onların hakkına riâyet edilmesi gerektiğini emretmiştir. Yine Hz. Peygamber Kur'ân-ı Kerîm ile beraber Ehl-i Beyt'ine sarılmanın kurtuluş vesilesi olduğunu “*Ey insanlar! Size bir şeyler bıraktım ki onları alır sarılırsanız kesinlikle sapıtmazsınız. Bunlar Allah'ın Kitab'ı ve Ehl-i beyt'imdir*”¹ sözleriyle ifade etmiştir. Bir başka hadisinde Hz. Peygamber kendisinin Allah sevgisine bağlı olarak sevilmesi gerektiğine dikkat çektikten sonra, kendisinden ötürü de Ehl-i Beyt'in sevilmesi gerektiğini vurgulamıştır.²

Âyet ve hadislerden Ehl-i Beyt'e dâhil oldukları anlaşılan **Ümmehâtü'l-mü'minîn** (mü'minlerin anneleri)³ veya ezvâc-ı tâhirât da üzerinde ayrıca durulması gereken bir sahâbî grubudur.⁴ Resûl-i Ekrem'in hanımları demek olan Ümmehâtü'l-mü'minîn, bizzat Kur'ân âyetiyle “*mü'minlerin anneleri*”⁵ olarak ilan edilmişler ve başka kadınlardan farklı oldukları⁶ ortaya konulmuştur. Ayrıca buldukları konularının değerine bağlı olarak özel bazı hükümlere muhatap olmuşlardır. Örneğin onlardan herhangi birinin yaptığı bir hayâsızlığın cezasının iki kat olacağı, Allah'a ve Resûlüne itaatlerinin ve sâlih amellerin de karşılığının iki kat olacağı belirtilmiştir.⁷ Ümmehâtü'l-mü'minîn'in, dünya hayatı ve zineti ile Allah Teâlâ, Resûlullah (s.a.) ve Âhiret arasında bir tercih yapmaları istenince,⁸ onlar Allah, Resûlullah (s.a.) ve Âhiret'i

---

¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XVIII, 114; Tirmizî, “Menâkıb”, 32.

² Tirmizî, “Menâkıb”, 32; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 162.

³ Kur'ân-ı Kerîm'de “Ehlü'l-beyt” ifadesi üç âyette kullanılmıştır (Bu konuda bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, s. 172) Bunların birinde Hz. İbrâhim'in hanımı [Hûd (11), 73] diğerinde Resûlullah'ın hanımları [el-Ahzâb (33), 33] diğerinde ise Hz. Mûsâ'nın [el-Kasas (28), 12] ev halkının kastedildiği anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in hadislerinde de Ümmehâtü'l-mü'minîn'in Ehl-i beyt'in mensupları olduklarını gösteren örnekler bulunmaktadır. Örneğin Resûl-i Ekrem (s.a.) Zeynep bnt. Cahş (ö. 20/641) ile evlendiği gün bütün hanımlarının hücrelerini dolaşmış ve “Esselâmü 'aleyküm ehle'l-beyt ve rahmetullah” (Allah'ın selamı ve rahmeti üzerinize olsun ey Ehl-i beyt!” diyerek herbirinin Ehl-i beyt'inden olduğunu vurgulamıştır (Buhârî, “Tefsîr”, 33). Buna göre Ümmehâtü'l-mü'minîn'in Ehl-i beyt'ten oldukları anlaşılmaktadır.

⁴ Ümmehâtü'l-mü'minîn'in isimleri için bkz. Nâsır b. Ali Âiz, *Akîde*, I, 479.

⁵ el-Ahzâb (33), 6.

⁶ el-Ahzâb (33), 32.

⁷ el-Ahzâb (33), 30-31.

⁸ el-Ahzâb (33), 28-29.

tercih etmişler¹ ve kendilerine hazırlanan büyük nimetlere liyakatlerini ispat etmişlerdir. Allah Teâlâ da bu tercihlerinin karşılığında daha bu dünyada Ümmehâtü'l-mü'minîn'in diğer kadınlardan üstün olduklarını, mü'minlerin anneleri olduklarını haber vermiş ve peygamberinin artık onlar dışında başka kadınlarla evlenmesini yasaklamak suretiyle onlara ikramda bulunmuştur.²

Kur'ân-ı Kerîm'de geçmese de Hz. Peygamber'in hadislerinde fazîletlerine değinilen ve efdaliyet meselesinde üzerinde durulan önemli bir sahâbî grubu da **Aşere-i mübeşşere**'dir. Kendisi de Aşere-i mübeşşere'den olan Abdurrahmân b. Avf'ın (ö. 32/652) rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber “*Ebû Bekir cennetliktir, Ömer cennetliktir, Ali cennetliktir, Osman cennetliktir, Talhâ cennetliktir, Zübeyr cennetliktir, Abdurrahman b. Avf cennetliktir, Sa'd b. Ebî Vakkâs cennetliktir, Saîd b. Zeyd cennetliktir, Ebû Ubeyde b. Cerrâh cennetliktir*”³ buyurmuştur. Aynı isimlerin cennetle müjdelendiğini yine Aşere-i mübeşşere'den Saîd b. Zeyd (ö. 51/671) de Hz. Peygamber'den rivâyet etmiştir.⁴ Bu önemli sahâbî grubunun tamamının ilk Müslümanlardan olması, Kureyş kabilesine mensup olması, İslâm'a çok önemli katkıların olması, her birinin Ehl-i Bedir ve Ehl-i Bey'atü'r-ırdvân'dan olması, Allah ve Resûlullah'ı (s.a.) sevdikleri ve bu uğurda en yakınları ile savaşmaktan geri durmamalarını ortak özellikleri arasında saymak mümkündür.⁵

Yine Kur'ân-ı Kerîm'de geçmemekle beraber Resûl-i Ekrem'in hadislerine konu olan **Hulefâ-i râşidîn**'i de ayrı bir sahâbî grubu olarak değerlendirmek mümkündür. Allah Resûlü “*Anlaşmazlıklar çıktığı zaman benim sünnetime ve doğru yolda olan Hulefâ-i râşidîn'in sünnetine sınıksız sarılın*”⁶ demiştir. Ehl-i sünnet'in yaygın kanaatine

---

¹ Buhârî, “Tefsîr”, 33; İbn Mâce, “Talâk”, 20.

² İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VI, 378. Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) bu rivâyeti naklettikten sonra Hz. Peygamber'in başka kadınlarla evlenmesinin yasaklanması konusunda ihtilaf bulunduğunu söylemiştir.

³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 209; Tirmizî, “Menâkıb”, 26.

⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 102; Tirmizî, “Menâkıb”, 26; Ebû Dâvûd, “Sünne”, 9; İbn Mâce, “Mukaddime”, 11.

⁵ Aydınlı-Çakan, “Aşere-i Mübeşşere”, *DİA*, III, 547.

⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXVIII, 367, 373; İbn Mâce. “Mukaddime”, 6; Ebû Dâvûd. “Sünne”, 6; Tirmizî. “İlim”, 16.

göre Hulefâ-i râşidîn Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir. Ehl-i sünnet'in bir kısmı da Hz. Hasan'ı Hulefâ-i râşidîn'in beşincisi olarak kabul etmişlerdir.¹ Efdaliyet konusunda ise Hulefâ-i râşidîn ifadesi Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali için kullanılmıştır. Sahâbî grupları ile ilgili sıralamalarda ise Hulefâ-i râşidîn bir sahâbî grubu olarak zikredilmiştir.

B. SAHÂBÎ GRUPLARI ARASINDA EFDALİYET SIRALAMALARI

Ashâb-ı kirâmın tamamının aynı hususiyetlere sahip olmadıkları ve sahâbî grupları arasında derece farklılıklarının bulunduğu Kur'ân ve Sünnet'ten deliller ile sabittir. Örneğin *“Muhâcir ve Ensâr'dan İslâm'a ilk girenler ile bunların yolunu samimiyetle izleyenlerden Allah râzı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır ve Allah onlara içinde ırmaklar akan Cennetler hazırlamıştır. Orada ebediyen kalacaklardır. En büyük bahtiyarlık işte budur”*² âyeti müslüman olan ilk sahâbîlerin üstünlüklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca *“Fetih'ten önce Allah yolunda harcama yapan ve savaşanlarınız, başkalarıyla bir olmaz. Onların derecesi, daha sonra harcayan ve savaşanlardan daha yüksek bir mertebededir”*³ âyeti söz konusu iki sahâbî grubu arasında derece farkı bulunduğunu ortaya koymaktadır.⁴

Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde Muhâcirler, Ensâr'dan önce zikredilmiş ve bu vesileyle Muhâcirlerin Ensâr'dan üstünlüklerine işaret edilmiştir.⁵ Resûl-i Ekrem'in de Muhâcirlerden olmayı Ensâr'dan olmaktan daha fazîletli gördüğü *“Şâyet hicret gerçekleşmeyecek olsaydı ben Ensâr'dan bir kişi olmak isterdim”*⁶ hadisinden

---

¹ Fayda, “Hulefâ-yi râşidîn”, *DİA*, XVIII, 325.

² et-Tevbe (9), 100.

³ el-Hadîd (57), 10. Sahâbenin bu âyetteki fetih ifadesiyle Hudeybiye Antlaşması'nın (6/628) kastedildiğini düşündükleri ifade edilmiştir. Bkz. Ebû Seyf eş-Şizîfî, *Mebâhisü'l-müfâdale*, s. 267 (4 no.lu dipnot). Bu ilk görüş dışında âyetin Mekke'nin fethi ile ilgili olduğu ve ayrıca ki bu ikinci görüşün âlimlerin çoğunluğu tarafından kabul edildiği ifade edilmiştir. Bkz. Seffârîni, *Levâmi'*, III, 576 (3 no.lu dipnot).

⁴ Söz konusu iki âyetin sahâbî grupları arasında farklı fazilet derecelerinin bulunduğu konusunda delil olduklarına dair bkz. Ebû Seyf eş-Şizîfî, *Mebâhisü'l-müfâdale*, s. 267-268.

⁵ el-Enfâl (8), 74; et-Tevbe (9), 117; el- Haşr (58), 8-9.

⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXV, 170; Tirmizî, “Menâkıb”, 65; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 88. Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210), Muhâcirlerin Ensâr'dan fazîlet ve derece açısından önde olmasını şu dört gerekçe ile izah etmiştir: 1. Muhâcirlerin Ensâr'dan önce iman etme şerefine nail olmaları 2.

anlaşılmaktadır. Buna binaen Ehl-i sünnet âlimleri de Muhâcirlerin Ensâr'dan daha fazîletli bir sahâbî grubu olduğunu kabul etmişlerdir.¹ Resûlullah (s.a.) Bedir savaşına katılan sahâbîleri de ayrı bir konumda değerlendirmiş ve onları daha özel bir muameleye tabi tutmuştur. Bunun gerekçesi olarak da Cenâb-ı Hakk'ın onları affetmesini göstermiştir.² Yine Hz. Peygamber Bedir savaşına katılan ashâbını Müslümanların en hayırlıları olarak gördüğünü ifade etmiştir.³

Resûl-i Ekrem'i (s.a.) her konuda örnek alan ashâb-ı kirâm da bazı sahâbî gruplarına daha fazla önem vermişler ve fazîlet derecelerine göre muamelede bulunmuşlardır. Bunun bir örneğini Hz. Ömer'in şu uygulamasında görmek mümkündür: Şam'da veba salgını baş gösterdiğinde Hz. Ömer salgının olduğu yere gidip gitmeme konusunda sırasıyla ilk Muhâcirler, Ensâr ve Fetih Muhâcirleri ile istişare etmiştir.⁴ Hazreti Ömer'in bu sahâbî gruplarının tamamı ile bir defa istişare etmek yerine her birini sırasıyla ayrı ayrı davet etmesi bir fazîlet sıralaması gözetildiğini göstermektedir. Nitekim İmâm Nevevî (ö. 676/1277) de Hz. Ömer'in bu uygulamasını bu şekilde değerlendirmiştir.⁵

İslâm âlimleri de Kur'ân, Sünnet ve sahâbe uygulamasına uygun olarak sahâbî grupları arasında üstünlük karşılaştırmaları yapmış ve sahâbî gruplarına dair efdaliyet sıralamaları yapmışlardır. Ancak fertler arası fazîlet karşılaştırmalarında olduğu gibi gruplar arası karşılaştırmalarda da tek bir görüş üzerinde ittifak etmemişlerdir.

Muhâcirlerin Kureyş müşriklerinin eziyet ve işkencelerine çok uzun bir süre sabırla tahammül etmiş olmaları 3. (Dinleri uğruna) aile, akraba, tüm çevrelerini ve vatanlarını terketmelerinden ötürü ortaya çıkan zorluklara katlanmaları 4. İslâm şeriatını Resûl-i Ekrem'den (s.a.) ilk olarak kabul ettiklerinden kendilerinden sonraki Ensâr ve diğer bütün mü'minlere öncü olmaları ve bu sebeple onların da sevaplarına ortak olmaları. Bkz. Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, XV, 216.

¹ Dâni, *er-Risâletü'l-vâfiye*, s. 239.

² Ahmed b Hanbel, *el-Müsned*; II, 38; Ebû Dâvûd, "Sünne", 9.

³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXV, 136; Buhârî, "Megâzî", 11; İbn Mâce, "Mukaddime", 11.

⁴ Müslim, "Selâm", 32.

⁵ Nevevî, *Şerhu Müslim*, XIV, 209. Devamında Nevevî, Fetih Muhâcirleri ifadesiyle kastedilen sahâbîlerin kimler olduğuna dair iki farklı görüş aktarmıştır. Bunların birincisine göre, Fetih Muhâcirleri Fetih'ten önce müslüman olanlardır ki, bunlar hicret ederek fazîlet kazanmışlardır. İkinci görüşe göre ise, bunlar Fetih'ten sonra müslüman olup hicret edenlerdir. Nevevî ikinci görüşün daha isabetli olduğunu Kâdî İyâz'dan nakletmiştir.

Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin (ö. 429/1037-38), Ehl-i sünnet âlimlerinin üzerinde icmâ ettiğini belirterek naklettiğine göre onlar, en faziletli sahâbîlerin başında **Hulefâ-i râşidîn**'i saymışlardır. Onlara göre bunların hemen ardından **Aşere-i mübeşşere**'nin geriye kalan altı şahsı ve daha sonra sırasıyla **Ehl-i Bedir**, **Ehl-i Uhud** ve **Ehl-i Bey'atü'r-ırdvân** gelmektedir.¹ İbnü's-Salâh (ö. 643/1245)² ve İmâm Nevevî³ de Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin sahâbe grupları arasındaki bu sıralamasını naklederek desteklediklerini ifade etmişlerdir.

İbn Hazm (ö. 456/1064) ise bu konuda farklı bir görüş ortaya atmıştır. Ona göre en faziletli sahâbî grubu, Hz. Peygamber'in hanımları yani Ümmehâtü'l-mü'minîn'dir. Bunların içerisinde en üstün olanları ise Hz. Âişe ve Hz. Hatice'dir. Ümmehâtü'l-mü'minîn'in diğer fertlerinden sonra ise Hz. Ebû Bekir ardından Hz. Ömer en üstün sahâbîlerdir. Hz. Ömer'den sonra ise o, en üstün sahâbîler olarak ilk muhâcirleri, onlardan sonra Âkabe'de bîat edenleri, daha sonra ise Ehl-i Bedir'i kabul etmiştir. Ayrıca İbn Hazm bu sahâbîlerden sonra Hudeybiye Antlaşması'na (6/628) kadar yapılan savaşlara katılanların en üstün sahâbîler olduğunu söylemiştir. Çünkü ona göre daha erken dönemde yapılan bir savaşa katılan bir sahâbî, daha geç dönemde yapılan bir savaşa katılan bir sahâbîden üstün kabul edilmelidir.⁴ İbn Hazm'ın Ümmehâtü'l-mü'minîn'i en faziletli sahâbe grubu olarak kabul ederken dayandığı birçok delili bulunmaktadır. Ancak çoğunlukla onun görüşü kabul edilmemiş ve kullandığı deliller eleştirilmiştir.⁵

---

¹ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 304; Nevevî, *Şerhu Müslim*, XV, 148; a. mlf., *et-Takrîb*, s. 93. Ayrıca bkz. Âlûsî, *el-Ecvibetü'l-İrâkıyye*, s. 173-174; Sehâvî, *Şerhü't-Takrîb*, s. 465. Şemsüddîn es-Seffârîni (ö. 1188/1774), sahâbe gruplarının efdaliyet sıralamasında haklarındaki âyet ve hadislerden hareketle Ehl-i Bey'atü'r-ırdvân'ın Uhud'da şehit olan sahâbîler dışındaki Ehl-i Uhud'dan önce zikredilmesinin daha isabetli olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Seffârîni, *Levâmi'*, III, 559-560, 563, 575.

² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 299.

³ Nevevî, *a.g.e.*, XV, 148.

⁴ Kubeysî, *Sahâbetü Resûlillâh*, s. 296-297.

⁵ İbn Hazm'ın birinci delili, Ümmehâtü'l-mü'minîn ile ilgili "Sizden kim Allah'a ve Resûlüne itaat eder, sâlih amel yaparsa, ona mükâfâtını iki kat veririz. Biz ona güzel bir rızık hazırlamışızdır" [el-Ahzâb (33), 31] âyetidir. İkinci delili, "Peygamber mü'minlere kendi canlarından daha yakındır. O'nun eşleri de mü'minlerin anneleridir" [el-Ahzâb (33), 6] âyetidir. Ona göre Ezvâc-ı tâhirât, mü'minlerin anneleri olmaları sebebiyle peygamberlerden sonra en faziletli ve hürmet edilmeye en çok layık insanlardır. Üçüncü delili, diğer sahâbîlere göre onların Resûlullah (s.a.) ile birlikteliklerinin fazla olmasıdır.

Örneğin İbn Teymiyye (ö. 728/1328), İbn Hazm'ın görüşünün şâz bir görüş olduğunu, dayanağının yanlış olduğunu, kendisinden önce hiçbir âlimin böyle bir görüş öne sürmediğini ve bu görüşün Kur'ân ve Sünnet'in nasslarıyla da çeliştiğini belirtmiştir. Ayrıca İbn Teymiyye, İbn Hazm'ın Ezvâc-ı tâhirât'ın Cennet'te Hz. Peygamber ile aynı derecede bulunmaları sebebiyle en üstün sahâbîler olarak kabul edilmeleri gerektiğini söylemesine şiddetle karşı çıkmıştır. O, İbn Hazm'ın bu iddiasının doğru kabul edilmesi durumunda Ümmehâtü'l-mü'minîn'in yalnızca sahâbeden değil, Hz. Muhammed dışındaki diğer peygamberlerin tamamından üstün kabul edilmeleri gerektiğinden hareketle bu görüşün isabetsiz olduğunu ifade etmiştir.¹

Dördüncü delili, onların namaz, oruç, hacc, cihâd, sadaka ve köle azad etmek gibi sâlih ameller hususunda diğer sahâbîler kadar pay sahibi olmalarıdır. Beşinci delili, Cenâb-ı Hakk'ın onları dünya ve âhiret arasında özgür bırakması üzerine onların âhireti tercih etmiş olmalarıdır. İbn Hazm, onların âhirette Resûl-i Ekrem'in eşleri olacaklarını, O'nunla Cennet'te aynı derecede bulunacaklarını ve O'nunla aralarında herhangi bir engelin bulunmayacağını dile getirmiştir. İbn Hazm'ın bu konuda dikkat çektiği önemli bir husus bulunmaktadır. Ona göre, Hz. Peygamber'in oğlu İbrâhîm de Cennet'te Hz. Peygamber ile aynı derece bulunabilir. Ancak onun fazîleti amele dayanan bir fazilet değil, fazl-ı ihtisâstır. Yani Allah'ın dilediği kuluna has kıldığı bir lütuftur. Ayrıca bu, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygamber'e bir ikramıdır. Ümmehâtü'l-mü'minîn ve diğer sahâbîler ise Cennet'i yaptıkları ameller karşılığında kazanmışlardır. Bu sebeple o, Hz. Peygamber'in oğlu İbrâhîm ile örneğin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in fazilet bakımından karşılaştırılmasının anlamsız olduğunu dile getirmiştir. İbn Hazm'ın Ümmehâtü'l-mü'minîn ve özellikle Hz. Âişe'nin efdaliyeti ile ilgili altıncı delili de Enes b. Mâlik ve Amr b. Âs'ın (ö. 43/664) rivâyet ettiği hadistir. Bunlardan Amr b. Âs rivâyeti şu şekilde özetlenebilir: Hz. Peygamber Amr b. Âs'ı Zâtü's-selâsil savâşına (8/629) komutan olarak gönderir. O, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi büyük sahâbîlere komutan olarak tayin edildiğini görünce, Resûl-i Ekrem'in kendisini diğer sahâbîlerden daha çok sevdiğini düşünür ve bunu bizzat Hz. Peygamber'den işitmek arzusuyla O'na en çok kimi sevdiğini sorar. Allah Resûlü ise, Hz. Âişe, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve başka sahâbîlerin ismini sayar (Buhârî, “Fezâilü ashâbî'n-nebî”, 5; “Megâzî”, 63; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 8; Tirmizî, “Menâkıb”, 63; İbn Mâce, “Mukaddime”, 11; Nesâî, *Fezâilü's-sahâbe*, s. 8; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 308-309; İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, II, 829). Bu rivâyeti delil olarak kullanan İbn Hazm, Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'ye olan sevgisinin vahye dayandığını belirtmiş, dolayısıyla bunu inkâr edenin Allah'a karşı çıkmış olacağını söylemiştir (İbn Hazm'ın efdaliyet görüşü ile ilgili bkz. İbn Hazm, *el-Müfâdale beyne's-sahâbe*, s. 59-67; İbn Hazm, *el-Fasl*, IV, 180 vd; Yöner, “İbn Hazm'a Göre Hz. Peygamber'den Sonra Efdaliyet” *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, s. 11-14). Yalnızca Resûl-i Ekrem'in sevgisinden hareketle bir kimsenin en faziletli sahâbî olduğuna hükmetmek yeterli olmamalıdır. Örneğin Hz. Peygamber'in Muâz b. Cebel'e (ö. 17/638) birçok kez “*Ey Muâz Vallahi seni seviyorum*” (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXVI, 429-430, 443; Ebû Dâvûd, “Salât”, 361; Nesâî, “Sehv”, 60) dediği bilinen bir husustur. Ancak Muâz b. Cebel, en faziletli sahâbî olarak kabul edilmemiştir. İbn Hazm'ın kullandığı delillerin eleştirisi için bkz. Kubeysî, *Sahâbetü Resûlillâh*, s. 299-303.

¹ İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, IV, 395.

Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149), İbn Abdilber (ö. 463/1070) ve bir topluluğa nispet ettiği bir görüşe göre ise Hz. Peygamber hayatta iken vefât eden sahâbîler Hz. Peygamber'in vefâtından sonra hayatta kalan ashâbından daha üstündür. Ancak İmâm Nevevî (ö. 676/1277) bu görüşün isabetsiz olduğunu ifade etmiştir.¹ Zeynüddîn el-İrâkî ise (ö. 806/1404) bu görüşü savunanların kullandıkları delillerinin Hz. Peygamber'in vefât eden ashâbından bazıları hakkında “*Ben kıyâmet günü bunlara şâhidim*”² buyurması olduğunu belirtmiştir. Ancak İrâkî, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in en üstün sahâbîler oldukları ile ilgili icmâya³ dayanarak bu görüşün reddedilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴ Yani Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, Hz. Peygamber'den sonra hayatta kaldıklarına göre ve her ikisinin de Hz. Peygamber hayatta iken vefât eden sahâbîlerden üstün olduğu sahâbe ve tâbîn tarafından kabul edildiğine göre bu görüşün isabetli olmadığı anlaşılmaktadır. Bu konuda farklı bir görüş olduğu için Dâvûd b. Alî ez-Zâhirî (ö. 270/884) ile İbn Abdilber'e nispet edilen başka bir görüşe de değinilebilir. Bu görüşe göre en üstün sahâbîler ilk Muhâcirlerdir. Onların ardından en üstün sahâbîler Ensâr'ın ilkleridir. Daha sonra bu iki gruptan olan diğer sahâbîler gelmektedir. Ayrıca bu grupların herhangi birinde bulunanlardan herhangi bir kimsenin kendi tabakasında olan bir kimseden üstün olduğuna kesin olarak hükmetmek mümkün değildir.⁵ Bu görüş de kabul görmemiştir.

Son olarak sahâbe gruplarının efdaliyeti ile ilgili bir noktaya dikkat çekmekte yarar vardır. Sahâbe grupları arasında efdaliyet sıralamaları yapılırken fert fert karşılaştırmalar yapılmamış grupların geneli esas alınarak yapılmıştır. Dolayısıyla Muhâcirlerden olan her sahâbînin Ensâr'dan olan her sahâbîden veya Ehl-i Bedir'den olan her sahâbînin Ehl-i Uhud'dan olan her sahâbî'den üstün olduğu söylenemez. Ayrıca sahâbî gruplarının her biri sohbet şerefine nâil olduğundan, farklı gruplardaki sahâbîlerin fazilet konusunda birbirlerini geride bırakmalarının önünde herhangi bir

---

¹ Nevevî, *Şerhu Müslim*, XV, 148. Ayrıca bkz. Sehâvî, *Şerhü't-Takrîb*, s. 465.

² Buhârî, “Cenâiz”, 72, 78; “Meğâzî”, 26; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 31; Tirmizî, “Cenâiz”, 46; İbn Mâce, “Cenâiz”, 28.

³ İrâkî, *et-Tebşıra*, II, 137-138; Sehavi, *Fethu'l-muğis*, III, 125; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 682.

⁴ İrâkî, *a.g.e.*, II, 139.

⁵ İbn Hazm, *el-Fasl*, IV, 182; Kubeyisî, *Sahâbetü Resûlillâh*, s. 303-304; Yöner, “İbn Hazm'a Göre Hz. Peygamber'den Sonra Efdaliyet” *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, s. 12.

engel bulunmamaktadır. Daha önce de izah edildiği üzere, sahâbe neslinden sonra gelen bir kişinin Resûl-i Ekrem'i (s.a.) görmesi mümkün olmadığından sahâbîlerden herhangi birinden üstün olması mümkün görülmemiştir. Ancak sahâbe nesli ile tâbiîn ve diğer nesliller arasındaki bu engel sahâbe neslinin kendi fertleri arasında geçerli değildir.¹

---

¹ Bkz. Seffârî, *Levâmi*, III, 577; Nebhânî, *el-Esâlîb*, s. 457.

III. DEĞERLENDİRME

Sahâbe neslinin tamamı İslâm'da çok fazîletli bir nesil olarak kabul edilmiştir. Ancak bu nesil arasında bazı sahâbîler ve sahâbî grupları diğerlerine göre daha fazîletli kabul edilmiş ve efdaliyet meselesine daha çok konu olmuştur. Görebildiğimiz kadarıyla efdaliyet tartışmaları fert olarak daha çok Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hatice, Hz. Fâtıma ve Hz. Âişe'nin etrafında yoğunlaşmıştır. Bunlar arasında ise konunun siyâsî etkisinden dolayı Hulefâ-i râşidîn ile ilgili tartışmalar daha çok yaygınlık kazanmıştır. Ayrıca onların efdaliyeti ile ilgili farklı görüşlere karşı tenkitler genel olarak daha şiddetli olmuştur. Çünkü bu mesele bazen bir kimlik meselesi gibi değerlendirilmiş ve bir kişinin bu konudaki kanaatine göre örneğin Şîi olduğuna hükmedilmiştir.

Hulefâ-i râşidîn ile ilgili sıralamalara baktığımız zaman imâmet/hilâfet sırasına uygun olarak yapılan Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali şeklindeki sıralamanın ümmet arasında en yaygın olarak kabul edilen sıralama olduğu anlaşılmaktadır. Hanım sahâbîler ile ilgili ise Hz. Hatice, Hz. Fâtıma ve Hz. Âişe'nin en fazîletli hanım sahâbîler oldukları konusunda neredeyse ittifak bulunmaktadır. Ancak onların herbirinin en fazîletli hanım sahâbî olduğu ile ilgili görüş öne sürülmüştür. Bu konuda isabetli olmaya en yakın görüşün ise onlar hususunda kesin bir kanaat belirtmekten kaçınmak veya efdaliyetleri ile ilgili tevakkuf etmek olduğu söylenebilir. Ayrıca hanım sahâbîlerin efdaliyetine dair farklı görüşlerin çoğunlukla hoşgörü ile karşılandığı anlaşılmaktadır.

Genel olarak efdaliyete konu olan sahâbe gruplarını ise Sâbikûn, Muhâcirler, Ensâr, Ehl-i Bedir, Ehl-i Uhud, Ehl-i Bey'atü'r-rıdvân, Ehl-i Beyt, Ümmehâtü'l-mü'minîn ve Aşere-i mübeşşere şeklinde sıralamak mümkündür. Bu konudaki yaygın görüş ise sırasıyla Hulefâ-i râşidîn, Aşere-i mübeşşere'nin Hulefâ-i râşidîn dışındaki altı şahsı, Ehl-i Bedir, Ehl-i Uhud ve Ehl-i Bey'atü'r-rıdvân şeklindeki görüştür. Ayrıca sahâbe grupları ile ilgili efdaliyet sıralamaları da daha sakin bir zeminde yapılmış ve genel olarak farklı görüşlere müsamahalı yaklaşmıştır. Ancak Ümmehâtü'l-

mü'minîn'in en fazîletli sahâbî grubu olduğuna dair İbn Hazm'ın görüşü ise birçok âlim tarafından isabetsiz bulunmuş ve onun delilleri eleştirilmiştir.

Şüphesiz efdaliyet konusu ile ilgili yapılan tartışma ve sıralamaları değerlendiren farklı görüş sahiplerinin başvurdukları deliller ile beraber, yaşadıkları siyâsî ve sosyal şartların da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu durumu Şemsüddîn ez-Zehabî'nin (ö. 748/1348) Mısır kadılığı yapan Şâfiî fakihî Ebû Bekr Muhammed b. Haddâd el-Kinânî (ö. 344/955) ile ilgili aktardığı şu hâdise en güzel şekilde ortaya koymaktadır: İbnü'l-Haddâd ile yalnız kalan dönemin emîri Muhammed b. Tuğc el-İhşîd'in, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali'den hangisinin daha fazîletli olduğunu sorması üzerine İbnü'l-Haddâd "Senin yanında (yalnız) iken Ali (daha fazîletli), alenî iken ise Ebû Bekir" diye cevap vermiştir.¹

Şîâ'nın güçlü olduğu bir dönemde Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'ye (ö. 597/1201) de Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali'den hangisinin daha üstün olduğunun sorulması üzerine "أَفْضَلُهُمَا مَنْ كَانَتْ بِنْتُهُ تَحْتَهُ" = Kızı onun nikâhı altında olan onların en fazîletlisidir"² diye cevap vermiştir. Görüldüğü üzere İbnü'l-Cevzî'nin hem Hz. Ebû Bekir'in hem de Hz. Ali'nin anlaşılabilceği bir cevap vermesi, tafdil tartışmalarının hangi boyutlara ulaştığını gözler önüne seren bir başka dikkat çekici hadise olarak karşımızda durmaktadır.

Sonuç olarak İslâm düşünce tarihinde efdaliyet konusu daima gündemdeki yerini korumuş, yaygın olarak tartışılmış ve bu konu ile ilgili pek çok farklı görüş öne sürülmüştür.

---

¹ Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XV, 450; a. mf., *Târihu'l-İslâm*, VII, 805-806.

² Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XXI, 371.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SAHÂBEDE EFDALİYET SIRALAMASINA DAİR GÖRÜŞLER

I. SELEF-İ SÂLİHİN'İN GÖRÜŞÜ

A. YETİŞKİN SAHÂBİLERİN GÖRÜŞÜ

Şüphesiz her konuda olduğu gibi, efdaliyet konusunda da en önemli görüş Resûl-i Ekrem'in (s.a.) görüşüdür. Onun görüş belirtmediği konularda ise kendisini örnek alan ashâb-ı kirâmın görüşüne başvurmak en isabetli yoldur. Sahâbilerden bu konu ile ilgili aktarılan rivâyetlere bakılırsa, konunun Hz. Peygamber'in hayatta olduğu zamanda konuşulmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla onların efdaliyet konusu ile ilgili görüşleri büyük önem arz etmektedir.

Kendi konularının bilincinde olmayı sahâbenin en önemli özellikleri arasında zikretmek mümkündür. Birtakım icihâdî meselelerde ihtilaf etseler de, hatta bu ihtilaflar bazen ashâbı savaş meydanlarında karşı karşıya getirecek boyutlara varsa da, onlar Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde "sahâbe nesli" ile ilgili övücü ifadeleri göz önünde bulundurarak birbirlerini en güzel sözlerle anlatmaya dikkat etmişlerdir.¹ Yani sahâbe, Hz. Peygamber'in ashâbı olmanın ne anlama geldiğini en güzel biçimde kavrayan bir nesildir. Şüphesiz her konuda olduğu gibi bu konuda da sahâbenin Resûl-i Ekrem'i (s.a.) örnek aldıkları anlaşılmaktadır. Örneğin Hz. Peygamber, Ehl-i Bedir'den olan Hâtib b. Ebî Belte'a'yı (ö. 30/650) işlediği suçtan dolayı cezalandırmak isteyen Hz. Ömer'i, Hâtib b. Ebî Belte'a'nın Ehl-i Bedir'den olmasını nazar-ı dikkate vererek alıkoymuştur.² Bu hâdise Hz. Peygamber'in özellikle Bedir ashâbını özel bir kategoride değerlendirdiğini göstermektedir. Yine Resûlullah (s.a.) "*Ensâr'ı ancak mü'minler sever ve onlara ancak münafiklar buğzeder. Binaenaleyh, kim onları severse Allah da onları sever. Kim de onlara buğzederse Allah da onlara buğzeder*"³ diyerek bu ashâbının önemli bir hususiyetine dikkat çekmiştir.

---

¹ Efendioğlu, "Fezâilü's-sahâbe", *DİA*, XII, 535.

² Buhârî, "Cihâd", 141, 195; "Megâzî", 45; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 161; Tirmizî, "Tefsîr", 60.

³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXX, 541; Buhârî, "Menâkıbü'l-Ensâr", 4; Müslim, "İman", 129; Tirmizî, "Menâkıb", 66; İbn Mâce, "Mukaddime", 11.

Sahâbîliğin değerini göstermesi ve sahâbenin bu konudaki görüşünü yansıtması açısından Hz. Ömer ile ilgili şu hâdiseye değinmekte yarar vardır: Hz. Peygamber'in vefatından yıllar sonra Ensâr hakkında uygunsuz sözler söylediği gerekçesiyle huzuruna getirilen bir şahsı cezalandırmaya azmetmişken, söz konusu şahsın da bir sahâbî olduğunu anlayan Hz. Ömer, onu cezalandırmaktan vazgeçmiştir.¹ Hz. Ömer'in bu davranışı sahâbe arasında sahâbîliğin ayrı bir değerinin bulunduğu olan inançla ilgili olmalıdır. Nitekim Saîd b. Zeyd (ö. 51/671) "Vallahi onlardan (ashâb) herhangi bir adamın yalnızca birgün Resûlullah (s.a.) ile birlikte bulunması ve Allah yolunda yüzünün tozlanması, sizden birinin Nûh (a.s.) kadar yaşasa bile yaptığı amellerden daha fazîletlidir"² diyerek sahâbenin sohbet şerefine sahip olmalarına denk hiçbir amelin bulunmadığını açıkça ifade etmiştir.³

Sahâbîliğin fazîletini/mahiyetini en güzel şekilde kavrayan ashâb-ı kirâm, bütün sahâbîlerin aynı derecede olmadıklarını da düşünmüşler ve bu düşüncelerini çeşitli vesilelerle açıklamışlardır. Bu konuda Hz. Ömer'e nispet edilen birçok rivâyet bulunmaktadır. Bu rivâyete göre Hz. Ömer'in çeşitli zamanlarda en fazîletli sahâbînin Hz. Ebû Bekir olduğunu dile getirdiği anlaşılmaktadır.⁴ Örneğin Benî Sâide gölgeliği'nde Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ömer veya Ebû Ubeyde b. Cerrâh'tan (ö. 18/639) birine bîat edilmesini teklif etmesi üzerine Hz. Ömer "Bilakis sana bîat edelim. Çünkü sen bizim efendimizsin, en hayırlımızsın ve Resûl-i Ekrem'in (s.a.) en çok sevdiği kişisin" demiş ve bu sözlerinin hemen arkasından Hz. Ebû Bekir'e bîat etmiştir. Onun

---

¹ İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), güvenilir râvîlerden rivâyet edildiğini belirttiği bu hâdisede, Hz. Ömer'in sahâbeden olduğunu öğrendiği bu şahsı değil cezalandırmak, ona en ufak bir azarlamada bile bulunmamasının sahâbe nezdinde sahâbîliğe denk başka hiçbir şeyin bulunmamasına delil olduğunu söylemiştir. İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 164-165. Bu konuda ayrıca bkz. Ebû Şehbe, *Diğâ'*, s. 93.

² Ahmed b.Hanbel, *el-Müsned*, III, 175; Ebû Dâvûd, "Sünne", 9; Tirmizî, "Menâkıb" 26, 28.

³ Merhûm Ahmed Naîm (ö. 1934) "Sohbet-i Nebeviyye devlet-i refîasına muadil tutulacak hiçbir fazîlet mutasavver olmadığı için o huzûr-ı mübârekte –ne kadar az olursa olsun- bulunmuş bir kimseyi mâadâsına tafdil etmek Hulefây-ı Râşidîn zamanında bütün sahâbe meyânında mukarrer kavâidden biri idi" [Ahmed Naîm, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi (Mukaddime)*, I, 24] sözleri ile başta Hulefâ-i râşidîn olmak üzere sahâbenin sohbet şerefinden dolayı sahâbe neslini kendileri dışındakilerden üstün kabul ettiklerini ifade etmiştir.

⁴ Bahâeddîn el-Kıfî (ö. 697/1297), Hz. Ömer başta olmak üzere bütün sahâbîlerin Hz. Ebû Bekir'e hürmet gösterdiğini ve onun efdaliyetinden şüphe duymadıklarını ifade etmiştir. Bkz. Kıfî, *el-Enbâu'l-müstetâbe*, s. 93-94.

ardından diğer sahâbîler de bîat etmiştir.¹ Hz. Ömer'in burada Hz. Ebû Bekir'in en faziletli sahâbî olduğunu söylemesi, onun bu konudaki görüşünü ortaya koymakla birlikte, öncelikle orada bulunup da Hz. Ömer'in bu sözüne karşı çıkmayan ve bunun göstergesi olarak da Hz. Ebû Bekir'e bîat eden sahâbîlerin de görüşünü gözler önüne sermektedir. Ayrıca Hz. Ebû Bekir'in de Hz. Ömer'in bu sözüne karşı çıkmayarak bîat alması onun da kendisinin efdaliyetini inkâr etmediğini göstermektedir.²

Yine Hz. Ömer "Resûl-i Ekrem Ebû Bekir'i severdi. Ebû Bekir bizim efendimiz ve en hayırlımızdı"³ demiştir. Ayrıca kendisinden sonraki halifeyi tayin etmesi istendiğinde o "Şayet halife tayin edersem, benden daha hayırlı olan Ebû Bekir de tayin etmişti. Tayin etmezsem de ondan daha hayırlı olan Resûl-i Ekrem de tayin etmemişti"⁴ diye cevap vererek Hz. Ebû Bekir'in kendisinden daha hayırlı olduğunu bu vesileyle de dile getirmiştir. Bir başka rivâyete göre bazı kişiler Hz. Ömer'i Hz. Ebû Bekir'e tafdil etmeye yeltenince Hz. Ömer "Ebû Bekir'in günlerinden herhangi bir gün Ömer ve ailesinden hayırlıdır. Ebû Bekir'in gecelerinden bir gece de Ömer ve ailesinden daha hayırlıdır"⁵ demiştir. Abdurrahman b. Ebî Leylâ'nın (ö. 83/702) naklettiğine göre yine Hz. Ömer "Bu ümmetin peygamberinden sonra en faziletli şahsı Ebû Bekir'dir. Bunun dışında bir şey söyleyen iftiracıdır ve iftiracıya uygulanan cezanın ona da uygulanması gereklidir"⁶ demiştir.⁷ Bahâeddîn el-Kıftî'nin (ö. 697/1297) naklettiğine göre Hz. Ömer,

---

¹ Buhârî, "Fezâilü ashâbi'n-nebî", 5.

² Hz. Ebû Bekir'e nispet edilen "Sizin en hayırlımız olmadığım halde size emir tayin edildim" meâlindeki sözünü tevâzusuna yormak en doğru görüş olmalıdır. Nitekim Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038), Hz. Peygamber'in yüce tevâzusundan hareketle söylediği birkaç hadisi de delil olarak göstermek suretiyle Hz. Ebû Bekir'in bu sözü tevâzû niyetiyle söylediğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Ebû Nuaym, Hz. Ebû Bekir'in bu sözünün efdaliyet konusundaki görüşü olduğu şeklinde bir sonuç çıkartmanın doğru olmayacağını belirtmiştir (Ebû Nuaym, *el-İmâme*, s. 268). Ebû Bekr el-Bâkılânî'nin (ö. 403/1013) bu söz ile ilgili değerlendirmeleri için bkz. Bâkılânî, *Menâkıb*, s. 322-323.

³ Kıftî, *el-Enbâü'l-müstetâbe*, s. 87. Ayrıca bkz. Lâlekâî, *Şerhu usûli'l-i'tikâd*, VII, 1361.

⁴ Buhârî, "Ahkâm", 51; Müslim, "İmâra", 11. Ayrıca bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 94; Kıftî, *a.g.e.*, s. 250, 294-295.

⁵ Kıftî, *a.g.e.*, s. 83, 94.

⁶ Lâlekâî, *a.g.e.*, VII, 1370; VIII, 1447; Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, II, 579; Ebû Nuaym, *a.g.e.*, s. 269-270. Ayrıca bkz. Kıftî, *a.g.e.*, s. 94.

⁷ Hz. Ömer'in Hz. Ebû Bekir'i hem kendisinden hem de diğer tüm sahâbîlerden üstün kabul ettiğine dair başka rivâyetler için bkz. İbn Kudâme, *Minhâc*, s. 477-482. Burada Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin Hz. Ömer ile ilgili önemli bir değerlendirmesi üzerinde durmakta da fayda bulunmaktadır. Ebû Nuaym, Hz.

kendisine “Senden daha hayırlı birini görmedim” diyen bir adama “Resûlullah’ı (s.a.) gördün mü?” der. Adamın “Hayır” demesi üzerine Hz. Ömer “Ebû Bekir’i gördün mü?” der. Adamın tekrar “Hayır” demesi üzerine o “Şayet Resûlullah’ı (s.a.) görmüş olsaydın (ve buna rağmen bu sözü söylemiş olsaydın) boynunu vururdum. Ebû Bekir’i de görmüş olsaydın, seni şiddetli bir şekilde cezalandırırdım”¹ demiştir.

Hz. Ebû Bekir’in efdaliyetini daha birçok sahâbî dile getirmiştir. Ebû Bekr el-Bakillânî (ö. 403/1013), Hz. Ebû Bekir’in efdaliyetinin ashâb-ı kirâm arasında meşhur olduğunu dile getirmiş ve bu görüşü savunanlar arasında Hz. Ömer, Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Hz. Ali, Ebû Hüreyre ve Abdullah b. Ömer gibi sahâbîlerin ismini zikretmiştir.² Bu bilgilerden hareketle Hz. Ebû Bekir’in sahâbenin çoğunluğuna göre en fazîletli sahâbî olarak kabul edildiği söylenebilir. Nitekim Resûl-i Ekrem’in müezzini Bilâl b. Rebâh (ö. 20/641) da bazı kişilerin kendisini Hz. Ebû Bekir’den daha üstün kabul ettiklerini işittiğinde “Ben yalnızca onun iyiliklerinden bir iyilik olduğum halde nasıl beni ondan daha üstün kabul ederler?!”³ diyerek Hz. Ebû Bekir’in fazîletine vurgu yapmıştır.

Hz. Ebû Bekir’den sonra ise Hz. Ömer en fazîletli sahâbî olarak kabul edilmiştir. Sahâbenin bu konudaki görüşünü en güzel şekilde özetleyen bir rivâyet olması açısından Hz. Ebû Bekir’in vefatından çok kısa bir süre önce söylediği sözlerini zikretmekte yarar vardır. Bu rivâyete göre Hz. Ömer’in sert tabiatından çekinen bazı sahâbîler, Hz. Ebû Bekir’in onu halife tayin etmesi ile ilgili tereddüt göstermiş ve bu konudaki çekincelerini Hz. Ebû Bekir ile paylaşma gereği duymuşlardır. Talhâ b.

Ömer’in doğrudan Hz. Osman’ı kendisinden sonraki halife olarak tayin etmeyip de halife seçimini belirlediği Şûrâ ashâbı’na bırakmasından hareketle, onun Hz. Osman ve Hz. Ali’den hangisinin daha fazîletli olduğu konusunda tevakkuf ettiği sonucuna varmanın yanlış olacağını ifade etmiştir. Ona göre Hz. Ömer’in belli bir isim söylememesi bu sahâbîler arasında en fazîletlisinin kim olduğu konusunda bir görüşünün olmadığı anlamına gelmemektedir. Resûl-i Ekrem (s.a.), ashâbı arasında en fazîletli kişinin Hz. Ebû Bekir olduğunu bildiği ve çeşitli vesilelerle buna işaret ettiği halde onu halife tayin etmediği gibi, Hz. Ömer de kendisinden sonra bîat edilecek halifenin çok daha güçlü bir ittifakla sahâbe tarafından araştırılıp belirlenmesinin ümmet için daha faydalı olduğunu düşündüğünden halife seçimini şûrâya bırakmıştır. Dolayısıyla Ebû Nuaym’a göre Hz. Ömer’in bu uygulamasının efdaliyet görüşü olarak görülmesi doğru bir görüş değildir. Bkz. Ebû Nuaym, *el-İmâme*, s. 305-306.

¹ Kiftî, *el-Enbâü’l-müstetâbe*, s. 94.

² Bâkillânî, *Menâkıb*, s. 293.

³ Zehebî, *A’lâmü’n-nübelâ*, I, 359.

Ubeydillâh'ın (ö. 36/656) temsilciliğini yaptığı bu görüş sahipleri, Hz. Ebû Bekir'e Hz. Ömer'i tayin etmesi durumunda bu konuda Allah Teâlâ'ya nasıl cevap vereceğini söylemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir "Allah bana kimi halife olarak bıraktın" diye sorarsa, kullarına en hayırlı olan kişiyi bıraktım"¹ diye cevap vereceğini söylemiştir. Bu cevabına göre Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ömer'i o esnada kendisi dışında hayatta olan bütün sahâbîlerden üstün kabul ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca diğer sahâbîlerden hiçbiri Hz. Ömer'in efdaliyeti konusunda Hz. Ebû Bekir'e herhangi bir itirazda bulunmamıştır. Dolayısıyla Hz. Ebû Bekir'in bu sözü sahâbenin bu konudaki görüşünü yansıtmaktadır. Nitekim Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657) en faziletli sahâbînin Hz. Ebû Bekir ve ardından Hz. Ömer olduğunu söylemiş, ayrıca bununla ilgili olarak "Resûlullah'ın (s.a.) ashâbından herhangi birini Ebû Bekir ve Ömer'e tafdil eden kimse, on iki bin sahâbîyi kusurlu bulmuş olur"² diyerek bu görüşün sahâbe neslinin ortak görüşü olduğuna dikkat çekmiştir.

Efdaliyet ile ilgili tartışmalarda en çok üzerinde durulan sahâbîlerden olması ve önde gelen sahâbîlerden olması bakımından Hz. Ali'nin bu konudaki rivâyetleri büyük ehemmiyet arz etmektedir. Daha önce zikredildiği üzere Hz. Ali'nin efdaliyet ile ilgili görüşünü anlatan sahâbîlerden bir tanesi Ebû Cühayfe'dir. Bu rivâyete göre Hz. Ali, sahâbîlerin en faziletlisinin Hz. Ali olduğunu zanneden Ebû Cühayfe'ye (ö. 74/693) "Ebû Cühayfe! Sana bu ümmetin Peygamber'inden sonra en faziletli kimseyi haber vereyim mi?" diye sorar. Ebû Cühayfe'nin "Evet" demesi üzerine Hz. Ali: "Resûlullah'tan sonra bu ümmetin en faziletli olan şahsı Ebû Bekir, sonra Ömer'dir. Ebû Bekir ve Ömer'den sonra üçüncü bir şahıs daha vardır"³ diye cevap verir. Ancak Hz. Ali, Ebû Cühayfe'ye üçüncü kişinin kim olduğunu söylememiştir." Daha önce de zikredilen bu rivâyet Hz. Ali'nin efdaliyet konusundaki görüşünü ortaya koymaktadır.

---

¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 254; Ebû Nuaym, *el-İmâme*, s. 276, 280-281; Lâlekâî, *Şerhu usûli'l-i'tikâd*, VII, 1404; Kiftî, *el-Enbâü'l-müstetâbe*, s. 243.

² Lâlekâî, *a.g.e.*, VII, 1408; VIII, 1449; Magrâvî, *Mevsu'â*, I, 159. Benzer bir rivâyet için bkz. Kiftî, *a.g.e.*, s. 285.

³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 201; Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, II, 581-583; İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, II, 807, 808; Lâlekâî, *a.g.e.*, VII, 1406; VIII, 1448. Benzer bir rivâyet için bkz. Kiftî, *a.g.e.*, s. 283.

Görüldüğü üzere Hz. Ali de sahâbenin geneli gibi sırasıyla Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in en fazîletli sahâbîler olduklarını kabul etmiştir.

Hz. Ali'nin efdaliyet konusundaki görüşünü ortaya koyan dikkat çekici rivâyetlerden biri de Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'nin (ö. 81/700)¹ aktardığı rivâyet olmalıdır. Bu rivâyete göre Muhammed b. el-Hanefiyye Hz. Ali'ye “Resûlullah'tan (s.a.) sonra insanların en hayırlısı kimdir?” diye sormuştur. Hz. Ali'nin “Ebû Bekir'dir” demesi üzerine o, “Ondan sonra kimdir?” demiştir. Hz. Ali'nin “Ömer'dir” diye cevap vermesi üzerine, Hz. Ali'nin en hayırlı üçüncü kişinin Hz. Osman olduğunu söylemesinden korkan Muhammed b. el-Hanefiyye “Sonra sensin değil mi?” diye kendi görüşünü Hz. Ali'ye onaylatmak istemiştir. Bunun üzerine Hz. Ali “Ben yalnızca Müslümanlardan biriyim”² diye cevap vermiştir. Bu rivâyete göre de Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir'i ve ondan sonra da Hz. Ömer'i sahâbenin en fazîletlileri olarak gördüğünü açık bir biçimde dile getirmiştir.³ Hz. Ali'nin verdiği cevabı onun şahsî görüşü olarak değerlendirmek yerine sahâbenin genel görüşünün bu yönde olduğunu söylemek daha isabetli olmalıdır. Abdullah b. Ömer'den (ö. 73/692) bu konuda rivâyet edilen hadisler ile birlikte değerlendirilince bu durum daha rahat anlaşılacaktır.

---

¹ Muhammed b. el-Hanefiyye (ö. 81/700), Hz. Hasan (ö. 49/669) ve Hz. Hüseyin'den (ö. 61/680) sonra Hz. Ali'nin (ö. 40/661) en âlim ve en takvâ sahibi oğludur. Annesi Havle b. Ca'fer b. Kays el-Hanefiyye'ye nispetle bu şekilde isimlendirilmiştir. Bkz. Ahmed Naîm-Kamil Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, IX, 336 (1 no.lu dipnot).

² Buhârî, “Fezâilü ashâbi'n-nebî”, 5; Ebû Dâvûd, “Sünne”, 8; Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, II, 573; İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, II, 809, 810; Lâlekâî, *Şerhu usûli'l-i'tikâd*, VII, 1401-1402. Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in en fazîletli sahâbîler olduklarını dile getirdiği bir başka rivâyet için bkz. Kıfî, *el-Enbâü'l-müstetâbe*, s. 280.

³ Hz. Ali'nin efdaliyet ile ilgili bu iki rivâyetinin Abdullah b. Ömer'in (ö. 73/692) meşhur rivâyetlerinden ayrıldığı bir nokta vardır. Her iki rivâyette de Hz. Ali'nin üçüncü en fazîletli sahâbînin ismini zikretmediği, ancak üçüncü kişinin kim olduğu konusunda bilgi sahibi olduğunu ifade ettiği görülmektedir. Bu konuda net bir isim söylemek mümkün olmasa da akla daha çok Hz. Osman ve Hz. Ali'nin isimleri gelmektedir. Şayet üçüncü kişi Hz. Osman ise bu durumda söz konusu rivâyet İbn Ömer rivâyetleri daha da pekiştirmekle birlikte, Ebû Bekir, Ömer, Osman sıralamasının sahâbenin neredeyse tamamının görüşünü yansıttığı ortaya çıkmış olmaktadır. Hz. Ali'nin ismini açıklamadığı kişi kendisi ise bu durumda, Hz. Ali'nin kendi ismini tevâzu gereği söylemediği ve Hz. Ali'nin efdaliyet konusunda sahâbenin çoğunluğunun görüşü olduğu anlaşılan Ebû Bekir, Ömer, Osman görüşünden farklı bir görüşte olduğu ortaya çıkacaktır. Ancak Bahâeddîn el-Kıfî (ö. 697/1297), Amr b. Havşeb es-San'ânî'den naklen Hz. Ali'nin “Bu ümmetin peygamberinden sonraki en fazîletlisi Ebû bekir, sonra Ömer ve sonra da Osman'dır” dediğini nakletmiştir. Kıfî, *a.g.e.*, s. 288.

Hız. Ali'den kendisinden sonra halîfe olacak kimseyi tayin etmesi istendiğinde "Resûl-i Ekrem (s.a.) halîfe tayin etmedi ki ben edeyim! Şayet Allah insanların hayrını dilerse, onları peygamberlerinden sonra en hayırlıların (halîfeliği) üzerinde birleştirdiği gibi yine birleştirir"¹ buyurması da açıkça onun en fazîletli sahâbî olarak Hız. Ebû Bekir'i kabul ettiğini göstermektedir.² Bu rivâyetler dışında yine Hız. Ali'nin en fazîletli sahâbîlerin Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer olduğunu söylediği ve bunun dışında bir görüş ileri süreni iftira cezası ile cezalandıracağı konusunda uyarıda bulunduğu da birçok kaynakta nakledilmiştir.³

Hız. Ömer'den sonra ise sahâbenin daha çok Hız. Osman'ı en fazîletli sahâbî olarak kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Bu konuda Abdurrahmân b. Avf'ın (ö. 32/652) Hız. Ömer'den sonraki halîfenin kim olması gerektiği konusunda yaptığı kamuoyu araştırmasını delil olarak göstermek mümkündür. Buna göre Abdurrahmân b. Avf, Hız. Osman ile Hız. Ali'den birinin halîfeliği konusunda karar kılmak için gece-gündüz kamuoyu yoklaması yaptıktan sonra Hız. Ali'ye dönerek "Yâ Ali! Ben insanların bu işteki tercihlerine iyice bakıp araştırdım ve onların Osman'dan sapmadıklarını gördüm. Bu yüzden sen (Osman'ı tercih ettiğim için) sakın kendi nefsin üzerinde bir kötöleme yolu tutma!"⁴ demiştir. Bu sözünden hem onun hem de diğer insanların Hız. Ömer'den sonra en fazîletli sahâbî olarak Hız. Osman'ı gördükleri anlaşılmaktadır. Ayrıca Abdurrahmân b. Avf'ın "Vallahi öğrenci çocuklara bile danışmadan Osman'a bîat

¹ Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, II, 186; İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, II, 820; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 95. Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, VII, 223; Kıfî, *el-Enbâü'l-müstetâbe*, s. 289, 294.

² Hız. Ali'nin Hız. Ebû Bekir'i tafdîl ettiğine dair rivâyetler için bkz. İbn Kudâme, *Minhâc*, s. 485-495. Hız. Ali'nin efdaliyet ile ilgili rivâyetleri bazı âlimlerin efdaliyet meselesindeki görüşlerine de tesir etmiştir. Bu bağlamda Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî'nin (ö. 211/826-27) bir değerlendirmesinden bahsedilebilir. Abdürrezzâk şöyle demiştir: "Ben şeyheyne (Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer) Hız. Ali'nin onları kendisine tafdîl etmesi sebebiyle tafdîl ediyorum. Şayet Hız. Ali onları tafdîl etmeseydi ben de etmezdim. Hız. Ali'yi sevip de onun görüşüne muhalefet etmek bana ayıp olarak yeter" demiştir. Yine Abdürrezzâk "Kalbim hiçbir zaman Hız. Ali'yi Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer'den üstün tutmak konusunda tatmin olmadı. Allah onlara da Osman ve Ali'ye de merhamet etsin. Onları sevmeyen mü'min değildir. Benim en güvendiğim amelim onlara duyduğum sevgidir" demiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, I, 146-147; Mizzâ, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 60; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, IX, 573-574.

³ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, I, 83; Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, II, 562; İbn Ebî Âsım, *a.g.e.*, II, 819; Lâlekâî, *Şerhu usûli'l-i'tikâd*, VII, 1374; İbn Kesîr, *a.g.e.*, XIV, 222-223; İbn Asâkir, *Târîh*, XLIV, 365-366, 367. Benzer bir rivâyet için bkz. Kıfî, *a.g.e.*, s. 285.

⁴ Buhârî, "Ahkâm", 43.

etmedim. Çocuklar da Osman Ali'den üstündür diye cevap verdiler"¹ dediği de nakledilmiştir.²

Abdullah b. Mes'ûd'un (ö. 32/652-53) da Hz. Osman halife seçildiğinde "Hayatta olanlar içerisinde en hayırlı olanı emir tayin ettik. Bu konuda hata da etmedik"³ dediği nakledilmiştir. Benzer bir şekilde Ebû Hüreyre'nin (ö. 58/678) "Biz Resûlullah (s.a.) zamanında bu ümmetin peygamberinden sonra en fazîletli olanlarının Ebû Bekir, Ömer, Osman olduğunu söyler ve susardık"⁴ dediği nakledilmiştir. Hz. Âişe'nin (ö. 58/678) de Hz. Osman'ı Hz. Ali'ye tafdil ettiği belirtilmiştir.⁵ Hibetüllâh b. Hasan el-Lâlekâî'nin (ö. 418/1027) aktardığına göre Hassân b. Sâbit (ö. 60/680?) ise Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in fazîlet bakımından ön plana çıktıklarını ifade etmiş ve basîret sahibi hiçbir mü'minin de bunu inkâr etmeyeceğini söylemiştir.⁶ Bir başka rivâyete göre Resûl-i Ekrem (s.a.), Hassan b. Sâbit'e Hz. Ebû Bekir ile ilgili bir şiirin bulunup bulunmadığını sorar. Hassân b. Sâbit'in bulunduğu söylemesi üzerine, Hz. Peygamber "Oku ben de dinleyeyim" der. Hassan b. Sâbit'in, Hz. Ebû Bekir'in Hicret esnasında Hz. Peygamber'in arkadaşı olduğunu, Hz. Peygamber'in kendisini çok sevdiğini ve diğer insanların da bundan haberdar olduğunu, ayrıca insanlardan kimsenin kendisine denk olmadığını ifade ettiği bir şiir okuması üzerine Resûlullah (s.a.) "Doğru söyledin ey Hassân"⁷ demiştir.

Sonuç olarak yetişkin sahâbîler bir bütün olarak sahâbe neslinin çok fazîletli bir nesil olduğuna inanmışlar ve bu inançlarını çeşitli vesilelerle dile getirmişlerdir. Ayrıca görebildiğimiz kadarıyla yetişkin sahâbîler genel olarak efdaliyet konusunda Hz. Ebû

---

¹ Lâlekâî, *Şerhu usûli'l-i'tikâd*, VII, 1423.

² Bu rivâyet sahâbenin efdaliyet konusundaki görüşünü yansıttığı gibi, onların fazîlet karşılaştırması yaptıklarını da göstermektedir.

³ İbn Hânî, *Mesâil*, II, 170; İbn Asâkir, *Târîh*, XLIX, 79; Lâlekâî, *a.g.e.*, VII, 1424; İbn Ebî Zemenîn, *Usûlü's-sünne*, s. 274; Ebû Nuaym, *el-İmâme*, s. 307; Kıftî, *el-Enbâü'l-müstetâbe*, s. 129; Magrâvî, *Mevsu'a*, I, 105, 106.

⁴ İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, II, 804-805.

⁵ İbn Hânî, *a.g.e.*, II, 171.

⁶ Lâlekâî, *a.g.e.*, VII, 1408.

⁷ Kıftî, *a.g.e.*, s. 83-84. Bu rivâyeti naklettikten sonra Bahâeddîn el-Kıftî (ö. 697/1297), bunun Hz. Ebû Bekir'in efdaliyetine delil olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Kıftî, Hz. Ebû Bekir'in efdaliyetini Resûlullah'ın da ikrar ettiğini (onayladığını) belirtmiştir.

Bekir ve Hz. Ömer'in en fazîletli sahâbî olduğunu savunmuşlardır. Hz. Ömer'den sonra ise - halife seçilmesi hadisesine bakılacak olursa- Hz. Osman'ı en fazîletli sahâbî olarak kabul ettikleri anlaşılmaktadır.

B. GENÇ SAHÂBİLERİN GÖRÜŞÜ

Yetişkin sahâbîler gibi genç sahâbîler de sahâbe neslinin Resûl-i Ekrem (s.a.) için özel olarak seçilmiş fazîletli bir nesil olduğunu kabul etmişler ve bu düşüncelerini birçok vesileyle dile getirmişlerdir. Özellikle sahâbenin efdaliyeti konusundaki rivâyetlerin genç sahâbîlere dayandığı görülmektedir. Çünkü onlar döneminde sahâbenin nüfusu diğer Müslümanlar'ın nüfusuna göre azalmış ve sahâbeye yönelik tenkitler onların döneminde yoğunluk kazanmaya başlamıştır. Dolayısıyla genç sahâbîler genel olarak sahâbe neslinin ve hususan önde gelen ashâbın fazîletini gözler önüne sermeye çalışmışlardır. Genç sahâbîlerden Abdullah b. Ömer (ö. 73/692) “Doğru bir yol takip etmek isteyen Resûlullah'ın (s.a.) vefat etmiş olan ashâbının yolunu takip etsin. Onlar bu ümmetin en hayırlıları, en iyi kalplileri, en derin ilim sahipleri ve en sade yaşantılı olanlarıdır. Onlar öyle bir topluluktur ki Cenâb-ı Hak onları peygamberine arkadaşlık yapmak ve dinini nakletmek için seçmiştir. İşte bu yüzden sizler de ahlak ve yaşayış bakımından onlara benzemeye çalışın. Onlar Hz. Muhammed'in (s.a.) sahâbîleridir. Ka'be'nin Rabbi'ne yemin ederim ki! Onlar dosdoğru hidayet yolu üzerideydiler”¹ sözleriyle yetişkin sahâbîlerin büyük ayrıcalıklara sahip müstesna bir topluluk olduklarını ifade etmiş ve insanları onlara uymaya davet etmiştir. Yine Abdullah b. Ömer “Resûlullah'ın ashâbı ile ilgili uygunsuz sözler söylemeyin! Onlardan herhangi birinin Resûlullah'ın (s.a.) yanında kısa bir süre bulunması sizden birinin ömür boyu yaptığı ibadetlerden daha hayırlıdır”² diyerek sahâbenin derecesine ulaşmanın sonraki nesiller için mümkün olmadığını dile getirmiştir. Şüphesiz bunun sahâbîliğin şerefi ve bereketi ile ilgili bir durum olduğu aşîkârdır. Ayrıca böyle bir sözün dinî bir temelinin olmaması düşünülemez. Zira Abdullah b. Ömer'in bunu kendi ictihadıyla söylemesi beklenemez.

---

¹ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, I, 305-306.

² Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, I, 57-58; İbn Mâce, “Mukaddime”, 11.

Genel olarak sahâbe neslinin, genç sahâbîler'in ve Hz. Peygamber'in efdaliyet konusundaki görüşlerini yansıtmaya açısından Abdullah b. Ömer'in rivâyetleri büyük önem arz etmektedir. Çünkü İbn Ömer zikrettiği sıralamanın Hz. Peygamber zamanında yapıldığını¹ ve (rivâyetlerin bazı tariklerinde) Resûl-i Ekrem'in (s.a.) bu sıralamaları inkâr etmediğini dolayısıyla sükût ederek ikrar ettiğini² ifade etmiştir. Bu rivâyetlerde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın sahâbe tarafından en fazîletli sahâbîler olarak kabul edildiklerinin dile getirilmesi sahâbenin bu konudaki genel görüşünü göstermektedir. Bunlardan yalnızca “*Resûlullah'ın (s.a.) zamanında (sahâbeden) hiç kimseyi Ebû Bekir'e denk saymazdık. Ondan sonra kimseyi Ömer'e denk saymazdık. Ondan sonra da kimseyi Osman'a denk saymazdık. Bunlardan sonra Resûlullah'ın (s.a.) ashâbını bırakır, aralarında bir üstünlük karşılaştırması yapmazdık*”³ hadisini zikretmek hem Abdullah b. Ömer'in hem de diğer sahâbe-i kirâmın efdaliyet meselesi ile ilgili görüşlerinin anlaşılması konusunda yeterli olmalıdır.⁴

Genç sahâbîlerden Avf b. Mâlik el-Eşcaî'nin (ö. 73/692) hazır bulunduğu bir mecliste, bazı kimseler Hz. Ömer'e hitaben “Ey mü'minlerin emîri! Vallahi biz senden daha âdil, daha doğru sözlü, münafıklara karşı daha sert birini görmedik ve sen Resûlullah'tan (s.a.) sonra inanların en hayırlısın” demişlerdir. Bunu duyan Avf b. Mâlik, “Vallahi yanıldınız! Biz Resûlullah'tan sonra ondan daha hayırlısını gördük” diye onlara itirazda bulunmuştur. Hz. Ömer, Avf b. Mâlik'e (r.a.) kimi kastettiğini sorunca o, Hz. Ebû Bekir'i kastettiğini söylemiştir. Bu cevaptan sonra Hz. Ömer söz konusu gruba dönerek “Vallahi Avf doğru söyledi, siz ise yanıldınız!” demiştir.⁵ Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) aktardığı bu hâdise hem Hz. Ömer'in hem de Avf b. Mâlik'in ashâb-ı kirâmın en fazîletlisinin Hz. Ebû Bekir olduğunu savunduklarını göstermektedir. Nitekim sahâbeden Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib (ö. 80/699-700) de “Ebû Bekir es-Sıddîk'i halife olarak tayin ettik ve (kendisinden sonra) onun gibisini bir

---

¹ Buhârî, “Fezâilü ashabi'n-nebî”, 4.

² Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, I, 520; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XII, 285-286.

³ Buhârî, “Fezâilü ashabi'n-nebî”, 7; Ebû Dâvûd, “Sünne”, 8.

⁴ Abdullah b. Ömer'in bu görüşü ile ilgili benzer iki rivâyet için bkz. İbn Hânî, *Mesâil*, II, 171; Kiftî, *el-Enbâü'l-müstetâbe*, s. 129.

⁵ Ebû Nuaym, *el-İmâme*, s. 270.

daha tayin etmedik”¹ demiştir. Bu rivâyet de sahâbenin genel kanaatini göstermesi açısından önemlidir.

Daha önce de Hz. Ali'nin efdaliyet görüşünü anlatmak amacıyla zikrettiğimiz Ebû Cühayfe (ö. 74/693) rivâyeti de bazı sahâbilerin bu meseledeki görüşleri ile ilgili bilgi vermektedir.² Şöyle ki bu rivâyet Hz. Ali'nin tafdîl görüşünü ortaya koymakla beraber, Ebû Cühayfe'nin de ilk görüşünü göstermekte ve daha sonraki görüşü hakkında bir fikir sahibi olmaya yardımcı olmaktadır. Onun “*Bu arada ben –sahâbilerden- en fazîletli kimsenin Hz. Ali olduğunu zannedirdim*” sözü ilk düşüncesini göstermektedir. Hz. Ali'nin sözlerine herhangi bir itirazda bulunmaması ve Hz. Ali'nin görüşlerine bağlılığı bilindiği üzere onun görüşüne muhalefet etmesi düşünilemeyeceğinden son görüşünün ise Hz. Ali'nin görüşü olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu rivâyet sahâbe döneminde efdaliyet konusunda yalnızca bir görüşün bulunmadığını göstermesi açısından da dikkat çekici bir rivâyettir. Buna göre bazı sahâbilerin Hz. Ali'yi en fazîletli sahâbî olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Abdilber (ö. 463/1071) en son vefat eden sahâbî Ebü't-Tufeyl Âmir b. Vâsile (ö. 110/728) ile ilgili olarak “O, Ebû Bekir ve Ömer'in fazîletini kabul etmekle beraber, Ali'yi takdîm ediyordu”³ demiştir. Bu rivâyet de efdaliyet konusunda farklı görüşlerin bulunduğunu göstermektedir. Ancak bu farklı görüşlerin çok sınırlı kaldığı da bir gerçektir.

Sonuç olarak efdaliyet konusu sahâbe nesli tarafından Resûl-i Ekrem'in hayatta olduğu zamandan itibaren konuşulmaya başlanmıştır. Bu durum efdaliyet konusunun ehemmiyetini gösteren en önemli delillerden biridir. Yaptığımız araştırmalar neticesinde genel olarak sahâbenin Hulefâ-i râşidîn'i en fazîletli sahâbiler olarak kabul ettiği sonucuna varılmıştır. Hulefâ-i râşidîn'in fazîlet sıralaması konusunda ise sahâbenin yaygın olarak “Ebû Bekir, Ömer, Osman” şeklindeki sıralamayı benimsediği

---

¹ Dârekutnî, *Fezâilü's-sahâbe*, s. 51.

² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 201. Ayrıca bkz. İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, II, 807, 808; Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, II, 581-583.

³ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, IV, s. 60. Bahâeddîn el-Kıfî (ö. 697/1297) ise, Ebü't-Tufeyl'in “Bu ümmetin peygamberinden sonraki en hayırlısı (ümmetin) Sıddîki'dir. Ondan sonra ümmetin en hayırlısı ümmetin Fârûk'u Ömer'dir” dediğini nakletmiştir. Bu sözleri naklettikten sonra Kıfî, Ebü't Tufeyl'in Hz. Ali'yi ise Hz. Osman'a tafdîl ettiğini ve bunun teşeyyü'-i kadîm olduğunu belirtmiştir. Bkz. Kıfî, *el-Enbâü'l-müstetâbe*, s. 284.

görülmüştür. Özellikle Hz. Ebû Bekir ve ondan sonra Hz. Ömer'in efdaliyetleri ise sahâbe neslinin üzerinde ittifak ettiği bir görüş gibi gözükmektedir. Nitekim daha önce de ifade ettiğimiz üzere birçok âlim sahâbe-i kirâmın Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in efdaliyetleri konusunda ittifak ettiğini dile getirmiştir.¹

C. TÂBÎÛN'UN GÖRÜŞÜ

Sahâbe nesli zamanında başlayan efdaliyet konusu, tâbiûn ulemâsı nezdinde de önem görmüştür. Buna binaen birçok tâbi efdaliyet konusunda görüş beyan etmiştir. Tâbiûnun efdaliyet konusundaki görüşleri ile ilgili bir fikir vermesi açısından burada tâbiûn neslinin önde gelen bazı imâmlarının görüşlerini zikretmek yeterli olacaktır.

İbrâhîm en-Nehaî'nin (ö. 96/714) naklettiğine göre Alkame b. Kays (ö. 62/682) elini Kûfe minberine vurarak şöyle demiştir: "Hz. Ali bu minberin üstünde bize hutbe verdi ve birçok şey anlattı. Daha sonra şöyle dedi: "Duydum ki birileri benim Ebû Bekir ve Ömer'den daha faziletli olduğumu söylüyorlarmış. Şayet bu konuda önceden insanları uyarış olsaydım, onları (bu sözlerinden dolayı) cezalandırırdım. Ne var ki insanları önceden uyarmadığım bir konudan dolayı cezalandırmak hoşuma gitmiyor. Bundan sonra böyle bir şey söylediği için bana getirilen kişi iftiracıdır ve ona iftira haddi uygulanmalıdır. Resûl-i Ekrem'den (s.a.) sonra en hayırlı kişiler Ebû Bekir ve Ömer'dir."² Bu rivâyet Hz. Ali ile beraber hem Alkame b. Kays'ın hem de İbrâhîm en-Nehaî'nin efdaliyet konusundaki görüşlerini göstermektedir.

Büyük tâbiûn ulemâsından Mesrûk b. Ecda'(ö. 63/683?) da "Ebû Bekir ve Ömer'i sevmek ve onların diğer sahâbîlere üstünlüğünü kabul etmek Sünnet'tendir"³

---

¹ Şerîk b. Abdillâh en-Nehaî (ö. 177/794), sahâbenin efdaliyet görüşü ile ilgili dikkat çekici şu değerlendirmeyi yapmıştır: Ona göre şayet sahâbe, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'dan daha faziletli biri/leri olduğunu bildikleri halde onları seçmiş olsalardı, insanları aldatmış duruma düşerlerdi. Sahâbe için böyle bir durum söz konusu olmayacağına göre onlar bu üç sahâbînin diğer sahâbîlerden üstün olduklarını kabul etmişler ve bu yüzden onları hilâfet makamına uygun görmüşlerdir (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, VIII, 209). Bunu Hz. Ali için de söylemek gerekmektedir. Dolayısıyla Şerîk'in bu değerlendirmesine göre genel olarak sahâbenin efdaliyet görüşünün hilâfet sıralamasına uygun olduğu söylenebilir.

² Lâlekâî, *Şerhu usûli'l-i'tikâd*, VIII, 1479; İbn Asâkir, *Târîh*, XLIV, 365-366; Beyhakî, *el-İ'tikâd*, s. 509; Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, II, 588; İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, II, 680-68; Magrâvî, *Mevsu'a*, I, 179-180; Kiftî, *el-Enbâü'l-müstetâbe*, s. 265-296.

³ Abdullah b. Ahmed, *a.g.e.*, II, 580.

demıştır. Mesrûk'un bu sözü Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in diğer sahâbîlere takdîminin Allah Resûlü'nden itibaren başladığı hakkında bir fikir vermektedir. Saîd b. Müseyyeb ise (ö. 94/713) "Ebû Bekir (r.a.) Resûl-i Ekrem'in (s.a.) yanında vezir konumundaydı. Resûlullah (s.a.) her işinde onunla istişare ederdi. Ondan sonra Müslüman olan ilk kişiydi. Mağarada (Hicret esnasında) ve Bedir günü çardakta yanındaki kişiydi. Kabirde de onun yanındaki kişidir. Nitekim Resûlullah (s.a.) ona kimseyi takdîm etmezdi"¹ demıştır. Bu sözlerinden anlaşıldığı kadarıyla Saîd b. Müseyyeb'e göre Hz. Ebû Bekir'in en fazîletli sahâbî olduğu konusunda bir tereddüt bulunmamaktadır.

Zehebî'nin (ö. 748/1348) naklettiğine göre tâbiûn neslinin önemli isimlerinden Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî (ö. 104/722) "Beş yüz veya daha fazla sahâbîye yetiştim. Hepsi Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali diyorlardı"² demıştır. Tâbiûnun muhaddis ve fakihlerinden Bekir b. Abdillâh el-Müzenî (ö. 108/726) de "Şüphesiz Ebû Bekir diğer sahâbîlerden daha çok namaz kıldığı veya oruç tuttuğu için daha fazîletli olmadı. Ancak o kalbindeki bir şeyden dolayı onlardan daha fazîletli oldu"³ demıştır.

Basralı büyük tâbiûn Hasen el-Basrî (ö. 110/728) ise karşılaştığı sahâbîlerin Ebû Bekir, Ömer, Osman dediklerini ifade etmiştir.⁴ Ancak Hasen el-Basrî'nin de, Hulefâ-i râşidîn'in imâmet sıralarını efdaliyet sıraları olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim kendisine Hz. Ali ile ilk üç halife arasında fazîlet karşılaştırması yapması istendiğinde o, her üç halifenin de Hz. Ali'den daha fazîletli olduğunu dile getirmiştir.⁵

Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) aktardığına göre İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) en fazîletli sahâbînin Hz. Ebû Bekir, ardından Hz. Ömer olduğunu savunmuştur. Ancak onlardan sonra herhangi bir sahâbînin ismini zikretmemiş olmakla beraber, başka bir zaman kendisine Hz. Ali ile Hz. Osman'dan hangisinin daha fazîletli olduğu sorulduğunda Hz. Osman'ın daha fazîletli olduğunu söylemiştir.⁶ Dolayısıyla

---

¹ Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 66.

² Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, IV, 301; Magrâvî, *Mevsu'a*, II, 48.

³ Kiftî, *el-Enbâü'l-müstetâbe*, s. 87.

⁴ İbn Ebî Zemenîn, *Usûlü's-sünne*, s. 272.

⁵ Lâlekâî, *Şerhu usûli'l-i'tikâd*, VIII, 1453-1454; Magrâvî, *a.g.e.*, II, 88.

⁶ Fesevî, *el-Ma'rife*, II, 806.

İbn Şihâb ez-Zührî'nin de Ebû Bekir Ömer, Osman ve Ali sıralamasından yana olduğu anlaşılmaktadır.

Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749) ise Medîne'ye gittiğini ve orada bulunan âlimlerden hiçbirinin Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın takdîminden şüphe ettiklerine rastlamadığını söylemiştir. Ayrıca o karşılaştığı kimseler arasında Medineli meşhur yedi tâbiûn fakihinden Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr es-Siddîk'in (ö. 107/725?) de bulunduğunu ifade etmiştir.¹ Dolayısıyla bu görüşün hem Eyyûb es-Sahtiyânî hem de işaret ettiği tüm Medîne âlimlerinin görüşü olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Osman ve Hz. Ali'nin efdaliyetleri konusunda ise o "Kim Ali'yi Osman'a takdîm ederse Muhâcîrler ve Ensâr'ı kusurlu bulmuş olur"² demiştir.

Yine Zehebî'nin aktardığına göre Yahyâ b. Saîd el-Ensârî'ye (ö. 143/760) "Yetiştigin imâmların Ebû Bekir, Ömer ve Ali hakkındaki görüşleri neydi?" diye sorulması üzerine "Sübhânallah! Ebû Bekir ve Ömer'in Ali'den üstün olmasından şüphe eden kimseyi görmedim. İhtilaf Ali ve Osman konusundaydı"³ diye cevap vermiştir. Ayrıca Yahyâ b. Saîd'in "Sahâbe ve tâbiûndan yetiştiklerim arasında Ebû Bekir ve Ömer'in üstünlüğü konusunda herhangi bir ihtilaf bulunmamaktaydı. İhtilaf Ali ve Osman konusunda bulunmaktaydı"⁴ dediği nakledilmiştir.

Sonuç olarak efdaliyet konusu tâbiûn ulemâsı tarafından da yoğun bir şekilde konuşulmuştur. Yaptığımız araştırmalar neticesinde tâbiûn imâmlarının daha çok "Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali" ve "Ebû Bekir, Ömer, Osman" şeklindeki efdaliyet sıralamalarını benimsediklerini tespit etmiş bulunmaktayız.

---

¹ Hallâl, *es-Sünne*, II, 403; Magrâvî, *Mevsu'a*, II, 243.

² İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünne*, II, 73-74

³ Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, V, 473.

⁴ Lâlekâî, *Şerhu usûli'l-i'tikâd*, VIII, 1449.

II. FIRKALARIN GÖRÜŞÜ

Bu bölümde genel olarak Hâricîler, Şîa, Mürcie ve Mu'tezile fırkalarının efdaliyet görüşleri üzerinde durulacaktır. Ancak görebildiğimiz kadarıyla bu fırkaların efdaliyet görüşlerinin sahâbe ve imâmet meselesi hakkındaki görüşlerinden bağımsız ele alınması isabetli değildir. Dolayısıyla her birinin efdaliyet görüşü konu edilirken aynı zamanda sahâbe ve imâmet meselesi ile ilgili görüşlerine de değinilmeye gayret edilecektir. Ayrıca her fırka hakkında genel bazı bilgiler vermekte de fayda bulunmaktadır.

A. HÂRICÎLER

İslâm düşünce tarihinde ortaya çıkan ilk siyâsî ve dinî fırka olan Hâricîler, aşırı görüş ve faaliyetleri ile bilinmektedir. İlk Hâricîler, Hz. Ali'yi tahkîme zorladıktan sonra işler umdukları gibi ilerlemeyince Hz. Ali'ye "Niçin insanları hakem tayin ettin? Hüküm ancak Allah'a aittir" diyerek yüz çeviren ve "Muhakkime-i ûlâ" adını alarak Nehrevân'da bir araya gelen kişilerdir. Bunlardan sonra Hâricîler, Ezârîka, Necedât, Beyhesiyye, Acârîde, Seâlîbe ve İbâziyye gibi fırkalara ayrılmıştır. Genel olarak Hâricîler Hulefâ-i râşidîn'in ve ashâb-ı kirâmın en fazîletlilerinin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer olduklarını kabul etmişlerdir. Hz. Osman'ın ise meşrû bir halîfe olarak seçildiği ve ilk altı senelik hilâfetinde de meşrûyetini devam ettirmekle beraber, ikinci altı yıllık imâmeti döneminde dine uygun olmayan davranışlar yaptığı, kendisinden önceki iki halîfenin yolundan uzaklaştığı ve böylece meşrûyetini yitirerek küfre düştüğünü iddia etmişlerdir. Dine uygun olmayan ve tekfir edilmesinde delil olarak kullandıkları davranışları arasında Enevî ailesine sağladığı aşırı imkânlar ve fitneye sebep olmasını zikretmek mümkündür. Hâricîler, benzer bir şekilde Hz. Ali'yi de Sıffin Savaşı'nda (37/657), Muâviye b. Ebî Süfyân (ö. 60/680) tarafından öne sürülen tahkîm şartını benimsemesine kadarki hilâfeti döneminde meşrû halîfe olarak kabul etmişler, tahkîm görüşünü kabul etmesi sebebiyle meşrûyetini yitirmekle suçlamışlar ve onu da küfürle ithâm etmişlerdir. Dolayısıyla netîce itibarıyla Hâricîler hem Hz. Osman'ı hem de Hz. Ali'yi tekfir etmişler ve onlardan teberrî etmişlerdir. Aynı şekilde Hâricîler, Cemel

Vak'ası'na (36/656) katılanları, tahkîm olaylarına katılanları veya rıza gösterenleri de tekfir etme konusunda ittifak etmişlerdir. Ayrıca zâlim(!) imâma karşı ayaklanma hususunda da aynı görüşü paylaşmışlardır.¹

Bunlar dışında Hâricîler imâmetin âdil, âlim ve zahid olması şartıyla Kureyşî, Hâşimî, Emevî, Arap olmasına bakılmaksızın hür veya köle her Müslümanın hakkı olduğunu, halifenin seçimle göreve gelmesi gerektiğini ve en önemli görevinin emr-i bi'l-ma'rûf ve nehyi 'ani'l-münker olduğunu savunmuşlardır. Ayrıca Hâricîler ameli imanın ayrılmaz bir parçası olarak kabul ettiklerinden dolayı dinin emirlerini yerine getirmeyen ve yasaklarından kaçınmayan kişinin küfrüne hükmetmişlerdir.² Hâricîler'in tekfir ettikleri gruplar göz önünde bulundurulduğunda sahâbenin büyük çoğunluğu hakkındaki görüşleri açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Şüphesiz tekfir ettiklerini tafdîle konu etmeleri mümkün değildir.

Diğer Hâricî fırkalara nispeten daha ılımlı sayılan İbâziyye, Hâricî fırkalar içerisinde varlığını günümüze kadar devam ettiren yegâne fırkadır. Dolayısıyla bu fırkanın görüşleri üzerinde ayrıca durmak faydalı olacaktır. Abdullah b. İbâz³ tarafından kurulmuş olan İbâziyye'ye göre iman söz, amel, niyet ve Sünnet'e ittibâdan ibârettir. Küfrü, "nimet küfrü" ve "şirk küfrü" diye ikiye ayıran İbâzîler, büyük günah

---

¹ Bu bilgiler için bkz. Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark*, s. 72-74; Şehristânî, *el-Milel*, I, 106 vd.; Öz, "Tafdîl", *DİA*, XXXIX, 371; Efendioğlu, "Sahâbe", *DİA*, XXXV, 496; Âşık, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti*, s. 280- 282; Bulut, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 147. Hâricîliğin ilk olarak Sıffin Savaşı (37/657) esnasında, hakemlerin kabul edilmesi sebebiyle Hz. Ali'nin ordusundan ayrılanlar ile birlikte ortaya çıktığı veya Hz. Osman'ın son altı senelik hilâfeti zamanındaki olaylar neticesinde meydana geldiği şeklinde iki görüşten bahsedilmektedir. İkinci görüş esas alındığında Hâricî düşüncenin ilk faaliyeti Hz. Osman'ı evinde şehit etmeleridir (Bulut, *a.g.e.*, s. 152). İbn Hazm (ö. 456/1064), Hâricîlerin temel görüşlerinin iman ve küfrün mahiyeti, iman ve küfür ile isimlendirme konusu, vaîd ve imâmet meselesi etrafında şekillendiğini ifade etmiştir. Yine İbn Hazm, "tahkîm"ın reddedilmesi, büyük günah işleyenlerin tekfir edilmesi ve cehennemde ebedî kalacaklarına inanılması gerektiği, ayrıca zâlim imâmlara isyan edilmesi ve Kureyş kabilesinden olmayan birinin de imâm olabileceği gibi hususların Hâricî olmanın temel göstergeleri olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla o, bunlardan herhangi birini kabul etmeyen bir kişinin Hâricî olamayacağını belirtmiştir. İbn Hazm, *el-Fasl*, II, 270.

² Bulut, *a.g.e.*, s. 164-165.

³ Vefat tarihi ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

işleyenlerin “nimet küfrü” içinde olduklarını savunmuşlardır. İbâziyye’ye göre fâsık oldukları bildirilenler hariç bütün sahâbîler âdildirler.¹

İmâmet konusunda ise İbâziyye’nin çoğunluğu efdal varken mefdûlün imâmetinin caiz olduğunu kabul etmişler ve bu konuda neredeyse ittifak etmişlerdir. Çünkü onlara göre bazı zamanlarda şartlar gereği imâmete tayin edilen bir kişi kendisinden esas itibariyle daha fazîletli olan bir kişiden daha iyi imâmlık yapabilir, ayrıca halk da daha az fazîletli olan bir kişiye daha çok itaat edebilir. Dolayısıyla imâmette esas olan Allah Teâlâ’nın emirlerini yerine getirmek olduğundan, onlara göre bunu daha iyi başarabilecek olan kişinin imâmete geçmesi gerekmektedir. Bu kişi de bazen efdal olur bazen de mefdûl olur. Ayrıca İbâzîler mefdûlün imâmetini kabul ederlerken Resûl-i Ekrem’in (s.a.) ve ashâb-ı kirâmın uygulamalarını da delil olarak göstermişlerdir. Örneğin bu konuda Hz. Peygamber’in Amr b. Âs’ı (ö. 43/664), Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer başta olmak üzere Muhâcirler ve Ensâr’dan olan sahâbîlerin bulunduğu bir ordunun başına komutan tayin etmesini² delil olarak göstermişlerdir. Aynı şekilde onlara göre sahâbe arasında Abdullah b. Mes‘ûd (ö. 32/652-53), Abdullah b. Ömer (ö. 73/692), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665?) ve Übey b. Ka‘b (ö. 33/654?) gibi Hz. Ebû Bekir’den ilim yönüyle daha önde olanlar bulunduğu halde onun hilâfete tayin edilmesi sahâbenin de mefdûlün imâmetine cevaz verdiğini göstermektedir.³

İbn Hazm, en fazîletli sahâbînin kim olduğuna dair farklı görüşleri sıralarken, Hâricîlerin efdaliyet konusundaki görüşleri hakkında da bilgi vermiştir. Buna göre bütün Hâricîler Resûl-i Ekrem’den (s.a.) sonra en fazîletli sahâbî’nin Hz. Ebû Bekir, ondan sonra da Hz. Ömer olduğu kanaatini taşımışlardır.⁴

---

¹ İzkevî, *Keşfü’l-gumme*, II, 320-321; Bulut, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 172-175.

² Daha önce de zikredilen bu hâdise için bkz. Buhârî, “Fezâilü ashâbi’n-nebî”, 5; “Megâzî”, 63; Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 8; Tirmizî, “Menâkıb”, 63; İbn Mâce, “Mukaddime”, 11.

³ Va‘lî, *el-İmâme inde’l-İbâziyye*, I, 246-247. Söz konusu sahâbîlerden hiçbirinin ilim bakımından Hz. Ebû Bekir’den önde olduğu söylenilemez. Nitekim daha önce de üzerinde durulduğu üzere Hz. Ebû Bekir bizzat Allah Resûlü’nün daima istişarede bulunduğu veziri konumundaki has bir sahâbîdir.

⁴ İbn Hazm, *el-Fasl*, IV, 181.

B. ŞİA

Abdülkerîm eş-Şehristânî'nin (ö. 548/1153) *el-Milel ve'n-nihal* isimli eserinde özetlediği üzere Şîa, Hz. Ali'ye taraftar olan ve onun imâmetinin/hilâfetine açık veya kapalı nas ile sabit olduğunu savunanların ortak ismidir. Onlara göre imâmet Hz. Ali'den sonra evlatlarının hakkıdır ve ancak zulüm ile veya kendilerinin takiyeye yapmaları sebebiyle başkasına intikal edebilir. Ayrıca onlara göre imâmet usulle ilgili bir meseledir ve dinin temel bir rüknüdür. Dolayısıyla peygamberin imâmet konusunda ümmetine bilgi vermemesi ve bu meseleyi ümmetin iradesine bırakması mümkün değildir. Şîa'nın Keysâniyye, Zeydiyye, İmâmiyye, Gâliyye, İsmâliyye ve daha pek çok fırkası bulunmaktadır.¹ Ancak bunlardan yalnızca Zeydiyye ve İmâmiyye'nin konu ile ilgili görüşlerine değinilecektir. Zira tüm Şîî fırkaların görüşleri çalışmamızın sınırlarını aşmakta, iki fırkanın görüşleri Şîa'nın meseleyi değerlendirme tarzları konusunda yeterli bilgi vermektedir.

Söz konusu iki fırkanın görüşlerine geçmeden önce Şîa'nın ittifak ettiği bazı hususlara değinmekte yarar vardır. Öncelikle bütün Şîî fırkalar Hz. Ali'nin en fazîletli sahâbî olduğu, ayrıca Resûl-i Ekrem'den (s.a.) sonra ümmetin meşrû imâmı olduğu konusunda aynı görüşü paylaşmışlardır.² İbn Hazm, Şîa'nın temel görüşünün imâmet ile efdaliyet konusu üzerine bina edildiğini dile getirmiştir. Ayrıca İbn Hazm, Resûl-i Ekrem'den sonra insanların en fazîletlisinin ve imâmete en layık kişinin Hz. Ali ve

---

¹ Şehristânî, *el-Milel*, I, 144 vd. Hz. Ali taraftarlığının siyâsî bir zümre olarak ortaya çıktığı zaman konusunda birçok görüş beyan edilmiştir. Şîî müelliflerin iddia ettiği görüşlerden birine göre Hz. Ali'nin imâmeti yalnızca Hz. Muhammed'e değil, onun dışındaki tüm peygamberlere vahiy ile bildirilen bir husustur. Şîa'nın çoğunluğuna göre ise, Hz. Ali taraftarlığı Hz. Muhammed'in etkisiyle başlatılmış ve ashâbından Hz. Ali'nin Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra imâm olacağını düşünen Ebû Zer el-Gıfârî (ö. 32/653), Mikdâd b. Esved (ö. 33/653), Selmân el-Fârisî (ö. 36/656?) ve Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657) gibi isimler tarafından "şî'atü 'Alî" diye temsil edilmiştir. Bir başka görüşe göre Hz. Ali taraftarlığı, onun hilâfete tüm sahâbilerden daha uygun olduğunu savunan Hâşimîler'den bir grup tarafından başlatılmıştır. Yine Hz. Ali taraftarlığının Hz. Osman'ın vefatından hemen sonra fitne ateşini körükleyen Abdullah b. Sebe (ö. 40/660?) tarafından başlatıldığı veya Şîa ismi ve Hz. Ali taraftarlığının Sıffîn Savaşı (37/657) ile beraber ortaya çıktığına dair görüşler öne sürülmüştür. Ancak tüm bu görüşlere işaret eden Mustafa Öz, Şîa'nın bir mezhep olarak ortaya çıkmasında temel unsur olmasından hareketle Hz. Hüseyin'in Emevîler tarafından şehit edilmesinin bu konuda isabetli olmaya en yakın görüş olduğunu dile getirmiştir. Yani ona göre Şîa veya Hz. Ali taraftarlığı bir mezhep olarak bu elim hadisenin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Bu bilgiler için bkz. Öz, "Şîa", *DİA*, XXXIX, 111.

² Öz, a.g. md., 370.

ondan sonra da onun evlatları olduğunu savunan her kişinin kesinlikle Şîi olduğunu ifade etmiştir.¹ Dolayısıyla Hz. Ali'nin efdaliyeti meselesinin Şîa'nın kimlik meselesi olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

1. Zeydiyye

İsmi mezhebin kurucusu Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd b. Ali Zeynelâbidîn'den (ö. 122/740) alan Zeydiyye, hicrî II. (VIII.) yüzyılın ilk çeyreğinde Kûfe'de ortaya çıkan bir Şîi fırkasıdır. Zeydiyye, imâmetin yalnızca Hz. Fâtıma'nın çocuklarının hakkı olduğunu kabul etmiş, ayrıca Hz. Hasan'ın veya Hz. Hüseyin'in neslinden olup da ilim, zühd, cesâret, cömertlik gibi özelliklere sahip olan her kişiye imâmet davası ile ortaya çıkması durumunda tâbi olmanın vâcib olduğunu savunmuştur.² Dolayısıyla Zeydiyye de diğer Şîi gruplar gibi imâmeti mezhebin ana prensibi olarak benimsemiştir. Ancak Zeydiyye imâmın ismet sıfatını haiz olması gerektiğini şart olarak ileri sürmemiştir. Yine Zeydiyye Resûl-i Ekrem'in (s.a.) hayatta iken imâm olacak zatı belirlemediğini veya vasiyet etmediğini kabul etmiştir. Zeyd b. Ali, Mu'tezile'nin imâmı Vâsıl b. Atâ'nın öğrencisi olduğundan özellikle usul konularında ondan etkilenmiş ve bu sebeple ona tâbî olanlar da Mu'tezile'ye yakınlık göstermişlerdir. Bunun en büyük göstergesi, onların "el-menzile beyne'l-menziyeteyn" ilkesi dışındaki "tevhîd", "adl", "va'd-vaîd" ve "emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker" gibi Mu'tezile esaslarını küçük ayrıntılar dışında kabul etmeleridir.³

Zeydiyye'nin efdaliyet görüşünü imâmet görüşünden bağımsız olarak ele almak mümkün değildir. Şüphesiz Zeydiyye'nin imâmet ile ilgili en çok ön plana çıkan görüşü, efdal varken mefdûlün imâmetini geçerli kabul etmesidir. Onlara göre Hz. Ali ve oğulları bütün sahâbîlerden daha fazîletlidirler ve hilâfet onların hakkıdır. Ancak istisnâî bazı durumlarda onlardan daha az fazîletli olan kişilerin imâm olması mümkündür. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in imâmetleri bu şekilde olmuştur ve geçerlidir.⁴ Bununla ilgili olarak Zeydiyye'nin imâmı Zeyd b. Ali Zeynelâbidîn şöyle

---

¹ İbn Hazm, *el-Fasl*, II, 270.

² Zeydiyye'nin bu konuda ittifak ettiği dair bkz. İbn Hazm, *a.g.e.*, IV, 157.

³ Şehristânî, *el-Milel*, I, 153-154; Gökalp, "Zeydiyye", *DİA*, XLIV, 328-330.

⁴ Âşık, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti*, s. 276.

demıştır: “Ali, Ebû Bekir es-Sıddîk ve diğer tüm sahâbîlerden üstündür. Ancak fitnenin yaygınlaşmasına engel olmak ve tebeânın gönlünü almak maksadıyla sahâbenin gördüğü bir maslahata binâen hilâfât Ebû Bekir’e bırakılmıştır.”¹ Görüldüğü üzere Zeyd b. Ali’ye göre Hz. Ali en üstün sahâbîdir ve imâmet asıl itibariyle onun hakkıdır. Ancak o, halkın maslahatı gereği mefdûlün imâm olmasını kabul etmiştir. Nitekim Ebû’l-Hasen el-Eş‘arî (ö. 324/935-36), Zeyd b. Ali’nin Hz. Ali’yi en fazîletli sahâbî olarak kabul ettiğini, ayrıca Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’e de muhabbet beslediğini ifade etmiştir.²

Kurucularının da etkisiyle Zeydîlerin çoğunluğu diğer Şîî fırkaların aksine genel olarak hiçbir sahâbîyi tekfir etmemiş ve sahâbenin adâleti konusunda da Ehl-i sünnet’e yakın bir tutum benimsemişlerdir.³ Zeydîler genel olarak Amr b. Âs (ö. 43/664), Muğîre b. Şu‘be (ö. 50/670), Muâviye b. Ebî Süfyan (ö. 60/680) ve Vefîd b. Ukbe (ö. 61/680-81) gibi birkaç sahâbî dışında bütün sahâbeyi de âdil kabul etmişlerdir.⁴

Zeydiyye de diğer mezhepler gibi kendi içerisinde farklı gruplara ayrılmıştır. İlk Zeydî gruplar; Cârûdiyye, Bütüriyye (Sâlihîyye), Cerîriyye (Süleymâniyye) gibi fırkalardır.⁵ Bu fırkalardan **Cârûdiyye**, Hz. Ali’nin tüm sahâbîlerden daha fazîletli olduğunu, Hz. Peygamber’in Hz. Ali’yi, ondan sonra Hz. Hasan’ı ve ondan sonra da Hz. Hüseyin’i imâmete tayin ettiğini, onlardan sonra ise imâmetin Hz. Fâtıma evlatlarının hakkı olduğunu savunmuştur. Dolayısıyla imâmete geçen Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın gâsîp olduklarından dolayı imâmetlerinin meşrû olmadığını iddia etmişler ve başta ilk üç halife olmak üzere kendilerini imâmete getiren tüm sahâbîleri de tekfir etmişlerdir. **Bütüriyye** ise, Hz. Ali’nin en fazîletli ve imâmete en çok ehliyetli olduğunu savunmuştur. Ancak Hz. Ali’nin imâmet hakkından ferâgat ederek Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’e bîat etmesi, onların imâmetini meşrû kabul ettiğini gösterdiğinden kendilerine yapılan bîat ve dolayısıyla imâmetlerinin geçerli olduğunu kabul

---

¹ Şehristânî, *el-Milel*, I, 154; Safedî, *el-Vâfi*, XV, 22. Ayrıca bkz. Öz, “Zeyd b. Zeynelâbidîn ve Zeydiyye”, *MÜİFD*, XIX, 46-47, 51. Zeyd b. Ali’nin, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’e duyduğu sevgiyi ifade ettiği sözleri için bkz. İzzân, *es-Sahâbe ‘inde’z-Zeydiyye*, s. 147-151.

² Eş‘arî, *Makâlât*, s. 65.

³ Demirel, “Adâlet Kavramı ve Şîa’da Sahâbenin Adâleti Meselesi”, *Mütefekkir*, II/3, s. 64-65.

⁴ Aşıkutlu, *Rical İlmîne Giriş*, s. 93-94.

⁵ Nâşî el-Ekber, *Mesâilu’l-imâme*, s. 42-44. Ayrıca bkz. Öz, a.g.m., 54.

etmişlerdir. Ayrıca bu fırka Hz. Osman'ın da ilk altı senesinin meşrû olduğunu, son altı senesinin ise geçersiz olduğunu iddia etmiştir. **Cerîriyye** fırkasına gelince, onlar Bütriyye gibi en fazîletli ve imâmete en ehliyetli sahâbînin Hz. Ali olduğunu dile getirmişler, ancak -hatalı da olsa- sahâbenin ictihâd ederek Hz. Ebû Bekir'i imâmete tayin etmesinin küfür ve dalâletlerini gerektirecek boyutta bir günah olmadığını belirtmişlerdir. Dolayısıyla bu fırkanın Hz. Ebû Bekir'in hilâfetini geçerli gördüğü anlaşılmaktadır. Ancak bu fırka Hz. Osman'dan teberrî etmiş ve Hz. Ali ile savaşan herkesin kâfir olduğunu iddia etmiştir.¹

Son olarak Ebû Bekr el-Bakillânî'nin (ö. 403/1013), Zeydiyye'nin efdaliyet görüşü ile ilgili aktardığı bir bilgiye değinmekte yarar vardır. Buna göre Zeydiyye'nin efdaliyet görüşü sırasıyla Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin şeklindedir.²

2. İmâmiyye

Bazı kaynaklarda Râfıza (Revâfiz) olarak da isimlendirilen İmâmiyye, varlığını devam ettiren en büyük Şîi grup olan İsnâaşeriyye'nin veya tüm Şîi gruplarının ortak ismi olarak kullanılmaktadır.³ Şîa, Râfızâ ve İmâmiyye günümüzde birbirlerinin yerine kullanılan kelimelerdir.

Abdilkerim eş-Şehristânî'nin (ö. 548/1153) belirttiğine göre İmâmiyye, Resûl-i Ekrem'in (s.a.) vefatından sonra Hz. Ali'nin hem vasıf olarak ve hem de açık nas ile imâm tayin edildiğini iddia edenlerin ortak adıdır. Onlara göre insanlar arasındaki ihtilafları ortadan kaldırıp, birlik ve beraberliği sağlamak vazifesiyle gönderilen Hz. Peygamber'in vefat etmeden önce kendisinden sonra ümmetine imâm olacak kişiyi belirlememesi ve ümmetini bu konuda ihtilaf içerisinde bırakması düşünülemez. Ayrıca

---

¹ Nâşî el-Ekber, *Mesâilu'l-imâme*, s. 42-44; Şeyh Müfid, *Tafdîlü emîri'l-mü'minîn*, s. 18; Şehristânî, *el-Milel*, I, 157-162; İbn Hazm, *el-Fasl*, IV, 157; Nesefî, *Tebziratü'l-edille*, II, 1180. Zeydiyye fırkalarının sahâbe hakkındaki görüşleri, ayrıca Zeydî âlimlerin sahâbe hakkında uygunsuz sözler söylemenin ve sahâbeyi küfürle itham etmenin uygun olmadığına dair yazdıkları bazı eserler için bkz. Ümit, "Zeydiyye Mezhebi, İmamet Anlayışı ve Sahâbe Hakkındaki Görüşleri", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I/2, s. 97-100. Zeydiyye'nin sahâbî olarak kabul etmediği bazı isimler için bkz. İzzân, *es-Sahâbe 'inde'z-Zeydiyye*, s. 109-116. Şîa'nın Hz. Osman'ı imâmet ve fazîlet sınırlarının dışında tuttuğuna dair bkz. Öz, "Tafdîl", *DİA*, XXXIX, 370.

² Bakillânî, *Menâkıb*, s. 293.

³ Öz, "İmâmiyye", *DİA*, XXII, 207. İbn Hazm, Şîi fırkalar arasında Ehl-i sünnet'e en uzak olanının İmâmiyye olduğunu ifade etmiştir. Bkz. İbn Hazm, *a.g.e.*, II, 266.

onlara göre İslâm'da imâm tayininden daha ehemmiyetli bir rükün bulunmamaktadır ve imâm tayin etmek Hz. Peygamber'e vâcibdir. Bu gibi sebeplere binaen İmâmiyye'ye göre Hz. Peygamber kimi zaman ima yoluyla, kimi zaman da açık bir şekilde Hz. Ali'nin kendisinden sonra ümmetine imâm olacağını belirtmiştir.¹

İmâmiyye, sahâbeyi değerlendirirken en önemli kıstas olarak Hz. Ali'yi almaktadır. Onlara göre Hz. Ali'nin imâmeti âyet ve mütevâtir hadislerle sabittir. Böyle olunca Hz. Ali'nin yanında yer almadığını düşündükleri her sahâbîyi rahatlıkla fâsıklık, münafıklık ve kâfirlik gibi ithamlarla tenkid etmekten kaçınmamışlardır. Bu görüşlerinin etkisiyle onlar, sahâbenin çoğunun münafık olduğunu, çok azı dışındakilerin mürted ve müşrik olduğunu iddia etmişlerdir. Başta Ehl-i sünnet olmak üzere Müslümanların çoğunluğunun faziletlerinden şüphe etmedikleri Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman gibi sahâbîleri küfürle itham etmekten kaçınmamışlardır. Ayrıca sahâbenin önde gelenleri olan bu sahâbîlere Firâvun, Hâmân, cahil, zorba, döküntü, hileci, tuzakçı, soyu bozuk, nefis düşkün, din tahrifçisi gibi çirkin vasıfları yakıştırmaktan geri durmamışlardır.² Ebü'l-Mu'in en-Neseî (ö. 508/1115), *Tebîratü'l-edille* isimli eserinde İmâmiyye'nin Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve bunlar dışında çok az sayıda sahâbî dışındakilerin Resûl-i Ekrem'in (s.a.) vefâtından sonra dinden çıkarak kâfir olduklarını iddia ettiklerini söylemiştir.³

Şüphesiz İmâmiyye'nin sahâbenin çoğunluğu ile ilgili genel kanaati Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman hakkındaki görüşlerinden farklı değildir. Onlara göre, sahâbî olmak adâlet sahibi olmayı gerektiren bir husus değildir. Dolayısıyla sahâbenin adâlet konusunda diğer insanlardan farkı bulunmamaktadır. Yine bu görüşlerinin etkisiyle haklarındaki açık müjdelere⁴ rağmen Ehl-i Bey'atü'r-ırdvân'ı da âdil kabul etmemişlerdir. İmâmiyye'nin bu görüşleri tekfir etmedikleri birkaç sahâbî dışında

---

¹ Şehristânî, *el-Milel*, I, 163.

² Demirel, "Adâlet Kavramı ve Şîa'da Sahâbenin Adâleti Meselesi", *Mütefekkir*, II/3, s. 58-64. Ayrıca bkz. Âlûsî, *el-Ecvibetü'l-İrâkıyye*, s. 73-74.

³ Neseî, *Tebîratü'l-edille*, II, 1180. Râfîzîlerin delilleri ve delillerin eleştirisi için bkz. Neseî, *a.g.e.*, II, 1186 vd.

⁴ Örneğin bkz. el-Feth (48), 18-19.

herkes için geçerlidir. Asıl itibariyle onların adâlet anlayışı mâsumiyet inancı ile eşdeğerdir.¹

Ebû Bekr el-Bakillânî (ö. 403/1013), İmâmiyye'nin tamamının efdaliyet konusu ile ilgili görüşlerinin sırasıyla Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin şeklinde olduğunu ifade etmiş, bu üç sahâbîden sonra ise sırasıyla diğer imâmların en fazîletli insanlar olduklarını kabul ettiklerini dile getirmiştir.² Seyfüddîn el-Âmidî'nin (ö. 631/1233) naklettiğine göre, Şîa nezdinde dünya kadımlarının en fazîletlileri Hz. Fâtıma, Meryem bnt. İmrân ve Firavun'un karısı Âsiye, Ümmehâtü'l-mü'minîn'in en fazîletlisi ise Hz. Hatice'dir.³

Şîa âlimlerinden Şeyh Müfid (ö. 413/1022), *Tafdîlü emîri'l-mü'minîn* isimli eserinde Hz. Ali'nin efdaliyeti ile ilgili pek çok rivâyete yer vermiştir. Bunlar arasında Câbir b. Abdullah el-Ensârî'ye (ö. 78/697) nispet ettiği “Ali beşerin en hayırlısıdır, kâfirler dışında kimse bundan şüphe etmez”⁴ şeklindeki sözleri zikredilebilir. Onun aktardığına göre İmâmiyye'nin çoğunluğu Hz. Ali'nin Resûl-i Ekrem dışındaki tüm insanlardan daha fazîletli olduğunu savunmuşlardır.⁵

Şîa'nın Hz. Ali'nin velâyeti, hilâfeti ve efdaliyeti ile ilgili görüşlerini göstermek için Şîa âlimlerinden İbn Şâzân'ın (ö. 426/1035?) bazı sahâbîlerden naklettiği birkaç rivâyeti de zikretmekte yarar vardır. İbn Şâzân'ın Abdullah b. Abbas'tan naklettiğine göre Hz. Peygamber “*Ali benden sonra Allah'ın yarattıklarının tamamından daha fazîletlidir*”⁶ demiştir. Yine Abdullah b. Abbas'tan naklettiği bir rivâyete göre Resûlullah “*Benden sonra gökyüzü Alî b. Ebî Tâlib'den daha fazîletli hiç kimseyi gölgelendirmemiş, yeryüzü de ondan daha fazîletli hiç kimseyi taşımamıştır*”⁷ demiştir.

¹ Demirel, “Adâlet Kavramı ve Şîa'da Sahâbenin Adâleti Meselesi”, *Mütefekkir*, II/3, s. 64-69.

² Bâkillânî, *Menâkıb*, s. 293. Daha önce de ifade edildiği üzere Şîa'ya göre tafdîl veya efdaliyet, Hz. Ali'nin Resûl-i Ekrem'den (s.a.) sonra diğer bütün insanlardan üstün kılınması anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Köktaş, “Hadislerde Efdaliyet Anlayışına Dair”, *DEÜİFD*, XVII, s. 127.

³ Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr*, V, 291. Esas itibarıyla bizim araştırma konumuz sahâbe olmakla beraber burada olduğu gibi nadiren sahâbe dışına da çıkmak mecburiyeti hâsıl olmaktadır.

⁴ Şeyh Müfid, *Tafdîlü emîri'l-mü'minîn*, s. 35.

⁵ Şeyh Müfid, *a.g.e.*, s. 19.

⁶ İbn Şâzân, *Fezâilü Alî*, s. 21.

⁷ İbn Şâzân, *a.g.e.*, s. 53.

Onun Abdullah b. Abbas'tan naklettiği üçüncü bir rivâyete göre Abdullah b. Abbas şöyle demiştir: “Biz Resûlullah’ın (s.a.) yanında oturuyorduk. Bu esnada Alî b. Ebî Tâlib geldi ve ‘Esselâmü aleyke ya Resûlellâh’ dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.) de ‘*Ve aleykesselâm yâ Emîre’l-mü’minîn..*’ dedi.¹ İbn Şâzân’ın Câbir b. Abdillâh’tan naklettiği bir rivâyette ise Hz. Peygamber “*Allah gökleri ve yeri yarattığında onları davet etti, onlar da bu davete icabet ettiler. Allah onlara benim peygamberliğimi ve Ali b. Ebi Tâlib’in velâyetini arz etti. Onlar da her ikisini de kabul ettiler*”² demiştir Ebû Zer el-Gıfârî’den (ö. 32/653) naklettiği bir rivâyet ise şöyledir: Hz. Peygamber Alî b. Ebi Tâlib’e baktı ve “*Bu, semâların ve yerlerin gelmiş-geçmiş en hayırlısıdır*”³ dedi. Hz. Ali de Resûl-i Ekrem’in (s.a.) kendisine hitaben “*Ey Ali, sen mü’minlerin emirisin, müttakîlerin imâmısın, vâsilerin efendisisin, peygamberlerin ilminin mirasçısın, siddîklerin en hayırlısın ve sâbikûnun en fazîletlisin. Ey Ali, sen âlemlerin kadınlarının efendisinin (Hz. Fâtıma) zevcisin, peygamberlerin en hayırlısının falîfesinin ve sen m’minlerin mevlâsın*”⁴ dediğini söylemiştir. Hz. Hüseyin’e nispet ettiği bir rivâyete göre ise Resûl-i Ekrem (s.a.) şöyle demiştir: “*Ey Ali, sen insanlığın en hayırlısın. Kâfirden başka kimse senden şüphe duymaz.*”⁵

Şîî âlimlerden İbnü’l-Mutahhar el-Hillî (ö. 726/1325), *Minhâcü’l-kerâme* isimli eserinde İmâmiyye Şîa’sının Hz. Ali’nin efdaliyeti ile ilgili görüşlerini şu sözlerle özetlemiştir: “İmâmiyye, mü’minlerin emîrinin sınırsız fazîlet ve kemâlâtlarını dost ve düşman herkesin rivâyet ettiğini ve çoğunluğun diğer sahâbîler ile ilgili birçok kusur naklettikleri halde, asla Ali (a.s) ile ilgili bir kusur nakletmediklerini gördüklerinde, onun sözlerine/görüşlerine tâbi oldular ve onu kendilerine imâm olarak kabul ettiler.”⁶

---

¹ İbn Şâzân, *Fezâilü Ali*, s. 45.

² İbn Şâzân, *a.g.e.*, s. 26.

³ İbn Şâzân, *a.g.e.*, s. 75.

⁴ İbn Şâzân, *a.g.e.*, s. 29.

⁵ İbn Şâzân, *a.g.e.*, s. 83-84. Buna benzer bir sözü Cebrâil’in (a.s.) Hz. Peygamber’e söylediğine dair bir rivâyet için bkz. İbn Şâzân, *a.g.e.*, s. 75.

⁶ Hillî, *Minhâcü’l-kerâme*, s. 119; İbn Teymiyye, *Minhâcü’s-sünne*, V, 5; Kubeysî, *Sahâbetü Resûlillâh*, s. 246-247.

Çağdaş Şîî âlimlerden Muhammed Cevâd Muğniyye de Şîa'yı diğer mezheplerden ayıran temel farkları, 1. İmâmın Peygamber'den gelen nasla tayin edildiğini kabul etmeleri 2. Peygamber'in imâmın tayinini unutmasının ve halife seçimini ümmetin seçimine bırakmasının caiz olmadığına inanmaları 3. İmâmın büyük ve küçük bütün günahlardan ma'sûm olmasına inanmaları 4. Hz. Peygamber'in başkasını değil Hz. Ali'yi halife olarak belirlediğine inanmaları 5. **Hz. Ali'nin mutlak olarak sahâbenin en üstünü olduğuna inanmaları** şeklinde sıralamıştır.¹ İlerleyen sayfalarda Cevâd Muğniyye, Şîliğin Hz. Peygamber'in hayatında Hz. Ali'yi halife olarak belirlediği tarihten itibaren başladığını dile getirmiştir. Devamında ise İbn Ebi'l-Hadîd'den (ö. 656/1258) naklen bazı sahâbîlerin Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra en faziletli insan olduğunu savunduklarını aktarmıştır. Bu bağlamda zikrettiği sahâbîler arasında Ebû'l-Heysen Mâlik b. et-Teyyihân (ö. 20/641), Ebû Zer el-Gıfârî (ö. 32/653), Mikdâd b. Esved (ö. 33/653), Übey b. Kâ'b (ö. 33/654?), Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656), Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656?), Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657), Sehl b. Huneyf (ö. 38/658-59), Osman b. Huneyf (ö. 41/661?), Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd el-Ensârî (ö. 49/669), Büreyde b. Husayb (ö. 63/682-83?), Câbir b. Abdillâh el-Ensârî (ö. 78/697) ve Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile el-Leysî (ö. 110/728) gibi birçok sahâbî bulunmaktadır. Ayrıca Hâşimoğulları'nın tamamının da görüşlerinin bu yönde olduğunu iddia etmiştir.²

Ancak Hz. Ali başta olmak üzere söz konusu sahâbîlerin hiçbirinin Hz. Ali'nin hilâfetini ve efdaliyetini savunduğuna dair güvenilir herhangi bir rivâyet bilinmemektedir. Nitekim Hz. Ali'nin bizzat Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in en faziletli olduğuna dair daha önce naklettiğimiz rivâyetleri bu iddiaları boşa çıkartmaktadır. Söz konusu rivâyetlerden hiçbirinin sahîh olmadığını bir an için düşünsek bile, Hz. Ali'nin ilk üç halifeye bîat etmesi ve bununla yetinmeyerek daima onların vezirlik/danışmanlık görevini yerine getirmesi bu iddiaların temelsiz olduğunu göstermektedir.

Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038), Muhâcirler ve Ensâr'ın Hz. Ebû Bekir'in en faziletli sahâbî olduğu görüşünü savunduklarını Hz. Ebû Bekir'in icmâ ile hilâfete getirilmesinden hareketle akli delillerle ortaya koymuştur. Ebû Nuaym, Hz. Ebû

---

¹ Muğniyye, *eş-Şî'a ve'l-hâkimân*, s. 19.

² Muğniyye, *a.g.e.*, s. 29-30.

Bekir'in hilâfeti konusunda görüş birliği içerisinde olan Ensâr ve Muhâcirlere ağır eleştiriler yapan İmâmiyye Şîa'sına, Hz. Ebû Bekir'in kılıç zoruyla, rüşvet ile veya kabilesinin gücünden yararlanmak suretiyle mi sahâbeyi kendisinin hilâfeti etrafında birleştirdiğinin sorulması gerektiğini dile getirmiştir. Tüm bu yolların dindarlık, doğruluk, mürûet ve daha birçok yüksek fazîlete sahip olan ashâb-ı kirâm için düşünülemeyeceğini vurgulayan Ebû Nuaym, tek bir şahsın bile Hz. Ebû Bekir'e bîat etmeye zorlanması gibi bir olayın yaşanması durumunda, böyle bir hadisenin gizlenemeyeceğini, aksine yaygınlaşıp nakledileceğini söylemiştir. Bütün ümmetin tüm bu durumların yaşanmadığı konusunda hemfikir olduğunu vurgulayan Ebû Nuaym, buna göre sahâbenin Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti konusunda birleşerek ona bîat etmesinin, onun bu makama bütün sahâbeden daha fazla ehil olduğuna ve tamamından daha faziletli olduğu inancına sahip olmalarından kaynaklandığını ifade etmiştir.¹ Yine Ebû Nuaym, Hz. Ömer, Hz. Ali ve daha birçok büyük sahâbînin bu ümmetin peygamberinden sonra en faziletli şahsının Hz. Ebû Bekir olduğunu söylediklerini nakletmiştir.² Dolayısıyla İmâmiyye'nin iddiaları bizzat sahâbe tarafından yalanlanmış olmaktadır.³

Netice itibariyle İmâmiyye Hz. Ali ve evlatlarının efdaliyetini savunmuş ve bunu bir inanç meselesi olarak kabul etmiştir. Bir sonraki fırkanın görüşüne geçmeden önce İbn Hazm'ın değerlendirmelerinden hareketle, Râfizîler ve Zeydiyye'nin imâmet konusunda ayrıldıkları bir nokta üzerinde durmakta yarar vardır. Buna göre hem Zeydiyye hem de Râfizîler Hz. Peygamber'den sonra imâmetin Hz. Ali ve evlatlarının hakkı olduğu konusunda aynı görüşü paylaşmışlardır. Ancak Râfizîler Resûl-i Ekrem'in (s.a.) kendisinden sonra imâmete Hz. Ali'nin geçeceğini açıkladığını iddia ederken, Zeydîler ise en faziletli ve imâmete en çok ehliyetli sahâbînin Hz. Ali olduğunu kabul etmekle birlikte Hz. Peygamber'in Hz. Ali'nin imâmetini açıklamadığı kanaatini taşımışlardır.⁴

---

¹ Ebû Nuaym, *el-İmâme*, s. 214-215.

² Ebû Nuaym, *a.g.e.*, s. 269.

³ Şîa'nın Hz. Ali'nin efdaliyeti ile ilgili kullandığı deliller ve eleştirileri için bkz. Kubeyî, *Sahâbetü Resûlillâh*, s. 246-271.

⁴ İbn Hazm, *el-Fasl*, IV, 156-157.

C. MÜRCİE

Mürcie, “Siyasî ve itikadî bir fırka olarak Hz. Osman ve Ali başta olmak üzere, büyük günah işleyenlerin durumlarını Cenâb-ı Hakk’a bırakıp, mânevî sorumlulukları hakkında fikir beyan etmeyen topluluklara verilen ortak bir isim” diye tanımlanmaktadır. Bir fırka olarak ise Mürchie, 60-75 (680-694) yılları arasında kurulmuş ve Gaylâniyye, Cehmiyye, Yûnusiyye, Gassâniyye, Tûmeniyye, Sevbâniyye, Merîsiyye gibi birçok fırkaya ayrılmıştır. Özellikle imanın tanımı konusunda birçok farklı görüş beyan eden Mürchie’nin iman tarifinde ittifak ettiği husus amelin imana dâhil olmadığıdır. Onlara göre hiçbir sâlih amel imanı arttırmayacağı gibi günahlar da imanın azalmasına sebep değildir.¹

İbn Hazm, Mürchie’nin benimsediği temel görüşün, iman ve küfrün mahiyetinin ne olduğu, iman ve küfür ile isimlendirme konusu, ayrıca vaîd meselesi olduğunu ifade etmiş, diğer konularda ise ihtilafa düştüklerini dile getirmiştir.² Yine İbn Hazm Mürchie’nin efdaliyet konusundaki görüşünü de açıklamıştır. Buna göre, Mürçîlerin bir kısmı en fazîletli sahâbî olarak Hz. Ali’yi kabul ederken diğer bir kısmı ise ilk sırada Hz. Ebû Bekir, ondan sonra da Hz. Ömer’in en fazîletli sahâbîler olduklarını savunmuşlardır.³ Dolayısıyla Mürchie’nin de efdaliyet konusunda ihtilaf içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

D. MU‘TEZİLE

Mu‘tezile fırkası, ilk olarak Vâsıl b. Atâ’nın (ö. 131/748) büyük günah işleyenlerin durumu ile ilgili hocası Hasen el-Basrî’ye (ö. 110/728) muhalefet etmesi ve ders halkasından ayrılması ile tarih sahnesinde yerini almıştır. Vâsıl’a göre Cemel Vak‘ası (36/656) ve Sıffin Savaşı’nda (37/657) bulunan taraflardan birinin fâsık olduğu kesindir. Vâsıl’ın görüşünü devam ettiren Amr b. Ubeyd (ö. 144/761) ise daha da ileri giderek Cemel Vak‘ası’na katılan her iki tarafın da fâsık olduğuna hükmetmiş ve şahitliklerinin kabul edilemeyeceğini iddia etmiştir.⁴ İbn Hazm (ö. 456/1064),

¹ Kutlu, “Mürchie”, *DİA*, XXXII, 41-44.

² İbn Hazm, *el-Fasl*, II, 269.

³ İbn Hazm, *a.g.e.*, IV, 181.

⁴ Efendioğlu, “Sahâbe”, *DİA*, XXXV, 497; Aşık, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti*, s. 282-283.

Mu'tezile'nin dayandıkları temel esasların, ilk olarak tevhîd ve Allah Teâlâ'nın ne ile vasıflandırılacağı hususunda olduğunu ifade etmiş, daha sonra ise bu esasların arasına kader, fîsk ve iman ile isimlendirme ve vaîd konularının eklendiğini dile getirmiştir. Ona göre "halku'l-Kur'ân", "rü'yetullah", "teşbih", "kader" ve "büyük günah işleyen kişi mü'min veya kâfir değil fâsıktır" gibi konular bir kişinin Mu'tezile'den olup olmadığının tespitinde kullanılan ölçütlerdir. İbn Hazm'a göre bu hususlarda onlara muhalefet eden birinin Mu'tezile'den sayılması mümkün değildir.¹

Mu'tezile'nin çoğunluğu Hz. Ali ile savaşan sahâbîleri şehâdetleri ve rivâyetleri kabul edilmeyen fâsık kimseler olarak değerlendirmişlerdir. Bu konudaki gerekçeleri de bu kimselerin hak imâm ile savaşmalarıdır. Dolayısıyla bu gibi kimseleri adâlet sahibi olarak kabul etmemişlerdir.²

Mu'tezile'nin efdaliyet konusu ile ilgili görüşleri ise genel olarak imâmet konusundaki görüşleri ile ilişkilidir. Dolayısıyla öncelikle bu konudaki görüşlerine değinmekte yarar vardır. Mu'tezile'yi imâmette efdaliyeti şart koşanlar ve mefdûlün imâmetini câiz görenler diye temel iki gruba ayırmak mümkündür. Ancak aynı gruplar içerisinde farklı fazilet sıralamaları yapan âlimlerin de bulunduğunu, yani bu ayrımın efdaliyet konusundaki görüşlerini tamamen şekillendirmediğini de söylemek gerekmektedir. İmâmette efdaliyeti şart koşanlar imâm olacak kimsenin yaşadığı dönemin en faziletli insanı olması gerektiğini savunmuşlardır. Onlara göre peygamberlik dışında imâmetten daha üstün bir makam bulunmamaktadır. Hz. Peygamber hayatta iken en faziletli insan olduğu gibi, onun vefatından sonra imâm olan kimse de, imâm olduğu toplum içerisindeki en faziletli kişi olmalıdır. Çünkü imâm ümmeti eğiten ve ümmete dinini öğreten kimsedir. Eğitenin eğitilenlerden faziletçe daha ileride olması gereklidir ve bunun aksi caiz değildir. İmâmın efdal olması gerektiğini savunan isimler arasında Amr b. Ubeyd (ö. 144/761), Dirâr b. Amr (200/815?), Hafs el-

---

¹ İbn Hazm, *el-Fasl*, II, 269-270.

² Alâî, *Tahkîku münîfi'r-rütbe*, s. 72-72; Acâc el-Hatîb, *es-Sünne*, s. 395.

Ferd (204/820?), İbrâhim en-Nazzâm (ö. 231/845), Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf (ö. 235/849?) ve Sâlih b. Amr el-Esvârî (240/854) zikredilmiştir.¹

Mefdûlun imâmetini caiz görenler ise en fazîletli kimsenin varlığına rağmen ondan daha az fazîletli birinin imâm olabileceğini savunmuşlar ve bu görüşlerini bazı gerekçelere dayandırmışlardır. Örneğin Resûlullah'ın (s.a.) bazı savaşlarda ordu komutanlığı gibi önemli görevlere bazı sahâbîleri kendilerinden daha fazîletli olan sahâbîlere komutan tayin etmesini delil olarak göstermişlerdir. Mefdûlun imâmetini caiz görenler Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748), Bişr b. Mu'temir (ö. 210 / 825), Ebû Mûsâ el-Murdâr (ö. 226/841), Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/916) ve Ebû Hâşim el-Cübbâî (321/933) gibi isimlerdir.²

Kâdî Abdülcebbâr (ö. 415/1024), *Şerhu'l-Usûli'l-hamse* isimli eserinde efdaliyet meselesi ile ilgili Mu'tezile içerisindeki farklı görüşleri nakletmeye başlamadan önce, ilk olarak Mu'tezile'nin en fazîletli (أَفْضَلُ) olmaktan neyi kastettiklerini açıklamıştır. Şeriatte en fazîletlinin, “sevabı en çok olan” demek olduğunu ifade eden Kâdî Abdülcebbâr, hocalarının sevap ve cezânın miktarını tespit etme hususunda aklın herhangi bir fonksiyonunun bulunmadığını savunduklarını aktarmıştır.³ *el-Muğni* isimli eserinde de Mu'tezile âlimlerinin bir kişinin başka bir kişiden daha fazîletli olduğunun ancak sem'î deliller vesilesiyle bilinebileceğini savunduklarını dile getirmiştir.⁴ Yani Mu'tezile'ye göre akıl ile sevabın kazanılıp kazanılmadığını bilmek mümkün olmadığından, efdaliyet konusunda bir görüşe varmak için elde şeriatın bir hükmünün mevcut olması gereklidir.

Kâdî Abdülcebbâr'ın aktardığı bilgilere göre Vâsıl b. Atâ dışındaki ilk dönem Mu'tezile âlimleri, Hz. Peygamber'den sonra insanların en fazîletlisinin Hz. Ebû Bekir, sonra Hz. Ömer, sonra Hz. Osman ve sonra Hz. Ali olduğunu kabul etmişlerdir. Vâsıl b. Atâ ise, Hz. Ali'nin Hz. Osman'dan daha üstün olduğunu savunmuştur. Ebû Ali el-Cübbâî ile oğlu Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin de dört halifenin tamamının aynı fazîletlere

---

¹ Nâşî el-Ekber, *Mesâilu'l-imâme*, s. 50-51; Memiş, “İmamet Teorisi Bağlamında Mu'tezililerin Hz. Ali Anlayışı”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, VIII/2, s. 129.

² Nâşî el-Ekber, *a.g.e.*, s. 51-52; Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğni*, XX/I, 216.

³ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, s. 766.

⁴ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğni*, XX/II, 117.

sahip olduklarını gerekçe göstererek bu konuda görüş beyan etmekten geri durduklarını ifade etmiştir. Hocalarından Ebû Abdullah el-Basrî'nin (ö. 369/979-80) ise Hz. Peygamber'den sonra en fazîletli insanın Hz. Ali, sonra Hz. Ebû Bekir, sonra Hz. Ömer ve ondan sonra da Hz. Osman olduğu şeklinde bir görüşü savunduğunu nakletmiştir.¹

Kâdî Abdülcebâr'ın *el-Muğni*'de aktardığına göre, Ebû Ali el-Cübbâî, sahâbenin dört büyük halîfenin en fazîletli sahâbîler oldukları konusunda icmâ ettiklerini, ancak hangisinin daha fazîletli olduğu konusunda sem'î bir delil bulunmadığı için efdaliyetleri konusunda tevakkuf etmenin daha isabetli olduğunu söylemiştir.² Bir başka rivâyete göre ise Ebû Ali el-Cübbâî ve Ebû Hâşim el-Cübbâî efdaliyet görüşlerini "haberü't-tâir"³in³ sıhhat durumuna bağlamışlardır. Buna göre onlar "haberü't-tâir" sahih ise bu durumda en fazîletli olanın tespit edilmesi için gerekli olan sem'î delil elde edilmiş olacağından Hz. Ali'nin en fazîletli sahâbî olduğunun ortaya çıkacağını söylemişlerdir.⁴

İbn Ebî'l-Hadîd (ö. 656/1258) de *Şerhu Nehci'l-belâğa* isimli eserinde Mu'tezile âlimlerinin efdaliyet konusu ile ilgili görüşlerini genel olarak özetlemiştir. Buna göre Basra Mu'tezile'sinin önde gelen âlimlerinden Amr b. Ubeyd, Sümâme b. Eşres (ö. 213/828), Hişâm el-Fuvâtî (ö. 218/833'ten önce), Nazzâm, Ebû Osman el-Câhiz (ö. 255/869) ve Ebû Ya'kûb eş-Şahhâm (ö. 270/883?) gibi isimler Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ali'den daha fazîletli olduğunu kabul etmişler ve Hulefâ-i râşidîn'in fazîlet sıralamasının hilâfet sıralarıyla aynı olduğunu savunmuşlardır. Bağdat Mu'tezile âlimlerinden Bişr b. Mu'temir (ö. 210/825), Ebû Mûsâ el-Murdâr (ö. 226/841), Ca'fer b. Mübeşşir (ö. 234/848-49), Ebû Ca'fer el-İskâfî (ö. 240/854), Ebû'l-Hüseyn el-Hayyât

---

¹ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, s. 766-767. Adudüddîn el-İcî (ö. 756/1355) de ilk Mu'tezile âlimlerinin Hz. Ebû Bekir'i en fazîletli sahâbî olarak kabul ettiklerini, sonraki âlimlerin ise Hz. Ali'yi en üstün kabul ettiklerini aktarmıştır. Bkz. el-İcî, *el-Mevâkıf*, III, 622.

² Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğni*, XX/II, 118. Ayrıca bkz. Öz, "Tafdîl", *DİA*, XXXIX, 370.

³ Haberü't-tâir, Enes b. Mâlik'in (ö. 93/711-12) Resûl-i Ekrem'den (s.a.) rivâyet ettiği bir hadistir. Buna göre Resûlullah (s.a.) bir gün kendisine ikram edilen kuş etini yemeye başlamadan önce "*Allahım! Senin nezdinde en sevimli kulunu buraya getir de, benimle birlikte bu kuştan yesin*" diye dua etmiştir. Biraz sonra Hz. Ali çıkagelmiş ve Resûl- Ekrem (s.a.) ile birlikte kuştan yemiştir. Bu hadisi tahrîc eden Ebû İsmâ et-Tirmizî hadisin hemen akabinde bu hadisin zayıf olduğuna işaret etmiştir. Bkz. Tirmizî, "Menâkıb", 21. Bu rivâyet için ayrıca bkz. Kıfî, *el-Enbâü'l-müstetâbe*, s. 140.

⁴ Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğni*, XX/II, 117, 119.

(ö. 300/913?), Ebü'l-Kâsım el-Belhî (ö. 319/931) gibi isimler ise Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'den daha fazîletli olduğunu savunmuşlardır.¹

Zeydî âlimlerden İbn Murtaẓâ'nın (ö. 840/1437) aktardığına göre, Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf (ö. 235/849?) ise Hz. Ali'yi Hz. Osman'a tafđil etmiştir. O dönemde Şîî ifadesinin Hz. Ali'yi Hz. Osman'a tafđil edenler için kullanıldığını hatırlatan İbn Murtaẓâ, bu görüşünden hareketle Ebü'l-Hüzeyl'in de Şîî olabileceğine işaret etmiştir.² Aynı şekilde İbn Murtaẓâ, Ebü'l-Hüseyin el-Hayyât'ın da diğer sahâbilerin tafđil edilmesinde kullanılan hasletlerin tamamının Hz. Ali'de birleştiğinden hareketle sahâbenin en üstününün Hz. Ali olduğunu savunduğunu aktarmıştır.³

Kâdî Abdülcebâr (ö. 415/1024) ise kendi efdaliyet görüşünü "Bize göre ise sahâbenin en fazîletlisi Ali'dir, ondan sonra Hasan ve ondan sonra da Hüseyin'dir. Allah'ın selâmı üzerlerine olsun" sözleriyle dile getirmiştir. Bu sözlerin hemen akabinde Hz. Ali'nin en üstün sahâbî olduğuna dair gerekçelere veya bu konudaki görüşünün kaynakları olan bazı delillere işaret etmiştir. O, Hz. Ali'nin en fazîletli olmasını gösteren âyetler ile beraber "haberü't-tâir", "haberü'l-menzile"⁴ ve başka haberlerin de bulunduğunu belirtmiş ve ilim, takvâ, şecaat ve cömertlik gibi diğer sahâbilerde ayrı ayrı bulunan fazîletlerin Hz. Ali'de toplu olarak bulunduğunu

---

¹ Koloğlu, *Cübbâîler'in Kelam Sistemi*, s. 558-559; Aydın, *Mu'tezile'de İmamet*, s. 9; Öz, "Tafđil", *DİA*, XXXIX, 370; Yöner, "İbn Hazm'a Göre Hz. Peygamber'den Sonra Efdaliyet" *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, s. 10-11. Kâdî Abdülcebâr da Amr b. Ubeyd'in, Hz. Osman'ı Hz. Ali'den üstün kabul ettiğini ve Hulefâ-i râşidîn'in imâmet sıralamasını efdaliyet sıralaması olarak kabul ettiğini ifade etmiştir. Bu bilgi için bkz. Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğni*, XX/II, 114. Amr b. Ubeyd'in, Hz. Ebû Bekir'i Hz. Ali'ye tafđil ettiğine dair bkz. Sezgin, *Târîh*, I/4, 20, 59. Hz. Ebû Bekir'in en fazîletli sahâbînin olduğunu kabul Ebû Osman el-Câhiz, *el-Osmâniyye* isimli bir kitap kaleme almış ve bu kitabında Hz. Ebû Bekir'in en fazîletli sahâbî olduğunu dair deliller zikretmiş, ayrıca özellikle Râfîzîler ve Zeydiyye'nin Hz. Ali'nin efdaliyeti hususunda başvurdukları delilleri çürütmeye çalışmıştır. Câhiz'in *el-Osmâniyye* isimli bu eseri Abdüsselam Muhammed Hârûn tarafından tahkik edilmiş ve 1991 yılında Beyrût'ta yayınlanmıştır. Nazzâm'ın Hz. Ebû Bekir'in efdaliyetini savunduğuna dair ayrıca bkz. Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğni*, XX/II, 115.

² İbn Murtaẓâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, 48. Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf'ın, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali arasında sıralama yapmadığı, ancak her üç sahâbînin de Hz. Osman'dan üstün olduğunu savunduğu nakledilen bilgiler arasındadır. Bkz. Öz, a.g. md., 370.

³ İbn Murtaẓâ, *a.g.e.*, 86.

⁴ Resûl-i Ekrem'in (s.a.) Hz. Ali'ye kendisinin yanındaki konumunun Hz. Hârûn'un Hz. Mûsâ'nın yanındaki konumu gibi olduğunu söylediği bu hadis için bkz. Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 31, 32; Nesâî, *Fezâilü's-sahâbe*, s. 13.

söyleyerek, Hz. Ali'nin en faziletli sahâbî olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Ayrıca Hz. Ali'nin efdaliyetine delil olarak kullandığı tüm hususiyetlerin Hz. Hasan'ın ve ondan sonra da Hz. Hüseyin'in en üstün sahâbî olmasını gerektirdiğini belirtmiştir.¹

Sonuç olarak Mu'tezile, genel olarak sahâbe konusunda Müslümanların çoğunluğunun görüşünden ayrılmıştır. İmâmet konusunda belli bir görüş üzerinde ittifak etmemiş ve imâmın efdal olmasını savunanlar ile imâmın mefdûl olmasını kabul edenler diye temel olarak iki görüşe ayrılmıştır. Efdaliyet konusunda ise Mu'tezilîler birbirinden çok farklı görüşler benimsemiştir. Her ne kadar Mu'tezile'nin Basra kolu arasında daha çok efdaliyet sıralaması imâmet sırasına uygun olarak yapılmış olsa da, bu görüşün tüm Basra Mu'tezile ekolünün ortak görüşü olduğunu söylemek güçtür. Bağdat Mu'tezilesi arasında ise Hz. Ali'nin efdaliyeti konusunda neredeyse ittifak meydana gelmiştir. Şüphesiz Mu'tezile'nin değişkenlik gösteren bu farklı görüşlerinin siyâsî-sosyal durumdan bağımsız olarak değerlendirilmesi düşünülemez. Ayrıca siyâsî ve sosyal şartların efdaliyet konusunda Mu'tezile'nin görüşünü rivâyetlerden çok daha

---

¹ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, s. 767. Kâdî Abdülcebâr'ın, dört halifenin durumlarının birbirine yakın olduğunu, dolayısıyla aralarında tercih yapılamayacağını savunduğu, ömrünün sonlarında ise bu görüşünden vazgeçerek en faziletli kişinin Hz. Ali olduğunu söylediği şekilde bir bilgi de bulunmaktadır (Çelebi, "Kâdî Abdülcebâr", *DİA*, XXIV, 108). Hüseyin Hansu da Mu'tezile âlimlerinin Hulefâ-i râşidîn arasındaki efdaliyet sıralaması hususunda önemli bilgiler vermiştir. Onun verdiği bilgilere göre Mu'tezile'de tafdîl tartışmalarının daha çok Hz. Ali etrafında yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Bağdat Mu'tezilesi'nin tamamı ve Basra Mu'tezilesi'nin çoğunluğuna göre en faziletli sahâbî Hz. Ali'dir. Örneğin Bısr b. Mu'temir, Hz. Ali'nin efdaliyetini savunmuştur. İbrâhim en-Nazzâm, Ebû Osman el-Câhiz ve onları takip edenler ise dindeki fazileti ve Hz. Peygamber'in yanındaki değerinin yüksek olması gibi yönleriyle Hz. Ebû Bekir'in en faziletli ve imâmete en ehliyetli sahâbî olduğunu savunmuşlardır. Mu'tezile'nin kurucusu Vâsıl b. Atâ ise, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i Hz. Ali'ye takdîm etmiştir. Hz. Ali'yi ise Hz. Osman'a takdîm etmiş ve bu görüşünden dolayı Şii olmakla itham edilmiştir. Buna karşılık Amr b. Ubeyd, Hz. Osman'ı Hz. Ali'ye tafdîl etmiştir. Ancak Mu'tezile'nin ekseriyeti Hz. Ali'nin Hz. Osman'dan üstün olduğu kanaatindedir. Bu görüşlerden farklı olarak Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf, Hz. Ebû Bekir'i Hz. Ali'ye tafdîl etmekle beraber Hz. Ali'yi Hz. Ömer'e takdîm etmeye yönelmiştir. Ancak ona göre de Hz. Ali'nin Hz. Osman'dan üstün olduğu konusunda herhangi bir şüphe bulunmamaktadır. Dolayısıyla onun Hulefâ-i râşidîn ile ilgili olarak Ebû Bekir, Ali, Ömer ve Osman şeklinde bir sıralama yaptığı anlaşılmaktadır. Ca'fer b. Harb (ö. 236/850-51?) ise, Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den faziletli olduğu konusuna tevakkuf etmiştir. Sonuç olarak Hüseyin Hansu'ya göre istisnalar olmakla birlikte Mu'tezile âlimleri genel olarak Ali, Ebû Bekir, Ömer ve Osman şeklinde bir fazilet sıralamasını kabul etmişlerdir. Bkz. Hansu, "Mu'tezile'de Sahâbe Algısı", *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe: Sahâbe Kimliği ve Algısı*, s. 497-499.

fazla etkilediğini söylemek mümkündür. Zira Mu‘tezile’nin mütevâtir hadisler dışındaki tüm hadislere bakış açısının olumsuz olduğu bilinen bir husustur.

III. EHL-İ SÜNNET'İN GÖRÜŞÜ

Daha önce sahâbenin tanımı, önemi, fazîleti, adâleti gibi konular ele alınırken zikredilen delillerin çoğunluğu Ehl-i sünnet âlimlerinin ashâb-ı kirâm ile ilgili görüşünü yansıttığından Ehl-i sünnet'in sahâbe görüşü üzerinde tekrar ayrıntılı olarak durmaya ihtiyaç bulunmamaktadır. Yalnızca Ehl-i sünnet'in bütün sahâbîleri Resûl-i Ekrem'in (s.a.) sohbetine nail olmakla kendilerinden sonra hiç kimse için söz konusu olmayan büyük bir şeref elde eden, tamamı âdil olan ve aralarında fazîlet açısından derece farkı bulunan bir nesil olduğunu kabul ettiklerini hatırlatmakla yetinelim. Nitekim Ehl-i sünnet âlimleri farklı fazîlet derecelerinin de etkisiyle sahâbeyi İslâm'daki öncelikleri, Hicret'teki öncelikleri ve önemli bazı hâdiselere iştirak etmeleri gibi kriterlere göre tabakalara ayırmışlardır.¹ Yine Ehl-i sünnet âlimleri sahâbe neslinin fert ve grupları arasında farklı derecelerin bulunduğunu kabul ettiklerinden onları fazîlet bakımından da karşılaştırmış ve bunun neticesinde efdaliyet sıralamaları yapmışlardır.

---

¹ Irâkî, *et-Tebşıra*, II, 136; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, IV, 54; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 681. Bazı âlimler ashâb-ı kirâmı yalnızca sahâbe nesline mensubiyetlerini esas alarak bir tabaka olarak incelemişlerdir. Örneğin Halife b. Hayyât (ö. 240/854-55) *et-Tabakât*'nda, Eslem b. Sehl el-Vâsîti (ö. 292/905) *Târîhu Vâsıt*'nda, İbn Hibbân (ö. 354/965) *es-Sikât*'nda, Hâkim en-Nisâbüri (ö. 405/1014) *Târîhu Nisâbur*'unda ve İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) *Takrîbü't-Tehzîb*'inde sahâbeyi yalnızca bir tabaka olarak ele almışlardır. Bu eserlerin tamamında müellifler tabakayı nesil veya karn anlamıyla değerlendirmişlerdir (Zehrânî, *İlmü'r-ricâl*, s. 82-83). Bazı âlimler ise sahâbeyi birden fazla tabakaya ayırmışlardır. Bu tür sahâbe tasnifleri arasında Muhammed b. Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakât*'nda sahâbeyi beş tabakaya ayırdığı taksim (Irâkî, *a.g.e.*, II, 137; Nâsır b. Ali Âiz, *Akîde*, I, 44; Kubeysî, *Sahâbetü Resûlillâh*, s. 124-125; Âşık, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti*, s. 25-26) Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin (ö. 429/1037-38) sahâbeyi onyediy tabakaya ayırdığı taksim (Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 298-303; Kubeysî, *a.g.e.*, s. 128-134) Hâkim en-Nisâbüri'nin (ö. 405/1014) kronolojiyi de göz önünde bulundurarak sahâbeyi on iki tabakaya ayırdığı ve âlimler arasında en çok şöhret bulan sahâbe taksimi olarak nitelenen taksim (Hâkim, *Ma'rifê*, s. 165-171; Irâkî, *a.g.e.*, II, 136-137; Sehâvî, *a.g.e.*, IV, 54; Süyûtî, *a.g.e.*, II, 681-682; Kubeysî, *a.g.e.*, s. 125-128; Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, s. 32) ve Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Sıfatu's-safve* isimli eserinde Muhammed b. Sâ'd (ö. 230/845) gibi sahâbeyi beş tabakaya ayırdığı taksimi bulunmaktadır. Zehrânî, *a.g.e.*, s. 83.

İslâm tarihinde müslüman topluma fikirleriyle en çok yön veren âlimlerin arasında fikhî ve i'tikâdî mezhep imâmlarının sayılması mümkündür. Onlar yalnızca fıkıh ve akâid gibi ilimlerle ilgilenmemişler, aynı zamanda hadis ve daha birçok ilimle de uğraşmışlar ve bu alanlarda da etkili olmuşlardır. Ehl-i sünnet'in görüşlerinin temsilcileri konumundaki mezhep imâmlarının sahâbe ve efdaliyet konusuna bakışları ile daha sonraki Ehl-i sünnet âlimlerinin görüşleri arasında irtibatın/uyumun olması kaçınılmazdır. Daha önce "Sahâbe Fertleri Arasında Efdaliyet Sıralamaları" ve "Sahâbî Grupları Arasında Efdaliyet Sıralamaları" başlıklarının altında birçok Ehl-i sünnet âliminin efdaliyet meselesi ile ilgili görüşlerine değinildiğinden burada tüm bu âlimlerin görüşünü tekrar zikretmeye ihtiyaç bulunmamaktadır. Dolayısıyla burada yalnızca İmâm Ebû Hanîfe (ö. 150/767), İmâm Mâlik (ö.179/795), İmâm Şâfi (ö. 204/819), İmâm Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Ebü'l-Hasen el-Eş'arî (ö. 324/935-36) ve Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) bu konularla ilgili görüşlerine değinilecektir.

Bu âlimlerin efdaliyet konusu ile ilgili bazı görüşlerine başlamadan önce önemli bir hususu hatırlatmak gerekmektedir. Ehl-i sünnet, Hâricîler, Şîa, Mürcie ve Mu'tezile gibi fırkalar ile karıştırılmamalıdır. Yani onu diğerleri gibi bir fırka veya mezhep gibi değerlendirmek isabetli olmamalıdır. Bilakis Ehl-i sünnet Ehl-i Hak diye adlandırılması mümkün olan, mezhepler üstü diye nitelenebilecek, İslâm'ın ana caddesi veya geniş bir dairenin ismidir. Bu yönüyle Ehl-i sünnet, ashâb-ı kirâm ve tâbiûn âlimleri ile başlayıp, Ehl-i hadis ve onları takip eden fakihler ile dünyanın dört bir yanında ana cadde üzerindeki tüm müslümanların ortak adıdır, denilebilir.¹ Ancak sonraki dönemlerde Ehl-i sünnet daha çok görüşlerine değinilecek altı büyük âlim ve takipçilerini anlatmak için kullanılmıştır. Dolayısıyla "onların konu ile ilgili görüşleri seleflerinin görüşlerinin özü mahiyetindedir" demek mümkündür. Nitekim onların görüşleri ile sahâbe ve tâbiûndan görüşlerini zikrettiklerimizin görüşleri arasında bir uyum olduğu görülmektedir.

---

¹ Bu konuda bkz. İbn Hazm, *el-Fasl*, II, 271.

A. EBÛ HANİFE, MÂLİK, ŞÂFİÎ VE AHMED B. HANBEL'İN GÖRÜŞLERİ

1. Ebû Hanîfe'nin Görüşü

İmâm Ebû Hanîfe (ö. 150/767), sahâbe hakkında “Sahâbeden herhangi birinin Resûlullah (s.a.) ile birlikte kısa bir süre bulunması bizden birinin ömrü ne kadar uzun olursa olsun yaptığı amellerden daha fazîletlidir”¹ diyerek onların derecesine ulaşmanın sonraki nesiller için mümkün olmadığını ifade etmiştir. Tamamıyla Ebû Hanîfe'ye nispet edilip edilemeyeceği ile ilgili tartışmaları² bir yana bırakacak olursak *el-Fıkhü'l-ekber*'inde Ebû Hanîfe'nin efdaliyet ile ilgili görüşünün sırasıyla Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali şeklinde olduğu görülmektedir.³

Osmanlı ulemâsından Beyâzîzâde Ahmed Efendi (ö. 1098/1687), *el-Usûlü'l-münife* isimli kitabında Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhü'l-ekber*, *el-Fıkhü'l-ebzat*, *el-Vasıyye*, *er-Risâle* ile *el-Âlim ve'l-müte'allim* gibi eserlerindeki itikâdî görüşlerini bir araya getirmiştir. Söz konusu bu eserde Beyâzîzâde, Ebû Hanîfe'nin sahâbe, imâmet ve efdaliyet konusundaki görüşlerine de yer vermiştir. Buna göre Ebû Hanîfe, sahâbenin tamamının hak üzerinde olduklarını dile getirmiş, dolayısıyla hiçbirinden teberrîf etmeyeceğini, bilakis ayırım gözetmeksizin tamamını dost kabul edeceğini (tevellî) ve ancak ashâbı hayırla anacağını ifade etmiştir. Tüm bunların yanı sıra Ebû Hanîfe, takvâ sahibi her mü'minin sahâbeyi sevdiğini ve her münafığın da onlara kin beslediğini söyleyerek sahâbe sevgisinin bir iman göstergesi olduğunu altını çizmiştir. Efdaliyet konusunda ise Ebû Hanîfe, Hz. Peygamber'den sonra bu ümmetin en fazîletlisinin sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali olduğunu ifade etmiştir. Hanım sahâbiler ile ilgili ise o, Hz. Âişe'nin Hz. Hatice'den sonra dünya kadımlarının en fazîletlisi olduğunu söylemiştir.⁴

Bu bilgilere göre İmâm Ebû Hanîfe'nin Hulefâ-i râşidinin hilâfet sıralarını efdaliyet sıraları olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Hanım sahâbiler konusunda ise Hz.

---

¹ Muhammed el-Hamîs, *İ'tikâdü'l-eimme*, s. 21.

² Gölcük-Bebek, “el-Fıkhü'l-ekber”, *DİA*, XII, 545.

³ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 8-9; Muhammed el-Hamîs, *a.g.e.*, s. 21.

⁴ Beyâzîzâde, *el-Usûl*, s. 142-147.

Hatice ve daha sonra Hz. Âişe diye bir sıralama yaptığı anlaşılmaktadır. Ancak bu bilgilerden hareketle Hz. Fâtıma ile Hz. Hatice ve Hz. Âişe dışındaki diğer Ümmehâtü'l-mü'minîn'i fazilet bakımından nasıl sıraladığı konusunda net bir şey söylemek zordur.

2. Mâlik b. Enes'in Görüşü

Sahâbeden herhangi bir kişiyi kusurlu bulan veya sahâbeye karşı kalbinde kin güden bir kimsenin Müslümanların hakkı olan fey' gelirlerinden mahrum bırakılması gerektiğini savunan Mâlik b. Enes (ö.179/795),¹ efdaliyet konusunda birçok farklı görüşü kaynaklarda zikredilen bir âlim olarak karşımıza çıkmaktadır. Şemsüddîn ez-Zehbî'nin (ö. 748/1348) naklettiğine göre İmâm Mâlik, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in diğer sahâbilerden faziletli oldukları konusunda şüphenin bulunmadığını söylemiştir.² İmâm Mâlik'e nispet edilen ikinci bir söze göre de o, karşılaştığı muteber imâmlardan hiçbirinin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in Hz. Osman ve Hz. Ali'den üstün oldukları konusunda tereddüte düştüklerini görmediğini söylemiştir.³ Hz. Ali ve Hz. Osman'dan hangisinin daha üstün olduğu konusunda ise fikir beyan etmekten kaçınmanın, yani bu konuda sükût etmenin daha yaygın olduğunu söylediği kendisine nispet edilen sözler arasındadır.⁴

İmâm Mâlik'ten nakledilen bazı rivâyetlere göre ise onun sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ı en faziletli sahâbiler olarak gördüğü, bu üç sahâbî dışındakiler ile ilgili ise fikir beyan etmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) naklettiğine göre İmâm Mâlik'e Resûl-i Ekrem'den (s.a.) sonra en faziletli insanın kim olduğu sorulduğunda o, sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın ismini zikretmiştir. Bu sahâbilerden sonra en faziletli sahâbînin kim olduğunun sorulması üzerine ise o, "İnsanlar bu konuda susmuşlardır" demiştir. Ayrıca

---

¹ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VI, 327.

² Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, VIII, 106; Seffârîni, *Levâmi'*, III, 530.

³ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, VIII, 224-225; Lâlekâî, *Şerhu usûli'l-i'tikâd*, VIII, 1450; Kâdî İyâz, *Tertîbu'l-medârik*, II, 45.

⁴ Lâlekâî, *a.g.e.*, VIII, 1450; Kâdî İyâz, *a.g.e.*, II, 45. Şemsüddîn es-Seffârîni (ö. 1188/1774), Kâdî İyâz'dan naklen İmâm Mâlik'in Hz. Osman ve Hz. Ali'nin efdaliyeti konusunda sükût etme görüşünden dönerek Hz. Osman'ı takdîm ettiğini nakletmiştir. Bkz. Seffârîni, *a.g.e.*, III, 531. Bu konuda ayrıca bkz. Sehâvî, *Şerhü't-Takrîb*, s. 466.

İmâm Mâlik, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın sahâbenin en seçkinleri olduğunu ifade ettikten sonra, Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir'e namaz imâmlığını emretmesi, Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ömer'i halife tayin etmesi, Hz. Ömer'in de hilâfeti altı kişinin meşveret kararına bağlaması üzerine onlar arasından Hz. Osman'ın seçilmesi ve daha sonra susmalarını yaptığı efdaliyet görüşüne gerekçe olarak göstermiştir.¹ Böylece o, bu üç sahâbiden sonra kimin üstün olduğu ile ilgili olarak fikir beyan etmemenin daha isabetli olduğunu anlatmaya çalışmış olmalıdır. Yine Kâdî İyâz, İmâm Mâlik'e Hz. Peygamber'den sonra en hayırlı kimsenin kim olduğunu soran bir Alevî'ye² cevaben Ebû Bekir, Ömer ve haksız yere öldürülen halife Osman dediğini aktarmıştır.³ Aynı şekilde Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî (ö.277/890) de Abdürrezzâk b. Hemmâm'dan (ö. 211/826-27) naklen İmâm Mâlik'in "Ebû Bekir, Ömer, Osman" diyerek sustuğunu nakletmiştir.⁴

Bu görüşler dışında İmâm Mâlik'in Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den sonra Hz. Ali ile Hz. Osman'ı eşit gördüğü ve aralarında karşılaştırma yapmadığı da gelen bilgiler arasındadır. Ancak daha önce de üzerinde durulduğu üzere İbn Teymiyye (ö. 728/1328) söz konusu eşit görmenin efdaliyet konusunda farklı bir görüş değil de, bu konuda fikir beyan etmekten kaçınma şeklinde bir tavır olarak değerlendirilmesinin daha isabetli olduğunu dile getirmiştir.⁵ Yine İmâm Mâlik'in ilk olarak Hz. Ali'yi Hz. Osman'a tafdîl ettiği, ancak daha sonra bu görüşünden dönerek Hz. Osman'ı Hz. Ali'ye tafdîl ettiği de kaynaklarda aktarılan bilgiler arasındadır.⁶ Dolayısıyla İmâm Mâlik'in Hz. Ali'yi de en faziletli ilk dört sahâbî arasında kabul ettiği anlaşılmaktadır. İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567), İmâm Mâlik'in efdaliyet konusundaki meşhur görüşünün Hulefâ-i râşidîn'in imâmet sırasına uygun olduğunu dile getirmiştir.⁷

---

¹ Kâdî İyâz, *Tertîbu'l-medârik*, II, 45-46.

² Bu şahsın "alevî" diye nitelenmesi Hz. Ali'yi Hz. Osman'a tafdîl etmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Bu değerlendirme için bkz. Topgöl, "Bir Cerh Sebebi Olarak Teşeyyu", *MÜİFD*, I/42, s. 60.

³ Kâdî İyâz, *a.g.e.*, II, 44-45; Ayrıca bkz. Muhammed el-Hamîs, *İ'tikâdü'l-eimme*, s. 35.

⁴ Fesevî, *el-Ma'rife*, II, 806.

⁵ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, VIII, 224.

⁶ Âlûsî, *el-Ecvibetü'l-İrâkıyye*, s. 174; Nebhânî, *el-Esâlib*, s. 512. İmâm Mâlik'e efdaliyet konusunda nispet edilen farklı görüşler için bkz. Mahmûd Saîd Memdûh, *Gâyetü't-tebcil*, s. 58 (1 no.lu dipnot)

⁷ Bu konuda bkz. İbn Hacer el-Heytemî, *es-Savâ'iku'l-muhrika*, s. 179.

Sonuç olarak İmâm Mâlik'in efdaliyet konusunda kendisine pek çok görüşün nispet edilen bir âlim olduğu anlaşılmaktadır. Bu görüşler arasında ise daha çok "Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali" veya "Ebû Bekir, Ömer, Osman" şeklindeki efdaliyet görüşlerinden birini savunduğu söylenebilir. Nitekim bu efdaliyet görüşleri ile ilgili ondan gelen rivâyetler daha fazladır.

3. Şâfiî'nin Görüşü

İmâm Şâfiî (ö. 204/819) ashâb-ı kirâm ile ilgili olarak "Cenâb-ı Hak, Tevrât, İncil ve Kur'ân-ı Kerîm'de Resûlullah'ın ashâbına övgüde bulunmuştur. Yine onlar, Resûl-i Ekrem'in (s.a.) dilinden daha önce başka hiç kimseye nasip olmayan övgülere mazhar olmuşlardır. Allah onlara rahmet eyledi ve onları şehit, sâlih ve siddîklerin en yüksek mertebelerini kazanmakla şereflendirdi. Onlar Allah Resûlü'nün sünnetlerini bize ulaştırdılar. Hz. Peygamber'e vahiy nâzil olurken onu müşahade ettiler. Böylece onun sünnetinin âmm, hâs, azîmet ve mendûb gibi bütün maksatlarını öğrendiler. Ayrıca bizim bildiğimiz ve bilmediğimiz bütün sünnetlerini öğrendiler. Dolayısıyla onlar ilim, ictihad, vera', akıl, istidrak ve istinbat bakımından bizden üstündürler. Onların görüşleri bizim için kendi görüşlerimizden daha değerli ve evladır"¹ demiştir.

Daha önce de işaret edildiği üzere İmâm Şâfiî'nin sahâbe ve tâbiîn arasında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in en üstün sahâbiler oldukları konusunda bir ihtilaf bulunmadığını dile getirdiği, onlardan sonra Hz. Osman ve Hz. Ali konusunda ise ihtilaf bulunduğunu belirttiği birçok kaynakta nakledilmiştir.² Bu rivâyete göre netice itibarıyla İmâm Şâfiî, Hulefâ-i râşidîn'in en fazîletli sahâbiler oldukları konusunda sahâbe ve tâbiîn görüş birliği içerisinde olduklarını ifade etmiş olmaktadır. İmâm Şâfiî, Hz. Ebû Bekir'in halife tayin edilmesi ile ilgili olarak "İnsanlar Resûlullah'tan (s.a.) sonra Ebû Bekir'e muhtaç kaldılar. Gökyüzünün altında Ebû Bekir'den daha fazîletli hiç kimseyi bulamadıklarından onu insanlara imâm tayin ettiler"³ diyerek Hz. Ebû Bekir'in sahâbenin en fazîletlisi olduğunu dile getirmiştir.

---

¹ Beyhakî, *Menâkıb*, I, 442.

² Beyhakî, *a.g.e.*, I, 434; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 21.

³ Beyhakî, *a.g.e.*, I, 434.

İmâm Şâfiî'nin Hulefâ-i râşidîn ile ilgili efdaliyet görüşünün ise hem hilâfet hem de efdaliyet sıralaması ile ilgili olarak Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali şeklinde olduğu birçok âlim tarafından nakledilmiştir.¹ Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Menâkıbü's-Şâfiî*'de Rebi' b. Süleymân'dan (ö. 270/884) naklettiğine göre, İmâm Şâfiî şöyle demiştir: "Resûlullah'tan sonra en fazîletli insan Ebû Bekir'dir. Ondan sonra Ömer, ondan sonra Osman ve ondan sonra da Ali'dir. Allah hepsinden razı olsun."²

Sonuç olarak İmâm Şâfiî, sahâbeye büyük önem vermiş ve hepsini fazilet sahibi olarak kabul etmiştir. Ayrıca hem fazilet hem de imâmet sıralamasının Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali şeklinde olduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir.

4. Ahmed b. Hanbel'in Görüşü

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), ashâb-ı kirâm hakkındaki görüşünü "Sahâbîlerden en az sohbeti bulunan bir kişi Allah Resûlü'nü görmeyen nesillerin tamamından daha fazîletlidir. Sahâbeden sonra gelen nesiller Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna bütün sâlih amellerle çıksalar da bu onları sahâbîlerden üstün kılmaz. Çünkü sahâbe Hz. Peygamber'le birlikte bulunan (onunla sohbet eden-arkadaşlık eden), ondan (Kur'ân'ı ve Sünnet'i) işiten bir nesildir. Resûlullah'ı (s.a.) bir an bile gözleriyle gören ve ona iman eden bir kişi Hz. Peygamber'le sohbeti bulunduğundan, bütün sâlih amelleri işlese de tâbiûnden daha fazîletlidir"³ sözleriyle dile getirmiştir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel, sahâbîlere karşı hürmetsizliğin iman eksikliğinden kaynaklandığını "Resûlullah'ın ashâbı aleyhinde konuşan kişinin Müslümanlığından şüphe edin"⁴ sözüyle ifade etmiştir.

Ahmed b. Hanbel, efdaliyet konusundaki görüşünü ise "Hz. Peygamber'den sonra bu ümmetin en hayırlısı Ebû Bekir'dir. Ondan sonra Ömer, ondan sonra Osman ve ondan sonra da Ali'dir. Bir topluluk ise Osman'da (yani onu zikrettikten sonra)

---

¹ Beyhakî, *Menâkıb*, I, 432; a. mlf., *el-İ'tikâd*, s. 469; Lâlekâî, *Şerhu usûli'l-i'tikâd*, VIII, 1450; İbn Batta, *el-İbâne*, VIII, 322-323; İbn Abdilber, *Câmi'*, II, 1174; Kıftî, *el-Enbâü'l-müstetâbe*, s. 152.

² Beyhakî, *Menâkıb*, I, 433; Ayrıca bkz. Kubeysî, *Sahâbetü Resûlillâh*, s. 279-280.

³ Lâlekâî, *a.g.e.*, I, 180. İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed*, s. 217.

⁴ Lâlekâî, *a.g.e.*, VII, 1326.

durmuştur"¹ sözleriyle dile getirmiştir. Nitekim Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö. 290/903) babasının efdaliyet konusunda Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali dediğini nakletmiştir.² Aynı şekilde İbn Abdilber (ö. 463/1071), Ahmed b. Hanbel'in bu efdaliyet görüşünü savunduğunu söylemiştir.³

Bir başka rivâyete göre ise Ahmed b. Hanbel "Bu ümmetin peygamberinden sonra en fazîletlisi Ebû Bekir'dir. Ondan sonra Ömer, ondan sonra da Osman gelmektedir. Bu üç sahâbîyi Resûlullah'ın ashâbı nasıl ihtilaf etmeden takdîm ettilerse, biz de o şekilde üstün kabul ederiz. Bu üçünden sonra ise Şûra ashâbının diğer beş şahsı gelmektedir. Tamamı inâmete ehil olan bu beş kişi de Ali, Talhâ, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf ve S'ad b. Ebî Vakkâs'tır" demiştir. Sözlerinin devamında Abdullah b. Ömer'in "*Resûlullah (s.a.) hayatta iken ve ashâbı çoğunluğu oluştururken Ebû Bekir, Ömer, Osman diye sıralama yapar ve susardık*"⁴ hadisine dayanarak bu sıralamayı yaptığını ifade eden Ahmed b. Hanbel, Şûrâ ashâbından sonra ise ilk Muhâcirler ve ardından Ensâr'ın ilklerinin hicret ve İslâm'daki önceliklerine göre en üstün sahâbîler olduklarını ifade etmiştir. Daha sonra ise o, sahâbenin tamamının sahâbîlik derecelerine göre nesil olarak en üstün insanlar olduklarını, ashâb-ı kirâmdan en az sohbeti bulunan bir sahâbînin Hz. Peygamber'i görmeyen insanların tamamından daha fazîletli olduğunu ve bir sahâbînin derecesini geçmenin sonraki nesiller için mümkün olmadığını vurgulamıştır.⁵

Sâlih b. Ahmed b. Hanbel'in (ö. 266/880) de babasına Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i kendileri dışındaki insanlara tafdil etmeyen kimselerin durumunu sorması üzerine Ahmed b. Hanbel, efdaliyet konusunda Sünnet'e uygun olanın Abdullah b. Ömer'in yukarıdaki hadisine uygun hareket etmek olduğunu söylemiştir.⁶

---

¹ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, I, 64.

² Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, II, 573.

³ İbn Abdilber, *Câmi'*, II, 1172. Ahmed b. Hanbel'in bu efdaliyet görüşünü savunduğuna dair ayrıca bkz. Kiftî, *el-Enbâü'l-müstetâbe*, s. 152.

⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VIII, 243.

⁵ Lâlekâî, *Şerhu usûli'l-i'tikâd*, I, 179-180; İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed*, s. 216-217. Ahmed b. Hanbel'in bu görüşünün aynısı -neredeyse aynı sözlerle- Ali b. Medîni'ye (ö. 234/848-49) de nispet edilmiştir. Bkz. Lâlekâî, *a.g.e.*, I, 187-188.

⁶ Hallâl, *es-Sünne*, II, 371.

İshâk b. İbrâhîm b. Hânî (ö. 275/889) de *Mesâilü'l-İmâm Ahmed* isimli eserinde “tafdîl bâbı” diye bir başlık açmış ve Ahmed b. Hanbel’in efdaliyet konusundaki bazı görüşlerini nakletmiştir. Örneğin İbn Hânî’nin naklettiğine göre Ahmed b. Hanbel, efdaliyet konusunda sıralamanın Ebû Bekir, Ömer, Osman şeklinde olduğunu belirttikten sonra, bir kişi bunlardan sonra Hz. Ali’yi de zikrederse ona da kızmayacaklarını ifade etmiştir. Ayrıca kendisine bir adamın efdaliyet konusunda Ebû Bekir, Ömer, Ali deyip de Hz. Osman’ın ismini zikretmediği hatırlatılınca, Ahmed b. Hanbel buna şiddetle karşı çıkmış ve bu görüşün sahâbenin görüşü veya uygulamasına zıt olduğunu ifade etmiştir. Yine ona Hz. Osman’ı Hz. Ali’ye tafdîl etmeyen bir adamın görüşü sorulduğunda bu görüşün isabetsiz olduğunu, çünkü sahâbe arasında Hz. Osman’ın Hz. Ali’den faziletli olduğu hususunda ihtilaf bulunmadığını dile getirmiştir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel, Hz. Osman ve Hz. Ali arasında tafdîl yapmaktan kaçınan yani birini diğerine tafdîl etmeyen bazı Medîne âlimlerinin görüşüne ve Kûfelilerin görüşüne¹ de karşı çıktığını söylemiştir.²

Ahmed b. Hanbel’in efdaliyet konusu ile ilgili görüşünü nakleden rivâyetlerin yalnızca bir kısmından hareketle onun görüşünün doğru olarak tespit edilmesi mümkün değildir. Nitekim nakletmeye çalıştığımız rivâyetlerden bir kısmına göre onun görüşünün görüşünün Ebû Bekir, Ömer, Osman şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bazı rivâyetlerden ise onun görüşünün Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu durumun bizzat Ahmed b. Hanbel tarafından açıklığa kavuşturulduğuna dair bir rivâyet bulunmaktadır. Bu rivâyete göre Ahmed b. Hanbel “Resûlullah’dan (s.a.) sonra insanların en hayırlısı Ebû Bekir, sonra Ömer, sonra Osman ve sonra Ali’dir” demiştir. Bunun üzerine Ahmed b. Hanbel’e kendisinin efdaliyet konusunda Ebû Bekir, Ömer, Osman demekle yetindiğinin bir topluluk tarafından iddia edildiği hatırlatılınca “Vallahi bana iftira atmışlar! Ben yalnızca Abdullah b. Ömer’in “Resûlullah (s.a.) hayatta iken ve ashâbı çoğunluğu oluştururken Ebû Bekir, Ömer,

---

¹ Hz. Ali’yi Hz. Osman’a takdîm edenleri kastetmiş olmalıdır.

² Bu bilgiler için bkz. İbn Hânî, *Mesâil*, II, 169, 172. Ahmed b. Hanbel’in efdaliyet sıralamasında Hz. Ali’yi zikredenlerin görüşüne karşı çıkmadığına dair ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, *Mesâil*, s. 370.

*Osman diye sıralama yapar ve susardık*¹ hadisini rivâyet ettim. Ancak Resûl-i Ekrem (s.a.) bu üç şahıstan sonra kimseyi tafdil etmeyin dememiştir. Kimsenin bu konuda bir delili de bulunmamaktadır. Dolayısıyla (efdaliyet konusunda) Osman'da durup da Ali ile dörtlemeyen (dördüncü sırada Hz. Ali'yi zikretmeyen) hiç kimse sünnet üzerinde değildir² demiştir. Bu rivâyete göre Ahmed b. Hanbel'in kesin olarak Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali şeklindeki efdaliyet görüşünü savunduğu anlaşılmaktadır.

Hiz. Ali'yi Hiz. Osman'a takdîm etme görüşü ise genel olarak anlayış ile karşılanan bir görüş olmakla beraber Ahmed b. Hanbel, sahâbenin Hiz. Osman'ı Hiz. Ali'ye takdîm etmelerinden hareketle bu görüşün doğru olmadığını, hatta bu görüşü savunan kimselerin bid'at ile suçlanabileceğini söylemiştir.³ Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel, Hiz. Ali'yi Hiz. Osman'a takdîm eden kişinin başta Hiz. Peygamber olmak üzere, Hiz. Ebû Bekir, Hiz. Ömer ve bütün Muhâcirleri kusurlu bulmuş olacağını ifade etmiş ve bu sebeple bu kimsenin amellerinin kendisine bir fayda sağlamasını beklemediğini dile getirmiştir.⁴ Ayrıca o, Hiz. Ali'yi Hiz. Ebû Bekir ve Hiz. Ömer'e tafdil eden kişinin Râfîzî, bid'at ehli ve fâsik olduğunu söylemiş⁵ ve böyle bir kişinin arkasında namaz kılınması gerektiğini söylemiştir.⁶ Ahmed b. Hanbel'e, Resûl-i Ekrem'in (s.a.) bütün

---

¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VIII, 243.

² İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, II, 343. Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855), Hulefâ-i râşidîn'i hem hilâfet hem de efdaliyet konusunda aynı şekilde sıraladığına dair ayrıca bkz. Seffârîni, *Levâmi*, III, 528.

³ Hallâl, *es-Sünne*, II, 380.

⁴ İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed*, s. 218. Ahmed b. Hanbel'in bu görüşünü yansıtan benzer iki rivâyet için bkz. İbn Hânî, *Mesâil*, II, 170, 171.

⁵ Seffârîni, *a.g.e.*, III, 529.

⁶ Bkz. İbn Ebî Ya'lâ, *a.g.e.*, I, 389. Ahmed b. Hanbel, Hiz. Ali'yi Hiz. Ebû Bekir'e takdîm eden bir kişinin Resûl-i Ekrem'e (s.a.) ta'n etmiş olacağını, onu Hiz. Ömer'e takdîm edenin hem Resûl-i Ekrem'i hem de Hiz. Ebû Bekir'i ta'n etmiş olacağını, onu Hiz. Osman'a takdîm edenin ise Resûl-i Ekrem başta olmak üzere Hiz. Ebû Bekir, Hiz. Ömer, Hiz. Osman, Ehl-i şûrâ, Muhâcirler ve Ensâr'ı ta'n etmiş olacağını ifade etmiştir (İbn Ebî Ya'lâ, *a.g.e.*, III, 215). Ahmed b. Hanbel'in bu konudaki sert tutumunu daha sonraki Hanbelî âlimler de benimsenmiştir. Örneğin Ahmed b. Hanbel'in mezhebini sistematik hale getiren Ebû Bekir el-Hallâl'ın (ö. 311/923), *es-Sünne* isimli eserinde Hiz. Ali'yi, Hiz. Ebû Bekir ve Hiz. Ömer'den üstün sayan bir kimseyi Râfîzî olmakla suçlamasını bu bağlamda değerlendirmek mümkündür (Hallâl, *a.g.e.*, III, 489). Şüphesiz Ahmed b. Hanbel'in bu konudaki görüşüne dayanarak onun Hiz. Ali'ye karşı bir düşmanlığının olduğunu düşünmemek gerekmektedir. Çünkü Ahmed b. Hanbel, Hiz. Ali'nin faziletine son derece inanan bir âlimdir. Örneğin o, Hiz. Ali'nin halifelîği ile ilgili uygunsuz sözler söyleyen bir gruba "Ali ve hilâfet konusunda ileri gittiniz, hilâfet Ali'yi süslememiştir, aksine Ali hilâfeti süslemiştir" demiştir. Yine "Ali öyle bir Ehl-i Beyt'tendir ki, onlarla kimse kıyaslanamaz"

ashâbına muhabbet beslemekle beraber onlardan kimseyi kimseye tafdil etmeyen bir adamın durumu hakkındaki görüşü sorulduğunda, bunun doğru olmadığını, doğru olanın ise Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'yi diğer sahâbilerden üstün kabul etmek olduğunu söylemiştir.¹

Özetleyecek olursak Ahmed b. Hanbel, sahâbenin tamamını son derece fazilet sahibi bir nesil olarak değerlendirmiş ve sahâbilerin derecesini elde etmenin sonraki nesiller için mümkün olmadığını savunmuştur. Ayrıca Ahmed b. Hanbel sahâbeye dil uzatmanın bir Müslüman tavrı olmadığına dikkat çekmiştir. Efdaliyet konusundaki görüşü ile ilgili ise pek çok bilgi nakledilmiştir. Ancak tespit edebildiğimiz rivâyetlerden anlayabildiğimiz kadarıyla onun “Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali” sıralamasını veya “Ebû Bekir, Ömer, Osman” sıralamasını savunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in, Hz. Ali'yi ilk üç halife tafdil edenlere karşı sert eleştirilerde bulunduğu ve efdaliyet konusunda tevakkuf etme gibi görüşlere karşı çıktığı anlaşılmaktadır. Son olarak efdaliyet konusu ile ilgili Ahmed b. Hanbel'den bize ulaşan rivâyetlerin diğer mezhep imâmları ile ilgili rivâyetlerden daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun da tafdil tartışmalarının onun döneminde giderek artmış olması ile açıklanması mümkündür.

B. EŞ'ARÎ VE MÂTÜRÎDÎ'NİN GÖRÜŞLERİ

1. Eş'arî'nin Görüşü

Ebü'l-Hasen el-Eş'arî (ö. 324/935-36), *Risâle ilâ ehli's-Segr* isimli eserinde selefın üzerinde icmâ ettiği meseleleri ele almıştır. “Kırk altıncı icmâ”da Hz.

---

demıştır. Ayrıca Ahmed b. Hanbel, Hz. Ali'nin hakkında en çok sahih senetle fazilet nakledilen bir sahâbî olduğunu dile getirmiştir (Bu sözler için bkz. İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 219-220; Seffârî'nî, *a.g.e.*, III, 509). Bundan hareketle Nâşî el-Ekber'in (ö. 293/906), Ahmed b. Hanbel ile ilgili bir ithamına cevap vermek yerinde olacaktır. Nâşî el-Ekber, Bağdatlı Ehl-i hadis'in önde gelen âlimlerinin Hz. Ali'nin imâmetini kabul etmediklerini iddia etmiş ve bu âlimlerin Hz. Ali'nin velâyetinin bir fitne olduğunu savunduklarını iddia etmiştir. Bu vesileyle misal olarak zikrettiği isimler arasında Yahyâ b. Ma'in (ö. 233/848), Ebû Hayseme Züheyr b. Harb (ö. 234/849) ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) isimleri bulunmaktadır. Şüphesiz Ahmed b. Hanbel ile ilgili bu iddianın yalnızca onun yukarıdaki sözleri karşısında temelsiz olduğu bariz bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bkz. Nâşî el-Ekber, *Mesâilu'l-imâme*, s. 66.

¹ Hallâl, *es-Sünne*, II, 371-372.

Peygamber'in "Ümmetimin en hayırlıları benim zamanımda yaşayanlardır"¹ hadisinden hareketle selefın en hayırlısının sahâbe nesli, daha sonraki en hayırlı neslin ise sahâbe neslinden sonra gelen nesil (tâbiûn) olduğu konusunda icmâ ettiğini ifade etmiştir. Yine selefın sahâbe neslinin en hayırlı grubunun Ehl-i Bedir olduğu, Ehl-i Bedir'in en hayırlılarının Aşere-i mübeşşere olduğu, Aşere-i mübeşşere'nin en hayırlılarının da sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali oldukları konusunda icmâ ettiklerini aktarmıştır.² "Kırk yedinci icmâ"da ise Eş'arî, selefın Aşere-i mübeşşere'den sonra en hayırlı sahâbîlerin Hicret ve dindeki önceliklerine göre Ehl-i Bedir'den olan Muhâcirler ve Ensâr oldukları konusunda icmâ ettiklerini nakletmiştir. Daha sonra Eş'arî, Allah Resûlü'ne ve davet ettiği her şeye iman ederek, O'nu bir an veya yalnızca bir kez gören bütün sahâbîlerin tâbiûndan daha üstün olduklarını söylemiştir.³

Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*'de ise Ehl-i hadis ve Ehl-i sünnet'in sahâbe ve efdaliyetleri konusundaki görüşlerini özetlemiştir. Buna göre Eş'arî, Ehl-i hadis ve Ehl-i sünnet'in ashâb-ı kirâmın Resûl-i Ekrem'in arkadaşlığı için özel olarak seçildiklerine inandıklarını, faziletlerini kabul ettiklerini, aralarında çıkan anlaşmazlıklar konusunda ise susmayı tercih ettiklerini ifade etmiştir. Akabinde Eş'arî, Ehl-i hadis ve Ehl-i sünnet'in sırasıyla Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali'yi diğer sahâbîlere tafdîl ettiklerini ifade etmiştir.⁴ Şüphesiz Eş'arî'nin de naklettiği bu efdaliyet görüşünü savunduğu izahtan varestedir.

Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin (ö. 429/1037-38) naklettiğine göre Eş'arî, imâmet şartları arasında imâmın zamanının en faziletli kişisi olması gerektiğini savunmuştur. Bu görüşüne binaen de Hulefâi râşidîn ile ilgili olarak "Onların en üstünü Ebû Bekir, sonra Ömer, sonra Osman ve sonra Ali'dir" demiştir.⁵ Nitekim Ebü'l-Mu'în en-Nesefî (ö. 508/1115), Eş'arî'ye göre efdal varken mefdûlün imâmetinin geçersiz olduğunu aktardıktan sonra, Eş'arî'nin zamanının en faziletlisi olmayı imâmetin bir ehliyet şartı

---

¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXIII, 70, 138; Buhârî, "Fezâilü ashâbi'n-nebî", 1; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 214; Ebû Dâvûd, "Sünne", 10; Tirmizî, "Fiten", 45.

² Eş'arî, *Risâle*, s. 299.

³ Eş'arî, *a.g.e.*, s. 302.

⁴ Eş'arî, *Makâlât*, s. 294.

⁵ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 293.

olarak değerlendirdiğini belirtmiştir. Dolayısıyla onun efdal varken mefdûlün imâmet ehliyetini kazanmasının mümkün olmadığı görüşünde olduğuna işaret etmiştir. Ayca Nesefî, halkın en fazîletli kişiye tabi olma veya itaat etmesinin daha kolay olduğunu düşündüklerinden dolayı Eş‘arîler’in bu görüşü benimsediklerine dikkat çekmiştir.¹

Şihâbüddîn el-Âlûsî (ö. 1270/1854) de *el-Ecvibetü’l-Irâkıyye* isimli eserinde Ebü’l-Hasen el-Eş‘arî’nin Hulefâ-i râşidîn’in fazîlet sıralamalarını imâmet sıralaları gibi olduğunu kabul ettiğini aktarmıştır.²

Sonuç olarak Ebü’l-Hasen el-Eş‘arî’nin Hulefâ-i râşidîn’in efdaliyeti ile ilgili olarak Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali sıralamasını kabul ettiği anlaşılmaktadır. Hulefâ-i râşidîn’den sonra ise onun, en fazîletli sahâbîlerin Aşere-i mübeşşere’nin geriye kalanları olduğu ve onları da Ehl-i Bedir’in takip ettiği görüşünde olduğu anlaşılmaktadır.

2. Mâtürîdî’nin Görüşü

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin (ö. 333/944) *Te’vilâtü Ehli’s-sünne* isimli tefsirinde “Fetih’ten önce Allah yolunda harcama yapan ve savaşanlarınız, başkalarıyla bir olmaz. Onların derecesi, daha sonra harcayan ve savaşanlardan daha yüksek bir mertebededir. Bununla beraber, Allah onların hepsine de en güzel mükâfâtı vadetmiştir. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır”³ âyeti ile ilgili değerlendirmelerine bakıldığında Fetih’ten önce müslüman olan ve İslâm için mücadele eden sahâbîlerin daha fazîletli kabul edilmesinin sebepleri ile ilgili önemli değerlendirmelerde bulunduğu görülmektedir. Bu değerlendirmelerden anladığımız kadarıyla Mâtürîdî, daha önce iman edenlerin yok olup gitme tehlikesinin her an mevcut olduğu, çok zorlu bir zamanda büyük fedakârlıklar gösterdiğini dile getirmiştir. Ayrıca Mâtürîdî, bu sahâbîlerin hiçbir dünyevî mülhaza içerisine girmeden ihlâs ve samimiyetle üstün dereceler elde ettiklerini ifade etmiştir. Son olarak o, âyet-i kerîmeden de anlaşıldığı üzere her iki grubun da fazîletli olduğuna dikkat çekmiştir.⁴

---

¹ Nesefî, *Tebşiratü’l-edille*, II, 1113, 1114.

² Âlûsî, *el-Ecvibetü’l-Irâkıyye*, s. 174.

³ el-Hadîd (57), 10.

⁴ Mâtürîdî, *Te’vilât*, IX, 518-519.

İmâm Mâtürîdî, Hulefâ-i râşidîn ile ilgili efdaliyet görüşünü ise *Akaid Risalesi*'nde "Hazret-i Muhammed'in ümmetinden en efdal olanı ise Ebû Bekir, sonra Ömer, sonra Osman, sonra Ali'dir"¹ sözleriyle dile getirmiştir. Neseî, Mâtürîdîlere göre imâmın efdal olma şartının bulunmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Neseî, İmâm Mâtürîdî'nin *Kitâbü'l-Makâlât* isimli eserinde imâmın kendi zamanındaki insanların en üstünü olmasının şart olmadığını söylediğini dile getirmiştir. Yine Neseî, Mâtürîdîlere göre daha faziletli biri mevcut olduğu halde devlet başkanı olarak tayin edilen faziletli ve sâlih kişinin imâmetinin geçerli olduğunu belirtmiştir. Devamında ise, Mâtürîdîler'in bu konuda Hz. Ömer'in vefat etmeden önce hilâfete belli bir kişiyi tayin etmek yerine hilâfeti şûraya bırakmasını delil olarak kullandıklarını söylemiştir. Buna göre Hz. Ömer fazilet bakımından kesin olarak farklı oldukları halde Şûra ashâbı'ndan herhangi birine işaret etmemiş, bilakis ümmete imâmetiyle daha faydalı olan bir kişinin seçilmesini arzu etmiştir. Ayrıca o, Şûra ashâbı arasında Hz. Osman ile Hz. Ali'nin en faziletli sahâbiler oldukları konusunda bir şüphe bulunmadığını söylemiştir.²

Âlûsî de Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hulefâ-i râşidîn'in fazilet ve imâmet sıralamalarının aynı olduğunu savunduğunu söylemiştir.³ Dolayısıyla sonuç olarak İmâm Mâtürîdî'nin efdaliyet konusunda en yaygın görüşü savunduğu anlaşılmaktadır.

---

¹ Mâtürîdî, *Akâid*, s. 31.

² Neseî, *Tebîrâtü'l-edille*, II, 1113-1114.

³ Âlûsî, *el-Ecvibetü'l-İrâkıyye*, s. 174.

IV. TEVAKKUF EDENLER (GÖRÜŞ BEYAN ETMEYENLER)

Sahâbenin efdaliyeti ile ilgili diğerlerinden farklı bir görüş de sahâbenin tamamını fazîletli kabul etmekle birlikte aralarında fazîlet karşılaştırması yapmaktan geri durma, yani bu konuda görüş beyan etmemek veya tevakkuf etmektir. Efdaliyet konusundaki bu görüşün varlığını Hattâbî (ö. 388/998), Mâzerî (ö. 536/1141)¹, Nevevî (ö. 676/1277) ve Âlûsî (ö. 1270/1854) gibi birçok âlim dile getirmiştir.

Söz konusu âlimlerden Hattâbî, *Meâlimu's-Sünen*'de farklı efdaliyet görüşlerinden bahsederken “Bir topluluk da sahâbîler birbirlerine tafdil edilmezler” diyerek bu konuda tevakkuf edenlerin bulunduğu işaret etmiştir.² Nevevî de, sahâbenin efdaliyeti konusunda ümmet arasında ihtilaf bulunduğunu ifade ettikten sonra bir grubun kimseyi kimseye tafdil etmeme, yani bu konuda sükût etmekten yana olduğunu ifade ederek efdaliyet konusunda tevakkuftan yana olanların bulunduğu dile getirmiştir.³ Aynı şekilde Âlûsî, efdaliyet konusunda tevakkuf edenlerin bulunduğunu ifade ettikten sonra, bu konuda görüş beyan etmemelerini “bütün sahâbîlerin büyüklüğüne inanılması gerektiği ancak efdaliyet konusuna girilmemesi” şeklinde formüle etmiş, böylece bu görüşü savunanların gerekçesini ortaya koymuştur. Zira bu görüşü savunanlara göre efdaliyet konusunda kesin bir sonuca varmak mümkün değildir.⁴ Dolayısıyla bu konuda çaba harcamanın ve bu mesele ile uğraşmanın onlara göre bir anlamı bulunmamaktadır. Veya onlara göre bu konu ile ilgilenmek abes ile iştilal etmektir.

İbn Teymiyye'ye (ö. 728/1328) göre ise sahâbenin efdaliyeti konusunda insanlar temel olarak iki görüşe ayrılmışlardır. Bunlardan birincisi, bu konuda fikir beyan etmekten kaçınma yani tevakkuf etme, ikincisi ise bazı delil ve karinelere dayanarak

---

¹ Irâkî, *et-Tebşıra*, II, 138.

² Hattâbî, *Meâlimu's-Sünen*, IV, 303.

³ Nevevî, *Şerhu Müslim*, XV, 148.

⁴ Âlûsî, *el-Ecvibetü'l-Irâkıyye*, s. 176.

üstün olanın tespit edilebileceği şeklindeki görüştür. İbn Teymiyye'nin değerlendirmesine göre tevakkuf etmenin daha isabetli bir tavır olduğunu savunanlar, insanların Allah Teâla nezdindeki mertebeleri ve kalplerinin durumlarının ancak güvenilir sarîh nasslar vasıtasıyla bilinebileceğini savunmuşlardır. Dolayısıyla tevakkufu savunanlar, bu meseleyi tevkîfî (vahye dayalı) bir mesele olarak kabul etmişlerdir. İbn Teymiyye'ye göre bu görüşü savunanlar efdaliyet konusunda kesin bir hükme varmak için konu hakkında nass bulunması gerektiğini ya da icmâ hâsıl olması gerektiğini zorunlu görmüşlerdir. Ancak ona göre onların bu düşüncelerinin neticesi konu ile ilgili fikir beyan etmemek olmamalıdır. Dolayısıyla bu görüşleri onları doğru bir sonuca götürebilecekken, onlar tevakkuf etmeye devam ederek hata etmişlerdir. Zira daha önce de zikredildiği üzere İbn Teymiyye'ye göre efdaliyet konusunda nass da bulunmaktadır, icmâ da hâsıl olmuştur.¹

Bu bilgilerden sonra efdaliyet konusunda tevakkuf ettiği rivâyet edilen bazı âlimlere işaret etmek ve tevakkuf etmenin daha isabetli olduğunu iddia eden birkaç isim üzerinde durmakta yarar vardır. Örneğin Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî (ö. 923/1517), tevakkuf edenler arasında İmâm Mâlik, Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) ve onlar dışında bir topluluğun bulunduğuna işaret etmiş ve İmâm Mâlik'e bu görüşün *el-Müdevvene*'de nispet edildiğini dile getirmiştir.²

İbn Hazm'ın aktardığına göre ise Zâhirî fırkasının kurucusu Dâvûd b. Ali'ye (ö. 270/884) göre en fazîletli sahâbîlerin başında ilk Muhâcirler onlardan hemen sonra Ensâr'ın ilkleri gelmektedir. Daha sonra ise bu iki gruptan olan diğer sahâbîler en üstün şahıslardır. Ancak o, şahıs olarak en üstün sahâbînin kim olduğu konusunda bir fikri olmadığını söylemiştir.³ Yani o, grup olarak kimlerin en üstün olduğunu söylemiştir. Ancak fert olarak hangi sahâbînin/sahâbîlerin en üstün olduğu konusunda kesin bir görüşe sahip olmadığını ifade ederek tevakkuftan yana olduğunu göstermiştir. Ayrıca İbn Hazm, önde gelen bazı ilim erbabının bu görüşte olduklarının kendisine rivâyet

---

¹ İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünne*, VIII, 223-224.

² Kastallânî, *el-Mevâhib*, III, 389. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* isimli bu eser Sahnûn'un (ö. 240/854), Mâlikî mezhebinin fıkıh literatürüne dair kaleme aldığı önemli bir kaynaktır. Bkz. Çavuşoğlu, "el-Müdevvenetü'l-kübrâ", *DİA*, XXXI, 470.

³ İbn Hazm, *el-Müfâdale beyne's-sahâbe*, s. 43.

edildiğini söylemiş ve İbn Abdilber'in defalarca kendisine bu fikirde ve inançta olduğunu söylediğini ifade etmiştir.¹

Ebû Bekr el-Bâkılânî (ö. 403/1013) ise *Menâkıbü'l-eimmeti'l-erba'a* isimli eserinde Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/916) ve oğlu Ebû Haşim el-Cübbâî'nin (321/933) Hulefâ-i râşidîn'in birbirlerine tafdüli konusunda tevakkuf ettiklerini aktarmıştır.² Nitekim daha önce de değinildiği üzere Kâdî Abdülcebbar (ö. 415/1024), Ebû Ali el-Cübbâî ve Ebû Haşim el-Cübbâî'nin görüşlerinin bu yönde olduğunu dile getirmiştir. Kâdî Abdülcebbar'ın naklettiğine göre bu âlimlerden Ebû Ali el-Cübbâî, bir kişinin görünen haline bakarak başka bir kişiden faziletli olduğuna hükmetmenin çok zor bir iş olduğunu ve bu konuda kesin bir rivâyet de bulunmadığına işaret etmiş, böylece tevakkuf etmesinin sebebini açıklamıştır.³

Şihâbüddîn es-Sühreverdî'nin (ö. 632/1234) de tevakkuf görüşünü savunanlar arasında olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Yûsuf b. İsmâîl en-Nebhânî'nin (ö. 1350/1932) *el-Esâlîbü'l-bedî'a* isimli eserinde naklettiğine göre Sühreverdî konu ile ilgili görüşünü "Bütün sahâbeyi eşit olarak sev, tafdüli yapmaktan da geri dur. Şayet sahâbeden birinin diğer/ler/inden daha faziletli olduğuna dair içinde bir his belirirse, bunu sır olarak sakla. Zira onu açıklaman gerekmez. Ayrıca birini diğerlerinden daha fazla sevmen de şart değildir. Bilakis senin tamamının faziletli olduğunu kabul etmen ve hepsini sevmen gerekir"⁴ sözleriyle dile getirmiştir.

Aynı şekilde Osmanlı âlimlerinden Mevlâ Kastallânî diye de bilinen Muslihuddîn Mustafa Kestelî (ö. 901/1496) de, Sa'düddîn et-Taftâzânî'nin *Şerhü'l-Akaid*'ine yazdığı haşiyesinde efdaliyet konusunda görüş beyan etmemenin dinî veya dünyevî hiçbir vecibeyi ihlal etmeyeceğini, ayrıca imâmın efdal olması şart

---

¹ İbn Hazm, *el-Müfâdale beyne's-sahâbe*, s. 43.

² Bâkılânî, *Menâkıb*, s. 483. Ebû Bekr el-Bâkılânî, tevakkuf edenlerden doğruya en çok yaklaşanların sahâbeden herhangi birinin kesin olarak en üstün olduğunu veya tamamının eşit olduğunu bu konuda bir haber/bir nass olmadan bilemeyeceklerini söyleyenler olduklarını söylemiştir. Bkz. Bâkılânî, *a.g.e.*, s. 513-514.

³ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni*, XX/II, 118-119; a. mlf., *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, 767.

⁴ Nebhânî, *el-Esâlîb*, s. 469.

olmadığından bu konuda tevakkuf eden kişinin sahâbeyi tafdîl etmiş olmayacağını söyleyerek en doğru görüşün tevakkuf etmek olduğunu öne sürmüştür.¹

Sonuç olarak tevakkuf etmenin de efdaliyet konusunda takınılan bir tavır veya görüş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu görüşü kabul edenlerin küçük bir azınlık olduğunu ve bu görüşü savunanların bazı âlimlerin sert eleştirileri ile karşı karşıya kaldıklarını söylemek gerekmektedir. Örneğin Şerîk b. Abdillâh en-Nehaî'ye (ö. 177/794) sahâbeden kimseyi kimseden üstün görmeyen, yani sahâbe arasında üstünlük karşılaştırması yapmayan kimse hakkındaki görüşü sorulduğunda “Bu ahmak bir kimsedir, Ebû Bekir ve Ömer diğer sahâbîlerden üstün kabul edilmedi mi?”² diyerek tafdîl yapmaktan kaçınma veya bu konuda tevakkuf etmenin hatalı bir tavır olduğunu ifade etmiştir. Şüphesiz Şerîk'in verdiği cevap son derece serttir. Ancak tevakkuf görüşünün selef-i sâlihîn başta olmak üzere ümmetin çoğunluğunun görüşüyle de çeliştiği bir gerçektir. Nitekim yaptığımız araştırmalara göre ümmetin çoğunluğunun efdaliyet konusunda görüş belirtmekten yana olduğu anlaşılmaktadır.

---

¹ Kestelî, *Hâşiye*, s. 578.

² Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, VIII, 205; a. mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, II, 271; Kiftî, *el-Enbâü'l-müstetâbe*, s. 123.

V. DEĞERLENDİRME

Tafdîl konusu Resûl-i Ekrem'in (s.a.) hayatında konuşulmaya başlanmış olup sahâbe, tâbiûn ve daha sonraki nesiller tarafından konuşulup tartışılmaya devam etmiştir. Konunun temel kaynakları sayılan rivâyetler, Hz. Ali ve Abdullah b. Ömer'e dayandırılan rivâyetler olmakla birlikte, onlar dışında da efdaliyete delil olarak gösterilebilecek türden sözleri bulunan sahâbîler vardır. Hz. Ali'den gelen rivâyetlere bakıldığında en fazîletli sahâbîlerin üç kişi olduğu, bunların birincisinin Hz. Ebû Bekir, ikincisinin Hz. Ömer olduğu görülmektedir. Ancak Hz. Ali'nin ismini zikretmediği üçüncü kişinin kim olduğu konusunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

Abdullah b. Ömer rivâyetlerine bakıldığı zaman ise, Resûlullah'ın (s.a.) hayatında sahâbîler arasında fazîlet karşılaştırmalarının yapıldığı ve sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın en fazîletli sahâbîler olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bu rivâyetlerde ise Hz. Ali'nin isminin yer almamış olması daha sonraki dönemlerde "Hulefâ-i râşidîn'in fazîlet sıralaması imâmet sıraları gibidir" diye âlimlerin çoğunluğu tarafından benimsenen Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali şeklindeki sıralama ile çelişen bir durum gibi durmaktadır. Ayrıca bu rivâyetlerde Hz. Ali'nin isminin yer almamış olması birçok âlimin efdaliyet konusunda ilk üç halifenin ismini zikretmekle yetinmesine sebep olmuştur. Ancak Hz. Osman'dan sonra Hz. Ali'nin en fazîletli sahâbî olduğu konusunda özellikle Ehl-i sünnet arasında neredeyse ittifak meydana geldiğini hatırlatmak gerekmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla bu görüşü savunan âlimlere göre ilk üç halifenin vefatından sonra Hz. Ali'nin efdaliyeti konusunda icmâ meydana gelmiştir. Dolayısıyla Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali şeklindeki efdaliyet görüşü genel kabul görmüştür. Nitekim Ehl-i sünnet'in fikhî ve i'tikâdî mezhep imâmları arasında da bu sıralamanın daha çok kabul gördüğü anlaşılmaktadır.

Efdaliyet konusu ile ilgili Hâricîler, Şîa, Mürcie ve Mu'tezile gibi fırkalar da görüşlerini beyan etmişlerdir. Hâricîler en fazîletli sahâbîler olarak Hz. Ebû Bekir ve ardından Hz. Ömer'i kabul ederken, Şîa ise Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin

şeklindeki efdaliyet görüşünü benimsemiştir. Mürcie'nin de bir kısmı en üstün sahâbînin Hz. Ali olduğunu savunurken diğer bir kısmı ise Hz. Ebû Bekir ve daha sonra Hz. Ömer'in en üstün sahâbî olduğunu kabul etmişlerdir. Mutezile'de ise neredeyse efdaliyet konusundaki her görüşe tesadüf etmek mümkündür. Dolayısıyla onların tüm görüşlerini tekrar yazmaya ihtiyaç bulunmamaktadır. Yalnızca Bağdat Mu'tezilesi efdaliyet konusunda genel olarak Şîa'nın görüşünü benimserken, Basra Mu'tezilesi'nin ise daha çok Ehl-i sünnet'in yaygın kanaatini savunduğunu söylemekte yarar vardır.

Bu bölümde ve bir önceki bölümde üzerinde durduğumuz efdaliyet görüşlerinin yanı sıra bir de efdaliyet konusunda tevakkuf edenlerin bulunduğunu hatırlatmak gerekmektedir. Ancak bu görüş rağbet görmemiştir. Nitekim efdaliyet konusundaki rivâyetlerin görmezden gelinmesi isabetli bir görüş olarak kabul edilmemiştir. Bize göre de efdaliyet konusunda bir görüş sahibi olmak gerekmektedir. Ancak farklı görüşlere karşı da müsamahalı olmak şarttır.

Dolayısıyla son olarak konu ile ilgili bir uyarıda bulunmakta yarar vardır. Her ne kadar efdaliyet konusu asr-ı saâdetten günümüze kadar konuşulan/tartışılan bir mesele olsa da bu meseleyi olması gereken sınıram dışına taşımak, dînin en önemli bir meselesi gibi daima gündemde tutmak ve farklı görüş sahiplerine haksız eleştirilerde bulunmak doğru bir davranış değildir. Çünkü netice itibariyle bu meseleyi tartışıp durmanın kişinin imanı, ameli ve âhiretine kazandıracağı bir fayda bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra, konunun ümmet arasındaki ihtilafı körüklemek ve özellikle Şîî-Sünnî görüş sahipleri arasındaki uçurumları derinleştirmek gibi bir tehlikesi bulunmaktadır. Dolayısıyla i'tikâdî olmayan bu meselede farklı görüşlere karşı –tüm sahâbeyi fazilet sahibi kabul etmeleri şartıyla- müsamahalı olmak, bu konu ile ilgili Müslümanlara gelebilecek zararların önüne geçilmesinde en doğru yol olmalıdır. Nitekim Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) kendisine defalarca Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali'den hangisinin daha üstün olduğunu soran bir adama tepki olarak “Otur yerine! Sen herkesten daha fuzûlsin”¹ diye cevap vermesi de bu meseleyi haddinden fazla konuşmanın yersiz olduğunu hatırlatmaktadır.

---

¹ Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XXI, 371.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
EFDALİYETİN HADİS KAYNAKLARINA YANSIMASI

I. HADİS KAYNAKLARINDA EFDALİYET

Efdaliyet konusu ehemmiyetine binaen neredeyse tüm hadis kaynaklarında yer almıştır. Şüphesiz tüm bu kaynakları zikretmek araştırmamızın sınırlarını aşmaktadır. Dolayısıyla burada hadis kaynaklarının en önemlilerinden bazıları örnek olarak seçilmiştir. Seçilen bu kitaplarda müelliflerin efdaliyet konusu ile ilgili özel başlık açıp açmadıkları incelenmiş, konunun temel rivâyetleri sayılan Abdullah b. Ömer (ö. 73/692) rivâyetleri,¹ Hz. Ali rivâyetleri gibi rivâyetlere yer verip vermedikleri araştırılmıştır. Ayrıca efdaliyetin Sünnet'te ve sahâbe sözlerinde bulunduğunu göstermek maksadıyla bazen efdaliyet ile doğrudan ilgili olmayan rivâyetlere de işaret edilmiştir.

A. METİN KAYNAKLARINDA

Kütüb-i sitte başta olmak üzere hadis metin kaynakları efdaliyet konusunun ilk kaynaklarıdır. Genel olarak efdaliyet konusu ile ilgili temel rivâyetler ilk olarak bu kaynaklarda geçmektedir. Dolayısıyla bu konuda ilk olarak incelenmesi gereken kaynaklar bunlardır.

Yemen'de hadisi ilk tedvîn eden kişi olarak kabul edilen Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) *el-Câmi'* isimli eseri günümüze gelen hadis kitaplarının en eskisi olarak kabul edilmektedir.² Görebildiğimiz kadarıyla bu kitapta efdaliyet konusuna özel bir başlık ayrılmamıştır. Ancak "Ensâr'ın fazîletleri" isimli bir başlığın altında Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği bir hadis dikkat çekmektedir. Söz konusu bu hadiste Hz. Peygamber'in Ensâr kabileleri arasında fazîlet karşılaştırması yaptığı ve en fazîletli Ensâr kabilelerinin

---

¹ Abdullah b. Ömer rivâyetlerinden bir tanesi "*Biz Resûlullah'ın (s.a.) zamanında insanlar (sahâbiler) arasında falan filandan hayırlıdır, falan da filandan hayırlıdır diye görüşürdük ve neticede Ebû Bekir, sonra Ömer b. Hattâb ve daha sonra da Osman b. Affân daha hayırlıdır derdik. Allah hepsinden razı olsun*" (Buhârî, "Fezâilü ashâbi'n-nebî", 4) hadisidir. Burada Abdullah b. Ömer rivâyeti, meşhur Abdullah b. Ömer rivâyeti vs. denildiği zaman onun bu anlamdaki tüm rivâyetleri kastedilmektedir.

² Hatiboğlu, "Ma'mer b. Râşid", *DİA*, XXVII, 552-554.

Abdüleşheloğulları, Neccâroğulları gibi kabileler olduklarını söylediği görülmektedir.¹ Yine kitapta “Resûlullah’ın (s.a.) ashâbı” isimli bir başlık altında “*Ümmetimin fertleri arasında ümmetime karşı en çok merhametli olan kimse Ebû Bekir’dir.*”² hadisine yer verilmiştir. Nitekim bu hadiste Hz. Peygamber merhamet, dinî hassasiyet, hayâ, güvenilirlik, ilim vs. gibi hususlarda en üstün olan sahâbîlerinin isimlerini zikretmiştir. Her iki rivâyet de doğrudan efdaliyet konusu ile ilgili değildir. Ancak her iki rivâyetin de en azından Sünnet’te efdaliyetin varlığına delil teşkil edebilecek mahiyette oldukları da inkâr edilemez.

Aynı şekilde Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), *el-Musannef*’inde sahâbîlerin efdaliyeti ile ilgili ayrı bir başlık açmamıştır. Ancak *el-Musannef*’te efdaliyet meselesinin temel kaynakları sayılan birçok rivâyete yer vermiştir. Bu rivâyetlerin çoğunlukla “*Fezâil Kitabı*”nda Hz. Ebû Bekir’in faziletleri ile ilgili başlığın altında zikredildiği dikkat çekmektedir. Bu rivâyetler arasında Abdullah b. Ömer’in efdaliyet ile ilgili meşhur rivâyeti³ Hz. Ömer’in kendisini Hz. Ebû Bekir’e tafdîl eden kişiye had cezası uygulayacağına dair sözleri,⁴ Muhammed b. el-Hanefiyye’nin Hz. Ali’ye en faziletli insanları sorması ve Hz. Ali’nin sırasıyla Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in isimlerini zikrettiği rivâyet,⁵ yine aynı anlamda Ebû Cühayfe ve Abdullah b. Seleme’nin Hz. Ali’den naklettiği sözlerini⁶ zikretmek mümkündür. Bunlar dışında Hz. Peygamber’in sahâbeden bir kısmını bir kısmına tafdîl ettiğine dair açtığı başlık altında⁷ bizim konumuzla doğrudan olmasa da ilgili denilebilecek rivâyetlere yer verilmiştir. Bu rivâyetlerde Hz. Peygamber’in Eslem, Cüheyne, Gıfâr gibi kabilelerin Temîm, Esed, Gatafân gibi kabilelerden daha faziletli olduğunu söylediği görülmektedir. Son olarak İbn Ebî Şeybe’nin, Hulefâ-i râşidîn’in faziletlerini imâmet sıralarına uygun olarak tahrîc ettiği dikkat çekmektedir. Bu tercihinin efdaliyet görüşü ile ilgili olma ihtimali bulunmaktadır.

---

¹ Ma’mer b. Râşid, *el-Câmi*’, XI, 61.

² Ma’mer b. Râşid, *a.g.e.*, XI, 225.

³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, X, 449.

⁴ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, X, 450, 453.

⁵ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, X, 450.

⁶ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, X, 452.

⁷ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, X, 570.

İmâm Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahîh*'ine bakıldığı zaman Buhârî'nin "Fezâilü ashâbi'n-nebî" bölümünde "Hz. Ebû Bekir'in Resûlullah'tan (s.a.) sonra en fazîletli sahâbî olduğu bâbı" diye bir başlık açtığı görülmektedir. Öncelikle Buhârî'nin bu başlığı tercih etmesi şüphesiz onun bu konudaki görüşünü göstermektedir. Yani bu başlık Buhârî'nin Resûl-i Ekrem'den sonra en fazîletli sahâbînin Hz. Ebû Bekir olduğu kanaatini taşıdığını ortaya koymaktadır. Nitekim Buhârî'nin bu başlık altında tahrîc ettiği hadis de daha önce de ifade ettiğimiz üzere efdaliyet konusunun temeli sayılan Abdullah b. Ömer rivâyetidir.¹ Buhârî, Abdullah b. Ömer rivâyetini Hz. Osman'ın fazîletleri ile ilgili başlık altında da tahrîc etmiştir.² Bu hadisler dışında efdaliyet konusu ile doğrudan ilgili olarak Buhârî'nin yukarıda işaret ettiğimiz Muhammed b. el-Hanefiyye³ rivâyetini de naklettiği görülmektedir. Son olarak Buhârî de Hulefâ-i râşidîn'in fazîletlerini imâmet sıralarına uygun olarak tahrîc etmiştir. Görebildiğimiz kadarıyla İmâm Müslim (ö. 261/875) ise efdaliyet ile ilgili meşhur rivâyete yer vermemiştir.

İbn Mâce (ö. 273/887) de *Sünen*'inde efdaliyet konusuna ayrı bir başlık açmamış olmakla birlikte Abdullah b. Ömer rivâyetine yer vermiştir. Ayrıca İbn Mâce, Resûl-i Ekrem'in Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in Cennet ehli gençlerin efendileri oldukları ve Hz. Ali'nin de her ikisinden daha fazîletli olduğuna dair hadisini tahrîc etmiştir.⁴ Bu ikinci rivâyet Hz. Ali ile oğullarının fazîlet bakımından karşılaştırması ile ilgili olduğundan efdaliyet meselesi ile alakalı olduğu söylenebilir. Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ise *es-Sünne* bölümünde "tafdîl bâbı" diye bir başlık açmış ve ilgili başlık altında efdaliyet konusunun temel kaynakları sayılan Hz. Ali ve Abdullah b. Ömer⁵ rivâyetlerine yer vermiştir. İmâm Tirmizî (ö. 279/892) *Sahîh*'inde efdaliyet konusuna özel bir başlık açmamakla birlikte Hz. Osman'ın fazîletlerine dair açtığı bâb başlığı altında⁶ Abdullah b. Ömer'in meşhur rivâyetini tahrîc etmiştir. Hz. Osman ile Hz. Ali'nin efdaliyeti ile

---

¹ Buhârî, "Fezâilü ashâbi'n-nebî", 4.

² Buhârî, "Fezâilü ashâbi'n-nebî", 7.

³ Buhârî, "Fezâilü ashâbi'n-nebî", 5.

⁴ İbn Mâce, "Mukaddime", 11.

⁵ Ebû Dâvûd, "Sünne", 8. Ebû Dâvûd, *Mesâilü'l-İmâm Ahmed* isimli eserinde de aynı isimde bir başlık açmıştır. Bkz. Ebû Dâvûd, *Mesâil*, s. 370.

⁶ Tirmizî, "Menâkıb", 19.

İlgili ihtilaf bilinen bir husustur. Dolayısıyla Tirmizî'nin bu rivâyete yer vermesinin bu konudaki görüşü ile ilgili olduğu söylenebilir. Ayrıca her üç müellif de Hulefâ-i râşidîn'in fazîletleri ile ilgili rivâyetleri imâmet sırasına uygun olarak tahrîc etmişlerdir.

İbn Hibbân (ö. 354/965) *Sahîh*'inde Ehl-i Bedir'in en fazîletli sahâbî grubu olduğuna dair bir başlık açmış ve bu başlık altında Allah Resûlü'nün Cebrâil'e Ehl-i Bedir'i en fazîletli sahâbîler olarak kabul ettiğine dair hadisine yer vermiştir.¹ Yine o, Hz. Peygamber'in Ensâr kabilelerinin en hayırlılarını sıraladığı ve aralarında tafdîl yaptığı hadisleri de tahrîc etmiştir.² Ayrıca İbn Hibbân dört büyük halifenin fazîleti ile ilgili rivâyetleri zikrederken halifeleri imâmet sıralarına göre sıralamıştır.³ İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inin İbn Balabân (ö. 739/1339) tertibinde ise doğrudan efdaliyet meselesi ile ilgili "Resûlullah'ın hayatında tafdîl edilen bazı sahâbîlerin tavsîfi" diye iki başlık açılmış ve bu başlıklar altında Abdullah b. Ömer'in yukarıda işaret ettiğimiz hadisinin farklı bazı tariklerine yer verilmiştir.⁴ Şüphesiz bu başlıklarda efdaliyetin Resûl-i Ekrem'in (s.a.) hayatında konuşulmaya başlandığının dile getirilmesi önem arz etmektedir.

Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), *el-Müstedrek*'te Saîd b. Müseyyeb'in (ö. 94/713) Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir'e kimseyi takdîm etmediğine dair sözlerine yer vermiştir.⁵ Yine Hz. Ömer'in "Ebû Bekir bizim seyyidimizdi, en hayırlımızdı ve içimizden Resûlullah'ın (s.a.) en çok sevdiği kimse idi"⁶ anlamındaki sözlerini nakletmiştir. Aynı şekilde Hz. Ali ve Zübeyr b. Avvâm'ın Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'den sonra hilâfete en çok layık olan kimse olduğunu söylediklerine dair rivâyeti⁷ de tahrîc etmiştir. Benzer bir şekilde Ensâr'ın "Ebû Bekir'in önüne geçmekten Allah'a sığınırız"⁸ meâlindeki sözlerini de nakletmiştir. Bunlar dışında Hâkim en-

---

¹ İbn Hibbân, *Sahîh*, IV, 354-355.

² İbn Hibbân, *a.g.e.*, IV, 369 vd.

³ İbn Hibbân, *a.g.e.*, IV, 142 vd.

⁴ İbn Balabân, *Sahîh İbn Hibbân*, XVI, 236-237.

⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 66.

⁶ Hâkim, *a.g.e.*, III, 69.

⁷ Hâkim, *a.g.e.*, III, 70.

⁸ Hâkim, *a.g.e.*, III, 70.

Nisaburi, Hz. Hatice ve Hz. Fâtıma'nın Cennet ehli kadınların en fazîletlileri olduğuna dair rivâyetleri aktarmıştır.¹ Ayrıca Hâkim en-Nisaburi ilk olarak, Hz. Ebû Bekir, ardından Hz. Ömer, ondan sonra Hz. Osman ve ondan sonra da Hz. Ali'nin fazîleti ile ilgili rivâyetleri tahrîc etmiştir. Ancak görebildiğimiz kadarıyla Hâkim en-Nisaburi, efdaliyet konusu ile ilgili ayrı bir başlık açmamıştır.

Örnek olarak zikrettiğimiz metin kitaplarındaki bilgilerden hareketle sonuç olarak, efdaliyet konusuna bu tür kitaplarda genel olarak yer verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu kitapların efdaliyet meselesi ile ilgili rivâyetlerin ilk kaynakları olduğunu söylemek mümkündür.

Son olarak bir eklemede bulunmakta yarar vardır. Metin kaynaklarının herbiriyle ilgili yazılan şerh kitaplarında da efdaliyet konusu ile ilgili geniş bilgiler bulunmaktadır. Bu yönüyle şerh kitapları da araştırmamızın birçok yerinde sıklıkla istifade ettiğimiz kaynaklar arasında yer almıştır. Bu tür kitaplarda efdaliyet ile ilgili bilgiler doğal olarak bu konu ile ilgili rivâyetlerin hemen altında yer almıştır. Özellikle söz konusu rivâyetlerin farklı tariklerine ve efdaliyet konusu ile ilgili farklı görüşlere ve farklı görüş sahiplerine değinilmesi açısından bu kitaplar da önem arz etmektedir.

B. RİCÂL KAYNAKLARINDA

Ricâl kaynakları, her ne kadar efdaliyet konusunun temel kaynaklarından olmasa da tafdîl ile ilgili rivâyet ve görüşlerin zikredildiği kaynaklardır. Dolayısıyla bu kaynaklarda da efdaliyetin yer alma biçimine ışık tutması açısından birkaç eserin incelenmesinde yarar vardır. İnceleyebildiğimiz kadarıyla Muhammed b. Sa'd (ö. 230/845) *et-Tabakât*'ında efdaliyet meselesine özel bir başlık ayırmadığı gibi bu konudaki meşhur herhangi bir rivâyete de yer vermemiştir. Ayrıca İbn Sa'd efdaliyet ile ilişkili denilebilecek rivâyetleri de çok fazla nakletmemiş olmakla birlikte, tespit edebildiğimiz kadarıyla bu anlamda yalnızca Hz. Ebû Bekir'in vefat etmeden önce (kendisinden sonraki) en fazîletli sahâbînin Hz. Ömer olduğunu ifade ettiği bir sözünü zikretmiştir.²

---

¹ Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 539, 650; III, 174, 204.

² İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 254.

İmâm Buhârî (ö. 256/870) ise *et-Târîhu'l-kebir*'inde hem Hz. Ali'nin en fazîletli sahâbîlerin sırasıyla Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer olduğunu ifade ettiği bir rivâyetine¹ hem de Abdullah b. Ömer'in meşhur rivâyetine yer vermiştir.² İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) de *el-Cerh ve't-Ta'dîl* isimli eserinde efdaliyet konusuna neredeyse hiç değinmemiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla yalnızca bir yerde Hz. Ali'ye Resûl-i Ekrem'den (s.a.) sonra en fazîletli sahâbînin kim olduğunun sorulduğuna dair bir rivâyete işaret etmiş,³ ancak söz konusu yerde İbn Ebî Hâtim, Hz. Ali'nin verdiği cevap ile ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir.

Yûsuf b. Abdîrahmân el-Mizzî (ö. 742/1341) ise *Tehzîbü'l-Kemâl* isimli eserinde Hz. Ali ve Abdullah b. Ömer rivâyetlerine yer vermiş ve eserinin farklı yerlerinde bazı isimlerin efdaliyet konusundaki görüşlerine işaret etmiştir.⁴ Aynı şekilde Şemsüddîn ez-Zehbî (ö. 748/1348) *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ*'da meşhur efdaliyet rivâyetlerini nakletmiş ve eserinin pek çok yerinde özellikle tercemelerine yer verdiği isimlerin bu meseledeki görüşleri ile ilgili bilgiler vermiştir.⁵ Aynı durumu İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Tehzîbü't-Tehzîb*'inde de görmek mümkündür.⁶

İncelediğimiz eserlerden anladığımız kadarıyla sonuç olarak Ricâl kaynaklarında efdaliyet konusu ile ilgili bilgi ve görüşlere -müstakil başlıklar halinde olmasa da- yer verildiğini söylemek mümkündür. Efdaliyet konusu bu tür kaynaklarda daha çok ilgili sahâbîlerin terceme-i hallerinin geçtiği yerlerde geçmektedir. Bu kaynaklardan tafdîl ile ilgili görüş ve rivâyetlerin tespit edilmesi konusunda istifade edilebilir. Bununla birlikte bu tür eserler tafdîl meselesinin asıl kaynaklarından değildir.

C. USÛL KAYNAKLARINDA

Hadis Usûlü kitapları da genel olarak efdaliyet konusunun yer aldığı kitaplardır. Özellikle İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) ile birlikte sahâbe bilgisi ile ilgili başlığın altında

---

¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, III, 306.

² Buhârî, *a.g.e.*, I, 49; II, 13.

³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 258.

⁴ Örneğin bkz. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 60; XXI, 325; XIX, 449; XXII, 519; XXIX, 214.

⁵ Bazı örnekler için bkz. Zehbî, *A'lâmu'n-nübelâ: el-Hülefâü'r-râşidün*, s. 155, 199; II, 140; V, 473; VIII, 106; IX, 569; X, 286, 463; XII, 67; XIV, 216; XVI, 86, 457; 534.

⁶ Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 440; IX, 53, 329.

bu konuya da değinilmiştir. Ancak öncelikle İbnü's-Salâh öncesi usûl müelliflerinin kitaplarında efdaliyet konusuna değinip değinmedikleri üzerinde durmakta yarar vardır.

Râmeihürmüzî (ö. 360/971) *el-Mühaddisü'l-fâsil*'da sahâbe bilgisine dair bir başlık açmamıştır. Ayrıca o, kitabında efdaliyet ile ilgili meşhur rivâyetlerden herhangi birine de yer vermemiştir. Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) de *Ma'rîfetu ulûmi'l-hadis*'inde efdaliyet konusuna ayrı bir başlık açmamıştır. Sâhâbe bilgisine dair açtığı başlık altında ise o, sahâbîleri on iki tabakaya ayırmıştır. Bu tabakalara bakıldığında sıralamayı yaparken onun kronolojiyi göz önünde bulundurduğu ve genel olarak önemli hadiselerle katılmılarından dolayı daha fazîletli kabul edilen sahâbî gruplarını zikrettiği görülmektedir. Ancak Hâkim'in bu taksiminin efdaliyet ile doğrudan ilişkili olduğu söylenemez.¹ Bunun dışında Hâkim, Resûl-i Ekrem'in (s.a.) ümmetinin en hayırlı neslinin sahâbe nesli olduğunu söylediği iki hadis tahrîc etmiştir.² Ancak bu rivâyetler de efdaliyet meselesinin temel kaynaklarından değildir. Onun zikrettiği "*Ümmetimin fertleri arasında ümmetime karşı en çok merhametli olan kimse Ebû Bekir'dir..*" hadisi ise efdaliyet konusu ile ilgili olduğu söylenebilecek türden bir rivâyettir.³

Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) de kendisinden önceki usûl müellifleri gibi efdaliyet konusunu ayrı bir konu olarak değerlendirmemiş ve konu ile ilgili görüşleri ayrıntılı olarak zikretmemiştir. Ancak o, *el-Kifâye*'de efdaliyet konusu ile ilgili Abdullah b. Ömer'in meşhur rivâyetini zikretmiştir. Hatîb el-Bağdâdî bu rivâyete

---

¹ Hâkim en-Nîsâbûrî, sahâbeyi şu on iki tabakaya ayırmıştır: 1. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali ve bunlar gibi Mekke'de ilk müslüman olan sahâbîler 2. Dârü'n-nedve ashâbı: Bunlar Hz. Ömer'in İslâm'ı kabul edip, müslümanlığını açıklaması üzerine Dârü'n-nedve'de Hz. Peygamber'e biât ederek müslüman olan Mekkeli bir topluluktur. 3. Habeşistan'a hicret eden sahâbîler 4. Birinci Akabe biâtına katılan sahâbîler 5. İkinci Akabe biâtına katılan ve çoğunluğu Ensâr'dan olan sahâbîler 6. Henüz Medîne'ye girmeden ve mescidini inşa etmeden Resûlullah'a (s.a.) Kuba'da iken yetişen ilk Muhâcirlere 7. Bedir savaşına katılan sahâbîler 8. Bedir Savaşı ile Hudeybiye Antlaşması arasında hicret eden sahâbîler 9. Bey'atü'r-rıdvân'da bulunan sahâbîler 10. Hudeybiye Antlaşması ile Mekke'nin Fethi arasında hicret eden sahâbîler. Bunlar arasında Hâlid b. Velîd, Amr b. Âs, Ebû Hüreyre (ö. 58/678) ve daha birçok sahâbî bulunmaktadır. 11. Mekke'nin fethedildiği gün müslüman olan Kureyşli bir topluluk 12. Mekke'nin fethedildiği gün ve Veda Haccı esnasında Resûlullah'ı (s.a.) gören çocuklar. Ebû Cühayfe (ö. 74/693), Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile (ö. 110/728) bunlardandır. (Hâkim, *Ma'rîfe*, s. 165-171). Hâkim'in bu taksimi âlimler arasında en çok şöret bulan taksim olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Kubeyisî, *Sahâbetü Resûlillâh*, s. 134; Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, s. 32.

² Hâkim, *a.g.e.*, s. 212, 220.

³ Hâkim, *a.g.e.*, s. 383.

sahâbenin Resûl-i Ekrem'in hayatında söylediklerini veya yaptıklarını dile getirdikleri söz veya davranışların şer'î olup olmadıklarını tespit etmek gayesiyle yer vermiştir. Netice itibariyle o, bu sıralamanın Hz. Peygamber'in bilgisi haricinde olamayacağını söylemiş ve bu efdaliyet görüşünün şer'î bir efdaliyet sıralaması olduğunu dile getirmiştir.¹ Dolayısıyla onun da bu görüşü savunduğu anlaşılmaktadır. Bu rivâyet dışında o, sahâbenin adâletine dair başlık altında sahâbe neslinin en fazîletli nesil olduğuna dair rivâyetleri zikretmiş, ayrıca diğer nesillerin fazîlet konusunda sahâbeye yetişmelerinin mümkün olmadığını ifade etmiştir.²

İbnü's-Salâh ise *Ulûmü'l-hadîs*'te sahâbe bilgisine dair başlık altında sahâbe fertleri ve sahâbe gruplarının efdaliyeti ile ilgili bilgilere de vermiştir. Bu bağlamda İbnü's-Salâh, sahâbe fertleri ile ilgili en çok kabul edilen efdaliyet sıralamasının Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali şeklindeki sıralama olduğunu belirtmiştir. Daha sonra ise o, Hz. Ali'yi Hz. Osman'a takdîm eden bazı kişilerin de bulunduğunu ifade etmiştir. Sahâbe grupları ile ilgili olarak ise İbnü's-Salâh, Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin (ö. 429/1037-38) Ehl-i sünnet'e nispet ettiği sıralamayı zikretmiştir.³ Aynı şekilde İbn Kesîr (ö. 774/1372) *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs*'inde aynı başlık altında İbnü's-Salâh'm verdiği bilgileri zikretmiş ve bu bilgiler dışında Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali sıralamasının Muhâcirler ve Ensâr'm görüşü olduğunu dile getirmiştir.⁴ Irâkî de (ö. 806/1404) *el-Elfiyye* diye meşhur olan *et-Tebşıra ve't-tezkire* şerhinde yukarıdaki bilgiler haricinde cumhûrun tercih ettiği görüşü desteklemek için Abdullah b. Ömer rivâyetinin bazı tariklerini nakletmiştir. Ayrıca Irâkî en fazîletli sahâbî'ler ile ilgili farklı bazı görüşlere de işaret etmiş ve önceki müelliflerden farklı olarak efdaliyetin kat'î veya zannî oluşuna dair farklı görüşleri ve savunucularını da zikretmiştir.⁵

Şemsüddîn es-Sehâvî (ö. 902/1497) ise, *Fethu'l-muğîs*'te diğer müelliflerden farklı olarak sahâbenin efdaliyetini öncelikle icmâlen, daha sonra ise tafsîlî olarak inceleyeceğini ifade etmiş ve sahâbe tabakâtına dair farklı taksîmlere değinmiştir.

---

¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 422 vd.

² Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 46-48.

³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 298-299.

⁴ İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs*, s. 275

⁵ Irâkî, *et-Tebşıra*, II, 137-141.

Dolayısıyla Sehâvî, söz konusu tabakaları da doğrudan sahâbenin efdaliyeti ile irtibatlandırdığını ifade etmekle onlardan ayrılmıştır. Ayrıca Sehâvî'nin efdaliyet konusuna diğer usûl müelliflerinden daha fazla yer ayırdığı ve konu ile ilgili öne sürülen farklı görüşlere ve rivâyetlere de yer verdiği görülmektedir. Ayrıca o, hanım sahâbilerden Hz. Hatice Hz. Fâtıma ve Hz. Aişe'nin efdaliyete konu olduğunu belirtmiştir.¹ Aynı şekilde Celâlüddîn es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) de *Tedribü'r-râvî*'si genel olarak diğer eserlerdeki bilgileri özetlediği görülmektedir. Farklı olarak ise o, hanım sahâbilerin efdaliyeti ile ilgili bazı farklı görüşlere de değinmiştir.²

Sonuç olarak İbnü's-Salâh ile birlikte Hadis Usûlü kitaplarında efdaliyet meselesinin ayrı bir başlık altında olmasa da bir konu olarak ele alındığı görülmektedir. Bu kitaplarda genel olarak müellifler Hulefâ-i râşidîn'in efdaliyeti ile ilgili yaygın sıralama ve Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin sahâbe gruplarının efdaliyeti ile ilgili Ehl-i sünnet'in görüşü olarak nitelediği sıralamayı zikrederek bu görüşleri desteklediklerini göstermişlerdir. Bunlardan özellikle İbn Kesîr, Sehâvî ve Süyûtî konuya daha çok yer ayırmış efdaliyet ile ilgili bazı rivâyetler zikretmişler ve efdaliyet konusundaki farklı bazı görüşlere de işaret etmişlerdir. Son olarak İbnü's-Salâh'tan itibaren tüm müelliflerin efdaliyet konusunu sahâbe bilgisi ile ilgili başlık altında ele aldıkları ve konuya gittikçe daha çok yer ayırdıklarını hatırlatmakta yarar vardır.

---

¹ Sehâvî, *Fethu'l-muğis*, IV, 54-68. Ancak sahâbilerle ilgili tabaka tasniflerinin her ne kadar fazîlet sıralamaları ile belli ölçüde bir ilişkisi olsa da kesin olarak fazîlet sıralamalarından etkilendiği veya fazîlet sıralamalarını şekillendirdiğini söylemek güçtür. Söz gelimi Ehl-i Bedir, Muhammed b. Sa'd'ın taksiminde birinci (Nâsır b. Ali Âiz, *Akîde*, I, 44), Hâkim en-Nisâbüri'nin taksiminde yedinci (Hâkim, *Ma'rifê*, s. 168) ve Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin taksiminde sekizinci sırada yer almıştır (Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 302). Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin Ehl-i sünnet'e nispet ettiği sahâbe grupları arasındaki efdaliyet sıralamasında ise Ehl-i Bedir, Aşere-i mübeşşere'den hemen sonra yer almıştır. Bkz. Abdülkâhir el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 304.

² Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 682-684.

II. DİĞER KAYNAKLARDA EFDALİYET

A. FEZÂİLÜ'S-SAHÂBE TÜRÜ ESERLERDE

Fezâilü's-sahâbe türü eserler de efdaliyet konusu ile ilgili pek çok rivâyetin zikredildiği ve müelliflerin genel olarak zikrettikleri rivâyetler aracıyla kendi görüş ve tercihlerini de ortaya koyduğu eserlerdir. Örneğin Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Fezâilü's-sahâbe* isimli eserinde, Hz. Ali ve onun dışında bazı sahâbîlerin en fazîletli sahâbîler olarak Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i kabul ettiklerine dair açılan bir başlık altında Hz. Ali'nin ve Abdullah b. Ömer'in efdaliyet ile ilgili rivâyetleri başta olmak üzere yirmi yedi rivâyet zikredilmiştir.¹ Yine Resûl-i Ekrem'den (s.a.) sonra ümmetin en hayırlısının kim olduğuna dair bir başlık açılmıştır. Bu başlık altında da çoğunluğu tafdîl ile ilgili seksen altı rivâyete yer verilmiştir. Bu rivâyetlerin de genel olarak daha önceki rivâyetlerle aynı olduğu anlaşılmaktadır.²

Nesâî (ö. 303/915) ise *Fezâilü's-sahâbe*'sinde efdaliyet konusuna dair müstakil bir başlık açmamıştır. Ayrıca o görebildiğimiz kadarıyla bu eserinde efdaliyet konusu ile ilgili meşhur rivâyetlere de yer vermemiştir. Yalnızca Nesâî, Resûl-i Ekrem'in (s.a.) Ensâr kabilelerini fazîlet açısından karşılaştırdığına dair bazı hadisler zikretmiştir.³ Bu hadisler de efdaliyetin Sünnet'teki varlığını göstermek açısından önemlidir. Hayseme b. Süleyman'ın (ö. 343/955) *Fezâilü's-sahâbe*'sinin günümüze kadar gelen kısmında da efdaliyet konusunda iki rivâyet zikredilmiş ve bu iki rivâyette bazı âlimlerin efdaliyet meselesi ile ilgili görüşlerine yer verildiği görülmektedir.⁴

---

¹ Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, I, 76-97.

² Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, I, 300-335. Ahmed b. Hanbel, bu eserinde aktardığı rivâyetlerin birçoğunu *Müsned*'inde de tahrîc etmiştir. Örneğin bkz. a. mlf., *el-Müsned*, II, 200-202, 220, 223-224, 238-239, 245, 247, 249-250, 302-303, 306, 311-313, 315-316; VIII, 243, 416.

³ Nesâî, *Fezâilü's-sahâbe*, s. 69-70.

⁴ Hayseme b. Süleyman, *Fezâilü's-sahâbe*, s. 107.

Ebü'l-Hasen ed-Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *Fezâilü's-sahâbe* isimli kitabı ise, tamamı günümüze kadar gelmemekle beraber¹ efdaliyet konusu ile ilgili sayılabilecek birçok rivâyet içermektedir. Ancak öncelikle eserin istifade etme imkânı bulduğumuz kısmında efdaliyet konusuna dair herhangi bir başlığın bulunmadığını ifade etmek gerekmektedir.² Bu kitapta efdaliyet ile ilgili sayılabilecek rivâyetlerden bir tanesi, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in (diğer insanlara) üstünlüğünü kabul etmeyen kişinin Sünnet konusunda câhil olduğuna dair rivâyettir.³ Bu konuda Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib'in (ö. 80/699-700), Hz. Ebû Bekir'den daha fazîletli hiç kimseyi imâmete tayin etmediklerine dair sözlerini de örnek olarak zikredilebiliriz.⁴ Yine bu konuda delil olarak zikredilebilecek başka rivâyetler de Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'nin (ö. 81/700), Hz. Ebû Bekir'in vefat edene kadar dinî yaşantısı bakımından sahâbenin en fazîletli olanı olduğuna dair sözleridir.⁵ Bu sözler Hz. Ebû Bekir ile diğer tüm sahâbîler arasında bir fazîlet karşılaştırması mahiyeti taşıması itibarıyla ehemmiyet arz etmektedir. Bu yönüyle her iki rivâyetin doğrudan efdaliyet konusu ile ilgili olduğu söylenebilir. Bir başka rivâyet de Hz. Hasan'ın torunlarından "en-Nefsü'z-Zekiyye" diye isimlendirilen Muhammed b. Abdillâh'm (ö. 145/762), Hz.

---

¹ Efendioğlu, "Fezâilü's-sahâbe", *DİA*, XII, 535.

² Ebü'l-Hasen ed-Dârekutnî'nin efdaliyet konusu ile ilgili görüşü bilinmemektedir. Dolayısıyla kitabında bu konuya özel bir başlık ayırıp ilgili rivâyetleri zikretmesi beklenen bir husustur. Dârekutnî, Hz. Osman'ın Hz. Ali'den üstün olduğunu savunmuştur. Nitekim daha önce de bu konudaki görüşünü yansıtan bazı sözlerine değinmiş bulunmaktayız. Ancak farklı olması itibarıyla Zehebî'nin (ö. 748/1348) naklettiği şu rivâyeti zikretmekte fayda bulunmaktadır: Buna göre bir defasında, Hz. Ali ve Hz. Osman'dan hangisinin daha üstün olduğu konusunda tartışan bir grup Bağdat'lı, Dârekutnî'ye gelerek bu konudaki görüşünü sormuşlardır. İlk başta cevap vermemeyi tercih eden Dârekutnî, daha sonra dini için cevap vermesinin daha uygun olacağını düşünmüş ve onlara "Resûlullah'ın (s.a.) ashâbının ittifakıyla Hz. Osman Hz. Ali'den daha fazîletlidir" diye cevap vermiştir. Bkz. Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVI, 457.

³ Dârekutnî, *Fezâilü's-sahâbe*, s. 59-60. Kitabı tahkik eden Muhammed b. Halife, bu rivâyetin zayıf olduğunu ifade etmiştir. (1 no.lu dipnot). Ancak bu bölümde rivâyetlerin sıhhat durumlarından ziyade bizi ilgilendiren daha çok eserlerde zikredilen rivâyetlerdir. Zira biz bu rivâyetler vesilesiyle en azından eserlerin müelliflerinin efdaliyet konusu ile ilgili kanaatleri hakkında bir fikir edinmiş olmaktadır.

⁴ Dârekutnî, *a.g.e.*, s. 51. Muhakkik bu rivâyetin sahih olduğunu ifade etmiştir.

⁵ Dârekutnî, *a.g.e.*, s. 94-95. Muhakkik söz konusu rivâyetlerin birincisinin zayıf ikincisinin ise hasen olduğunu ifade etmiştir.

Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in Hz. Ali'den daha fazîletli olduklarını söylediğine dair sözüdür.¹

Bahâeddîn el-Kıfî (ö. 697/1297) de *el-Enbâü'l-müstetâbe* isimli eserinde görebildiğimiz kadarıyla efdaliyet ile ilgili herhangi bir başlık açmamıştır. Ancak o kitabında efdaliyet meselesi ile ilgili pek çok rivâyete yer vermiştir. Kıfî'nin kitabında zikrettiği rivâyetler arasında Hz. Ali'nin efdaliyet ile ilgili rivâyetleri² ve Abdullah b. Ömer rivâyeti³ zikredilebilir. Bunlar dışında da o, efdaliyet konusunda delil olarak kullanılan birçok rivâyet zikretmiştir ve birçok kişinin efdaliyet konusundaki görüşüne yer vermiştir. Çalışmamızda bu rivâyetler sıkça kullanılmıştır. Dolayısıyla burada tekrar zikretmeye ihtiyaç bulunmamaktadır.⁴

Sonuç olarak *Fezailü's-sahâbe* türü eserlerde genel olarak efdaliyet konusu ile ilgili pek çok rivâyet zikredilmiştir. Bu eserlerin bir kısmında efdaliyet ile ilgili özel başlık/lar açılırken, bazılarında ise özellikle Hulefâ-i râşidîn'in fazîletleri ile ilgili başlıklar altında efdaliyet ile ilgili bazı rivâyetlere de yer verilmiştir.

B. AKÎDE KİTAPLARINDA

Akîde kitapları da efdaliyet konusunun yer aldığı kitaplardır. Özellikle hadis ulemâsının akîde kitapları olan *Kitâbü's-Sünne*'lerde genellikle efdaliyet konusuna dair özel başlıklar açılmış ve konu ile ilgili rivâyetlere yer verilmiştir.

Örneğin İbn Ebî Âsım (ö. 287/900), *es-Sünne* isimli eserinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın en fazîletli sahâbîler olduğuna dair bir başlık açmış ve bu başlık altında Abdullah b. Ömer'in (ö. 73/692) meşhur rivâyetlerinin birçok tarifini nakletmiştir. Aynı başlık altında Abdullah b. Ömer'in rivâyetleri dışında -aynı anlamda

---

¹ Dârekutnî, *Fezâilü's-sahâbe*, s. 79. Muhakkik bu rivâyetin de zayıf olduğunu ifade etmiştir. (4 no.lu dipnot). Söz konusu eserin istifa ettiğimiz bölümünün geneli Ehl-i Beyt ulemâsı ve Ebû Tâlib ehlinin, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer ile ilgili görüşlerine ayrıldığından zikredilen rivâyetlerin genel olarak Ehl-i beyt âlimlerinden gelmesi yadırganmamalıdır.

² Kıfî, *el-Enbâü'l-müstetâbe*, s. 283-286, 290, 293, 297.

³ Kıfî, *a.g.e.*, s. 133, 136, 297.

⁴ Kitapta efdaliyet ile ilgili olan bazı örnekler için bkz. Kıfî, *a.g.e.*, s. 83-84, 86-87, 93-94, 122-123, 129, 151-152, 243, 250, 265, 284-285, 288-289, 294-296.

olmak üzere- Ebû Hüreyre'nin bir rivâyetine yer vermiştir.¹ Hemen devamında ise, Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in en fazîletli sahâbiler olduğunu ifade ettiğine ve Hz. Osman'ın da onlardan sonraki en fazîletli sahâbî olduğunu ima ettiğine dair bir başlık açmış ve bu başlık altında ise genel olarak Hz. Ali'nin efdaliyet konusundaki sözlerine yer vermiştir.² Son olarak İbn Ebî Âsım'ın bu iki başlık altında otuz üç rivâyet naklettiğini belirtmek gerekmektedir. Zira bu durum efdaliyetin ehemmiyeti ve yaygınlığını göstermesi bakımından önemlidir.

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö. 290/903) de *es-Sünne*'sinde efdaliyet konusuna özel iki başlık açmış ve ilgili başlıklar altında babası Ahmed b. Hanbel'in bu konuda rivâyet ettiklerini nakletmiştir. Söz konusu başlıkların ilkinden Ahmed b. Hanbel'e Hz. Peygamber'den sonra en fazîletli insanların Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer olduğunu söyleyenlerin kimler olduğunu sorulduğu ve onun da ilgili rivâyetleri sıraladığı anlaşılmaktadır. Yine aynı konu ile ilgili ikinci başlık altında da benzer rivâyetlere yer verilmiştir. Toplamda elli sekiz rivâyet nakledilen iki başlık altında genel olarak Hz. Ömer, Abdullah b. Ömer, Ebû Hüreyre, Muhammed b. Hanefiyye, Hz. Ali'nin efdaliyet ile ilgili rivâyetlerine yer verildiği görülmektedir.³

Aynı şekilde Ebû Bekr el-Hallâl (ö. 311/923) *es-Sünne*'sinde efdaliyet konusunda Sünnet'e uygun olan görüş anlamında bir başlık açmış ve bu başlık altında ilk olarak Abdullah b. Ömer'in meşhur rivâyetini tahrîc etmiştir. Hemen ardından aynı başlık altında Ahmed b. Hanbel'in efdaliyet konusunda Kûfe ehline ve tevakkuftan yana olanlara karşı çıktığına ve bu görüşlerinin Sünnet'e muhalif olduğunu ifade ettiğine dair iki rivâyet nakletmiştir. Daha sonra efdaliyet konusunda Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer demekle yetinenlere dair bir başlık açmış ve bu başlık altında da genel olarak bu görüşün isabetsizliğine dair rivâyetlere yer vermiştir.⁴ Yine Hallâl, Hz. Ali'nin en fazîletli sahâbî olduğunu savunanlara ve Hz. Ali'nin Hz. Osman'dan daha fazîletli

---

¹ İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, II, 801-806.

² İbn Ebî Âsım, *a.g.e.*, II, 807-820. Ancak rivâyet ettiği sözlerin hiçbirinde Hz. Ali'nin net olarak kimi kastettiği anlaşılmamaktadır. Dolayısıyla başlıkta Hz. Osman'ın üçüncü en fazîletli sahâbî olduğunun ima edildiğine dair iddiası isabetli gözükmemektedir.

³ Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, II, 574-592.

⁴ Hallâl, *es-Sünne*, II, 371-373.

olduğunu iddia edenlere reddiye amacıyla iki başlık açmış ve bu başlıklar altında ilgili görüş sahiplerine nakledilen rivâyetler vesilesiyle sert eleştirilerde bulunmuş ve hemen sonraki başlıkta ise Hz. Osman'ın Hz. Ali'den daha fazîletli olduğuna dair rivâyetlere yer vermiştir.¹ Ayrıca Hallâl, Abdullah b. Ömer rivâyetine dayanarak Sünnet'e en uygun efdaliyet görüşünün Ebû Bekir, Ömer, Osman sıralaması olduğuna dair bir başlık açmış ve bu konudaki rivâyetleri sıralamıştır. Son olarak Hallâl, efdaliyet sıralamasında Hz. Osman'dan sonra Hz. Ali diyenlerin de görüşlerinin makbûl olduğuna dair birçok rivâyete yer vermiştir. Toplamda Hallâl'm efdaliyet konusu ile ilgili yüz iki rivâyete yer verdiği tespit edilmiştir.²

Mâlikî muhaddislerden İbn Ebî Zemenîn (ö. 399/1008) de *Usûlü's-sünne* isimli eserinde efdaliyet konusuna müstakil bir başlık açmıştır. "Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin (diğer sahâbîlere) üstünlüğü" anlamındaki bu başlık altında İbn Ebî Zemenîn, ilk olarak Ehl-i sünnet'in efdaliyet konusundaki görüşünü "Ehl-i sünnet'in görüşlerinden bir tanesi de Peygamberimiz'den sonra bu ümmetin en fazîletlilerinin Ebû Bekir ve Ömer olduğu, onlardan sonra ise en fazîletli insanların Osman ve Ali olduğu şeklindedir" diye açıklamıştır. Daha sonra İbn Ebî Zemenîn, efdaliyet ile ilgili rivâyetleri sıralamıştır. Bu rivâyetler Abdullah b. Mes'ûd'un (ö. 32/652-53), Hz. Osman'ın kendi hilâfeti esnasında hayatta olan tüm sahâbîlerin en fazîletlisi olduğuna dair sözü, Ebû Hüreyre (ö. 58/678) ve Abdullah b. Ömer'in ilk üç halîfenin tafdüli ile ilgili meşhur sözleri, Câbir b. Abdillâh'm (ö. 78/697) Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin en fazîletli sahâbîler olduğuna dair Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği hadis, Hasen el-Basrî'nin (ö. 110/728) karşılaştığı sahâbîlerin Ebû Bekir, Ömer, Osman sıralaması yaptıklarına dair sözü, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ve Şerîk b. Abdillâh en-Nehâî'nin (ö. 177/794), Hz. Ali'yi Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e tafdüli edenleri sahâbeye muhalefet etmekle eleştirdikleri sözleri ile Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) ve Yûsuf b. 'Adî'nin (ö. 232/847?) efdaliyet sıralamasını hilâfet sırasına göre yaptıklarını ifade ettikleri sözlerinden ibarettir.³

---

¹ Hallâl, *es-Sünne*, II, 374-396.

² Hallâl, *a.g.e.*, II, 396-410.

³ İbn Ebî Zemenîn, *Usûlü's-sünne*, s. 270 vd.

Hibetüllâh b. Hasan el-Lâlekâî (ö. 418/1027) de *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a* isimli eserinde “tafdîl ile ilgili rivâyet edilenler” diye bir başlık açmış ve bu başlık altında genel olarak diğer müelliflerle aynı denilebilecek otuz bir rivâyet tahrîc etmiştir.¹ Ebû Osmân İsmâîl b. Abdîrahmân es-Sâbûnî (ö. 449/1057) ise *Akîdetü's-selef ve ashâbi'l-hadis* isimli eserinde konuya dair bir başlık açmamakla beraber Ehl-i sünnet'in efdaliyet konusunda Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali sıralamasını savunduklarını nakletmiştir.² Bu konuda daha pek çok eser üzerinde durmak mümkündür. Ancak bu eserler genel olarak konu üzerinde nasıl durulduğunu göstermek açısından yeterlidir..

Özetlemek gerekirse, Akîde kitaplarında da efdaliyet konusuna yer verilmiştir. Bunlardan özellikle “*Kitâbü's-Sünne*” türü kitaplar efdaliyet konusunda ayrıntılı bilgilerin yer aldığı önemli kaynaklardır. Bu tür kitaplarda efdaliyet konusu yaygın bir şekilde yer almış ve ehemmiyetine binaen genellikle konuya özel başlıklar altında rivâyetler sıralanmıştır. Müellifler genel olarak naklettikleri rivâyetler ve tercih ettikleri başlıklar vesilesiyle kendi görüşlerini de açıklamışlar ve görüşlerinin en isabetli görüş olduğunu ispat etmeye gayret etmişlerdir. Ayrıca müellifler naklettikleri rivâyetler vesilesiyle karşıt görüşleri de eleştirmekten geri durmamışlardır. Nitekim bu eserlerin yazılma sebebi³ de bunu gerektirmektedir.

---

¹ Lâlekâî, *Şerhu usûli l-i'tikâd*, VIII, 1445-1454.

² Sâbûnî, *Akîde*, s. 289.

³ Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, s. 140.

III. DEĞERLENDİRME

Efdaliyet konusu, ehemmiyetine binaen Hadis kaynaklarının birçoğunda yer almıştır. Metin kaynaklarının bazılarında konuya dair özel başlıklar açılırken, bazılarında ise özel başlıklar açılmamış olmakla birlikte konu ile ilgili Hz. Ali ve Abdullah b. Ömer'in meşhur rivâyetleri başta olmak üzere daha birçok rivâyete yer verilmiştir. Ayrıca efdaliyet ile ilgili rivâyetler genellikle ilk olarak bu eserlerde zikredilmiştir. Dolayısıyla metin kaynaklarının efdaliyet konusunun en önemli kaynaklarından olduğu söylenebilir. Ricâl kaynaklarının birçoğunda da konu ile ilgili rivâyetler zikredilmiştir. Ayrıca bu tür kaynaklarda tercemelerine yer verilen bazı isimlerin efdaliyet konusundaki görüşleri de mevzu bahis edilmiştir. Bu yönüyle ricâl kaynaklarının da efdaliyet konusu ile ilgili istifade edilebilecek kaynaklar arasında olduğu söylenebilir.

Hadis Usûlü kitaplarının özellikle *Ma'rifetü's-sahâbe* gibi başlıklarının altında efdaliyet konusuna dair bilgiler bulunmaktadır. Bu eserlerde ayrıca sahâbe gruplarının fazilet sıralarına dair görüşlere de yer verilmiştir. Efdaliyet meselesini ayrı bir konu olarak değerlendiren ilk Hadis Usûlü müellifinin İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) olduğu söylenebilir. Ondan sonraki müellifler de ona uyarak aynı başlık altında bu konuya yer vermişlerdir. Ancak daha sonraki müelliflerin genel olarak İbnü's-Salâh'a göre konuya dair çok daha ayrıntılı bilgiler verdikleri görülmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgiler veren âlimler arasında ise, Sehâvî'nin (ö. 902/1497) ismini zikretmek mümkündür. Nitekim Sehâvî, *Fethu'l-muğis*'inde konuya dair rivâyetler ve görüşlerin birçoğuna yer vermiştir.

Fezlü's-sahâbe türü kitaplarda da bu konudaki rivâyetler bazen konuya özel bir başlık altında, bazen de kitapların Hulefâ-i râşidîn'in faziletine dair bölümleri başta olmak üzere farklı yerlerinde zikredilmiştir. *Akîde* kitaplarında da sahâbe ile ilgili başlıklarda efdaliyet ile ilgili görüşler zikredilmiştir. "*Kitâbü's-Sünne*" türü eserler ise efdaliyet meselesi ile ilgili rivâyetlerin, görüşlerin en ayrıntılı şekilde yer aldığı kitaplar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür kitapların neredeyse tamamında konuya özel

başlıklar açılmış olup ilgili başlıklar altında konuyla ilgili rivâyetler sıralanmıştır. Şüphesiz bu tür kitaplarda efdaliyet meselesine geniş yer verilmesi, eserlerin Ehl-i sünnet ve Ehl-i hadis'in görüşlerini ortaya koyma ve diğer fırkaların görüşlerini eleştirme gayesiyle yazılması ile ilgili olmalıdır.

Buna göre genel olarak Hadis kaynaklarının efdaliyet konusunun en önemli kaynakları olduğu anlaşılmaktadır. Şüphesiz bu kaynaklar daha sonra efdaliyet konusu ile ilgili kaleme alınan eserlerin temel kaynakları arasında yerlerini almışlardır.

SONUÇ

“Sahâbe Arasında Efdaliyet Konusu ve Efdaliyetin Hadis Kaynaklarına Yansıması” isimli bu çalışmadan elde edilen sonuçları şu şekilde sıralamak mümkündür.

1. Resûl-i Ekrem (s.a.) ile uzun veya kısa bir süre mü'min olarak karşılaşan ve araya irtidat dönemi girmiş olup olmamasına bakılmaksızın mü'min olarak ölen herkese sahâbî denir. Sahâbe nesli, vahyin nüzûlüne şahit olmuş ayrıcalıklı bir nesildir. Onlar, Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde bazen nesil olarak, bazen de fert veya gruplar halinde övülmüşlerdir. Bu övgüler sebebiyle İslâm âlimlerinin çoğunluğu onları güvenilir kabul etmiş ve diğer râvîler gibi güvenilirliklerini araştırmaya ihtiyaç duymamıştır. Sahâbe, Kur'ân ve Sünnet'i kendilerinden sonraki nesillere öğretme anlamında önemli bir konuma sahiptir.

2. Sahâbe, kendilerinden sonraki nesiller için mümkün olmayan Hz. Peygamber ile görüşme özellikleri sebebiyle diğer insanlara göre daha fazîletli kabul edilmiştir. Ayrıca fazîletleri hakkında zikredilen âyetler ve hadisler sebebiyle de sonraki nesiller için onların derecesine varmanın mümkün olmadığı söylenmiştir.

3. Ashâb-ı kirâmın tamamı fazîlet sahibi olmakla beraber, diğer varlıklar gibi onlar arasında da derece farkları bulunmaktadır. Bu hususa Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadis-i şeriflerde işaret edilmiştir. Ayrıca Abdullah b. Ömer ve Hz. Ali'den nakledilen rivâyetler başta olmak üzere sahâbe döneminde sahâbîler arasında fazîlet karşılaştırmalarının yapıldığını gösteren pek çok rivâyet bulunmaktadır. Bu rivâyetlerin bir kısmında yapılan sıralamaların Hz. Peygamber tarafından da onaylandığı ifade edilmiştir. Ancak âlimlerin çoğunluğu sahâbîlerin fazîlet sıralaması ile ilgili görüşlerin zannî/ictihâdî olduğunu ve bu efdaliyet sıralamalarının i'tikâd ile ilgili kat'î sıralamalar olmadığını kabul etmişlerdir. Dolayısıyla sahâbenin fazîletini kabul etmek şartıyla efdaliyet ile ilgili öne sürülen farklı görüşlerin hoşgörü ve müsamaha ile karşılanması daha isabetli olmalıdır. Nitekim konu ile ilgili yapılan şiddetli tenkitler genellikle aşırı bulunmuş ve eleştirilmiştir.

4. Görebildiğimiz kadarıyla efdaliyet konusu ve tafdil tartışmaları genel olarak Hulefâ-i râşidîn, yani Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali etrafında yoğunlaşmıştır. Sahâbe arasında Hulefâ-i râşidîn en faziletli sahâbiler olarak kabul edilmektedir. Hanım sahâbilerden ise en çok Hz. Hatice, Hz. Fâtıma ve Hz. Aişe efdaliyete konu olmuştur. Sahâbe fertleri arasında fazilet karşılaştırmaları yapıldığı gibi sahâbe grupları arasında da fazilet karşılaştırmaları yapılmış ve efdaliyetleri ile ilgili farklı görüşler öne sürülmüştür.

5. Hulefâ-i râşidîn'in efdaliyeti ile ilgili en yaygın görüş, onları hilâfet/imâmet sırasına uygun olarak Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali şeklinde tanzim eden görüştür. Bu görüş Ehl-i sünnet âlimlerinin bilinen görüşüdür. Bununla birlikte Kûfeli bazı Ehl-i sünnet âlimlerinin Ebû Bekir, Ömer, Ali ve Osman şeklinde sıralama yaptıkları da bilinmektedir. Ancak Süfyân es-Sevrî gibi bazı âlimlerin önceleri bu görüşü savunurken sonradan bundan vazgeçerek Ehl-i sünnet'in yaygın görüşüne döndüğü pek çok kaynakta nakledilmiştir. Aslında Hz. Osman ile Hz. Ali'nin efdaliyetleri konusunda ihtilaf bulunduğu çok açıktır. Ancak Hz. Osman'ın Hz. Ali'den faziletli olduğu âlimler arasında daha çok kabul görmüştür. Sırasıyla Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in en faziletli sahâbiler oldukları konusunda ise neredeyse ittifak bulunmaktadır. Ayrıca Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ve İmâm Şâfi başta olmak üzere pek çok âlim bu ittifakın sahâbe ve tâbiûn nesilleri arasında da bulunduğunu dile getirmişlerdir.

6. Hulefâ-i râşidîn'in efdaliyeti ile ilgili meşhur görüşlerden biri de Ebû Bekir, Ömer, Osman demekle yetinme şeklindeki görüştür. Bu görüş de pek çok âlim tarafından savunulmuştur. Bu görüşün bazı âlimler tarafından kabul edilmesinde en büyük etkenin Abdullah b. Ömer'in efdaliyet ile ilgili rivâyetleri olduğu anlaşılmaktadır. Zira İbn Ömer bu rivâyetlerinde Hz. Osman'dan sonra Hz. Ali'nin ismini zikretmemiştir. Hulefâ-i râşidîn ile ilgili bir başka görüş de Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer diyerek yetinme şeklindeki görüştür. Bu görüş çok fazla kabul görmemiştir. Bu görüşü savunanların Hz. Ali ve Hz. Osman'ın efdaliyeti ihtilafı olduğundan onları sıralamaya dâhil etmeyerek ilk iki halife ile yetindikleri söylenebilir.

7. Hanım sahâbilerin efdaliyetleri konusunda ise pek çok farklı görüş öne sürülmüştür. Görebildiğimiz kadarıyla hem Hz. Hatice'nin, hem Hz. Fâtıma'nın ve hem de Hz. Âişe'nin en faziletli hanım sahâbî olduğuna dair görüşler bulunmaktadır. Ayrıca en faziletli hanım sahâbilerin Hz. Hatice, Hz. Fâtıma ve Hz. Aişe olduğunu kabul

ettikten sonra hanım sahâbîlerin efdaliyeti konusunda tevakkuf etmenin daha isabetli olduğunu savunanlar da vardır. Bu görüş diğer görüşlere nispeten daha isabetli görülmektedir. Hanım sahâbîlerin efdaliyetinin Hulefâ-i râşidîn'in efdaliyeti kadar siyâsî yönü bulunmadığından, onların efdaliyeti daha sakin bir zeminde tartışılmış ve farklı görüşler de daha çok müsamaha ile karşılanmıştır.

8. Efdaliyet konusu ile ilgili görüşler zikrettiklerimizden ibaret değildir. Ehemmiyetine binaen bu mesele çok fazla tartışılmış ve pek çok farklı sıralama yapılmıştır. Ayrıca efdaliyete en çok konu olduğunu ifade ettiğimiz sahâbîlerin dışında da bazı sahâbîlerin en faziletli olduğuna dair görüşler bulunmaktadır. Ancak bu görüşlerin hiçbiri ümmetin büyük bir kısmının kabulüne mazhar olmamıştır. Anlayabildiğimiz kadarıyla efdaliyet ile ilgili farklı görüşler çoğunlukla belli bir konuda fazilet sahibi olan bir sahâbînin efdaliyetine hükmedilmesi neticesinde ortaya çıkmıştır. Bazen de örneğin bir sahâbînin başka bir sahâbînin faziletini dile getirmesi onun efdaliyet görüşü olarak öne sürülmüştür. Bu sebeple asıl itibariyle efdaliyet görüşü olmayan bazı sözler de farklı görüşler olarak değerlendirilmiştir.

9. Sahâbe gruplarının efdaliyeti ile ilgili yaygın görüş ise Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin Ehl-i sünnet'in üzerinde icmâ ettiğini dile getirdiği görüştür. Buna göre en faziletli sahâbî grupları sırasıyla Hulefâ-i râşidîn, Aşere-i Mübeşşere, Ehl-i Bedir, Ehl-i Uhud ve Ehl-i Bey'atü'r-rıdvân'dır. Bu konuda da farklı görüşler öne sürülmüş, ancak bunların hiçbiri bu görüş kadar kabul görmemiştir. İbn Hazm'ın en faziletli sahâbî grubu olarak Ümmehâtü'l-mü'minîn'i kabul ettiği görüş de meşhurdur. Ancak bu görüş şazz olarak değerlendirilmiş, dayandığı deliller yeterli bulunmamıştır.

10. Sahâbe, kendileri arasında farklı fazilet derecelerinin bulunduğunu kabul etmişlerdir. Nitekim efdaliyet konusu ilk olarak onların zamanında başlamıştır. Anlayabildiğimiz kadarıyla sahâbenin tamamına yakını Hz. Ebû Bekir ve ardından Hz. Ömer'in efdaliyeti konusunda ittifak etmiştir. Abdullah b. Ömer'in rivâyetleri ve halife olarak seçilmesi hadisesinde sahâbenin Hz. Osman'ı, Hz. Ali ve diğer adaylara tercih etmelerine göre ise Hz. Osman'ın ilk iki halifeden sonraki en faziletli sahâbî olduğu kanaatini taşıdıkları söylenebilir. Hz. Osman'dan sonra ise, sahâbe arasında Hz. Ali en faziletli sahâbî olarak kabul edilmiştir. Çok az da olsa Hz. Ali'yi en faziletli sahâbî kabul eden bazı sahâbîlerin bulunduğu bilinmekle beraber, bizzat Hz. Ali'nin bunu

kabul etmemesi ve bu görüş sahiplerini iffira haddi uygulamakla uyarması bu görüşün isabetli olmadığını göstermektedir.

11. Tâbiûn nesli de sahâbeyi çok fazîletli bir nesil olarak kabul etmiş, ayrıca efdaliyet ile ilgili görüş belirtmişlerdir. Görebildiğimiz kadarıyla tâbiûn nesli arasında daha çok “Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali” ve “Ebû Bekir, Ömer, Osman” şeklindeki efdaliyet görüşleri kabul edilmiştir.

12. Hâricîler, Resûlullah’tan sonra sahâbenin en fazîletlisinin Hz. Ebû Bekir, ondan sonra da Hz. Ömer olduğunu kabul etmişlerdir. Hz. Osman’ın ise hilâfetinin ilk altı yılında meşrû halife olduğunu, ikinci altı yılında meşrûyetini yitirdiğini, küfre düştüğünü iddia etmişler ve ondan teberrî etmişlerdir. Aynı şekilde Hz. Ali’yi tahkîme razı olmasından dolayı tekfir etmişler ve ondan da teberrî etmişlerdir. Onlar ayrıca Cemel Vak’ası’na katılan ve tahkîme rıza gösteren tüm sahâbileri de tekfir etmişlerdir. Bununla birlikte genel olarak fazîletli sayılanın (mefdûl) imâmetine cevaz verdikleri bilinmektedir.

13. Bütün Şîî fırkalar Hz. Peygamber’den sonra en fazîletli sahâbînin Hz. Ali olduğu konusunda ittifak etmişler ve efdaliyet sıralamasını Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin şeklinde yapmışlardır. Onlara göre en fazîletli hanım sahâbî ise Hz. Fâtîma’dır. Genel olarak Şîîler Hz. Ali’nin hilâfetinin nassa dayandığını ve ondan önce halife olanların onun hakkını gaspettiklerini savunmuşlardır. Ayrıca Şîa mefdûlün imâmetini geçerli kabul etmemiştir. Sadece Zeydiyye, mefdûlün imâmetini caiz kabul ederek Şîa’nın genel görüşünden ayrılmıştır. Ancak Zeydî fırkalar arasında da bu konuda ittifak bulunduğu söylenemez. Şîa’ya göre adâlet konusunda sahâbîlerin diğer insanlardan bir farkı bulunmamaktadır. İmâmiyye sahâbeyi değerlendirirken en önemli ölçütleri Hz. Ali’dir. Onlara göre Hz. Ali’nin imâmeti âyet ve mütevâtir hadislerle sabit olduğundan onun yanında olmayan her sahâbî fâsik, münafik veya kâfirdir. Bu düşüncelerinin etkisiyle örneğin onlar Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ı tekfir etmişlerdir. Hz. Ali’nin imâmetinin nassa dayandığını, onun ve ondan sonraki imâmların ma’sûm olduğunu savunan İmâmiyye, Hz. Ali’nin sahâbenin en üstünü olduğunu bir akîde konusu olarak benimsemiştir.

14. Mürcie, büyük günah işleyenlerin durumlarını Allah Teâlâ’ya havale ederek, manevî sorumlulukları ile ilgili görüş beyan etmeyenlerin ortak adıdır. Onların efdaliyet ile ilgili görüşleri ise temel olarak ikiye ayrılır. Bir kısmına göre en fazîletli sahâbî Hz.

Ali'dir. Diğer bir kısma göre ise en faziletli sahâbîler sırasıyla Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'dir.

15. Mu'tezile, genel olarak Hz. Ali ile savaşıyan sahâbîlerin şahitlikleri geçersiz fâsık kimseler olduğunu veya âdil olmadıklarını ileri sürmüştür. Onlar imâmet konusunda efdaliyeti şart koşanlar ve mefdûlün imâmetini kabul edenler olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Efdaliyet konusunda Mu'tezile âlimleri arasında pek çok farklı görüş kabul edilmiştir. Vâsıl b. Atâ hariç ilk dönem Mu'tezile ulemâsı, Resûlullah'tan sonra en faziletli kişilerin sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali olduğunu savunmuşlardır. Vâsıl b. Atâ ise, Hz. Ali'yi Hz. Osman'a tafdîl etmiştir. Ebû Ali el-Cübbâî ile oğlu Ebû Hâşim el-Cübbâî, Hulefâ-i râşidîn'in tamamının aynı faziletlere sahip olduklarını öne sürerek tevakkuf etmenin daha isabetli olduğunu savunmuşlardır. Ebû Abdullah el-Basrî ise efdaliyet sıralamasını Ali, Ebû Bekir, Ömer ve Osman şeklinde yapmıştır. Özetle ifade etmek gerekirse Basra Mu'tezile ekolü Hz. Ebû Bekir'i Hz. Ali'ye tafdîl etmiş ve Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali şeklindeki efdaliyet görüşünü benimsemiştir. Bağdat Mu'tezile ekolü ise Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'den daha üstün olduğunu kabul etmiştir. Ancak her iki ekol arasında da farklı görüşler öne sürenler bulunmaktadır. Örneğin Kâdî Abdülcebâr'ın efdaliyet görüşü sırasıyla Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin şeklindedir.

16. Ehl-i sünnet, sahâbe neslini Kur'ân ve Sünnet'te büyük övgülere mazhar, fazilet sahibi, âdil (güvenilir) ve İslâm'ın günümüze kadar gelmesinde büyük hizmetleri bulunan bir nesil olarak kabul etmiş, ayrıca bütün sahâbîlere hürmet gösterilmesi gerektiğini savunmuştur. Ehl-i sünnet âlimlerinin neredeyse tamamı, sonraki nesillerden birinin fazilet bakımından sahâbîlerden herhangi birinin derecesine ulaşmasının mümkün olmadığı görüşündedir. Onlara göre Resûl-i Ekrem'e sahâbî olmaktan daha büyük bir şeref, amel veya fazilet bulunmamaktadır. Diğer mezhepler gibi Ehl-i sünnet âlimleri de sahâbîler arasında farklı fazilet derecelerinin bulunduğunu kabul etmiş ve efdaliyet ile ilgili rivâyetlerin de etkisiyle sahâbe fertleri ve sahâbe grupları ile ilgili efdaliyet sıralamaları yapmışlardır. Ehl-i sünnet'e göre dört büyük halife ümmetin en faziletli şahıslarıdır. Ehl-i sünnet arasında en çok kabul edilen efdaliyet görüşü, Hulefâ-i râşidîn'in hilâfet sırasına uygun olarak yapılan Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali şeklindeki görüşdür. Ehl-i sünnet'in efdaliyet görüşünün veya konu ile ilgili rivâyetlerin yalnızca Şiâ'ya bir tepki olarak ortaya çıktığını söylemek isabetli bir yaklaşım değildir.

Bu tür sıralamaların Hz. Peygamber ve sahâbe döneminde de mevcut olması bunu göstermektedir.

17. Efdaliyet konusunda temel olarak iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bunların birincisi sahâbe arasında fazîlet karşılaştırması yapmaktır ki ümmetin çoğunluğu bunu benimsemiş ve bu konuda görüş beyan etmiştir. İkinci yaklaşım ise fazîlet karşılaştırması yapmaktan geri durmak, bu konuda sükût ederek fikir beyan etmemek ve tevakkuf etmektir. Bu yaklaşımın sahipleri, bütün sahâbîlerin fazîlet sahibi olarak kabul edilmesi gerektiğini, ancak efdaliyet konusunda kesin bir sonuca varmak mümkün olmadığından tevakkuf etmenin en isabetli yol olduğunu savunmuşlardır. Onlara göre efdaliyet ile uğraşmak pek anlamlı bir iş değildir. Bu görüş çok küçük bir azınlık tarafından dile getirilmiş ve eleştirilmiştir. Zira selef-i sâlihîn âlimlerinin görüşüyle çelişmektedir.

18. Efdaliyet konusu, ehemmiyetine binaen başta hadis kaynakları olmak üzere pek çok kaynakta yer almıştır. Hadis kaynaklarının bir kısmında bu konuda özel başlıklar açılmış, bir kısmında ise özel başlık açılmadan genel olarak rivâyetler sıralanmıştır. Metin kaynaklarında Hulefâ-i râşidîn'in fazîletleri ile ilgili rivâyetler arasında efdaliyet ile ilgili rivâyetler de zikredilmiş, bazen müellifler kendi görüşlerini bâb başlıklarında dile getirmişlerdir. Ricâl kaynaklarında ise bu rivâyetler genellikle Hulefâ-i râşidîn'in terceme-i halleri yazılırken zikredilmiştir. Hadis Usûlü kitaplarında "sahâbe bilgisi" ile ilgili başlıklar altında bu konuya dair görüşlere ve rivâyetlere yer verilmiştir. Bu kaynaklar dışında *Fezâilü's-sahâbe* türü eserlerde efdaliyet ile ilgili bazen özel başlıklar açılmış bazen de şahıslar konu edilirken rivâyetler zikredilmiştir. Hadis âlimlerinin akîde kitapları olan *Kitâbü's-Sünne* türü eserler ise efdaliyet konusu ile ilgili rivâyetlerin ayrıntılı olarak zikredildiği kitaplardır. Bu kitaplarda müellifler genellikle efdaliyet konusuna özel başlıklar açmışlar ve efdaliyete dair rivâyetleri sıralamışlardır.

19. "Sahâbe Arasında Efdaliyet Konusu ve Efdaliyetin Hadis Kaynaklarına Yansması" isimli bu çalışmada efdaliyet konusu hadis ilmi açısından yeterince incelenmiş, ancak konu ile ilgili farklı görüşlerin siyasî, sosyal ve tarihî açıdan yorumlandığı başka çalışmalara da ihtiyaç bulunduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*

Ebû Abdîrrahmân Abdullah b. Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 290/903), *es-Sünne* (thk. Muhammed b. Sa'îd b. Sâlim el-Kahtânî), I-II, Dammâm, 1406/1986.

Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark*

Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38), *el-Fark beyne'l-firak* (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), Beyrût 1416/1995.

Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*

_____, *Kitâbü usûli'd-dîn*, İstanbul 1346/1928.

Acâc el-Hatîb, *es-Sünne*

Muhammed Acâc b. Muhammed el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvîn*, Beyrût 1400/1980.

Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*

Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (ö. 241/855), *Fezâilü's-sahâbe* (thk. Vasiyullah b. Muhammed Abbas), I-II, Beyrût 1403/1983.

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*

_____, *el-Müsned*, (thk. Şu'ayb el-Arnâvût ve dğr.), I-L, Beyrût ts.

Ahmed Ebû Hâka, *Mu'cemü'n-nefâis*

Ahmed Ebû Hâka, *Mu'cemü'n-nefâisi'l-vasît*, Beyrût 1428/2007.

Ahmed Muhtar, *Mu'cem*

Ahmed Muhtar Ömer, *Mu'cemü'l-lügati'l-Arabîyyeti'l-mu'asıra*, Kahire 1429/2008.

Ahmed Naîm, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*

Babanzâde Ahmed Naîm (ö. 1353/1934) - Kâmil Miras (ö. 1376/1957), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tegrîd-i Sarîh Tercemesi*, I-XIII, Ankara 1404/1984.

Akbulut, *Sahâbe Dönemi İktidar Kavgası*

Ahmet Akbulut, *Sahâbe Dönemi İktidar Kavgası –Alevi Sünni Ayrışmasının Arka Planı-*, Ankara 2015.

Alâî, *Tahkîku münîfi'r-rütbe*

Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî b. Abdillâh el-Alâî (ö. 761/1359), *Tahkîku münîfi'r-rütbe li men sebete lehu şerîfu's-suhbe* (thk. Muhammed Süleyman el-Eşkar), Umman 1412/1991.

Ali el-Kârî, el-Mirkât

Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605), *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâti'l-Mesâbih* (thk. Cemâl el-Aytânî), I-XI, Beyrût 1422/2001.

Altun, “Ehl-i Beyt'te Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman Sevgisi”

İsmail Altun, “Ehl-i Beyt'te Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman Sevgisi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXIX, (Erzurum 2013), s. 265-292.

Âlûsî, el-Ecvibetü'l-İrâkıyye

Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî (ö. 1270/1854), *el-Ecvibetü'l-İrâkıyye 'ale'l-es'ileti'l-Lâhûriyye*, (thk. Abdullâh b. bû Şu'ayb el-Buhârî), Riyad 1428/2007.

Âlûsî, Rûhu'l-me'ânî

_____, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve seb'i'l-mesânî* (thk. Mâhir Habbûş ve dğr.), I-XXX, Beyrût 1431/2010.

Âmidî, Ebkârü'l-efkâr

Ebü'l-Hasen Seyfüddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim el-Âmidî (ö. 631/1233), *Ebkârü'l-efkâr fî usûli'd-dîn* (thk. Ahmed Muhammed el-Mehdî), I-V, Kahire 1424/2004.

Âmidî, Gâyetü'l-merâm

_____, *Gâyetü'l-merâm fî 'ilmi'l-keâm* (thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî), Beyrût 1424/2004.

Âşık, Sahâbe ve Hadis Rivâyeti

Nezât Âşık, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti (Tahammül, Nakil ve Tenkîdler)*, İzmir 2010.

Aşıkutlu, Rical İlmîne Giriş

Emin Aşıkutlu, *Rical İlmîne Giriş*, İstanbul 2007.

Aydınlı-Çakan “Aşere-i Mübeşşere”

Abdullâh Aydınlı-İsmail Lütfi Çakan, “Aşere-i Mübeşşere”, *DİA*, III, 547.

Aydınlı, “Ehl-i Bedir”

_____, “Ehl-i Bedir”, *DİA*, X, 498.

Aydınlı, Hadis Istılahları

Abdullâh Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul 2015.

Aydınlı, Mu'tezile'de İmamet

Osman Aydınlı, *Mu'tezile'de İmamet ve Siyaset*, Ankara 2017.

Bâkılânî, el-İnsâf

Ebü Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî (ö. 403/1013), *el-İnsâf fî ma yecibü i'tikâdüh ve lâ yecüzü'l-cehlü bih* (thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî), Mısır 1421/2000.

Bâkılânî, Menâkıb

_____, *Menâkıbü'l-eimmeti'l-erba'a* (thk. Semîre Ferhât), Beyrût 1422/2002.

Beyâzîzâde, el-Usûl

Beyâzîzâde Ahmed Efendi (ö. 1098/1687), *el-Usûlü'l-münîfe li'l-Îmâm Ebî Hanîfe* (Arapça kısım) (thk. İlyas Çelebi), İstanbul 1431/2010.

Beyhakî, Delâilü'n-nübüvve

Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî (ö. 458/1066), *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sahibi's-şerî'a* (thk. Abdülmü'tî Kal'acî), I-VII, Beyrût 1408/1988.

Beyhakî, el-İ'tikâd

_____, *el-İ'tikâd ve'l-hidâye ila sebîli'r-reşâd* (thk. Ahmed b. İbrâhim Ebü'l-'ayneyn), Riyad 1420/1999.

Beyhakî, Menâkıb

_____, *Menâkıbü's-Şâfi'î* (thk. es-Seyyid Ahmed Sakr), I-II, Kâhire 1390-1391/1970-1971.

Bezzâr, el-Bahrü'z-zehhâr

Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-'Atekî el-Bezzâr (ö. 292/905), *el-Bahrü'z-zehhâr (el-Müsned)* (nşr. Mahfûzu'r-rahmân Zeynullâh ve dğr.), I-XX, Medîne 1418-1430/1988-2009.

Buhârî

Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870), *el-Câmi'u's-sahîh* (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî ve dğr.), I-IV, Kahire 1400/1979.

Buhârî, et-Târîhu'l-kebîr

_____, *et-Târîhu'l-kebîr* (nşr. Muhammed Abdülmûid Hân), I-XII, Beyrut ts. (Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye)

Bulut, İslâm Mezhepleri Tarihi

Halîl İbrâhim Bulut, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ankara 2016.

Cevherî, es-Sihâh

Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî (ö. 400/1009), *es-Sihâh tâcü'l-luğa ve sıhâhi'l-'Arabîyye* (thk. Ahmed 'Abdülga'fûr 'Attâr), I-VI, Beyrût 1407/1987.

Cürcânî, Ta'rîfât

Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed. b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413), *Kitâbu't-ta'rîfât*, Beyrût 1403/1983.

Cüveynî, el-Bürhân

Îmâmu'l-harameyn Ebü'l-Me'âfî Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî (ö. 478/1085), *el-Bürhân fî usûli'l-fikh* (thk. Abdülazîm ed-Dîb), I-II, Katar 1399/1979.

Cüveynî, el-İrşâd

_____, *Kitâbü'l-İrşâd ilâ kavâti'i'l-edille fî usûli'l-i'tikâd* (thk. Muhammed Yûsuf Mûsâ ve dğr.), Mısır 1369/1950.

Cüveynî, Lüma‘u’l-edille

_____, *Lüma‘u’l-edille fî kavâ‘idi Ehli’s-sünne ve’l-cemâ‘a* (thk. Fevkiyye Hüseyin Mahmûd), Beyrût 1407/1987.

Çağrı, “Fazilet”

Mustafa Çağrı, “Fazilet”, *DİA*, XII, 268-271.

Çağrı, “Fazl”

Mustafa Çağrı, “Fazl”, *DİA*, XII, 271-272.

Çakan, Ana Hatlarıyla Hadis

İsmâil Lütfî Çakan, *Ana Hatlarıyla Hadis (Bilgisi-Tarihi-Dindeki Yeri ve Okuma-Okutma Yöntemi)*, İstanbul 2017.

Çakan, Sahâbe Kıvâmı

_____, *Sahâbe Kıvâmı (Müslümanlığımızın Aynası)*, İstanbul 2015.

Çavuşoğlu, “el-Müdevvenetü’l-kübrâ”

Ali Hakan Çavuşoğlu, “el-Müdevvenetü’l-kübrâ”, *DİA*, XXXI, 470-473.

Çelebi, “Kâdî Abdülcebbâr”

İlyas Çelebi, “Kâdî Abdülcebbâr”, *DİA*, XXIV, 105-109.

Dâmî, er-Risâletü’l-vâfiye

Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî el-Endelüsî (ö. 444/1053), *er-Risâletü’l-vâfiye li mezhebi Ehli’s-sünne fi’l-i’tikâdât ve usûli’d-diyânât* (thk. Dagaş b. Şebîb el-Acemî), Kuveyt 1421/2000.

Dârekutnî, Fezâilü’s-sahâbe

Ebû’l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutnî (ö. 385/995), *Fezâilü’s-sahâbe ve menâkibühüm ve kavlu ba’dihim fî ba’d* (nşr. Muhammed b. Halîfe er-Rebâh), Medîne 1419/1998.

Demir, Hadis ve İdeoloji

Mahmut Demir, *Hadis ve İdeoloji -Şî‘-Sünnî İhtilafının Hadis Rivayetinde Yansımaları-*, Ankara 2015.

Demirel, “Adâlet Kavramı ve Şîa’da Sahâbenin Adâleti Meselesi”

Harun Reşit Demirel, “Adâlet Kavramı ve Şîa’da Sahâbenin Adâleti Meselesi”, *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi*, (Aksaray 2015), II/3, s. 41-76.

Dehlevî, Huccetullâhi’l-bâliğa

eş-Şâh Veliyullah Ahmed b. Abdîrahîm ed-Dehlevî (ö. 1176/1762), *Huccetullahi’l-bâliğa* (thk. es-Seyyid Sâbık), I-II, Beyrût 1426/2005.

Dûrî, “Divan”

Abdülazîz ed-Dûrî, “Divan”, *DİA*, IX, 377-381.

Ebû Dâvûd

Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889), *Sünenu Ebû Dâvûd* (thk. Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî), Riyad ts.

Ebû Dâvûd, *Mesâil*

_____, *Mesâilü'l-Îmâm Ahmed* (thk. Târik b. İvadillah), y.y. 1420/1999.

Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*

Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit el-Kufî (ö. 150/767), *Kitâbü'l-fıkhü'l-ekber*, Haydarabad 1342/1924.

Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*

Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî (ö. 430/1039), *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfiyâ*, I-X, Kahire 1416/1996.

Ebû Nuaym, *el-Îmâme*

_____, *Kitâbü'l-îmâme ve'r-redd 'ale'r-Râfıza* (thk. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fükayhî), Medine 1425/2004.

Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*

_____, *Ma'rifetü's-sahâbe*, (thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî), I-VII, Riyad 1419/1998.

Ebû Seyf eş-Şizfî, *Mebâhisü'l-müfâdale*

Muhammed b. Abdirrahmân Ebû Seyf eş-Şizfî, *Mebâhisü'l-müfâdale fi'l-'akîde*, Riyad 1411/1991.

Ebû Şehbe, *Difâ'*

Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe (ö. 1403/1983), *Difâ' 'ani's-sünne ve raddü şübehi'l-müsteşrikîn ve'l-küttâbi'l-mu'âsurîn*, Kahire 1410/1989.

Efendioğlu, “Fezâilü's-sahâbe”

Mehmet Efendioğlu, “Fezâilü's-sahâbe”, *DİA*, XII, 534-538.

Efendioğlu, “Sahâbe”

_____, “Sahâbe”, *DİA*, XXXV, 491-500.

Efendioğlu, “Sahâbe Hukuku ve Ashâba Saygısızlığın Dînî Hükümü”

_____, “Sahâbe Hukuku ve Ashâba Saygısızlığın Dînî Hükümü”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, VIII/1, (2010), s. 7-32.

Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*

_____, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler (Tartışmalar-Gerçekler)*, İstanbul 2014.

Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi*

Mehmet Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, İstanbul 2012.

Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*

Bünyamin Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, Ankara 2016.

Eş‘arî, Makâlât

Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâ‘îl el-Eş‘arî el-Basrî (ö. 324/935-36), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn* (thk. Hellmut Ritter), Wiesbaden 1400/1980.

Eş‘arî, Risâle

_____, *Risâle ilâ ehl's-Segr* (thk. Abdullah Şâkir Muhammed el-Cüneydî), Medîne 1422/2002.

Fayda, “Âişe”

Mustafa Fayda, “Âişe”, *DİA*, II, 201-205.

Fayda, “Ebû Bekir”

_____, “Ebû Bekir”, *DİA*, X, 101-108.

Fayda, “Hulefâ-yi râşidîn”

_____, “Hulefâ-yi râşidîn”, *DİA*, XVIII, 324-338.

Fayda, “Ömer”

_____, “Ömer”, *DİA*, XXXIV, 44-51.

Fesevî, el-Ma‘rife

Ebü Yûsuf Ya‘kûb b. Süfyân b. Cüvvân el-Fesevî (ö.277/890), *el-Ma‘rife ve't-târîh* (thk. Ekrem Ziyâ el-'Umerî), I-IV, Medîne 1410/1989.

Fettenî, Mecme‘u'l-bihâr

Cemâlüddîn Muhammed Tâhir b. ‘Ali es-Sıddîkî el-Hindî el-Fettenî (ö. 986/1578), *Mecme‘u bihâri'l-envâr fî ğarâibi't-tenzîl ve letâfi'l-ahbâr*, I-V, Haydarabad 1387/1967.

Fığlalı, “Ali”

Ethem Ruhi Fığlalı, “Ali”, *DİA*, II, 371-374.

Fîrûzâbâdî, Kâmûs

Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya‘kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, Beyrût 1426/2005.

Gazzâlî, el-İktisâd

Ebü Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111), *el-İktisâd fî'l-i'tikâd* (nşr. Enes Muhammed Adnân eş-Şerefâvî), Cidde 1433/2012.

Gazzâlî, el-Müstasfâ

_____, *el-Müstasfâ min ‘ilmi'l-usûl* (thk. Hamza b. Züheyr Hafız), I-IV, Medine ts.

Gökalp, “Zeydiyye”

Yusuf Gökalp, “Zeydiyye”, *DİA*, XLIV, 328-331.

Gölcük-Bebek, “el-Fikhü'l-ekber”

Şerafettin Gölcük-Adil Bebek, “el-Fikhü'l-ekber”, *DİA*, I-XII, 544-547.

Güler, Hadis Günlüğü

Zekeriya Güler, *Hadis Günlüğü*, Konya 2011.

Hâkim, Ma'rife

Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadis ve kemmiyyeti ecnâsîh* (thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm), Riyad 1431/2010.

Hâkim, el-Müstedrek

_____, *el-Müstedrek 'ale's-sahîheyn* (thk. Mustafâ 'Abdülkâdir 'Atâ), I-V, Beyrût 1422/2002.

Hallâl, es-Sünne

Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn el-Hallâl (ö. 311/923), *es-Sünne* (thk. Atiyye ez-Zehrânî), I-VII, Riyad 1410/1989.

Hansu, "Mu'tezile'de Sahâbe Algısı"

Hüseyin Hansu, "Mu'tezile'de Sahâbe Algısı", *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe: Sahâbe Kimliği ve Algısı, Tebliğ ve Müzâkereler*, (Sakarya 2013), 487-508.

Hatîb el-Bağdâdî, el-Kifâye

Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî (ö. 463/1070), *el-Kifâye fî ma'rifeti usûli 'ilmi'r-rivâye* (thk. Ebû Abdillâh es-Sûrekî vd.), Medine ts.

Hatiboğlu, "Ma'mer b. Râşid"

İbrâhim Hatiboğlu, "Ma'mer b. Râşid", *DİA*, XXVII, 552-554.

Hatiboğlu, Tenkid Zihniyeti

Mehmed Said Hatiboğlu, *İslâmi Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, Ankara 2015.

Hattâbî, Meâlimü's-Sünen

Ebû Süleymân Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hattâbî (ö. 388/998), *Meâlimü's-Sünen* (nşr. Muhammed Râğîb et-Tabbâh), I-IV, Halep 1351-1352/1932-1934.

Hayseme b. Süleyman, Fezâilü's-sahâbe

Ebü'l-Hasen Hayseme b. Süleymân b. Haydere el-Kureşî eş-Şâmî et-Trablusî (el-Etrâblusî) (ö. 343/955), *Fezâilü's-sahâbe (Min hadîsi Hayseme b. Süleyman el-Kureşi el-Etrâblusî içerisinde)* (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut 1400/1980.

Hillî, Minhâcü'l-kerâme

Cemâlüddîn el-Hasen b. Yûsuf b. Alî İbnü'l-Mutahhar el-Hillî (ö. 726/1325), *Minhâcü'l-kerâme fî marifeti'l-imâme* (İbn Teymiyye'nin *Minhâcü's-sünne'sinin başında*) (thk. Muhammed Reşâd Sâlim), Kâhire 1382/1962.

Irâkî, et-Tebstra

Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. Hüseyin b. Abdürrahmân el-İrâkî (ö. 806/1404), *Şerhu't-tebsira ve't-tezkire* (thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl ve dğr.), I-II, Beyrût 1423/2002.

İbn Abdilber, *Câmi'*

Ebû Ömer Cemâluddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Abdilber el-Kurtubî en-Nemerî (ö. 463/1070), *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fadluh* (thk. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyrî), I-II, Riyad 1414/1994.

İbn Abdilber, *el-İstî'âb*

_____, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb* (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), I-IV, Beyrût 1412/1992.

İbn Abdilber, *el-İstizkâr*

_____, *el-İstizkâr el-Câmi'u li mezâhibi fukahâi'l-emsâr* (thk. Abdü'l-Mu'tî Emîn Kal'acî), I-XXX, Kahire 1414/1993.

İbn Abdilber, *et-Temhîd*

_____, *et-Temhîd lima fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd* (thk. Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî ve dğr.), I-XXVI, Rabat 1387/1967.

İbn Asâkir, *Târîh*

Ebû'l-Kâsım Alî b. Hasan b. Hibetullâh b. Asâkir (ö. 571/1176), *Târîhu medîneti Dimaşk* (thk. Muhibuddîn Ebû Sa'îd el-'Amrevî), I-LXXX, Beyrût 1415-1421/1995-2001.

İbn Balabân, *Sahîh İbn Hibbân*

Ebû'l-Hasen el-Emîr Alâuddîn Afî b. Balabân el-Fârisî (ö. 739/1339), *Sahîh İbn Hibbân bi tertîb İbn Balabân* (thk. Şu'ayb el-Arnâvût), I-XVIII, y.y., ts. (Müessesetü'r-risâle)

İbn Batta, *el-İbâne*

Ebû Abdillâh Ubeydullâh b. Muhammed el-Ukberî (ö. 387/997), *el-İbâne 'an şerî'ati'l-firkati'n-nâciye ve mücânebetü'l-firaki'l-mezmûme* (thk. Hamd b. Abdülmuhsin ve dğr.), I-IX, 1415-1426/1994-2005.

İbn Cemâa, *İzâhü'd-delîl*

Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Cemâa el-Kinânî el-Hamevî (ö. 733/1333), *İzâhü'd-delîl fî kat'i huceci ehli't-ta'tîl* (thk. Vehbî Süleyman Gâvecî el-Elbânî), Dimaşk 1425/2005.

İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*

Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Ebî Âsım ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî (ö. 287/900), *es-Sünne* (thk. Bâsim b. Faysal el-Cevâbira) I-II, Riyad 1419/1998.

İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*

Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938), I-IX, Beyrût 1371/1952.

İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*

Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannef* (thk. Ebû Muhammed Üsâme b. İbrâhîm), I-XV, Kahire 1429/2008.

İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*

Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Ebî Ya'lâ el-Ferra' el-Bağdâdî (ö. 526/1131), *Tabakâtü'l-Hanâbile* (thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymîn), I-III, Riyad 1419/1999.

İbn Ebî Zemenîn, *Usûlü's-sünne*

Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. İsâ el-Mürri el-Kurtubî (ö. 399/1008), *Usûlü's-sünne* (thk. Abdullâh b. Muhammed Abdurrahîm el-Buhârî), Medîne 1415/1994.

İbn Hacer el-Heytemî, *es-Savâ'iku'l-muhrika*

Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Hacer el-Mekkî el-Heytemî (ö. 974/1567), *es-Savâ'iku'l-muhrika fi'r-redd 'alâ ehli'l-bida' ve'z-zendeka* (thk. 'Âdil Şûşe), Kahire 1429/2008.

İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*

Ebû'l-Fazl Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî ve dğr.), I-XIII, Kahire 1407/1986.

İbn Hacer, *el-İsâbe*

_____, *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe* (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve dğr.), I-VIII, Beyrût 1415/1995.

İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*

_____, *Lisânü'l-Mîzân* (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), I-X, Beyrût 1423/2002.

İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*

_____, *Nüzhetü'n-nazar fi'tevdîhi Nuhbeti'l-fiker* (thk. Abdullâh b. Dayfillah er-Rahîlî), Riyad 1422/2001.

İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*

_____, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XV, Kahire 1414/1993, Haydarâbâd 1327/1909'den ofset.

İbn Hânî', *Mesâil*

İshâk b. İbrâhim b. Hânî' en-Nîsâbü'rî (ö. 275/889), *Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (thk. Züheyr eş-Şâvîş), I-II, Beyrût 1394-1400/1974-1980.

İbn Hazm, *el-Fasl*

Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm (ö. 456/1064), *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal* (thk. Muhammed İbrâhim Nasr ve dğr.), I-V, Beyrût 1416/1996.

İbn Hazm, *el-Müfâdale beyne's-sahâbe*

_____, *Risâle fi'l-müfâdale beyne's-sahâbe*, (thk. Sa'îd el-Afgâmî), Dimaşk 1435/2014.

İbn Hibbân, *Sahîh*

Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Büstî (ö. 354/965), *Sahîhu İbn Hibbân el-Müsnedü's-sahîh ale't-tekâsîm ve'l-envâ'* (thk. Mehmet Ali Sönmez-Halis Aydemir), I-VII, Beyrût 2012/1433.

İbn Hişâm, *es-Sîre*

Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm (ö. 218/833), *es-Sîretü'n-nebeviyye* (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), I-IV, Beyrût 1410/1990.

İbn Huzeyme, *Sahîh*

Ebû Bekr Muhammed b. İshâk İbn Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî (ö. 311/924), *Muhtasarü'l-muhtasar mine'l-müsnedi's-sahîhi 'ani'n-Nebiyi* (thk. Mâhir el-Fahl), I-IV, Riyad 1430/2009.

İbn Kayyim, *Bedâi'*

Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), *Bedâi'u'l-fevâid* (thk. Ali b. Muhammed el-İmrân), I-V, Cidde ts.

İbn Kesîr, *el-Bidâye*

Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn b. Kesîr el-Kureşî ed-Dimeşkî (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye* (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), I-XXI, Cîze 1418-1424/1997-2003.

İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs*

_____, *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs* (thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl), Riyad 1434/2013.

İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*

_____, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm* (thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme), I-VIII, Riyad 1420/1999.

İbn Kudâme, *Lüm'a*

Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisî (ö. 620/1223), *Lüm'atü'l-i'tikâd*, Beyrût 1395/1975.

İbn Kudâme, *Minhâc*

_____, *Minhâcü'l-kâsidîn fi fadli'l-hulefâi'r-râşidîn* (thk. Felâh b. Sâni b. Şâmân Sa'îdî), Kuveyt 1427/2007.

İbn Mâce

Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce (ö. 273/886), *es-Sünen* (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî), I-II, Dâr İhyâu'l-kütübî'l-ilmiyye, t.s.

İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*

Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr el-Ensârî (ö. 7011/1311), *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Beyrût 1414/1993.

İbn Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*

Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ (ö. 840/1437), (thk. Susanna Diwald-Wilzer), Beyrût 1430/2009.

İbn Sa'd, *Tabakât*

Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Men' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 230/845), *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr* (thk. Ali Muhammed Ömer), I-XI, Kahire 1421/2001.

İbn Şâhîn, Şerhu mezâhibi Ehli's-sünne

Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman el-Bağdâdî (ö. 385/996), *Şerhu mezâhibi Ehli's-sünne ve ma'rifeti şerâi'i'd-dîn ve't-temessüki bi's-sünen* (thk. Âdil b. Muhammed), Cidde 1415/1995.

İbn Şâzân, Fezâilü Alî

Ebû'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hasen el-Kummî, *Min fezâili Emîri'l-mü'minîn Alî b. Ebî Tâlib (a.s.)(mie menkabe)* (thk. Abdurrahmâh Huveylid), Beyrût 1407/1987.

İbn Teymiyye, el-Akîdetü'l-vâsitiyye

Ebû'l-Abbas Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalim b. Teymiyye el-Harrânî (ö. 728/1328), *el-Akîdetü'l-vâsitiyye* (thk. Alevî b. Abdilkâdir es-Sekkâf), Zahran 1433/2012.

İbn Teymiyye, Cevâbu ehli'l-'ilm

_____, *Cevâbu ehli'l-'ilm ve'l-iman* (thk. Ebû 'Umar en-Nedvî), Riyad 1417/1996.

İbn Teymiyye, Mecmû'u fetâvâ

_____, *Mecmû'u fetâvâ şeyhi'l-İslâm Ahmed b. Teymiyye* (nşr. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım ve dğr.), I-XXXVII, Medine 1424-1425/2003-2004.

İbn Teymiyye, Minhâcü's-sünne

_____, *Minhâcü's-sünneti'n-nebevîyye fî nakdi kelâmi's-Şi'ati'l-Kaderiyye* (thk. Muhammed Reşâd Sâlim), I-IX, y.y. 1406/1986.

İbnü'l-Cevzî, Menâkıbü 'Umar

_____, *Menâkıbü emîri'l-mü'minîn 'Umar b. el-Hattâb* (thk. Hilmî Muhammed İsmâil), y.y. 1416/1996.

İbnü'l-Cevzî, Menâkıbü'l-İmâm Ahmed

Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed b. el-Cevzî el-Kuraşî el-Bağdâdî (ö. 597/1201), *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Riyad 1409/1988.

İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-mesîr

_____, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-Tefsîr* (thk. Muhammed Züheyr eş-Şâvîş ve dğr.), I-IX, Beyrût 1403-1404/1983-1984.

İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-gâbe

Ebû'l-Hasen 'İzzüddîn Ali b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233), *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe* (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve dğr.), I-VIII, Beyrût 1415/1994.

İbnü's-Salâh, Ulûmü'l-hadîs

Ebû Amr Osman b. Abdurrahmân b. Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), *Ma'rifetü envâ'i 'ulûmi'l-hadîs*, (thk. Nûreddîn Itr), Beyrût 1406/1986.

İbrâhim Mustafa ve dğr., el-Mu'cemü'l-vasît

İbrâhim Mustafa ve dğr., *el-Mu'cemü'l-vasît*, (nşr. Dâru'd-da've), I-II, Kahire ts.

el-Îcî, *el-Mevâkîf*

Ebû'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahman b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Îcî (ö. 756/1355), *Kitâbü'l-Mevâkîf* (thk. Abdurrahman Umeyra), I-III, Beyrût 1997/1417.

Îzkevî, *Kesfû'l-gumme*

Serhân b. Saîd el-Îzkevî (12./18. asırda yaşamıştır. Vefatı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır), *Kesfû'l-gumme el-câmi' li-ahbâri'l-ümme* (thk. Muhammed Habîb Sâlih-Mahmûd b. Mübârek es-Süleymî), I-III, Maskat 1434/2013.

İzz b. Abdisselâm, *Bidâyetu's-sûl*

Ebû Muhammed 'İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm es-Sülemî ed-Dimeşkî (ö. 660/1262), *Bidâyetu's-sûl fî tafdîli'r-Rasûl* (thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî), Beyrût ts.

İzzân, *es-Sahâbe 'inde'z-Zeydiyye*

Muhammed Yahyâ Sâlim İzzân, *es-Sahâbe 'inde'z-Zeydiyye*, y.y. 1434/2013.

Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*

Ebû'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî (ö. 415/1025), *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl* (thk. Abdülhalim Mahmûd ve dğr.), I-XX, Kahire 1382/1963.

Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*

_____, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse* (thk. Abdülkerim Osman), Kahire 1416/1996.

Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*

Ebû'l-Fazl 'İyâz b. Mûsâ b. 'İyâz el-Yahsubî (ö. 544/1149), *eş-Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ sallallahu aleyhi ve sellem* (thk. Âmir el-Cezzâr), I-II, Kahire 1425/2004.

Kâdî İyâz, *Tertîbu'l-medârik*

_____, *Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik li ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik* (thk. Abdülkâdir es-Sahrâvî ve dğr.), I-VIII, Rabat 1403/1983.

Kandemir, “Fâtma”

Yaşar Kandemir, “Fâtma”, *DİA*, XII, 219-223.

Kandemir, “Fezâil”

_____, “Fezâil”, *DİA*, XII, 529-531.

Kandemir, “Hatice”

_____, “Hatice”, *DİA*, XVI, 465-466.

Kandemir, *Mevzû Hadisler*

_____, *Mevzû Hadisler (Menşe'i-Tanım Yolları-Tenkidi)*, İstanbul 2015.

Kastallânî, *el-Mevâhib*

Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî (ö. 923/1517), *el-Mevâhibü'l-ledünniyye bi'l-minehi'l-Muhammediyye* (thk. Sâlih Ahmed eş-Şamî), I-IV, Beyrût 1425/2004.

Kestelî, Hâşiye

Muslihuddin Mustafa b. Muhammed Kestelî (ö. 901/1496) - Şemseddin Ahmed el-Hayâfî (ö. 875/1470?) - Bihiştî Ramazan Efendi (ö. 979/1571), *el-Mecmuatü's-seniyye ala Şerhi'l-Akaidi'n-Nesefiyye* (üç şerh birlikte) (nşr. Mer'î Hasan er-Reşid), Mardin 1433/2012.

Kıftî, el-Enbâü'l-müstetâbe

Ebü'l-Kâsım Bahâeddîn Hibetüllâh b. Abdullah b. Seyyid Kıftî (ö. 697/1297), *Kitâbü'l-enbâü'l-müstetâbe fî menâkıbi's-sahâbe ve'l-karâbe* (thk. Ali Abdülkadir et-Tavîl), Amman 2006/1427.

Koloğlu, Cübbâiler'in Kelam Sistemi

Orhan Şener Koloğlu, *Cübbâiler'in Kelam Sistemi*, İstanbul 2017.

Köktaş, "Hadislerde Efdaliyet Anlayışına Dair"

Yavuz Köktaş, "Hadislerde Efdaliyet Anlayışına Dair", *DEÜİFD*, XVII, (İzmir 2003), s. 125-162.

Kubeysî, Sahâbetü Resûlillâh

İyâde b. Eyyüb el-Kubeysî, *Sahâbetü Resûlillâh fi'l-Kitab ve's-Sünne*, Beyrût 1430/2009.

Kurtubî, el-Câmi'

Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî (ö. 671/1273), *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-mübeyyinü lima tedammenehü mine's-sünneti ve âyi'l-Furkân* (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Beyrût 1427/2006.

Kutlu, "Mürchie"

Sönmez Kutlu, "Mürchie", *DİA*, XXXII, 41-45.

Kuzudişli, Hadis Tarihi

Bekir Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, İstanbul 2017.

Lâlekâî, Şerhu usûli'l-i'tikâd

Hibetüllâh b. Hasan b. Mansûr et-Taberî el-Lâlekâî (ö. 418/1027), *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a* (thk. Ahmed b. Sa'd el-Ğâmidî), I-IX, Riyad 1416/1995.

Leknevî, Zaferü'l-emânî

Muhammed Abdülhey el-Leknevî el-Hindî (1303/1886), *Zaferü'l-emânî bi şerhi muhtasari es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî* (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrût 1416/1995.

Magrâvî, Mevsu'a

Ebü Sehl Muhammed b. Abdirrahmân el-Magrâvî, *Mevsu'atu mevâkifi's-selef fi'l-'akîde*, I-X, Kahire-Marakeş 1428/2007.

Mahmûd Saîd Memdûh, Gâyetü't-tebcîl

Mahmûd Saîd b. Muhammed Memdûh, *Gâyetü't-tebcîl ve terkü'l-kat'i fi't-tafdîl (Risâle fi'l-mufâdale beyne's-sahâbe)*, y.y. 1426/2005.

Makdisî, el-İktisâd

Ebû Muhammed Takiyyüddîn Abdülğanî b. Abdilvâhid el-Makdisî el-Cemmâîfî (ö. 600/1203), *el-İktisâd fi'l-i'tikâd* (thk. Ahmed b. Atiyye b. Ali el-Gâmidî), Medine 1414/1993.

Ma'lûf, el-Müncid

Louis Ma'lûf, *el-Muncid fi'l-luğa*, Tahran 1388/1968.

Ma'mer b. Râşid, el-Câmi'

Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî (ö. 153/770), *el-Câmi'* (Abdürrezzâk es-San'ânî'nin (ö. 211/826-27) *el-Musannef*'inin sonunda) (thk. Habîburrahmân el-A'zami), X-XI, Beyrût 1403/1983.

Mâtürîdî, Akâid

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî es-Semerkandî (ö. 333/944), *Risâle fi'l-akâid* (Y. Z. Yörükan'ın *İslâm Akaidine Dair Eski Metinler* adlı eseri içinde), İstanbul 1953.

Mâtürîdî, Te'vilât

_____, *Te'vilâtü Ehli's-sünne (Tefsîrü'l-Mâtürîdî)*(thk. Mecdî Bâsellûm), I-X, Beyrût 1426/2005.

Memiş, "İmamet Teorisi Bağlamında Mu'tezilîlerin Hz. Ali Anlayışı"

Murat Memiş, "İmamet Teorisi Bağlamında Mu'tezilîlerin Hz. Ali Anlayışı", *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, VIII/2, (2010), s. 115-146.

Mizzâ, Tehzîbü'l-Kemâl

Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân el-Mizzî (ö. 742/1341), *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XXXV, Beyrût 1403/1983.

Muğniyye, eş-Şî'a ve'l-hâkimûn

Muhammed Cevâd Muğniyye, *eş-Şî'a ve'l-hâkimûn* (nşr. Sâmi el-Gureyrî el-Garrâvî), Beyrût 1433/2012.

Muhammed b. İbrahim, Mu'cemü mâ üllife 'ani's-sahâbe

Muhammed b. İbrahim eş-Şeybânî, *Mu'cemü mâ üllife 'ani's-sahâbe ve ümmehâti'l-mü'minîn ve âli'l-beyt*, Kuveyt 1414/1993.

Muhammed Fuâd Abdülbâkî, el-Mu'cemü'l-müfehres

Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mü'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-kerîm* (nşr. Dârü'l-Hadis), Kahire 1428/2007.

Muhammed el-Hamîs, İ'tikâdü'l-eimme

Muhammed b. Abdirrahmân el-Hamîs, *İ'tikâdü'l-eimmeti'l-erbe'a*, Riyad 1992/1412.

Muvatta'

Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî el-Yemenî (ö. 179/795), *el-Muvatta'* (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), I-II, Beyrut ts.

Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*

Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdirrahmân b. Abdirrahîm el-Mübârekfûrî (ö. 1353/1935), *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, I-X, Beyrût 1410/1990.

Müslim

Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *el-Câmi'u's-sahîh*, (thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî), I-V, Beyrût 1412/1991.

Nâsır b. Ali Âiz, *Akîde*

Nâsır b. Ali Âiz Hasan eş-Şeyh, *Akîdetü Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a fi's-sahâbeti'l-kirâm*, I-III, Medine 1430/2009.

Nâşî el-Ekber, *Mesâilu'l-imâme*

Ebû'l-Abbas Abdullah b. Muhammed b. Abdillâh el-Enbârî (ö. 293/906), *Mesâilu'l-imâme ve muktetafât mine'l-Kitâbi'l-evsat fi'l-makâlât* (thk. Josef Van Ess), Beyrût 1390/1971.

Nebhâmî, *el-Esâlib*

Kâdî Ebû'l-Mehâsin Yûsuf b. İsmâil eş-Şâfiî en-Nebhâmî (ö. 1350/1932), *el-Esâlibü'l-bedî'a fi fadli's-sahâbe ve iknâ'i's-Şî'a* (Şevâhidü'l-hakk ile beraber) (nşr. Mustafâ el-Bâbî el-Halebî), Kahire 1393/1973.

Nesâî

Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. Alî en-Nesâî (ö. 303/915), *Sünenü'n-Nesâî* (nşr. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî), Riyad ts.

Nesâî, *Fezâilü's-sahâbe*

_____, *Fezâilü's-sahâbe* (thk. Fâruk Hammâde), Beyrût 1405/1983.

Nesefî, *Tebsiratü'l-edille*

Ebû'l-Mu'în Meymûn b. Muhammed en-Nesefî el-Mâtürîdî (ö. 508/1115), *Tebsiratü'l-edille fi usuli'd-din* (thk. Muhammed el-Enver Hâmid Îsâ), I-II, Kahire 2011/1432.

Nevevî, *Şerhu Müslim*

Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (ö. 676/1277), *Sahîhu Müslim bi-şerhi'n-Nevevî* (ö. 676/1277), I-XVIII, Beyrût 1972/1392.

Nevevî, *et-Takrîb*

_____, *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-Beşîri'n-Nezîr* (nşr. Muhammed Osman el-Haşeb), Beyrût 1405/1985.

Öz, "Ehl-i Beyt"

Mustafâ Öz, "Ehl-i Beyt", *DİA*, X, 498-501.

Öz, "İmâmiyye"

_____, "İmâmiyye", *DİA*, XXII, 207-209.

Öz, "Şîa"

_____, "Şîa", *DİA*, XXXIX, 111-114.

Öz, “Tafdîl”

_____, “Tafdîl”, *DİA*, XXXIX, 369-371.

Öz, “Zeyd b. Zeynelâbidîn ve Zeydiyye”

_____, “Zeyd b. Zeynelâbidîn ve Zeydiyye”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (MÜİFD)*, XIX, (İstanbul 2000), s. 43-58.

Râğib el-İsfehânî, *el-Müfredât*

Ebü'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğib el-İsfehânî (ö. 506/1112), *el-Müfredât fî ğaribi'l-Kur'ân* (thk. Safvan 'Adnân ed-Dâvûdî), Beyrût 1412/1991.

Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*

Ebü Abdullah Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin er-Râzî (ö.606/1210), *et-Tefsîru'l-kebîr (Mefâtihu'l-gayb)* (nşr. Darü'l-fıkr), I-XXXII, Beyrût 1401/1981.

Sâbûnî, *Akîde*

Ebü Osmân İsmâil b. Abdîrahmân b. Ahmed es-Sâbûnî en-Nîsâbûrî (ö. 449/1057), *Akîdetü's-selef ve ashâbi'l-hadis (er-Risâle fî i'tikâdi Ehli's-sünne ve ashâbi'l-hadis ve'l-eimme)* (thk. Nâsır b. Abdîrahmân), Riyad 1419/1998.

Sâbûnî, *el-Bidâye*

Ebü Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr es-Sâbûnî (ö. 580/1184), *el-Bidâye fî usûli'd-dîn* (nşr. Bekir Topaloğlu), İstanbul 1399/1979.

Safedî, *el-Vâfî*

Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn HALİL b. İzziddîn Aybeg es-Safedî (ö. 764/1363), *Kitâbü'l-Vâfî bi'l-vefeyât* (thk. Ahmed el-Arnâvût ve dğr.), I-XXIX, Beyrût 1420/2000.

Sa'îd Fûde, *eş-Şerhu'l-kebîr*

Sa'îd Abdüllatîf Fûde, *eş-Şerhu'l-kebîr ale'l-'Akîdeti't-Tahâviyye*, Beyrût ts.

Seffârînî, *Levâmî'*

Ebü'l-'Avn Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed es-Seffârînî el-Hanbelî (ö. 1188/1774), *Levâmî'ü'l-envâri'l-behiyye ve sevâtî'ü'l-esrâri'l-eseriyye li şerhi'd-dürreti'l-mudiyye fî 'akdi'l-firkati'l-marziyye* (thk. Halid b. Muhammed b. Zafir el-Kahtani ve dğr.), I-III, Riyad 2016/1437.

Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*

Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed es-Sehâvî (ö. 902/1497), *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfiyeti'l-hadis* (thk. Abdülkerîm b. Abdillâh b. Abdîrahmân el-Hudayr ve dğr.), I-V, Riyad 1426/2005.

Sehâvî, *Şerhü't-Takrîb*

_____, *Şerhü't-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-Beşîri'n-Nezîr (s.a.) li'l-İmâm en-Nevevî* (thk. Ali b. Ahmed el-Kindî), Abudabi 1428/2007.

Sezgin, *Târîh*

Fuat Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-'Arabî* (Arapça'ya trc. Mahmûd Fehmî Hicâzî), I-X, Riyad 1411/1991.

Solak, Hadislerde Sahâbe Kavramı

Mustafa Solak, *Hadislerde Sahâbe Kavramı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Süheyfî, er-Ravzû'l-ünüf

Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh es-Süheyfî el-Mâlekî (ö. 581/1185), *er-Ravzû'l-ünüf fî şerhi's-Sireti'n-nebeviyye li'bni Hişâm* (thk. Abdurrahmân el-Vekîl), I-VII, Kahire 1387-1410/1967-1990.

Süyûtî, Celâleyn

Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî eş-Şâfî (ö. 911/1505) - Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed el-Mahallî (ö. 864/1459), *Tefsîru'l Celâleyn*, Beyrût ts.

Süyûtî, Tedrîbü'r-râvî

_____, *Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Tekrîbi'n-Nevevî* (thk. Ebû Kuteybe Nazr b. Muhammed el-Faryâbî), I-II, Beyrût 1415/1994.

Şâtıbî, el-Muvâfakât

Ebü İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtıbî el-Grnâtî (ö. 790/1388), *el-Muvâfakât* (thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl Selmân), I-VI, y.y. 1417/1997.

Şehristânî, el-Mîlel

Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî (ö. 548/1153), *el-Mîlel ve'n-nihal* (thk. Ahmed Fehmî Muhammed), I-III, Beyrût 1413/1992.

Şeyh Müfid, Tafdîlü emîri'l-mü'minîn

Ebü Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî (ö. 413/1022), *Tafdîlü emîri'l-mü'minîn aleyhisselâm* (thk. Alî Mûsâ el-Ka'bî), Kum 1413/1993.

Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr

Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö. 360/971), *el-Mu'cemü'l-kebîr* (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Silefî), I-XXV, Kahire ts.

Taberî, Câmi'u'l-beyân

Ebü Câ'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), I-XXIV, Kahire 1422/2001.

Taftâzânî, Şerhu'l-'Akîde

Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Taftâzânî eş-Şâfî (ö. 792/1390), *Şerhu'l-'Akîdeti'n-Nesefiyye* (thk. Mustafâ Merzûkî), Cezair t.s.

Tahâvî, Akîde

Ebü Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Mısırî et-Tahâvî (ö. 321/933), *el-'Akîdetü't-Tahâviyye*, Beyrût 1416/1995.

Tahhân, Teysîr

Mahmûd Tahhân, *Teysîru müstalahi'l-hadis*, Riyad 1432/2011.

Tebbânî, *İthâfu zevi'n-necâbe*

Muhammed el-Arabî b. et-Tebbânî es-Setfî el-Mağribî (ö. 1390/1970), *İthâfu zevi'n-necâbe bimâ fi'l-Kur'ân ve's-sünne min fezâili's-sahâbe*, Mekke 1422/2002.

Tirmizî

Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ et-Tirmizî (ö. 279/892), *el-Câmi'u's-sahîh*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve dğr.), I-V, Beyrût ts.

Topgül, “Bir Cerh Sebebi Olarak Teşeyyu”

Muhammed Enes Topgül, “Bir Cerh Sebebi Olarak Teşeyyu’ (Şîlik Eğilimi) Kavramına Tarihsel Bir Bakış”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (MÜİFD)*, I/42, (İstanbul 2012), s. 47-76.

Türer, “Ebû Nuaym el-İsfahânî”

OsmanTürer, “Ebû Nuaym el-İsfahânî”, *DİA*, X, 201-204.

Ümit, “Zeydiyye Mezhebi, İmamet Anlayışı ve Sahâbe Hakkındaki Görüşleri”

Mehmet Ümit, “Zeydiyye Mezhebi, İmamet Anlayışı ve Sahâbe Hakkındaki Görüşleri”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I/2, (2015), s. 93-118.

Va'î, *el-İmâme inde'l-İbâziyye*

Bekîr b. Belhâc Va'î (ö. 1417/1996), *el-İmâme inde'l-İbâziyye beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk mukarene me'a Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*, I-II, Sib 1431/2010. (Mektebetü'z-Zâmirî)

Yahyâ b. Ma'în, *et-Târîh*

Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'în b. Avn el-Bağdâdî (ö. 233/848), *et-Târîh (Yahyâ b. Ma'în ve Kitâbuhu't-târîh içinde)* (thk. Ahmed Muhammed Nürseyf), I-IV, Mekke 1399/1979.

Yavuz, “Kelâm'da Efdaliyyet Meselesi ve İbn Kemal'in “Efdaliyyetu Muhammed” Risalesi”

Salih Sabri Yavuz, “Kelâm'da Efdaliyyet Meselesi ve İbn Kemal'in “Efdaliyyetu Muhammed” Risalesi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI (2005), s. 147-185.

Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*

Mahmut Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, İstanbul 2015.

Yazıcı, “Sahâbilerle İlgili Tamamlanmış Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri”

_____, “İlahiyat Fakültelerinde Sahâbilerle İlgili Tamamlanmış Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri Üzerine Bir İnceleme”, *EKEV Akademi Dergisi*, (Bahar 2014), sy. 59, s. 457-488.

Yiğit, “Osman”

İsmail Yiğit, “Osman”, *DİA*, XXXIII, 438-443.

Yönem, “İbn Hazm'a Göre Hz. Peygamber'den Sonra Efdaliyyet”

Ahmet Yönem, “İbn Hazm'a Göre Hz. Peygamber'den Sonra Efdaliyyet/Üstünlük Durumu ve Sahabe”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 2014, VII/2, s. 5-24.

Yücel, *Hadis Usûlü*

Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, İstanbul 2015.

Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*

Ebû'l-Feyz Muhammed el-Mürtezâ b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Hüseynî ez-Zebîdî (ö. 1205/1791), *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (thk. Abdüsettâr Ahmed Ferrâc ve dğr.), I-XL, Kuveyt 1385-1423/1965-2002.

Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*

Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî ed-Dimaşkî (ö. 748/1348), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (thk. Şu'ayb el-Arnâvût ve dğr.), I-XXIII, Beyrût 1417/1996.

Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*

_____, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl* (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), I-IV, Beyrût 1382/1963.

Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*

_____, *Târîhu'l-İslâm ve vefiyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XVII, Beyrût 1424/2003.

Zehrânî, *İlmü'r-ricâl*

Muhammed b. Matar ez-Zehrânî (ö. 1427/2006), *İlmü'r-ricâl neş'etüh ve tetevvüruh fi'l-karni'l-evvel ilâ nihâyeti'l-karni't-tâsi'*, Riyad 1434/2013.

Zerkeşî, *el-İcâbe*

Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî eş-Şâfî (ö. 794/1392), *el-İcâbe li îrâdî mâ'stedrekethu 'Âişe 'ale's-sahâbe* (thk. Bünyamin Erul), Beyrût 1425/2004.